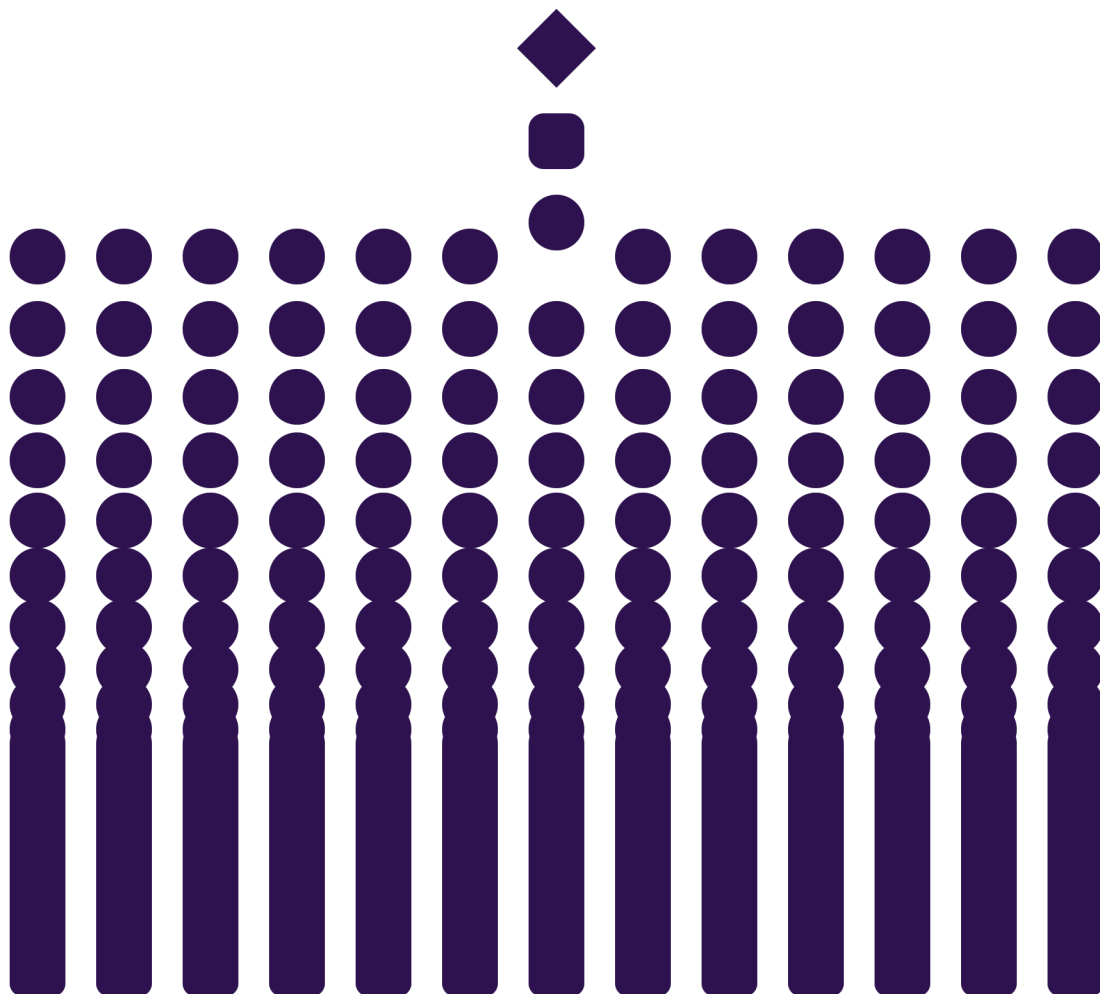

PROBACJA

KWARTALNIK MINISTERSTWA SPRAWIEDLIWOŚCI

3/2023

punktacja czasopisma: **140** pkt

PROBACJA

KWARTALNIK MINISTERSTWA SPRAWIEDLIWOŚCI

3/2023

punktacja czasopisma: **140** pkt

Ministerstwo
Sprawiedliwości

Wydawca:

Ministerstwo Sprawiedliwości

Adres Wydawcy:

00-950 Warszawa, Al. Ujazdowskie 11

Nakład:

3 500 egz.

Redakcja, korekta i łamanie:

Pracownia C&C Sp. z o.o.

Projekt okładki: Wawrzyniec Tyrpa

Druk i dystrybucja:

Wojskowe Zakłady Kartograficzne Sp. z o.o.

3/2023

ISSN 1689-6122

e-ISSN 2719-311X

www.probacja.com

Zgodnie z ujednoliconym wykazem czasopism MNiSW z dnia 17 lipca 2023 roku za publikację w kwartalniku PROBACJA z dziedzin nauki prawne, nauki socjologiczne i psychologia przyznawanych będzie 140 punktów.

REDAKCJA:

Redaktor Naczelny:

dr Anna Dalkowska, Sędzia
Naczelnego Sądu
Administracyjnego

Zastępca Redaktora Naczelnego:

Witold Cieśla

Redaktorzy tematyczni:

dr hab. Aldona Nawój-Śleszyński,
prof. nadzw. UŁ
dr hab. Leszek Korporowicz, prof. UJ
dr hab. Agnieszka Lewicka-Zelent,
prof. UMCS
dr Małgorzata Żbikowska, USz
dr Krzysztof Stasiak, UG
dr Paweł Opitek, prokurator del.
do Prokuratury Krajowej

Redaktor statystyczny:

Justyna Kowalczyk

Redaktorzy językowi:

dr Anna Sporczyk-Popielarczyk
dr Mariusz Bobiński
Marcin Marciniak

Kolegium Doradcze Redakcji:

Agnieszka Puchalska
Karol K. Rzęsiewicz
Erwin Ryter, UŁ
Małgorzata Boczkowska
Daniel Mielnik

Adam Pawłyta

Sylvia Mielnik

Katarzyna Styś

Sekretarz Redakcji:

Magdalena Woźniak

Zastępca Sekretarza Redakcji:

Krzysztof Piotrowski

RADA

PROGRAMOWO-NAUKOWA:

Przewodniczący Rady:

Zbigniew Ziobro

Zastępcy Przewodniczącego:

dr hab. Adam Taracha, prof. UMCS

dr hab. Henryk Haak, prof. USz,
sędzia

dr hab. Kamil Zaradkiewicz, SSN

dr hab. Czesław Kłak, prof. UP

Członkowie:

prof. zw. dr hab. Wiesław Ambrozik

prof. zw. dr hab. Stefan Lelental, UŁ

prof. zw. dr hab. Andrzej
Bałandynowicz, SGGW

prof. zw. dr hab. Leon
Chełmicki-Tyszkiewicz

ks. dr hab. Marian Nowak, prof. KUL

ks. dr hab. Henryk Skorowski, prof.
UKSW

dr hab. Sławomir Przybyliński, prof.
UWM

dr hab. Barbara Stańdo-Kawecka,
prof. UJ

dr hab. Tomasz Demendecki, prof.
nadzw. UMCS

dr hab. Rafał Sura, prof. KUL

dr hab. Anna Fidelus, prof. UKSW

dr hab. Magdalena Błazek, GUMed

Prof. DDr Janusz Surzykiewicz,
Katholische Universität
Eichstätt-Ingolstadt

dr Marcin Romanowski

dr Marcin Wielec, UKSW

dr Piotr Chrzczonowicz, UMK

dr Wojciech Sych, sędzia TK

Andrzej Martuszewicz

SSO Paweł Zwolak

SPIS TREŚCI

WSTĘP	7
-------------	---

Prof. UP dr hab. Czesław P. Kłak

kierownik Katedry Prawa Karnego, Kryminologii i Postępowania
Karnego, Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej
w Krakowie

BADANIA SEKSUOLOGICZNE SKAZANEGO I TYMCZASOWO ARESZTOWANEGO W ZNOWELIZOWANYM W 2022 R. KODEKSIE KARNYM WYKONAWCZYM ...	13
---	-----------

Dr hab. Beata Stępień-Załużka

prof. UR Instytut Nauk Prawnych, Uniwersytet Rzeszowski,

Dr Joanna Uliasz

Instytut Nauk Prawnych, Uniwersytet Rzeszowski

PRAWO DO POMOCY HUMANITARNEJ A GODNOŚĆ CZŁOWIEKA.

UWAGI NA TŁE USTAWY O POMOCY OBYWATEŁOM UKRAINY W POLSCE ...	53
---	-----------

Dr hab. Beata Maria Nowak

Szkoła Wyższa Wymiaru Sprawiedliwości,

Dr Marcin Strzelec

Szkoła Wyższa Wymiaru Sprawiedliwości

(NIE)BEZPIECZNE PLANY ŻYCIOWE OSÓB SKAZANYCH NA KARĘ POZBAWIENIA

WOLNOŚCI W KONTEKŚCIE ZJAWISKA POWROTNOŚCI DO PRZESTĘPSTWA ...	81
---	-----------

Dr Michał Matusiak

radca prawny

WYKONYWANIE KAR POZBAWIENIA WOLNOŚCI ZASĄDZONYCH PRZEZ

MIĘDZYNARODOWY TRYBUNAŁ KARNY	105
--	------------

Dr Monika Bieniek-Ciarcńska

Ministry of Justice; Institute of Legal Sciences, Polish Academy of
Sciences

GIS – WYKORZYSTYWANIE INFORMACJI GEOGRAFICZNEJ DLA POTRZEB

ZARZĄDZANIA KRYZYSOWEGO I WYMIARU SPRAWIEDLIWOŚCI	143
--	------------

Dr Ewa Grudziewska

adiunkt, Zakład Profilaktyki Społecznej i Pracy Socjalnej, Akademia Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej w Warszawie,

Dr Sylwia Huczuk-Kapłuk

adiunkt, Zakład Profilaktyki Społecznej i Pracy Socjalnej, Akademia Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej w Warszawie

POCZUCIE KOMPETENCJI OSOBISTYCH I RADZENIE SOBIE W SYTUACJACH STRESOWYCH PRZEZ NIELETNICH Z OŚRODKÓW KURATORSKICH 175

Dr Michał Grudecki

adiunkt w Instytucie Nauk Prawnych, Wydział Prawa i Administracji Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach

ZALETY I WADY KAR DŁUGOTERMINOWYCH – ROZWAŻANIA W ZWIĄZKU Z USUNIĘCIEM KARY 25 LAT POZBAWIENIA WOLNOŚCI Z KODEKSU KARNEGO 195

Mgr Artur Furga

Klinika Chirurgii Onkologicznej, Transplantacyjnej i Ogólnej, Centrum Medycyny Inwazyjnej, Gdański Uniwersytet Medyczny

COVID-19 A CUKRZYCA 235

Mieczysław Oliwa

prezes Sądu Okręgowego w Bydgoszczy

STATUS PRAWNY OSOBY NIEPEŁNOSPRAWNEJ W POSTĘPOWANIU KARNYM WYKONAWCZYM 249

Mgr Barbara Dalkowska

Gdański Uniwersytet Medyczny,

Mgr Artur Furga

Klinika Chirurgii Onkologicznej, Transplantacyjnej i Ogólnej, Centrum Medycyny Inwazyjnej, Gdański Uniwersytet Medyczny

OWRZODZENIA KOŃCZYN DOLNYCH U OSÓB W KRYZYSIE BEZDOMNOŚCI 283

DR ANNA DALKOWSKA

Sędzia Naczelnego Sądu Administracyjnego
Redaktor Naczelny kwartalnika „Probacja”

Szanowni Państwo,

przekazując Czytelnikom kolejny numer „Probacji” z radością i satysfakcją pragnę poinformować, że nasze czasopismo naukowe „Probacja” (ISSN: 1689-6122, E-ISSN: 2719-311X) poszerzyło swój profil naukowy o nauki medyczne oraz uzyskało 140 punktów w wykazie czasopism naukowych i recenzowanych materiałów z konferencji międzynarodowych, prowadzonym przez Ministra Edukacji i Nauki ogłoszonego, ogłoszonym w dniu 17 lipca 2023 r. na podstawie art. 267 ust. 3 ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz.U. z 2021 r. poz. 478, ze zm.).

Stanowi to realne odzwierciedlenie wartości naukowej kwartalnika naukowego i potwierdzenie wysokiego poziomu publikacji, stanowiących ciekawe, oryginalne teksty mające istotne znaczenie dla nauki i praktyki oraz potwierdza wysokie miejsce w czołówce krajowych i międzynarodowych czasopism naukowych. Rozszerzenie profilu naukowego o nauki medyczne stwarza możliwość wielopłaszczyznowej prezentacji zagadnień, rozszerzając je o aspekty związane z ochroną życia i zdrowia.

Dziękuję wszystkim Autorom, Recenzentom, Radzie Naukowej i całemu zespołowi kwartalnika, dzięki którym „Probacja” znalazła się w czołówce czasopism naukowych w Polsce.

Zapraszam wszystkich specjalistów, naukowców i praktyków do publikowania na łamach „Probacji”.

Jako pierwszy polecam Państwu artykuł, w którym zaprezentowano złożoną problematykę dotyczącą godności człowieka jako wartości bezwzględnej w czasach kryzysów i pomocy humanitarnej w kontekście ochrony godności człowieka w warunkach wojny w Ukrainie. Autorki w interesujący sposób dokonały weryfikacji tezy, w myśl której prawo do pomocy humanitarnej ma na celu ochronę godności osób bezpośrednio narażonych na niebezpieczeństwo będące wynikiem wojen i katastrof. W konkluzji wskazały, że państwo polskie, przyjmując ustawę z 12 marca 2022 r. o pomocy obywatelom Ukrainy, w związku z konfliktem zbrojnym na terytorium tego państwa, zrealizowało i nadal realizuje obowiązek ochrony godności człowieka i prawo do pomocy humanitarnej.

W kolejnym artykule Czytelnicy mogą zapoznać się z istotnym zagadnieniem dotyczącym projektowania życia na wolności przez osoby osadzone, wielokrotnie skazane na karę izolacji więziennej. W artykule zostały zaprezentowane wyniki badania ukierunkowanego na próbę rozpoznania planów życiowych recydywistów penitencjarnych w zestawieniu z faktyczną ich realizacją, czyniąc z tej kwestii istotną determinantę procesu readaptacji społecznej oraz wyznacznik dążeń do zmiany ich dotychczasowego, przestępczego stylu życia.

Autor analizy istotnej problematyki dotyczącej nowelizacji kodeksu karnego wykonawczego z 2022 r. w zakresie możliwości przeprowadzenia badań seksuologicznych, dokonał oceny wprowadzonych przez ustawodawcę rozwiązań. Doprowadziła ona do sformułowania wniosku, że ustawodawca właściwie rozpoznał obszar wymagający ingerencji prawodawczej, ale jednocześnie wskazuje argumenty przemawiające za potrzebą uszczegółowienia przyjętych rozwiązań.

Ciekawe rozważania z zakresu interdyscyplinarnej problematyki wykonywania kary pozbawienia wolności orzeczonej przez Międzynarodowy Trybunał Karny zawiera kolejny artykuł. Wskazano w nim na ponadnarodowy charakter tego organu, który nie posiada własnego systemu penitencjarnego. W związku z powyższym sądownictwo międzynarodowe jest zmuszone do korzystania z zakładów karnych kontrolowanych przez poszczególne państwa. Dla przedstawienia ewolucji, która zachodzi w prawie międzynarodowym, w artykule odniesiono się również do historycznych sposobów wykonywania kary pozbawienia wolności, zasądzonych przez Trybunał Wojskowy w Norymberdze, czy też trybunały międzynarodowe *ad hoc*. W konkluzji Autor przedstawił tezę, w myśl której państwo przystępujące do Statutu Rzymskiego nie jest automatycznie zobowiązane

do przyjmowania skazanych, zaś decyzja ta jest zindywidualizowana i potrzebuje podwójnego wyrażenia zgody przez państwo, najpierw abstrakcyjnej i generalnej, a następnie zindywidualizowanej dla konkretnego przypadku.

Celem kolejnego opracowania o charakterze interdiscyplinarnym pozostają rozważania teoretyczne wsparte aspektami praktycznego wykorzystywania systemów informacji geograficznej w różnych obszarach na przykładzie wdrożenia GIS w narzędziach wypracowanych w związku z wystąpieniem pandemii Covid-19. Nie zabrakło także omówienia możliwości jakie stwarza GIS w zakresie przeprowadzania analiz kryminalnych w ramach prowadzonych przez organy ścigania postępowań, w tym wdrożenia rozwiązań opartych na GIS dla celów budowania wersji kryminalistycznych, utworzenia map zagrożeń bezpieczeństwa, kończąc na zastosowaniu w ramach najmłodszej obecnie gałęzi profilowania kryminalnego jaką pozostaje profilowanie geograficzne.

Autorki kolejnego artykułu poruszają istotną problematykę dotyczącą roli kompetencji osobistych niezwykle istotnych w życiu człowieka, szczególnie młodego. Wskazują one, że celem badań przeprowadzonych w ośrodkach kuratorskich działających na terenie województwa lubelskiego, w których wzięło udział 106 nieletnich było ustalenie zależności pomiędzy poczuciem kompetencji osobistej a radzeniem sobie w sytuacjach stresowych przez nieletnich z ośrodków kuratorskich. Otrzymane wyniki wskazują, że badani nieletni cechują się przeciętnym poziomem kompetencji osobistych i aktywnym radzeniem sobie ze stresem, co jest istotne z punktu widzenia planowania prowadzonych oddziaływań wychowawczych i resocjalizacyjnych.

Pandemia COVID-19 i pojawienie się koronawirusa SARS-CoV-2 spowodowało istotne konsekwencje na wielu płaszczyznach życia. W kolejnym opracowaniu Autor pragnie skupić uwagę na istotnym problemie pacjentów obciążonych cukrzycą w aspekcie pandemii Covid-19. W artykule wskazano, że po pojawieniu się koronawirusa SARS-CoV-2 zaobserwowano, że osoby chore przewlekłe, w tym obciążone cukrzycą prezentują zwiększone ryzyko hospitalizacji i wyższą śmiertelność. Hipoteza dwukierunkowego związku między COVID-19 a cukrzycą, w kontekście wprowadzonych w okresie pandemii ograniczeń zakłada, że cukrzyca stanowi czynnik ryzyka gorszych wyników leczenia COVID-19, a zakażenie koronawirusem jest czynnikiem predysponującym do wystąpienia nowo zdiagnozowanej cukrzycy lub nagłych stanów hiperglikemii. Autorzy

wskazują, że wprowadzone w wielu krajach ograniczenia skutkowały gorszą kontrolą i niedodiagnozowaniem cukrzycy.

W kolejnym tekście Autor, którego zdaniem artykuł może być przyczynkiem do dyskusji na temat zmian w polityce kryminalnej, przedstawił projekt nowelizacji kodeksu karnego z 2022 r., w którym jedną z postulowanych zmian jest likwidacja kary 25 lat pozbawienia wolności i zastąpienie jej terminową karą pozbawienia wolności o wydłużonej górnej granicy z 15 do 30 lat. Autor stawia hipotezę, zgodnie z którą ani pozostawienie kary 25 lat pozbawienia wolności, ani wydłużenie terminowej kary pozbawienia wolności do 30 lat nie jest rozwiązaniem prawidłowym z punktu widzenia funkcji i zasad prawa karnego.

Pozycja osoby niepełnosprawnej w postępowaniu karnym wykonawczym stanowi przedmiot naukowych badań zaprezentowanych w kolejnym opracowaniu. Autor wskazuje w nim, że z uwagi nie tylko na krajowe, lecz także międzynarodowe regulacje prawne, wprowadzające rozwiązania w zakresie umożliwienia i ułatwienia skutecznego udziału osób niepełnosprawnych w prowadzonych postępowaniach, sytuacja osób niepełnosprawnych jako stron postępowania wykonawczego uległa zdecydowanej poprawie w obrębie zabezpieczenia ich praw i obowiązków. Przejawia się to zwłaszcza w lepszym dostępie osób niepełnosprawnych do budynków, w zastosowaniu oznakowania w budynkach w alfabecie Braille'a oraz w przygotowaniu tekstów informacyjnych łatwiejszych do czytania i zrozumienia, czy wreszcie w zapewnieniu pomocy ze strony urzędników i pracowników sądowych oraz innych osób, w tym profesjonalnych pełnomocników czy tłumaczy języka migowego.

Niniejsze wydanie kwartalnika zamyka publikacja dotycząca problematyki jednego z najczęstszych chirurgicznych problemów osób w kryzysie bezdomności, czyli owrzodzenia żylnego kończyn dolnych, w której Autorzy przedstawiają także aktualne wytyczne dotyczące leczenia. Wskazują, że wśród osób w kryzysie bezdomności, które są szczególnie narażone na niewłaściwe warunki, zaniedbania higieniczne i zaburzenia krążenia, ryzyko ich wystąpienia jest wysokie. Artykuł przedstawia złożone zagadnienie dotyczące specjalistycznego i wieloetapowego leczenia owrzodzeń żylnych u osób w kryzysie bezdomności i trudności z zapewnieniem regularnej opieki. Wskazane przez Autorów metody leczenia i problemy z ich realizacją prowadzą do wniosku, że osoby w kryzysie bezdomności wymagają holistycznego podejścia, które zakłada również edukację w zakresie zdrowego stylu życia, odżywienie i rehabilitację.

Kwartalnik „Probacja” jest zbiorem merytorycznych stanowisk i poglądów naukowców, a także forum do wymiany doświadczeń praktyków wykorzystujących swoją wiedzę z zakresu nauk prawnych, nauk o bezpieczeństwie, nauk socjologicznych, pedagogiki, psychologii, filozofii, nauk medycznych oraz nauk o zdrowiu – dotyczących zagadnień związanych z penitencjarystyką i resocjalizacją.

Informacji na temat kwartalnika i bieżącej działalności redakcji, możecie Państwo znaleźć na stronie internetowej: www.probacja.com.

Z życzeniami przyjemnej lektury
Redaktor Naczelny

Anna Dalkowska

Sędzia Naczelnego Sądu Administracyjnego

Czesław P. Kłak¹

**BADANIA SEKSUOLOGICZNE SKAZANEGO
I TYMCZASOWO ARESZTOWANEGO
W ZNOWELIZOWANYM W 2022 R. KODEKSIE
KARNYM WYKONAWCZYM**

**SEXOLOGICAL EXAMINATION OF THE CONVICTED
AND TEMPORARILY ARRESTED IN THE AMENDED
(2022) EXECUTIVE PENAL CODE**

Otrzymano: 07.08.2023 Zaakceptowano: 22.08.2023 Opublikowano: 30.09.2023

DOI: 10.5604/01.3001.0053.8718

Artykuł Oryginalny

Źródło finansowania – badania własne

Streszczenie

Autor analizuje nowelizację kodeksu karnego wykonawczego z 2022 r. w odniesieniu do wyraźnego wprowadzenia do tej ustawy możliwości przeprowadzenia badań seksuologicznych, w celu udzielenia odpowiedzi m.in. na pytanie, czy nowelizacja była zasadna i konieczna (niezbędna), czy w znowelizowanym stanie prawnym badanie seksuologiczne uregulowane w k.k.w. ma samodzielny charakter?; jaki jest zakres badań seksuologicznych w postępowaniu wykonawczym?; czy ustawodawca prawidłowo zrehabilitował wskazane przepisy odnoszące się do badań seksuologicznych?, jak również czy nowelizacja kodeksu karnego wykonawczego – wyraźnie

¹ Dr hab. prof. UP Czesław P. Kłak, kierownik Katedry Prawa Karnego, Kryminologii i Postępowania Karnego, Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, prokurator Prokuratury Krajowej, członek Trybunału Stanu, członek Rady Legislacyjnej przy Prezesie Rady Ministrów, Zastępca Dyrektora Krajowej Szkoły Sądownictwa i Prokuratury kierujący Ośrodkiem Aplikacji Prokuratorskiej, ORCID: 000-0002-2886-4770.

posłużenie się przez ustawodawcę pojęciem badania seksuologicznego – powinna prowadzić do nowelizacji kodeksu postępowania karnego, który takiego pojęcia nie zna i nie nakłada wyraźnie na oskarżonego obowiązku poddania się takiemu badaniu? Autor finalnie uznaje, że ustawodawca właściwie rozpoznał obszar wymagający ingerencji prawodawczej, ale jednocześnie wskazuje argumenty przemawiające za potrzebą uszczegółowienia przyjętych rozwiązań.

Słowa kluczowe: badania seksuologiczne, opinia seksuologiczna, prawa i obowiązki skazanego, wykonywanie kary pozbawienia wolności

Summary

The author analyses the amendment to the Executive Penal Code of 2022 in relation to the explicit introduction to this act of the possibility of conducting sexological examinations, the purpose of the analysis being to answer a number of questions. Was the amendment justified and necessary (essential)? In the amended legislation, is the sexological examination as regulated in the Executive Penal Code independent in character? What is the scope of sexological examinations in enforcement proceedings? Did the legislator correctly edit the indicated provisions relating to sexological examinations? And should the amendment to the Executive Penal Code – the legislator's explicit use of the concept of sexological examination – lead to an amendment of the Code of Criminal Procedure, which does not recognise such a concept and does not clearly impose an obligation on the accused to undergo such an examination? The author ultimately acknowledges that the legislator has properly identified the area requiring legislative intervention, but at the same time indicates arguments advocating the need for the adopted solutions to be more specific.

Key words: sexological examination, sexological opinion, rights and obligations of the convict, execution of the penalty of imprisonment

1. Wprowadzenie

Ustawą z dnia 5 sierpnia 2022 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny wykonawczy oraz niektórych innych ustaw² (art. 1 pkt 34) w art. 83 ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny wykonawczy³ po § 1 dodano § 1a w brzmieniu „Skazanego poddaje się w miarę potrzeby, za jego zgodą, także badaniom seksuologicznym. Sędzia penitencjarny może zarządzić przeprowadzenie badań bez zgody skazanego”. Przepis ten obowiązuje od dnia 17 września 2022 r. (art. 37 pkt 2 ustawy z dnia 5 sierpnia 2022 r.). Przed jego wejściem w życie kodeks karny wykonawczy nie przewidywał wyrażonej podstawy prawnej dopuszczającej możliwość skierowania skazanego na badanie seksuologiczne, jak również nie regulował trybu postępowania w tym zakresie, nie znając w ogóle pojęcia badania seksuologicznego. W art. 83 § 1 k.k.w. ustawodawca dopuścił (i nadal dopuszcza) bowiem możliwość poddania skazanego badaniom psychologicznym, a także psychiatrycznym, wskazany przepis nie przewidywał zatem *expressis verbis* badania seksuologicznego skazanego.

Propozycja nowelizacji kodeksu karnego wykonawczego we wskazanym powyżej zakresie znalazła się w rządowym projekcie ustawy o zmianie ustawy – Kodeks karny wykonawczy oraz niektórych innych ustaw (projekt z 21 czerwca 2022 r., dalej: projekt)⁴. Zaproponowane brzmienie art. 83 § 1a k.k.w. nie różni się od jego ostatecznej wersji, która obecnie obowiązuje. Jak wskazano w uzasadnieniu do tego projektu, „Dodanie art. 83 § 1a k.k.w., przez wprowadzenie poddania skazanego także badaniom seksuologicznym, ma na celu umożliwienie przeprowadzenia badania skazanego w kierunku występowania zaburzeń preferencji seksualnych. Zdarzają się przypadki, że skazanemu na etapie postępowania karnego, po przeprowadzonych badaniach, stawiane są sprzeczne diagnozy”⁵. Wynika z niego jednoznacznie, że projektodawca, a finalnie także ustawodawca, dostrzegł konieczność wprowadzenia do kodeksu karnego wykonawczego wyrażonej podstawy prawnej dopuszczającej możliwość przeprowadzenia badań seksuologicznych skazanego, przy czym

² Dz.U. z 2022 r. poz. 1855, dalej: ustawa z 5 sierpnia 2022 r.; nowelizacja.

³ Dz.U. z 2023 r. poz. 127, ze zm., dalej: k.k.w.

⁴ Sejm RP IX kadencji, druk sejmowy nr 2376, publikacja na stronie www.sejm.gov.pl, dostęp: 31.07.2023 r.

⁵ Sejm RP IX kadencji, druk sejmowy nr 2376, uzasadnienie projektu s. 32, publikacja na stronie www.sejm.gov.pl, dostęp: 31.07.2023 r.

w uzasadnieniu do projektu jednoznacznie określono cel takiego badania. Ma być ono według projektodawcy – przeprowadzone „w kierunku występowania zaburzeń preferencji seksualnych”. Zastrzeżono przy tym, że zdarza się, iż na „etapie postępowania karnego” skazanemu stawiane są „sprzeczne diagnozy”, jak należy rozumieć – odnośnie do zaburzeń preferencji seksualnych. Ani jednak w projektowanym brzmieniu przepisu, ani też w jego ostatecznej wersji nie powiązano *expressis verbis* badana seksuologicznego z zaburzeniami preferencji seksualnych, w tym nie zastrzeżono, że tylko (i wyłącznie) w takim przypadku możliwe jest podjęcie decyzji w przedmiocie skierowania skazanego na takie badania. W tym zakresie projekt i uchwalona ustawa nowelizująca kodeks karny wykonawczy, która weszła w życie, ewidentnie nie koresponduje z uzasadnieniem do projektu. Innymi słowy, uzasadnienie wężiej ujmuje badania seksuologiczne, poprzez określenie ich „kierunku”, co niewątpliwie w założeniu – zakładając racjonalność projektodawcy – ograniczać ma ich zakres. Wskazać w tym miejscu należy, że w odniesieniu do art. 83 § 1 k.k.w. podkreślono w uzasadnieniu do projektu obowiązującego kodeksu (1997 r.), że badaniami psychologicznymi lub psychiatrycznymi powinni być objęci skazani „wykazujący zaburzenia zachowania”⁶. W piśmiennictwie takie uzasadnienie wskazanego przepisu – ukazujące nie tylko jego *ratio legis*, ale i sposób rozumienia zakresu jego zastosowania – nie zostało zakwestionowane⁷. Stanowisko to jest trafne, albowiem z istoty oraz charakteru badań psychologicznych i psychiatrycznych wynika, że powinni być im poddani jedynie ci skazani, których zachowanie wskazuje na wystąpienie takich zaburzeń, a ich celem jest sformułowanie w tym zakresie diagnozy. Nie budzi wątpliwości, że nie ogranicza ono zakresu badań psychologicznych i psychiatrycznych, natomiast w odniesieniu do art. 83 § 1a k.k.w. projektodawca – jak już wskazano – przyjął inne założenie. Rodzi się pytanie o racjonalność takiego założenia, a finalnie – o zakres zastosowania wskazanego przepisu w świetle uzasadnienia jego wprowadzenia do polskiego systemu prawnego (do prawa karnego wykonawczego).

Konsekwencją nowelizacji art. 83 k.k.w. poprzez dodanie § 1a jest zmiana treści art. 116 § 1 pkt 3 k.k.w. Zgodnie z obecnie obowiązującym brzmieniem tego przepisu: „Skazany ma obowiązek przestrzegania

⁶ Uzasadnienie rządowego projektu nowego Kodeksu karnego wykonawczego, w: *Nowe kodeksy karne z 1997 r. z uzasadnieniami. Kodeks Karny. Kodeks postępowania karnego. Kodeks karny wykonawczy*, Warszawa 1997, s. 549.

⁷ Zob. S. Lelental, *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, Warszawa 2020, s. 389.

przepisów określających zasady i tryb wykonywania kary, ustalonego w zakładzie karnym porządku oraz wykonywania poleceń przełożonych i innych osób uprawnionych, a w szczególności: poddania się – niezależnie od obowiązków określonych w przepisach o zwalczaniu chorób zakaźnych, wenerycznych i gruźlicy, alkoholizmu i narkomanii – przewidzianym przepisami badaniom, leczeniu, zabiegom lekarskim, sanitarnym oraz rehabilitacji, a także badaniom na obecność w organizmie substancji psychoaktywnej, a skazany, co do którego sędzia penitencjarny zarządził przeprowadzenie badań psychologicznych, psychiatrycznych lub seksuologicznych, dodatkowo – udzielania osobom prowadzącym badania informacji o stanie zdrowia, przebytych chorobach i urazach oraz warunkach, w jakich się wychowywał, oraz wykonywania zleconych przez psychologa, psychiatrę lub seksuologa czynności niezbędnych na potrzeby badania”. Tym samym rozszerzono obowiązki skazanego, wyraźnie obligując go do poddania się badaniu seksuologicznemu, a także do udzielenia precyzyjnie wskazanych informacji oraz wykonania zleconych przez seksuologa czynności na potrzeby badania. Trafnie wskazano w uzasadnieniu do projektu, że nowelizacja art. 116 § 1 pkt 3 k.k.w. ma charakter wynikowy, będąc następstwem „wprowadzenia badań seksuologicznych skazanych”. Przepis ten wszedł w życie z dniem 1 stycznia 2023 r. (art. 37 *in principio* ustawy z 5 sierpnia 2022 r.), nie zapewniono zatem zgodności terminu wejścia w życie przepisu dotyczącego badań seksuologicznych z przepisem, który tworzy warunki do ich przeprowadzenia, przez nałożenie na skazanego określonych obowiązków. Takie rozróżnienie nie znajduje żadnego uzasadnienia, zwłaszcza że projektodawca trafnie dostrzegł „wynikowy” charakter nowelizacji art. 116 § 1 pkt 3 k.k.w.

Zarówno projektowany, jak i obowiązujący art. 83 § 1a k.k.w., przewiduje fakultatywne badanie seksuologiczne skazanego, co wynika ze sformułowania „w miarę potrzeby” (zdanie pierwsze), czy też „może zarządzić” (zdanie drugie). Ustawodawca przewidział także *expressis verbis* obligatoryjne badania seksuologiczne skazanego stanowiąc, że przeniesienie z zakładu karnego typu zamkniętego do zakładu typu półotwartego lub otwartego skazanego z zaburzeniami preferencji seksualnych za przestępstwo określone w art. 197-203 kodeksu karnego, popełnione w związku z tymi zaburzeniami, wymaga przeprowadzenia również badań seksuologicznych, o których mowa w art. 83 § 1a (art. 89 § 3a k.k.w.). Wskazane rozwiązanie zostało wprowadzone przez ustawę z 5 sierpnia 2022 r. (art. 1 pkt 39) i obowiązuje od 1 stycznia 2023 r. (art. 37 *in principio* wskazanej ustawy).

Odnotać należy, że także w tym przypadku ustawodawca wyraźnie odróżnił badanie seksuologiczne od badania psychologicznego i psychiatrycznego, czego „zewnętrznym” wyrazem jest osobne uregulowanie podstaw prawnych przeprowadzenia wskazanych badań.

Z punktu widzenia podmiotowego art. 83 § 1a k.k.w. dotyczy skazanego. Znowelizowany został również – także przez ustawę z 5 sierpnia 2022 r. (art. 1 pkt 81 lit. a) – art. 212c § 1 k.k.w. Zgodnie z jego nowym brzmieniem, jeżeli konieczne jest przeprowadzenie badania seksuologicznego tymczasowo aresztowanego dokonuje się go – jak wyraźnie wynika z ustawy – na zasadach określonych w art. 83 § 1a k.k.w. (zdanie drugie). Art. 212c § 1 zdanie drugie k.k.w. we wskazanym brzmieniu obowiązuje od 17 września 2022 r. (art. 37 pkt 2 ustawy z 5 sierpnia 2022 r.). Tym samym w wyniku nowelizacji kodeksu karnego wykonawczego badania seksuologiczne mogą być przeprowadzone w odniesieniu do skazanego, jak i tymczasowo aresztowanego. Wprawdzie – zgodnie z art. 242 § 1 k.k.w. – jeżeli w części ogólnej kodeksu używa się określenia skazany, odpowiednie przepisy mają zastosowanie także do tymczasowo aresztowanego. Art. 83 § 1a k.k.w. nie znajduje się jednak w części ogólnej kodeksu, lecz w części szczególnej – w rozdziale X zatytułowanym „Kara pozbawienia wolności”, co oznacza, że bez nowelizacji art. 212c § 1 zdanie drugie k.k.w. nie byłoby podstawy prawnej do stosowania art. 83 § 1a k.k.w. wobec tymczasowo aresztowanego, a w świetle uzasadnienia do projektu intencją projektodawcy było, aby także w tym przypadku przepis ten mógł być stosowany. Nie wyjaśnia ono jednak, dlaczego zdaniem projektodawcy niezbędne jest stworzenie podstawy prawnej dopuszczającej możliwość poddania tymczasowo aresztowanego badaniom seksuologicznym, biorąc chociażby pod uwagę fakt, że w toku postępowania karnego, uregulowanego w ustawie z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks postępowania karnego⁸ (na etapie postępowania przygotowawczego i sądowego), możliwe jest opiniowanie seksuologiczne w odniesieniu do podejrzanego i oskarżonego, co wyraźnie wynika z art. 202 § 3 k.p.k. Uzasadnienie do projektu w ogóle nie odnosi się do relacji nowego art. 83 § 1a k.k.w. (również § 1) i znowelizowanego art. 212c § 1 zdanie drugie k.k.w. do art. 202 § 3 k.p.k.

W odniesieniu do tymczasowo aresztowanego przewidziano w kodeksie karnym wykonawczym wyłącznie fakultatywną podstawę do przeprowadzenia badania seksuologicznego, co literalnie wynika ze sformułowania

⁸ Dz.U. z 2023 r. poz. 127.

„jeżeli konieczne jest” (art. 212c § 1 zdanie drugie k.k.w.), a dodatkowo należy podnieść, że nie wskazano (nie wymieniono) żadnego przypadku, w którym przeprowadzenie takiego badania byłoby obligatoryjnie.

Dla porządku wyводу należy wskazać, że zgodnie z art. 117 § 1 k.k.w. skazanego, u którego stwierdzono uzależnienie od substancji psychoaktywnej, a także skazanego za przestępstwo określone w art. 197-203 kodeksu karnego popełnione w związku z zaburzeniami preferencji seksualnych obejmuje się, za jego zgodą, odpowiednim leczeniem lub rehabilitacją. W razie braku zgody, o której mowa w § 1, w przedmiocie obowiązku poddania się przez skazanego leczeniu lub rehabilitacji orzeka sąd penitencjarny na posiedzeniu, które powinno odbyć się w zakładzie karnym (art. 117 § 2 zdanie pierwsze k.k.w.). Ustawą z 5 sierpnia 2022 r. znolizowano art. 117 k.k.w. (art. 1 pkt 60) i obecnie wskazane przepisy w przywołanym brzmieniu obowiązują od 1 stycznia 2023 r. (art. 37 *in principio*). Nie wymagają one *expressis verbis* – przed podjęciem decyzji w przedmiocie leczenia lub rehabilitacji skazanego – przeprowadzenia badania psychologicznego, psychiatrycznego, czy też seksuologicznego. W piśmiennictwie – w odniesieniu do art. 83 § 1 k.k.w. – wskazano jednak, że „przed wystąpieniem do sądu penitencjarnego o wydanie orzeczenia w przedmiocie objęcia skazanego leczeniem lub rehabilitacją administracja zakładu karnego powinna zbadać wszystkie okoliczności, które uzasadniają to wystąpienie, w tym stan uzależnienia skazanego (zob. art. 83 k.k.w.). W oparciu o te badania sporządza się o skazanym opinię psychologiczną, która jest przedstawiana sądowi”⁹. Dostrzeżono zatem związek między przeprowadzeniem badań, o których mowa w art. 83 k.k.w., a skierowaniem skazanego na leczenie lub rehabilitację. Ma on charakter wynikowy, skoro bowiem skazany ma być objęty leczeniem lub rehabilitacją, to w pierwszej kolejności niezbędne jest wyjaśnienie – przed złożeniem odpowiedniego wniosku – czy zachodzą ku temu podstawy. Temu służą m.in. odpowiednie badania. Zmiana stanu prawnego nie dezaktualizuje przywołanego poglądu, także bowiem obecnie należy przyjąć, że art. 83 k.k.w. (a więc także § 1a) powinien znaleźć zastosowanie przed skierowaniem odpowiedniego wniosku w przedmiocie objęcia skazanego leczeniem lub rehabilitacją. Nie może ulegać wątpliwości, że dyrektor zakładu karnego (aresztu śledczego) przed złożeniem wniosku, o którym mowa w art. 117 § 2 zdanie drugie *in fine* k.k.w. powinien ustalić wszystkie istotne – z punktu widzenia objęcia

⁹ K. Postulski, *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, Warszawa 2017, teza 16 do art. 117.

skazanego leczeniem lub rehabilitacją – okoliczności. Temu służy właśnie art. 83 k.k.w.¹⁰. Brak jednak odesłania do art. 83 § 1-2 k.k.w. prowadzi do wątpliwości interpretacyjnych, nie jest bowiem jasne, czy wobec uregulowania w art. 117 § 2-7 k.k.w. trybu postępowania przed sądem w przedmiocie objęcia skazanego leczeniem lub rehabilitacją i braku wyraźnej regulacji dopuszczającej możliwość poddania skazanego badaniom seksuologicznym (a także psychologicznym i psychiatrycznym) w ramach tego postępowania, sąd może zastosować art. 202 § 3 k.p.k. w zw. z art. 1 § 2 k.k.w., czy też orzeka wyłącznie w oparciu o badania przeprowadzone w trybie art. 83 § 1, czy też § 1a k.k.w.?

Przed skierowaniem projektu z 21 czerwca 2022 r. do Sejmu był on opiniowany m.in. przez Radę Legislacyjną przy Prezesie Rady Ministrów. W opinii z 9 marca 2022 r. Rada Legislacyjna odniosła się m.in. do projektowanego nowego brzmienia art. 83 k.k.w. wskazując, że projekt przewidując jego nowelizację eliminuje „wątpliwości interpretacyjne” występujące na gruncie obecnego brzmienia wskazanego przepisu, a w jego obecnym brzmieniu nie posłużono się pojęciem badań seksuologicznych, lecz badań psychologicznych i badań psychiatrycznych, co spowodowało, że pojawiła się wątpliwość, czy przy takiej redakcji przywołanego przepisu możliwe było poddanie skazanego badaniom seksuologicznym. Zdaniem Rady Legislacyjnej propozycja wyraźnego uregulowania możliwości poddania skazanego badaniom seksuologicznym usuwa wątpliwości w tym zakresie, a zasadność poddania skazanego także takim badaniom nie może budzić wątpliwości, chociażby w kontekście rozpoznania zagrożenia ze strony skazanego dla otoczenia¹¹. Warto wskazać, że Rada Legislacyjna opiniowała projekt, który poprzedził projekt z 21 czerwca 2022 r., odnosząc się do *ratio legis* wprowadzenia do kodeksu karnego wykonawczego instytucji badań seksuologicznych. W tym zakresie rozwiązanie, które znajdowało się projekcie opiniowanym jest tożsame z tym, które ostatecznie zostało zawarte w projekcie z 21 czerwca 2022 r. Rozważania Rady Legislacyjnej nie odnosiły się do rozwiązań zawartych w kodeksie postępowania karnego a dotyczących opiniowania seksuologicznego, w tym w kontekście wejścia w życie proponowanego nowego brzmienia art. 83 k.k.w.

¹⁰ Zob. Z. Hołda, K. Postulski, *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, Gdańsk 2008, teza 7 do art. 117.

¹¹ Opinia Rady Legislacyjnej z 9 marca 2022 r. o projekcie ustawy o zmianie ustawy – Kodeks karny wykonawczy oraz niektórych innych ustaw (UD-282) z 29.10.2021 r., pkt 17, publikacja na stronie www.gov.pl/web/radalegislacyjna, dostęp: 31.07.2023 r.

Już w ramach procedury ustawodawczej Biuro Legislacyjne Senatu zaznaczyło w swej opinii z 2 sierpnia 2022 r. – dotyczącej projektu w wersji z 21 czerwca 2022 r., w oparciu o który Sejm uchwalił nowelizację kodeksu karnego wykonawczego – że przyjęta zmiana „dopuszcza przeprowadzenie badania seksuologicznego, także bez zgody skazanego”, zaznaczając iż „dotąd przepisy uwzględniały jedynie badania psychologiczne i psychiatryczne”¹². Także zatem eksperci legislacyjni Senatu dostrzegli, że kodeks karny wykonawczy, w brzmieniu sprzed wejścia w życie nowelizacji z 5 sierpnia 2022 r., nie przewidywał *expressis verbis* możliwości poddania skazanego i tymczasowo aresztowanego badaniom seksuologicznym.

Biorąc pod uwagę lakoniczność uzasadnienia projektu, który w analizowanym zakresie stał się obowiązującym prawem, istotę i charakter wprowadzonych zmian, a także ich zakres, zasadne jest przeprowadzenie analizy art. 83 § 1a, art. 116 § 1 pkt 3 oraz art. 212c § 1 k.k.w. w celu udzielenia odpowiedzi na następujące pytania badawcze: czy nowelizacja była zasadna i konieczna (niezbędna), w szczególności, czy w poprzednim stanie prawnym nie istniała możliwość poddania skazanego i tymczasowo aresztowanego badaniom seksuologicznym? (1); czy po wejściu w życie nowelizacji do badania seksuologicznego znajduje zastosowanie – ze względu na treść art. 1 § 2 k.k.w. – art. 202 § 1-3 k.p.k.? (2); czy w obecnym stanie prawnym badanie seksuologiczne uregulowane w k.k.w. ma samodzielny charakter? (3); jaki jest zakres badań seksuologicznych, o których mowa w art. 83 § 1a k.k.w.? (4); czy ustawodawca prawidłowo zredagował wskazane przepisy odnoszące się do badań seksuologicznych? (5); czy ustawa powinna wyraźnie przewidywać możliwości przeprowadzenia badania seksuologicznego przed podjęciem decyzji o objęciu skazanego leczeniem lub rehabilitacją na podstawie art. 117 § 2 k.k.w., jak również, czy w odniesieniu do skazanego za przestępstwo określonego w art. 197-203 kodeksu karnego popełnione w związku z zaburzeniem preferencji seksualnych przeprowadzenie takiego badania powinno być obligatoryjne? (6) oraz czy nowelizacja kodeksu karnego wykonawczego – wyraźnie posłużenie się przez ustawodawcę pojęciem badania seksuologicznego – powinna prowadzić do nowelizacji kodeksu postępowania karnego, który takiego pojęcia nie zna i nie nakłada wyraźnie na oskarżonego obowiązku poddania się

¹² Opinia z 2 sierpnia 2022 r. do ustawy o zmianie ustawy – Kodeks karny wykonawczy oraz niektórych innych ustaw, Kancelaria Senatu Biuro Legislacyjne, pkt 11, publikacja na stronie www.senat.gov.pl, dostęp: 31.07.2023 r.

takiemu badaniu? (7). Do chwili obecnej pytania te nie doczekały się odpowiedzi, tym bardziej zatem przeprowadzenie rozważań determinowanych zakresem sformułowanych problemów badawczych jest w pełni zasadne. Należy również wskazać, że problem badań seksuologicznych skazanego i tymczasowo aresztowanego po wejściu w życie nowelizacji nie stał się przedmiotem całościowych badań i analiz, a dostępne – nieliczne – publikacje dowodzą (ze względu na zakres przeprowadzonych w nich rozważań), iż analizowana nowelizacja kodeksu karnego wykonawczego nie spotkała się z należyтым zainteresowaniem przedstawicieli nauki prawa karnego wykonawczego.

W celu udzielenia odpowiedzi na sformułowane powyżej pytania posłużono się metodą dogmatyczną, historyczno-prawną, komparatystyczną (w ramach komparatystyki wewnątrz systemu prawa krajowego, obejmującej kodeks karny wykonawczy i kodeks postępowania karnego, a także kodeks karny), zaś po przeprowadzeniu analizy sformułowano wnioski końcowe.

2. Stan prawny obowiązujący do czasu wejścia w życie ustawy z 5 sierpnia 2022 r.

Art. 83 § 1 k.k.w. stanowił (i nadal stanowi), jak już wskazano, iż skazanego poddaje się w miarę potrzeby, za jego zgodą, badaniom psychologicznym, a także psychiatrycznym. Sędzia penitencjarny mógł (i nadal może) zarządzić przeprowadzenie badań bez zgody skazanego. Nie zawierał on (i nadal nie zawiera) definicji legalnej badania psychologicznego, ani też psychiatrycznego, nie przewidywał również *expressis verbis*, że w ramach opiniowania o stanie zdrowia psychicznego skazanego zasięga się opinii seksuologicznej. Ustawa nie określała wyraźnie (i nie określa nadal) zakresu wskazanych badań. Przywołany przepis nie regulował także precyzyjnie (i nie reguluje nadal), w jakim przypadku znajduje on zastosowanie, ustawodawca posłużył się bowiem ogólnym określeniem „w miarę potrzeby”, nie wskazując chociażby przykładowo okoliczności uzasadniających ową „potrzebę”. Nie było wykluczone przeprowadzenie badań psychologiczno-psychiatrycznych¹³. W orzecznictwie wskazano, że konkretne

¹³ Zob. m.in. wyrok SO w Płocku z 8 czerwca 2021 r., I C 581/20, LEX nr 3259767; postanowienie SO w Sieradzu z 18 czerwca 2018 r., III Kow 738/18, LEX nr 3050231.

okoliczności mogły determinować obowiązek przeprowadzenia badań psychologicznych i psychiatrycznych¹⁴.

Do czasu wejścia w życie nowelizacji z 5 sierpnia 2022 r. kodeks karny wykonawczy, na co także zwrócono już uwagę, nie znał pojęcia badania seksuologicznego. Znał natomiast (i zna nadal) pojęcie zaburzeń preferencji seksualnych (np. art. 96 § 1 k.k.w.), ale nie zawierał żadnych szczegółowych przepisów, określających np. podstawę prawną opiniowania w zakresie diagnozy wskazanych zaburzeń, czy też regulujących tryb ustalenia okoliczności istotnych z tego punktu widzenia do ich ustalenia, w szczególności nie stanowił, że tego rodzaju zaburzenia ustala się w oparciu o badanie seksuologiczne, w wyniku którego należy sporządzić opinię seksuologiczną. Również kodeks postępowania karnego nie posługiwał się (i nie posługuje nadal) pojęciem badania seksuologicznego, wyraźnie natomiast dopuszczał (i dopuszcza nadal) możliwość przeprowadzenia badania psychologicznego oraz psychiatrycznego oskarżonego (art. 74 § 2 pkt 2 k.p.k.). Kodeks postępowania karnego wyraźnie łączył (i łączy nadal) badanie stanu zdrowia psychicznego oskarżonego z ustaleniami określającymi zaburzenia preferencji seksualnych stanowiąc, że do udziału w wydaniu opinii o stanie zdrowia psychicznego oskarżonego, w zakresie zaburzeń preferencji seksualnych, sąd, a w postępowaniu przygotowawczym prokurator powołuje biegłego lekarza seksuologa (art. 202 § 3 k.p.k.). Tym samym powiązano opiniowanie stanu zdrowia psychicznego z diagnozą dotyczącą zaburzeń w zakresie preferencji seksualnych, zakładając w jego ramach obligatoryjny udział biegłego seksuologa¹⁵. W orzecznictwie nie budzi wątpliwości, że biegły lekarz seksuolog bierze udział w opiniowaniu stanu zdrowia psychicznego oskarżonego. Na powyższe uwagę zwrócił Sąd Najwyższy m.in. w postanowieniu z 20 stycznia 2015 r., III KK 181/14¹⁶. Również kodeks karny wykonawczy zakładał (i zakłada nadal), że zaburzenia preferencji seksualnych wykazują związek z zaburzeniami psychicznymi (arg. *ex art.* 96 § 1 k.k.w.), co pokazuje, iż ustawodawca zaburzenia w zakresie preferencji seksualnych, w ramach systemu prawa karnego procesowego, postrzega jako rodzaj zaburzeń psychicznych, a w konsekwencji w ramach wydania opinii o stanie zdrowia psychicznego

¹⁴ Zob. postanowienie SN z 19 marca 2021 r., IV CSK 514/20, LEX nr 3148275.

¹⁵ Wyrok SN z 4 grudnia 2018 r., II KK 114/18, LEX nr 2603598; wyrok SN z 13 września 2016 r., IV KK 101/16, LEX nr 2139258; postanowienie SN z 2 czerwca 2015 r., V KK 36/15, LEX nr 1750151.

¹⁶ Publ.: „Prokuratura i Prawo” 2015, nr 5, poz. 17 (wkładka).

oskarżonego/skazanego przewiduje opiniowanie zaburzeń w zakresie preferencji seksualnych, jeżeli w tym zakresie ujawnią się wątpliwości¹⁷.

Uwzględniając brzmienie art. 1 § 2 k.k.w. nie było żadnych przeszkód, aby na gruncie kodeksu karnego wykonawczego opiniowanie w zakresie zaburzeń preferencji seksualnych rozumieć jako część (element) opiniowania o stanie zdrowia psychicznego skazanego¹⁸. Jak trafnie wskazał Sąd Apelacyjny w Krakowie w postanowieniu z 13 stycznia 2014 r., II AKZw 1394/13¹⁹, art. 202 k.p.k. znajduje odpowiednie zastosowanie w postępowaniu wykonawczym. Pogląd taki wyrażono także w innych orzeczeniach²⁰. Tym samym należało (i należy nadal) identycznie rozumieć zakres opinii (opiniowania) o stanie zdrowia psychicznego, zarówno na gruncie postępowania przygotowawczego i sądowego, uregulowanego w kodeksie postępowania karnego, jak i na gruncie postępowania wykonawczego, unormowanego w kodeksie karnym wykonawczym. Wprawdzie kodeks karny wykonawczy stanowił (i stanowi nadal) o badaniu psychiatrycznym, a nie o wydaniu opinii o stanie zdrowia psychicznego skazanego, to stwierdzić należy, że badanie psychiatryczne jest jedynie instrumentem prowadzącym do wydania opinii o stanie zdrowia psychicznego oskarżonego (skazanego). Wydanie takiej opinii – w rozumieniu art. 202 § 1 k.p.k. – determinowane było (i jest nadal) treścią art. 202 § 1-3 k.p.k. w zw. z art. 1 § 2 k.k.w. Wykładania ta nie pozostaje w sprzeczności z założeniem wynikającym z art. 83 § 1 k.k.w., albowiem ustawodawca dopuszczając możliwość przeprowadzenia badania psychiatrycznego przesądził tym samym o tym, że ma ono służyć wydaniu opinii o stanie zdrowia psychicznego skazanego, taki jest sens i cel badań psychiatrycznych, na gruncie kodeksu postępowania karnego, jak i kodeksu karnego wykonawczego.

Uwzględniając powyższe uwagi należy przyjąć, że w postępowaniu wykonawczym w ramach opiniowania o stanie zdrowia psychicznego skazanego dopuszczalne było – do czasu wejścia w życie nowelizacji kodeksu karnego wykonawczego z 5 sierpnia 2022 r. – powołanie biegłego lekarza seksuologa, w sytuacji gdy ujawnione zostały okoliczności wskazujące na występowanie u niego zaburzeń w zakresie preferencji seksualnych. W takim przypadku niezbędne było zasięgnięcie kompleksowej opinii

¹⁷ Zob. m.in. postanowienie SN z 13 maja 2020 r., II KK 66/20, LEX nr 3162691.

¹⁸ Zob. m.in. wyrok SN z 13 marca 2013 r., V KK 230/12, LEX nr 1318023.

¹⁹ Publ.: „Krakowskie Zeszyty Sądowe” 2014, nr 2, poz. 39.

²⁰ M.in. wyrok SA w Krakowie z 21 listopada 2014 r., II AKZw 1293/14, LEX nr 1658839; postanowienie SA w Katowicach z 9 czerwca 1999 r., II AKz 304/99, LEX nr 38637.

o stanie zdrowia psychicznego skazanego, w wydaniu której brał udział biegły lekarz seksuolog (art. 202 § 3 k.p.k. w zw. z art. 1 § 2 k.k.w.), co nie budziło wątpliwości w orzecznictwie²¹. Badanie seksuologiczne, w ramach opiniowania o stanie zdrowia psychicznego skazanego, stanowiło instrument do wydania kompleksowej opinii w tej materii. Wprawdzie art. 202 § 3 k.p.k. nie posługiwał się (i nie posługuje nadal) pojęciem badania seksuologicznego, ale aby wydać opinię w zakresie zaburzeń preferencji seksualnych skazanego niezbędne było sięgnięcie po ten właśnie instrument. Za powyższym przemawia wnioskowanie z celu na środki²². W orzecznictwie nie budzi wątpliwości, że art. 202 § 3 k.p.k. przewidywał (i przewiduje nadal) wydanie opinii seksuologicznej²³, jak również, że w tym celu dopuszczalne jest sięgnięcie po badanie seksuologiczne²⁴. W piśmiennictwie wskazano, że udział biegłego z zakresu seksuologii w wydaniu opinii o stanie zdrowia psychicznego oskarżonego (a zatem także i skazanego) nie zawsze musi polegać na przeprowadzeniu „badania”, lecz może przybrać postać „wywiadu seksuologicznego”²⁵. Nie wdając się w szczegóły wskazać należy, że dobór metod badania w szerokim rozumieniu tego pojęcia należy do właściwego biegłego – w analizowanym przypadku biegłego lekarza seksuologa – a „wywiad seksuologiczny” mieści się w pojęciu „badania”, albowiem w seksuologii klinicznej wskazuje się na trzy rodzaje badań: podstawowe, rozszerzone i dodatkowe, przy czym badanie podstawowe to właśnie pogłębiony „wywiad seksuologiczny”²⁶. Nawet jeżeli przyjmemy inny podział, tj. na badanie podmiotowe, przedmiotowe i diagnostyczne, to i tak „wywiad seksuologiczny” mieści się w ramach badania podmiotowego, będąc „istotnym elementem badania seksuologicznego”²⁷.

Na gruncie kodeksu postępowania karnego wyrażono pogląd, iż badanie w postępowaniu karnym zaburzeń seksualnych, w najszerszym

²¹ M.in. postanowienie SN z 29 kwietnia 2022 r., II KK 603/21, LEX nr 3434085.

²² Zob. L. Morawski, *Wykładnia w orzecznictwie sądów. Komentarz*, Toruń 2002, s. 344-346.

²³ M.in. wyrok SN z 16 października 2012 r., V KK 444/11, LEX nr 1226791; wyrok SA w Katowicach z 9 września 2021 r., II AKa 43/21, LEX nr 3358200.

²⁴ M.in. wyrok SA w Katowicach z 29 listopada 2018 r., II AKa 171/18, LEX nr 2690783.

²⁵ P. Marcinkiewicz, *Znaczenie opinii seksuologicznej dla oceny poczytalności sprawców najpoważniejszych przestępstw seksualnych*, „Seksuologia Polska” 2014, t. 12, nr 1, s. 33.

²⁶ M. Beisert, A. Kapala, P. Marcinek, *Badania psychologiczne w diagnozowaniu seksuologicznym*, „Seksuologia Polska” 2013, t. 11, nr 2, s. 57.

²⁷ A. Depko, *Opinia seksuologiczna*, w: K. Eichstaedt, P. Gałecki, A. Depko, *Metodyka pracy biegłego, psychiatry, psychologa oraz seksuologa w sprawach karnych, nieletnich oraz wykroczeń*, Warszawa 2017, s. 259.

znaczeniu tego słowa, nie wymaga uruchamiania procedury z art. 202 § 3 k.p.k., o ile wątpliwości w zakresie seksualnego funkcjonowania nie wiążą się z wątpliwościami co do zdrowia psychicznego oskarżonego. Organy ścigania i wymiaru sprawiedliwości są w takiej sytuacji umocowane do dopuszczenia do opiniowania biegłego seksuologa, niekoniecznie lekarza seksuologa, na podstawie art. 193 § 1 k.p.k.²⁸. W orzecznictwie Sądu Najwyższego wyraźnie dopuszczono możliwość powołania biegłego lekarza seksuologa na podstawie art. 193 § 1 k.p.k.²⁹. Zauważyć jednak należy, że kodeks karny wykonawczy nie przewidywał diagnozowania skazanego „poza” opiniowaniem o jego stanie zdrowia psychicznego (arg. *ex art.* 83 § 1 k.k.w.). Skoro więc takie było założenie ustawodawcy, to ze względu na brzmienie art. 202 § 3 k.p.k. w zw. z art. 1 § 2 k.k.w. nie było możliwe poddanie skazanego badaniom seksuologicznym na podstawie art. 193 § 1 k.p.k. Dopiero bowiem wątpliwości co stanu zdrowia psychicznego skazanego pozwalały bowiem na diagnozowanie w zakresie zaburzeń preferencji seksualnych, oczywiście jeżeli w tym zakresie istniała taka potrzeba, i tylko w tym zakresie. Kodeks karny wykonawczy nie przewidywał żadnej procedury dotyczącej badania zaburzeń seksualnych skazanego w najszerszym znaczeniu tego słowa, zawężając przez to możliwość odpowiedniego stosowania przepisów kodeksu postępowania karnego – w zakresie opiniowania seksuologicznego – do art. 202 § 3 k.p.k. Tym samym w ramach opiniowania o stanie zdrowia psychicznego (w rozumieniu art. 202 § 1 i 3 k.p.k.) możliwe było diagnozowanie seksuologiczne w zakresie zaburzeń preferencji seksualnych, co wykluczało możliwość odpowiedniego stosowania art. 193 § 1 k.p.k.

Wskazać należy, że w piśmiennictwie podkreślono, iż art. 202 k.p.k. znajdował (i znajduje) zastosowanie do podejmowania przez sąd decyzji na podstawie przepisów kodeksu karnego wykonawczego, w przypadkach gdy niezbędne było (i jest) zasięgnięcie (wydanie) opinii o stanie zdrowia psychicznego skazanego³⁰. Za taką wykładnią przemawiają argumenty systemowe i celowościowe³¹. Innymi słowy, art. 83 § 1 k.k.w. nie znajdował

²⁸ Wyrok SO w Poznaniu z 30 czerwca 2015 r., IV KA 22/15, LEX nr 1837611.

²⁹ Postanowienie SN z 1 października 2020 r., V KK 336/20, LEX nr 3169291.

³⁰ Cz.P. Kłak, *Badania psychologiczne i psychiatryczne skazanego. Rozważania o potrzebie i kierunkach reformy prawa karnego wykonawczego*, w: *Polski system penitencjarny w stulecie odzyskania niepodległości. VI Kongres Penitencjarny*, red. T. Bulenda, A. Nawój-Śleszyński, Warszawa 2020, s. 152.

³¹ *Ibidem*.

zastosowania do postępowania przed sądem, w ramach którego decydował on o sytuacji prawnej skazanego – o zastosowaniu instytucji prawa karnego wykonawczego (np. o odroczeniu wykonania kary pozbawienia wolności, czy też o udzieleniu przerwy w jej wykonaniu)³². Wskazany przepis przewidywał (i przewiduje nadal) możliwość badania psychologicznego i psychiatrycznego, ale w określonym celu, co łączyło się z wykonaniem kary i jej indywidualizacją. Badania psychologiczne i psychiatryczne, o których mowa w art. 83 § 1 k.k.w. miały (i mają nadal) charakter badań szczegółowych diagnozujących ze względu na potrzeby zindywidualizowanych oddziaływań penitencjarnych wobec skazanego³³ i wykazywały (wykazują nadal) ścisły związek z klasyfikacją skazanych³⁴, mieszcząc się w kategorii badań osobowopoznawczych³⁵. Taki wniosek wynika przede wszystkim z art. 82 § 1 oraz § 2 pkt 6 i § 3 k.k.w. W piśmiennictwie przyjęto dopuszczalność badań seksuologicznych w zakresie zaburzeń preferencji seksualnych w ramach badań psychiatrycznych, o których mowa w art. 83 § 1 k.k.w.³⁶. Stanowisko to bazowało na założeniu, że jeżeli kodeks karny wykonawczy odwołuje się do pojęcia zaburzeń preferencji seksualnych (arg. *ex art.* 96 § 1 k.k.w.), a jednocześnie zgodnie z odpowiednio stosowanym kodeksem postępowania karnego (art. 1 § 2 k.k.w.), zaburzenia takie diagnozowane są w ramach wydania opinii o stanie zdrowia psychicznego skazanego, to w tym zakresie należało dopuścić możliwość sporządzenia opinii seksuologicznej, jako elementu szerszej diagnostyki psychiatrycznej (w odniesieniu do stanu zdrowia psychicznego skazanego). Tym samym nie było możliwe przeprowadzenie takich badań – w ramach badań szczegółowych diagnozujących – w przypadku, gdy zachodziła podstawa do przyjęcia, że występują zaburzenia seksualne, ale innego rodzaju. To zaś powodowało, że zakres tych badań diagnozujących był ograniczony, a dodatkowo sama podstawa prawna ich przeprowadzenia nie wynikała jednoznacznie z ustawy (z kodeksu karnego wykonawczego).

Rozporządzenie, o którym mowa w art. 83 § 3 k.k.w., nie posługiwało się (i nie posługuje nadal) pojęciem badań seksuologicznych, ale wynikało

³² *Ibidem*, s. 151-152.

³³ Z. Hołda, K. Postulski, *op. cit.*, teza 11 do art. 83.

³⁴ M.in. wyrok SO w Łodzi z 26 maja 2014 r., II C 337/13, LEX nr 1845778.

³⁵ A. Kwieciński, *Prawne podstawy badań psychologicznych i psychiatrycznych skazanych w toku wykonywania kary pozbawienia wolności*, „Nowa kodyfikacja prawa karnego”, t. XXIII, Wrocław 2008, s. 137.

³⁶ Cz.P. Kłak, *op. cit.*, s. 152.

z niego, że opinia psychiatryczna powinna zawierać ocenę stanu zdrowia psychicznego (§ 5 ust. 1 pkt 2 rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 14 marca 2000 r. w sprawie zasad organizacji i warunków przeprowadzania badań psychologicznych i psychiatrycznych w ośrodkach diagnostycznych³⁷, dalej: rozporządzenie z 14 marca 2000 r.) oraz zalecenia w zakresie dalszej opieki psychiatrycznej nad skazanym, w szczególności odnoszące się do potrzeby zapewnienia psychiatrycznego leczenia szpitalnego, leczenia i rehabilitacji w związku ze stwierdzeniem uzależnienia od alkoholu albo środków odurzających lub psychotropowych, zatrudnienia w warunkach pracy chronionej oraz skierowania do odbywania kary w systemie terapeutycznym (§ 5 ust. 1 pkt 4 wskazanego rozporządzenia). Tym samym w ramach opinii psychiatrycznej – zgodnie z przywołanym rozporządzeniem – należało też odnieść się do możliwości skierowania do odbywania kary w systemie terapeutycznym, a więc także do kwestii zaburzeń w zakresie preferencji seksualnych, skoro skazani z takimi zaburzeniami mają odbywać karę w tym systemie (art. 96 § 1 k.k.w.). Rozporządzenie szeroko ujmowało opiniowanie psychiatryczne, ale wprost nie przewidywało badań seksuologicznych, jak również udziału w opiniowaniu psychiatrycznym seksuologa (arg. *ex* § 3 ust. 2 wskazanego rozporządzenia), czy też ewentualnej konsultacji z takim specjalistą. Brzmienie przywołanych wyżej przepisów rozporządzenia z 14 marca 2000 r. (art. 5 ust. 1 pkt 2 i 4) przekonuje jednak, że opinia psychiatryczna wydawana po przeprowadzeniu badania psychiatrycznego, o której w nim mowa, powinna odnosić się do stanu zdrowia psychicznego skazanego, w tym także do zaburzeń w zakresie preferencji seksualnych. Wyrażnie odwołują się one do stanu zdrowia psychicznego i możliwości odbywania kary w systemie terapeutycznym, a to determinowało zakres opiniowania i nie pozwalało na pominięcie kwestii zaburzeń w zakresie preferencji seksualnych. Poddanie skazanego badaniom psychiatrycznym (art. 83 § 1 zdanie pierwsze k.k.w.), czy też zarządzenie przeprowadzenia takich badań (art. 83 §1 zdanie drugie k.k.w.) stanowiło zatem podstawę do przeprowadzenia badania seksuologicznego, we wskazanym zakresie, ale odnosiło się to tylko do badań przeprowadzanych w ośrodkach diagnostycznych. Takich tylko badań dotyczyło bowiem (i dotyczy nadal) przywołane rozporządzenie (art. 83 § 2 i 3 k.k.w.). *A contrario*, w przypadku gdy badanie przeprowadzane było w innym podmiocie (miejscu) – przepisy nie

³⁷ Dz.U. z 2000 r. Nr 29, poz. 369.

wykluczały możliwości przeprowadzania takich badań poza ośrodkami diagnostycznymi³⁸, jego zakres nie był wyznaczany przez regulacje wskazanego rozporządzenia, a nawet więcej – w ogóle nie wynikał z przepisów prawa powszechnie obowiązującego. Takie rozwiązanie zostało poddane krytyce w piśmiennictwie³⁹.

Zakreślenie przez ustawodawcę zakresu i cel badań psychologicznych i psychiatrycznych jedynie w odniesieniu do badań przeprowadzanych w ośrodkach diagnostycznych nie znajdowało żadnego uzasadnienia.

W praktyce zarządzano przeprowadzenie badań seksuologicznych wobec skazanych, w sytuacji gdy niezbędne było wydanie opinii o stanie zdrowia psychicznego w zakresie zaburzeń preferencji seksualnych, ze względu na konieczność „stosowania oddziaływań w warunkach oddziały terapeutycznego”⁴⁰. W ten sposób dostrzeżono związek opiniowania o stanie zdrowia psychicznego skazanego i klasyfikowania skazanych (art. 82 § 1 i art. 96 § 1 k.k.w.). Także w piśmiennictwie związek ten został zauważony⁴¹. Badania takie przeprowadzane były w ramach badań psychologiczno-psychiatrycznych, mając charakter dodatkowy, uzupełniający. W takim wypadku podstawą zarządzenia ich przeprowadzenia był art. 83 § 1 k.k.w. Brak wskazania w rozporządzeniu z 14 marca 2000 r., iż w badaniu bierze udział seksuolog (np. lekarz seksuolog) nie wykluczał, że opinię psychiatryczną wydawał lekarz psychiatra będący jednocześnie seksuologiem, ale z przepisów nie wynikało wyraźnie, iż w przypadku wystąpienia konieczności opiniowania w zakresie zaburzeń preferencji seksualnych lekarz psychiatra musi być jednocześnie seksuologiem. Na gruncie kodeksu postępowania karnego wyrażono pogląd, że art. 202 § 3 k.p.k. nie stoi na przeszkodzie temu, aby opinia o stanie zdrowia psychicznego oskarżonego z uwzględnieniem kwestii zaburzeń preferencji seksualnych została wydana przez dwóch biegłych psychiatrów, z których jeden jest jednocześnie biegłym seksuologiem⁴². Stanowisko to może być

³⁸ J. Malec, *Przeprowadzanie i wykorzystywanie badań psychologicznych oraz psychiatrycznych w polskich zakładach karnych*, w: *Stan i węzłowe problemy polskiego więziennictwa*, cz. IV, „Biuletyn Rzecznika Praw Obywatelskich. Materiały” 2000, nr 42, s. 56.

³⁹ Cz.P. Kłak, *op. cit.*, s. 153.

⁴⁰ M.in. postanowienie SO w Sieradzu z 6 lutego 2019 r., II Kow 99/19, LEX nr 3049283.

⁴¹ Zob. P. Bogacki, *Problematyka opiniowania zaburzeń preferencji seksualnych sprawców przestępstw wykorzystywania treści pornograficznych z udziałem małoletniego*, „Przegląd Sądowy” 2023, nr 1, s. 64.

⁴² M.in. wyrok SA w Szczecinie z 8 stycznia 2019 r., II AKa 1077/18, LEX nr 2978590; wyrok SA w Gdańsku z 8 stycznia 2019 r., II AKz 1077/18, LEX nr 2690756.

odniesione do analizowanego rozporządzenia, nie pozostaje ono bowiem w sprzeczności z jego założeniami, a dodatkowe kwalifikacje lekarza psychiatry (w zakresie seksuologii) z pewnością tworzą optymalne warunki do wydania pełnej i jasnej opinii psychiatrycznej. Natomiast sądy w postępowaniu wykonawczym dopuszczały dowód z opinii biegłych lekarzy psychiatrów i ewentualnie biegłego lekarza seksuologa na podstawie art. 202 § 1 i 3 k.p.k. w zw. z art. 1 § 2 k.k.w., nie odwołując się przy tym do art. 83 § 1 k.k.w.⁴³.

W innym przypadku niż diagnozowanie zaburzeń w zakresie preferencji seksualnych, sięgnięcie po badania seksuologiczne nie było dopuszczalne. Ustawa nie przewidywała bowiem ogólnej podstawy prawnej, dopuszczającej poddanie skazanego takim badaniom, lecz ograniczała taką możliwość do opiniowania o stanie zdrowia psychicznego skazanego. Badania seksuologiczne nie miały samodzielnego (autonomicznego) charakteru i nie mogły być zarządzane z innej przyczyny, niż diagnozowanie zaburzeń w zakresie preferencji seksualnych. Skazany miał obowiązek poddania się badaniom seksuologicznym. Jak wynikało z art. 116 § 1 pkt 3 k.k.w., skazany miał obowiązek m.in. poddania się „przewidzianym przepisami prawa badaniom”, przy czym skazany, co do którego sędzia penitencjarny zarządził przeprowadzenie badań psychologicznych lub psychiatrycznych dodatkowo udzielenia osobom prowadzącym „badania” informacji „o stanie zdrowia”. Ustawa posługiwała się pojęciem „badań” i „stanu zdrowia”, zastrzegając że badania muszą wynikać z przepisów prawa, niekoniecznie z kodeksu karnego wykonawczego, nie eliminując badań seksuologicznych, choć przywołany przepis *expressis verbis* o nich nie wspominał. Objęcie skazanego badaniami psychiatrycznymi – we wskazanym powyżej rozumieniu – powodowało, że skazany miał obowiązek poddać się badaniom seksuologicznym, jako badaniom powiązanym z diagnozowaniem stanu zdrowia psychicznego. Zakres tego obowiązku ograniczał się do diagnozowania zaburzeń w zakresie preferencji seksualnych, tylko bowiem w tym obszarze dopuszczalne było – jak już wskazano – diagnozowanie seksuologiczne.

Wnioski: do czasu wejścia w życie nowelizacji kodeksu karnego wykonawczego z 5 sierpnia 2022 r. jego przepisy nie stanowiły wyrażnie o badaniu seksuologicznym, nie miało ono zatem autonomicznego (samodzielnego) charakteru. Badanie takie nie było wykluczone, ale mogło mieć

⁴³ Zob. Cz.P. Kłak, *op. cit.*, s. 151-152 i cytowane tam orzecznictwo.

miejsce jedynie w ramach sporządzania opinii o stanie zdrowia psychicznego skazanego i odnosić się wyłącznie do zaburzeń w zakresie preferencji seksualnych. Podstawą przeprowadzenia badania seksuologicznego mógł być art. 83 § 1 k.k.w., co odbywało się w ramach badań szczegółowych diagnozujących i było związane z podejmowaniem decyzji klasyfikacyjnej i określaniem warunków indywidualnego oddziaływania na skazanego. W tym przypadku w ramach opinii psychiatrycznej, sporządzanej w wyniku przeprowadzenia badania psychiatrycznego, o którym mowa we wskazanym przepisie, należało odnieść się do stanu zdrowia psychicznego skazanego oraz kwestii istotnych z punktu widzenia kierowania skazanego do systemu terapeutycznego, a więc m.in. do tego rodzaju zaburzeń seksualnych. Takie badanie mogło być również przeprowadzone ze względu na opiniowanie o stanie zdrowia psychicznego skazanego na podstawie art. 202 § 3 k.p.k. w zw. z art. 1 § 2 k.k.w., jeżeli było to niezbędne w ramach postępowania wykonawczego toczącego się przed sądem. Także w tym wypadku zakres opiniowania seksuologicznego ograniczony był do zaburzeń w zakresie preferencji seksualnych. Rozporządzenie, wydane na podstawie art. 83 § 3 k.k.w., odnosiło się jedynie do badania w ośrodkach diagnostycznych, przy czym nie przewidywało ono (i nie przewiduje nadal) osobnego badania seksuologicznego.

3. Uzasadnienie nowelizacji (zasadność, konieczność)

Z przedstawionych rozważań wynika, że w stanie prawnym obowiązującym do czasu wejścia w życie nowelizacji kodeksu postępowania wykonawczego z 5 sierpnia 2022 r. istniała możliwość poddania skazanego badaniom seksuologicznym. Ze względu na brzmienie art. 212c § 1 k.k.w. możliwość taka istniała również w odniesieniu do tymczasowo aresztowanego, ustawa dopuszczała bowiem poddanie tymczasowo aresztowanego badaniom osobowopoznawczym, a przeprowadzenie badań psychologicznych i psychiatrycznych odbywało się na zasadach określonych w art. 83 § 1 i 2 k.k.w., zaś w odniesieniu do młodocianego – na zasadach określonych w art. 84 § 3 k.k.w. W piśmiennictwie wskazano jednak, że ustawa powinna wyraźnie dopuścić możliwość przeprowadzenia badania seksuologicznego, zwłaszcza że nie w każdym przypadku niezbędne jest przeprowadzenie takiego badania w ramach opiniowania o stanie zdrowia psychicznego

skazanego – a więc w ramach badania psychiatrycznego⁴⁴. Niewątpliwie mankamentem rozwiązania obowiązującego do czasu wejścia w życie nowelizacji był brak ujęcia badania seksuologicznego, jako badania samodzielnego, autonomicznego, obejmującego różnorodne zaburzenia w sferze seksualnej, a nie jedynie w zakresie preferencji seksualnych⁴⁵. Nowelizacja zmienia ten stan rzeczy, wyraźnie dopuszczając możliwość przeprowadzenia badania seksuologicznego, nie ograniczającego się przy tym wyłącznie do zaburzeń w zakresie preferencji seksualnych. Wprawdzie intencją projektodawcy było – jak już wskazano – „umożliwienie przeprowadzenia badania skazanego w kierunku występowania zaburzeń preferencji seksualnych”, ale zaproponowane i przyjęte rozwiązanie nie ogranicza wyraźnie – prawidłowo – badań tylko i wyłącznie do tego rodzaju zaburzeń seksualnych. Dopuszczono zatem wyraźnie możliwość diagnozowania seksuologicznego skazanych/tymczasowo aresztowanych, w ramach badań szczegółowych diagnozujących. Brzmienie art. 83 § 1a k.k.w. nie pozostaje w sprzeczności ze wskazanym założeniem. Projektodawca skoncentrował się na zaburzeniach w zakresie preferencji seksualnych, do tego pojęcia bowiem odwoływał się i odwołuje nadal kodeks karny wykonawczy. Zaproponowane i przyjęte rozwiązanie szeroko ujmuje badania seksuologiczne, biorąc pod uwagę ich cel i znaczenie w procesie wykonywania kary pozbawienia wolności/tymczasowego aresztowania. Najwyraźniej projektodawca utożsamiał badanie seksuologiczne z występowaniem zaburzeń w zakresie preferencji seksualnych, co jednak nie znajduje merytorycznego uzasadnienia w świetle dorobku seksuologii sądowej⁴⁶.

Ustawodawca trafnie uznał, że ustawa powinna materię tę regulować w sposób jednoznaczny, zasadnie przyjmując, iż brak takiego rozwiązania może generować – i generował – wątpliwości interpretacyjne, zwłaszcza dotyczące zakresu badania i trybu opiniowania. Nowelizacja kodeksu karnego wykonawczego z 5 sierpnia 2022 r. wątpliwości te eliminuje, jeżeli chodzi o dopuszczalność samego badania seksuologicznego, jego istotę oraz charakter. Konieczność nowelizacji wynikała z faktu, że powiązanie opiniowania psychiatrycznego z badaniem seksuologicznym czyniło z tego ostatniego element subsydiarny (niesamodzielną), zależny w każdym

⁴⁴ Cz. P. Kłak, *op. cit.*, s. 154.

⁴⁵ Zob. Z. Lew-Starowicz, *Seksuologia sądowa*, Warszawa 2000, s. 20-22 i 102-103; A. Krasowska, w: *Seksuologia sądowa. Teorie, modele, badania*, t. I, red. A. Depko, A. Krasowska, Warszawa 2021, s. 125-127.

⁴⁶ Z. Lew-Starowicz, *op. cit.*, s. 20-22 i 102-103.

przypadku od poddania skazanego badaniom psychiatrycznym. Niezbędność samodzielnego opiniowania seksuologicznego może wynikać z charakteru danych zaburzeń, ich cech, przebiegu, itp., tj. dane zaburzenia nie muszą wykazywać związku z zaburzeniami psychicznymi, diagnozowanymi w ramach badania psychiatrycznego.

Odpowiedź na pytanie badawcze, czy nowelizacja była zasadna i konieczna (niezbędna), w szczególności, czy w poprzednim stanie prawnym nie istniała możliwość poddania skazanego i tymczasowo aresztowanego badaniom seksuologicznym? brzmi: tak, zmiana stanu prawnego była zasadna i konieczna (niezbędna), mimo że w poprzednim stanie prawnym istniała możliwość poddania skazanego i tymczasowo aresztowanego badaniom seksuologicznym. Obecnie nie może ulegać żadnej wątpliwości, że w ramach badań osobowopoznawczych – badań szczegółowych diagnozujących możliwe jest przeprowadzenie badania seksuologicznego, diagnozującego zaburzenia seksualne skazanego, co z całą pewnością służy indywidualizacji wykonywania kary pozbawienia wolności, a ściślej – zindywidualizowanym oddziaływaniom penitencjarnym. Tego dotyczy art. 83 § 1a k.k.w.

Wynikająca z art. 83 § 1a k.k.w. możliwość poddania skazanego badaniom seksuologicznym nie wyklucza odpowiedniego stosowania art. 202 § 3 k.p.k. w zw. z art. 1 § 2 k.k.w., a zatem kompleksowego opiniowania w przedmiocie stanu zdrowia psychicznego skazanego, uwzględniającego zaburzenia w zakresie preferencji seksualnych. Znowelizowany kodeks karny wykonawczy nie usunął takiej ewentualności, dopuszczając jedynie wyrażnie badania seksuologiczne, jako kolejny (dodatkowy) rodzaj badania szczegółowego diagnozującego (obok psychologicznego i psychiatrycznego) skazanego/tymczasowo aresztowanego. W ten sposób stworzono optymalne warunki do szerokiego spojrzenia na osobę skazanego i prawidłowego, bo wszechstronnego i wieloaspektowego, opracowania indywidualnego programu oddziaływania, czy też indywidualnego programu terapeutycznego. W tym zakresie badania seksuologiczne rozszerzają zakres badań osobowopoznawczych, ukierunkowują je na całą sferę zaburzeń seksualności, tworząc możliwość (podstawę, punkt wyjścia) dalszego diagnozowania skazanego (ze względu na uzyskane wyniki). Służy to z pewnością nie tylko podjęciu trafnej decyzji klasyfikacyjnej, ale przede wszystkim poznaniu skazanego i jego ewentualnych zaburzeń, a finalnie – doborze właściwych instrumentów oddziaływania penitencjarnego. Art. 83 § 1a k.k.w. nie reguluje problematyki badań seksuologicznych na zasadzie

wyłącznie. Ustawodawca nie uregulował tej materii w kodeksie karnym wykonawczym w sposób zupełny, co eliminowałoby możliwość odpowiedniego stosowania przepisów kodeksu postępowania karnego. Nie jest to przepis, który ma zastosowanie do każdego przypadku opiniowania seksuologicznego. Za powyższym przemawia przede wszystkim jego umiejscowienie w systematyce kodeksu, jak również wyraźne powiązanie z badaniami osobowopoznawczymi. W postępowaniu przed sądem, jako organem postępowania wykonawczego, przepis ten nie ma zastosowania. Nie reguluje od bowiem ogólnej podstawy prawnej do przeprowadzania badań seksuologicznych, lecz podstawę szczególną – związaną z określaniem warunków indywidualnego oddziaływania na skazanego. Takiej ogólnej podstawy prawnej w kodeksie karnym wykonawczym nadal brak, a zatem nie jest wykluczone sięganie po odpowiednio stosowane przepisy kodeksu postępowania karnego.

Odpowiedź na pytanie badawcze, czy po wejściu w życie nowelizacji do badania seksuologicznego znajduje zastosowanie – ze względu na treść art. 1 § 2 k.k.w. – art. 202 § 1–3 k.p.k.? brzmi: tak. Badania seksuologiczne, przeprowadzane w ramach wydania opinii o stanie zdrowia psychicznego skazanego (art. 202 § 3 k.p.k. w zw. z art. 1 § 2 k.k.w.), są następstwem zasięgnięcia przez sąd opinii o stanie zdrowia psychicznego skazanego, obejmującej także sferę zaburzeń w zakresie preferencji seksualnych.

Wyraźne dopuszczenie możliwości poddania tymczasowo aresztowanego badaniom seksuologicznym rozszerza możliwość trafnego doboru środków (rozwiązań), zapobiegających wzajemnej demoralizacji tymczasowo aresztowanych i umożliwiających zapewnienie bezpieczeństwa i porządku publicznego w areszcie – chociażby ze względu na poszerzoną możliwość diagnozowania zagrożeń (w sferze seksualnej) ze strony tymczasowo aresztowanego. Z tych względów nowelizację kodeksu karnego wykonawczego należy uznać za zasadną i konieczną (niezbędną).

Dla porządku wyводу podkreślić należy, że tymczasowo aresztowany może być poddany badaniom seksuologicznym, jako podejrzany/oskarżony w postępowaniu karnym, ze względu na treść art. 74 § 2 pkt 2 k.p.k. Nie ma do niego zastosowania art. 116 § 1 pkt 3 k.p.k., przepis ten bowiem dotyczy skazanego na karę pozbawienia wolności. W odniesieniu do tymczasowo aresztowanego znajduje zastosowanie art. 202 § 3 k.p.k., a nie „odpowiednie zastosowanie”, art. 1 § 2 k.k.w. nie dotyczy bowiem tego przypadku. Materia ta jest uregulowana na zasadzie wyłączonej w kodeksie postępowania karnego.

Zmianę art. 83 k.k.w. – dodanie § 1a – powiązano, jak już wskazano, z nowelizacją art. 116 § 1 pkt 3 k.k.w., nakładając na skazanego wyraźny obowiązek poddania się badaniom seksuologicznym. Nie może budzić wątpliwości, że skazany w obecnym stanie prawnym takim badaniom poddać się musi (obowiązek ustawowy), będąc przy tym zobowiązany do udzielenia informacji o swoim stanie zdrowia oraz warunkach, w jakich się wychowywał. Usunięto zatem wątpliwość dotyczącą zakresu obowiązku ciążącego na skazanym, biorąc pod uwagę fakt, iż ingerencja w sferę wolności i praw człowieka powinna mieć wyraźną podstawę w ustawie (art. 31 ust. 3 Konstytucji RP⁴⁷). Także z tego punktu widzenia nowelizacja była zasadna i konieczna (niezbędna), dopuszczalność badania osoby pozbawionej wolności powinna być wyraźnie umocowana w ustawie, z której powinien wynikać przede wszystkim obowiązek poddania się takim badaniom, jako warunek ich przeprowadzenia.

Nowelizacja art. 83 k.k.w. była również zasadna i konieczna (niezbędna), gdy uwzględni się nowe brzmienie art. 117 k.k.w. Przepis ten przewiduje objęcie skazanego „odpowiednim leczeniem lub rehabilitacją” – za zgodą skazanego (§ 1), jak również dopuszcza możliwość orzeczenia takiego obowiązku w przypadku braku zgody skazanego (§ 2). Trybunał Konstytucyjny uznał, że możliwość zarządzenia przymusowego leczenia lub rehabilitacji skazanego nie pozostaje w sprzeczności z art. 31 ust. 3 Konstytucji RP, podkreślając że możliwość skierowania na przymusowe leczenie służy zarówno ochronie zdrowia publicznego, bezpieczeństwa i porządku publicznego, jak i ochronie praw i wolności innych osób, tj. ochronie wartości przewidzianych we wskazanym przepisie konstytucyjnym⁴⁸. Badanie seksuologiczne, choć niewymienione w art. 117 k.k.w., podobnie zresztą jak i badanie psychologiczne oraz psychiatryczne, pozostaje w łączności ze złożeniem wniosku przez dyrektora zakładu karnego, o którym mowa w art. 117 § 2 zdanie trzecie *in fine* k.k.w., przy czym skoro konstytucyjne jest objęcie skazanego przymusowym leczeniem, to tym bardziej konstytucyjne jest dopuszczenie możliwości przeprowadzenia przymusowych badań, także seksuologicznych, poprzedzających złożenie wniosku w przedmiocie leczenia. Niewątpliwie leczenie to coś więcej niż samo badanie, które jest instrumentem służącym do prawidłowego określenia zakresu działań leczniczych.

⁴⁷ Dz.U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483, ze zm.

⁴⁸ Wyrok TK z 11 marca 2021 r., SK 9/18, OTK A 2021, poz. 21.

4. Zakres przedmiotowy nowelizacji

Ustawa z 5 sierpnia 2022 r. wprowadziła do kodeksu karnego wykonawczego pojęcie „badań seksuologicznych”, wyraźnie dopuszczając możliwość ich przeprowadzenia jako badań samodzielnych (autonomicznych). Taki wniosek wynika z brzmienia art. 83 § 1a k.k.w. W obecnym stanie prawnym są to zatem badania nie tylko mające swój własny zakres, ale realizowane niezależnie (osobno) od badań psychiatrycznych, nie w ich ramach i nie w celu wydania kompleksowej opinii psychiatrycznej. Ustawa nie wyklucza poddania skazanego rozbudowanemu opiniowaniu – psychologicznemu, psychiatrycznemu i seksuologicznemu, ale w takim przypadku – ze względu na treść art. 83 § 1 i 1a k.k.w. – poszczególni specjaliści przeprowadzą własne, osobne badania i na tej podstawie sformułują opinie. Nie jest wykluczone sporządzenie opinii wspólnej (kompleksowej), przywołane przepisy takiej ewentualności nie eliminują, jak również nie jest niemożliwe przeprowadzenie „wspólnych” badań (np. psychiatryczno-seksuologicznych), ale poszczególne badania zachowują swój autonomiczny charakter i są osobnym elementem opiniowania, nie odbywają się więc „w ramach” określonego rodzaju opiniowania (np. psychiatrycznego). Odpowiedź na pytanie badawcze, czy w obecnym stanie prawnym badanie seksuologiczne uregulowane w k.k.w. ma samodzielny charakter? brzmi: tak. Wynika to zarówno z samego brzmienia art. 83 § 1a k.k.w., jak również przemawia za tym wykładnia systemowa. Badania seksuologiczne zostało bowiem uregulowanie, jako „odrębny” od badania psychologicznego i psychiatrycznego rodzaj badania szczegółowego diagnozującego.

Zakres badań seksuologicznych nie wynika wyraźnie z ustawy, niemniej jednak – na co zwrócono już uwagę – nie został on ograniczony wyłącznie do zaburzeń w zakresie preferencji seksualnych. Uznać należy zatem, że art. 83 § 1a k.k.w. dotyczy badań w zakresie zaburzeń seksualnych. Nie można podzielić poglądu, że badanie seksuologiczne powinno zostać przeprowadzone, gdy ujawnią się wątpliwości co do zaburzeń preferencji seksualnych skazanego⁴⁹. Oczywiście w takim przypadku może i powinno być ono przeprowadzone, ale nie wyłącznie. Brak jest bowiem podstaw normatywnych do zawężenia zakresu wskazanego badania jedynie do tego rodzaju zaburzeń. Co istotne, samodzielny (autonomiczny) charakter

⁴⁹ M. Zamroczyńska, w: *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, red. A. Gerecka-Żołyńska, Warszawa 2023, komentarz do art. 83.

badan seksuologicznych i ich „oderwanie” od opiniowania o stanie zdrowia psychicznego skazanego powoduje, że w jego ramach badać można i należy nie tylko zaburzenia w zakresie preferencji seksualnych, ale także i inne zaburzenia seksualne. Za przedstawioną wykładnią przemawia również istota i charakter badań osobowopoznawczych. Mają one dostarczyć wszechstronnej wiedzy o skazanym, a zatem zawężenie zakresu badań seksuologicznych ograniczyłoby wnioski osobowopoznawcze.

Badania seksuologiczne, o których mowa w art. 83 § 1a k.k.w., nie służą jedynie weryfikacji „sprzecznych diagnoz”⁵⁰. Oczywiście, jeżeli pojawią się takie wykluczające się diagnozy, to przeprowadzenie badań seksuologicznych jest w pełni uzasadnione (wręcz niezbędne), ale także w przypadku, w którym nie występuje owa sprzeczność może zachodzić konieczność sięgnięcia do opiniowania seksuologicznego. Może to wynikać np. z ograniczonego zakresu opiniowania na etapie postępowania przygotowawczego i sądowego, czy też błędów w opiniach seksuologicznych, sporządzonych na tych etapach.

Odpowiadając na pytanie badawcze, jaki jest zakres badań seksuologicznych, o których mowa w art. 83 § 1a k.k.w.? brzmi: badania te obejmują zaburzenia seksualne, w tym także zaburzenia w zakresie preferencji seksualnych. Nie są to badania, które mają jedynie weryfikować opinie seksuologiczne, uzyskane na etapie postępowania przygotowawczego i sądowego. Badania te przeprowadzane są na etapie wykonawczym wobec skazanego pozbawionego wolności i służą indywidualizacji wykonywania tej kary. Cel ten determinuje ich zakres. Innymi słowy, są one przeprowadzane w celu podjęcia właściwej decyzji klasyfikacyjnej i prawidłowego określenia warunków indywidualnego oddziaływania na skazanego, i to założenie wyznacza merytoryczny zakres opiniowania.

Kodeks karny wykonawczy nie określa metod badań seksuologicznych i ich szczegółowego zakresu. Jak trafnie wskazano w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego, ustalenie wskazań odnoszących się do konkretnego przypadku (tak leczenia, jak i badania) powinno być zadaniem przedstawicieli nauk medycznych⁵¹. Ustawodawca nie może zastępować specjalistów, nie może też ingerować w sam proces badania. Jego rolą jest określenie ich podstawy prawnej, w tym ich ram, a nie kazuistyczne określenie tego,

⁵⁰ Zob. T. Przesławski, w: *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, red. W. Sych, LEX/el 2023, teza 7 do art. 83.

⁵¹ Wyrok TK z 11 marca 2021 r., SK 9/18, OTK A 2021, poz. 21.

w jakim sposób mają one przebiegać, na czym polegać, jak być zorganizowane, itp. Takie rozwiązanie nie byłoby racjonalne, chociażby ze względu na dynamiczne zmiany w obszarze wiedzy medycznej i standardów badania (leczenia). Tym samym to przeprowadzający badanie w danym przypadku określi metody badawcze i zakres ich zastosowania, kierując się wskazaniem w każdym przypadku wiedzy medycznej. Powinien mieć on na względzie cel jego przeprowadzenia, który determinuje zakres badania.

5. Uwagi legislacyjne

Art. 83 § 1a k.k.w., tak samo jak § 1 tego przepisu, nie określa, jaki organ podejmuje decyzję w przedmiocie skierowania skazanego na badania seksuologiczne w przypadku, gdy wyraża on zgodę. Wskazany przepis – identyczny jak w przypadku kierowania na badanie psychologiczne lub psychiatryczne – wyraźnie wskazuje jedynie organ (sędzia penitencjarny), który podejmuje decyzję w przedmiocie przeprowadzenia badań bez zgody skazanego. W odniesieniu do art. 83 § 1 k.k.w. takie rozwiązanie spotkało się z krytyką w piśmiennictwie⁵². Ustawa powinna wyraźnie określać w każdym przypadku właściwość organu podejmującego decyzję ingerujące w sferę wolności i praw człowieka, nawet jeżeli wkroczenie w nią odbywa się za zgodą zainteresowanego (arg. *ex art.* 31 ust. 3 Konstytucji RP).

Ustawa powinna regulować wyraźnie formę wyrażenia zgody przez skazanego na badanie seksuologiczne. W tym zakresie nie może być żadnych wątpliwości, zwłaszcza że zgoda ta jest jedynym warunkiem ich przeprowadzenia bez uprzedniej decyzji sędziego penitencjarnego. Odnosząc się do zgody skazanego nie może być żadnych wątpliwości, przy czym powinna być on wyrażona świadomie, a zatem skazany powinien być pouczony o skutkach jej wyrażenia, a także o zakresie badania, które ma być przeprowadzenie, jak również samym sposobie jego przeprowadzenia. Ustawa powinna obligować właściwy organ – dyrektora zakładu karnego/aresztu śledczego – do szczegółowego pouczenia skazanego we wskazanym zakresie. Dla pewności prawnej pouczenie powinno być wręczane skazanemu na piśmie, a jego otrzymanie skazany powinien potwierdzić podpisem. Taki standard obowiązuje w odniesieniu do pouczenia oskarżonego o jego

⁵² Cz.P. Kłak, *op. cit.*, s. 153.

prawach (art. 300 § 1 k.p.k.), a biorąc pod uwagę ingerencję w sferę wolności i praw człowieka w ramach odpowiedniego badania, skazany powinien być świadomy na co wyraża zgodę. W przeciwnym wypadku będzie wyrażał zgodę *in blanco*, nie mając wiedzy z czym się ona wiąże (z jakimi niedogodnościami). Przed przystąpieniem do badania przeprowadzający badanie powinien szczegółowo przedstawić skazanemu, na czym polegać będzie badanie i w oparciu o jaką metodę będzie przeprowadzone.

Skazany powinien być poinformowany, zanim wyrazi zgodę na badanie, o możliwości jej cofnięcia. W orzecznictwie nie budzi wątpliwości, że żaden przepis kodeksu karnego wykonawczego nie stanowi, iż złożone oświadczenie woli w przedmiocie zgody na dobrowolne leczenie nie może być w sposób skuteczny odwołane. Złożenie więc oświadczenia woli, w którym odwołano poprzednią zgodę na leczenie, stwarza stan prawny taki, jak przed złożeniem pierwotnego oświadczenia (wyrażającego zgodę na leczenie)⁵³. Z tych samych względów pogląd ten należy odnieść do zgody skazanego na przeprowadzenie odpowiedniego badania. Aby skazany mógł z tej możliwości skorzystać powinien o tym wiedzieć.

Wskazać należy, że w piśmiennictwie – na gruncie art. 117 § 1 k.k.w., który również posługuje się pojęciem „zgody skazanego” – wyrażono pogląd, iż „...zgoda skazanego może być wyrażona w dowolny sposób, byle nie budziła ona wątpliwości. Takie stanowisko znajduje potwierdzenie także w ustawie z 2008 r. o prawach pacjenta i Rzeczniku Praw Pacjenta (Dz.U. z 2022 r. poz. 1876, ze zm.). Z normy wynikającej z przepisu art. 17 ust. 4 tej ustawy odczytać można, że zgoda może być wyrażona ustnie albo przez takie zachowanie się, które w sposób niebudzący wątpliwości wskazuje na wolę poddania się czynnościom proponowanym przez osobę wykonującą zawód medyczny”⁵⁴. Pamiętać jednak należy, że w przypadku badań seksuologicznych, czy też obejmowania skazanego odpowiednim leczeniem, jego zgoda wyrażana jest w warunkach izolacji (pozbawienia wolności). Nie może być żadnych wątpliwości co do dobrowolności jej wyrażenia, bowiem zgoda determinuje tryb postępowania w przedmiocie przeprowadzenia badań (analogicznie, jak w przypadku leczenia). Zgody skazanego nie można przy tym domniemywać. Wskazane uwarunkowania przemawiają za wyrażaniem przez skazanego zgody na badania (a także na leczenie) w formie pisemnej. W piśmiennictwie

⁵³ Postanowienie SA w Rzeszowie z 22 stycznia 2013 r., II AKzw 807/12, LEX nr 1246828.

⁵⁴ T. Przesławski, M. Rokosz, w: *Kodeks karny wykonawczy...*, red. W. Sych, teza 4 do art. 117.

postuluje się, aby zgoda była wyrażana na piśmie⁵⁵, przy czym odnośnie do badań psychiatrycznych zgoda musi być wyrażona na piśmie⁵⁶. Wskazano w nim również, że brak nakazu udzielenia skazanemu informacji dotyczących badań nie spełnia standardów konstrukcji świadomej zgody⁵⁷, z czym należy się zgodzić.

Ustawa nie określa, gdzie (w jakim miejscu) przeprowadza się badania seksuologiczne. Z art. 83 § 2 k.k.w. wyraźnie wynika, że badania, o których mowa w § 1, przeprowadza się „przede wszystkim w odpowiednich ośrodkach diagnostycznych”. Z przyjętego rozwiązania wynika, że określenie miejsca przeprowadzenia badań dotyczy jedynie badań psychologicznych i psychiatrycznych, a nie seksuologicznych, te bowiem uregulowane są nie w § 1, lecz w § 1a. W konsekwencji również do badań seksuologicznych nie ma zastosowania rozporządzenie wydane na podstawie art. 83 § 3 k.k.w., które dotyczy „warunków przeprowadzania badań” w ośrodkach diagnostycznych, o których mowa w art. 83 § 2 k.k.w., a przepis ten nie odnosi się do badań seksuologicznych. W konsekwencji nie jest jasne, gdzie mają być przeprowadzane badania seksuologiczne, o których mowa w art. 83 § 1a k.k.w. Ustawodawca nowelizując art. 83 k.k.w. powinien był znnowelizować także § 2 i 3, tak aby w sposób wyraźny uregulować miejsce przeprowadzania badań seksuologicznych. W obecnym stanie prawnym uznać należy, że wobec nieokreślenia tego miejsca, badanie seksuologiczne może być przeprowadzone w każdej specjalistycznej placówce, czy gabinecie seksuologicznym. Zakładając racjonalność ustawodawcy przyjąć należy, że takie było założenie, tj. wobec ograniczonej liczby specjalistów z zakresu seksuologii, uznał on, iż nie należy wskazywać w ustawie miejsca przeprowadzenia badań. Ustawa powinna jednak materię tę wyraźnie regulować, nie pozostawiając w tym zakresie żadnych wątpliwości. Skoro zdecydowano się na uregulowanie miejsca przeprowadzania badań psychiatrycznych, to te same argumenty przemawiają za wskazaniem w ustawie miejsca przeprowadzania badań seksuologicznych.

Z ustawy nie wynika, kto ma prowadzić badanie seksuologiczne w rozumieniu art. 83 § 1a k.k.w. Analogiczne rozwiązanie przyjęto w odniesieniu do badania psychologicznego i psychiatrycznego (art. 83 § 1 k.k.w.),

⁵⁵ Zob. m.in. K. Dąbkiewicz, *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, Warszawa 2018, s. 585.

⁵⁶ J. Lachowski, w: *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, red. J. Lachowski, Warszawa 2021, s. 398.

⁵⁷ A. Lach, *Granice badań okarzonego w celach dowodowych. Studium w świetle reguły nemo se ipsum accusare tenetur i prawa do prywatności*, Toruń 2010, s. 142.

ale materia ta została uregulowana w rozporządzeniu wydanym na podstawie art. 83 § 3 k.k.w. Z rozporządzenia z 14 marca 2000 r. wynika, że badanie psychologiczne przeprowadza „psycholog”, a badanie psychiatryczne „lekarz psychiatra”, przy czym zastrzeżono, iż mają być oni zatrudnieni w ośrodku diagnostycznym, w którym przeprowadzane są badania (§ 3 ust. 1). Określono zatem zarówno specjalizację przeprowadzającego badania, jak i zasadę jednoosobowego ich przeprowadzania. W odniesieniu do badania seksuologicznego nie jest więc jasne, czy badanie takie ma przeprowadzić „lekarz seksuolog” (jak w przypadku, o którym mowa w art. 202 § 3 k.p.k.), czy też „psycholog seksuolog” (jak w przypadku, o którym mowa w art. 354a § 1 pkt 3 k.p.k.), przy czym ustawodawca wyraźnie odróżnia wskazanych profesjonalistów (arg. ex art. 354a § 1 pkt 3 k.p.k.). Z ustawy, choć nie z art. 83 § 1a k.k.w., wynika, że ma być to „seksuolog” (art. 116 § 1 pkt 3 k.k.w.). Jest oczywiste, że takie badania powinien przeprowadzić specjalista z zakresu seksuologii, ale ustawa powinna precyzować – wobec tego, że seksuologia ma charakter interdyscyplinarny – jaki konkretnie. Z pewnością przyjęte rozwiązanie nie jest właściwe, ustawa powinna tę materię wyraźnie regulować, tak jak czyni to we wskazanych powyżej przypadkach. Wobec milczenia ustawodawcy nie pozostaje nic innego, jak przyjąć w obecnym stanie prawnym (zgodnie z zasadą *lege non distinguente nec nostrum distinguere*), że nie jest wykluczone przeprowadzenie badania seksuologicznego, o którym mowa w art. 83 § 1a k.k.w., zarówno przez „psychologa seksuologa”, jak i przez „lekarza seksuologa”. Może to być również lekarz psychiatra, dodatkowo specjalizujący się w seksuologii.

Ustawa nie określa zasad organizacji i warunków przeprowadzania badań seksuologicznych. Nie jest to jednak materia ustawowa. Nie zawiera ona delegacji do wydania w tej materii rozporządzenia (arg. ex art. 83 § 3 i 2 k.k.w.). Z żadnego przepisu prawa powszechnie obowiązującego nie wynika zatem np., co powinna zawierać opinia seksuologiczna, mimo że w rozporządzeniu z 14 marca 2020 r. uregulowano, co powinna zawierać opinia psychiatryczna (§ 5). Prawodawca wyraźnie wprowadził w tym zakresie rozróżnienie, co nie znajduje żadnego uzasadnienia.

Ustawodawca nie określił wyraźnie celu przeprowadzenia badań seksuologicznych. Inne rozwiązanie przyjęto w odniesieniu do badań psychologicznych i psychiatrycznych, przeprowadzanych w ośrodkach diagnostycznych (art. 83 § 3 i 2 k.k.w.). Cel ten jednak jest taki sam, za czym przemawia wykładnia systemowa, w tym związek art. 83 § 1a i art. 82

k.k.w. Jest nim podjęcie właściwej decyzji klasyfikacyjnej i określenie warunków indywidualnego oddziaływania na skazanego. Z punktu widzenia systemowego cel ten powinien być jednak wyraźnie określony w odniesieniu do każdego rodzaju badań, a dopiero na tej podstawie powinna być sformułowana podstawa prawna do wydania rozporządzenia, regulującego kwestie szczegółowe, związane z jego realizacją. Co istotne, cel ten powinien być jednakowo ujęty w odniesieniu do wszystkich badań, bez względu na miejsce ich przeprowadzania. Nie znajduje żadnego uzasadnienia jego wyraźne określenie jedynie w odniesieniu do badań przeprowadzanych w określonym miejscu⁵⁸. Cel badań powinien być wyraźnie określony w ustawie, ingerują one bowiem w sferę wolności i praw człowieka. Nie ma natomiast przeszkód konstytucyjnych i ustawowych, aby tryb weryfikacji realizacji tego celu uregulowany był w rozporządzeniu. Z tego punktu widzenia nie budzi wątpliwości § 47 ust. 3 rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 23 grudnia 2022 r. w sprawie regulaminu organizacyjno-porządkowego wykonywania kary pozbawienia wolności⁵⁹ (dalej: rozporządzenie z 23 grudnia 2022 r.), który stanowi, że decyzję klasyfikacyjną weryfikuje się niezwłocznie po ujawnieniu nowych okoliczności mających wpływ na klasyfikację, a w szczególności po uzyskaniu wyników badań osobopoznawczych, w tym psychologicznych, psychiatrycznych oraz seksuologicznych. Określa on bowiem jedynie wpływ nowych okoliczności, w tym wyników badań seksuologicznych, na decyzję klasyfikacyjną. Nie jest to materia ustawowa. Co istotne, wskazane rozwiązanie nie określa celu przeprowadzenia badań seksuologicznych, lecz nakazuje weryfikować decyzję klasyfikacyjną, w zależności od zmiany okoliczności, w oparciu o które została podjęta.

W art. 116 § 1 pkt 3 *in principio* k.k.w. prawidłowo uregulowano obowiązek skazanego poddania się „badaniom”, przez co należy także rozumieć badania seksuologiczne, z całą pewnością są one bowiem „przewidziane przepisami” – wynikają z art. 83 § 1a k.k.w. Takiej regulacji wyraźnie brakowało. Wątpliwości budzi natomiast rozwiązanie, iż skazany, co do którego sędzia penitencjarny zarządził przeprowadzenie badań psychologicznych, psychiatrycznych lub seksuologicznych, dodatkowo – udzielania osobom prowadzącym badania informacji o stanie zdrowia, przebytych chorobach i urazach oraz warunkach, w jakich się wychowywał,

⁵⁸ Zob. Cz. P. Kłak, *op. cit.*, s. 153.

⁵⁹ Dz.U. z 2022 r. poz. 2847.

oraz wykonywania zleconych przez psychologa, psychiatrę lub seksuologa czynności niezbędnych na potrzeby badania (art. 116 § 1 pkt 3 *in fine* k.k.w.). Nie chodzi tu o sam zakres obowiązku, gdyż został on trafnie określony, tworząc odpowiednie warunki do przeprowadzenia samych badań, ale o założenie, że obowiązek udzielenia wskazanych informacji *expressis verbis* obciąża „skazanego, co do którego sędzia penitencjarny zarządził przeprowadzenie badań”. Rodzi się pytanie o racjonalność takiego zastrzeżenia, albowiem w przypadku skazanego, który wyraził zgodę na przeprowadzenie badania nie przewidziano niczego więcej poza „poddaniem się badaniom”. Nawet jeżeli przyjmiemy, że skazany wyrażając zgodę na samo badanie zgadza się jednocześnie na udzielenie niezbędnych informacji, to w świetle ustawy takie założenie jest nieprawidłowe, gdyż odróżnia ona wyraźnie „poddanie się badaniom” od udzielenia niezbędnych informacji osobom prowadzącym badania (arg. *ex* art. 116 § 1 pkt 3 k.k.w.). Obowiązek udzielenia informacji takim osobom w ramach badania powinien być uregulowany jednolicie, bez względu na to, czy skazany wyraził zgodę na przeprowadzenie badania, czy też nie. Finalnie, jednolicie powinny być uregulowane obowiązki skazanego w związku z przeprowadzaniem badań.

Ustawodawca w art. 117 k.k.w. uregulował problematykę leczenia i rehabilitacji skazanego, w tym orzekania o obowiązku poddania się skazanego leczeniu lub rehabilitacji przez sąd penitencjarny (art. 117 § 2 k.k.w.). Przeprowadzenie badań seksuologicznych (jak również psychologicznych i psychiatrycznych) na podstawie art. 83 § 1a k.k.w. przed złożeniem wniosku przez dyrektora zakładu karnego nie może budzić wątpliwości. Wyniki badań osobowopoznawczych z całą pewnością mają znaczenie dla podjęcia decyzji na podstawie art. 117 § 1 i 2 k.k.w., po to m.in. takie badania są przeprowadzane, związane są bowiem z koniecznością doboru właściwych środków oddziaływania penitencjarnego na skazanego. Sąd penitencjarny nie jest związany wynikami tych badań i może je weryfikować, co jednak nie odbywa się w trybie art. 83 § 1a k.k.w., lecz art. 202 § 3 k.p.k. w zw. z art. 1 § 2 k.k.w. Mimo uregulowania w art. 117 k.k.w. trybu postępowania w przedmiocie kierowania skazanego na leczenie lub rehabilitację nie można uznać, że w ten sposób wyłączono możliwość odpowiedniego stosowania przepisów kodeksu postępowania karnego, albowiem przepis ten nie reguluje kwestii dowodowych, związanych z ustaleniem (zweryfikowaniem) przesłanek orzeczenia obowiązku poddania się odpowiedniemu leczeniu lub rehabilitacji, a zatem w tym zakresie zastosowanie znajduje odesłanie do przepisów kodeksu postępowania karnego.

W świetle powyższych uwag odpowiedź na pytanie badawcze, czy ustawodawca prawidłowo zredagował wskazane przepisy odnoszące się do badań seksuologicznych? brzmi: redakcja wskazanych przepisów odnoszących się do badań seksuologicznych budzi uzasadnione wątpliwości, nie można zatem uznać, że przyjęte rozwiązania są optymalne. Ustawa powinna być bardziej precyzyjna, jak również regulować wszystkie istotne kwestie, związane z przeprowadzeniem badania seksuologicznego, na które zwrócono powyżej uwagę, zaś kwestie szczegółowe, związane z samą organizacją badania (skierowanie na badania; wymogi dotyczące pomieszczenia, w którym przeprowadzone ma być badanie; tryb wyznaczenia jego terminu; czas badania; wymogi formalne opinii seksuologicznej) powinny być uregulowane w rozporządzeniu, nie jest to bowiem materia ustawowa.

Na zakończenie wskazać należy, że regulacje dotyczące badań seksuologicznych znajdują się w przywołanym już rozporządzeniu z 23 grudnia 2022 r. (§ 46 ust. 2 – obowiązki skazanego, będące powtórzeniem obowiązków wynikających z art. 116 § 1 pkt 3 k.k.w., dodatkowo uregulowano obowiązek poddania się lekarskim oględzinom ciała i innym niezbędnym badaniom lekarskim), jak również w rozporządzeniu Ministra Sprawiedliwości z dnia 14 sierpnia 2003 r. w sprawie sposobu prowadzenia oddziaływań penitencjarnych w zakładach karnych i aresztach śledczych⁶⁰ (dalej: rozporządzenie z 14 sierpnia 2003 r.). Rozporządzenie to nie odnosi się w ogóle do organizacji badań seksuologicznych, jak również milczy na temat wymogów formalnych opinii seksuologicznej, mimo że zawiera np. regulację dotyczącą badań psychologicznych (§ 10) i opinii psychologicznej (§ 12). Wynika z niego, że badania osobowopoznawcze polegają m.in. na analizie wyników badań seksuologicznych (§ 9 ust. 1 pkt 9), jak również, iż realizuje się je m.in. poprzez wykorzystanie wyników badań seksuologicznych (§ 9 ust. 2 pkt 4). Brakuje zatem całościowej regulacji odnoszącej się do badań seksuologicznych, a wynikający z rozporządzenia z 23 grudnia 2022 r. obowiązek poddania się lekarskim oględzinom ciała i innym niezbędnym badaniom, co może mieć znaczenie w ramach badania seksuologicznego⁶¹, ze względu na art. 31 ust. 3 Konstytucji RP powinien on wynikać z ustawy, zwłaszcza że inne obowiązki skazanego zostały w niej wyraźnie uregulowane.

⁶⁰ Dz.U. z 2013 r. poz. 1067, ze zm.

⁶¹ A. Depko, w: K. Eichstaedt, P. Gałęcki, A. Depko, *op. cit.*, s. 264-266.

6. Problem obligatoryjnych badań seksuologicznych

Znowelizowany kodeks karny wykonawczy przewiduje, jak już wskazano, obligatoryjne badania seksuologiczne w przypadku, uregulowanym w art. 89 § 3a k.k.w. We wskazanym przepisie wyraźnie nałożono obowiązek przeprowadzenia badań seksuologicznych, o których mowa w art. 83 § 1a k.k.w., a zatem badań szczegółowych diagnozujących.

Z ustawy nie wynika *expressis verbis* obowiązek przeprowadzenia badania seksuologicznego przed podjęciem decyzji na podstawie art. 117 § 2 k.k.w., nawet jeżeli u skazanego na etapie postępowania przygotowawczego i sądowego rozpoznano zaburzenia w zakresie preferencji seksualnych. Ustawa nie obliguje wyraźnie sądu penitencjarnego do zasięgnięcia opinii biegłych. Wyrazić należy jednak pogląd, że sąd penitencjarny przed podjęciem decyzji w przedmiocie leczenia powinien zasięgnąć opinii właściwych biegłych, w tym biegłego lekarza seksuologa, jeżeli obowiązek ten miałby być orzeczony ze względu na zaburzenia w zakresie preferencji seksualnych, chyba że z przedłożonych przez dyrektora zakładu karnego, niebudzących wątpliwości opinii wynika, iż spełnione są przesłanki (warunki) do orzeczenia w przedmiocie obowiązku leczenia lub rehabilitacji.

Wskazać należy, że ocenie dyrektora zakładu karnego pozostawiono, czy przed złożeniem wniosku na podstawie art. 117 § 2 k.k.w., przeprowadzone zostaną badania seksuologiczne, choć uznać należy, że jeżeli wystąpią ku temu podstawy („potrzeba”) dyrektor zakładu karnego powinien uzyskać zgodę skazanego na poddanie się takim badaniom, a w razie jej braku – zwrócić się o zarządzenie przeprowadzenia ich do sędziego penitencjarnego. Ustawa nie przewiduje tu jednak żadnej obligatoryjności. Nie jest to rozwiązanie optymalne.

Jak stanowi art. 162 § 1 zdanie drugie k.k.w. „W wypadku skazanego za przestępstwo określone w art. 197-203 kodeksu karnego, popełnione w związku z zaburzeniami preferencji seksualnych, warunkowe zwolnienie nie może być udzielone bez zasięgnięcia opinii biegłych. Formalnie nie zobligowano do przeprowadzenia badania seksuologicznego, tak jak w przypadku, o którym mowa w art. 89 § 3a k.k.w., jak również nie sformułowano *expressis verbis* zasięgnięcia opinii seksuologa, ustawa wymaga bowiem „zasięgnięcia opinii biegłych” bez precyzowania zakresu ich specjalności. Niewątpliwie „zasięgnięcie opinii biegłych” jest w takim

przypadku obligatoryjne⁶², albowiem ustawodawca wyraźnie nałożył w tym zakresie obowiązek dowodowy. Jak trafnie wskazano w piśmiennictwie, „Ustawodawca nie podał, do jakich biegłych sąd ma zwrócić się o wydanie opinii i co ma być przedmiotem opiniowania, jednakże materia przestępstw (art. 197-203 k.k.) oraz użycie liczby mnogiej wskazują na biegłych, o których mowa w art. 202 § 1, 2 i 3 k.p.k. Przedmiot opinii musi być odpowiedni do celu postępowania, zatem zadaniem biegłych będzie określenie medycznych i seksuologicznych uwarunkowań prognozy kryminologiczno-społecznej względem skazanego”⁶³. Podzielałam ten kierunek wykładni i jej wynik, albowiem brak szczegółowej regulacji w kodeksie karnym wykonawczym, dotyczącej liczby i kwalifikacji biegłych, przy jednoczesnym związku opiniowania w ramach postępowania w przedmiocie warunkowego przedterminowego zwolnienia z ustaleniami będącymi podstawą skazania w zakresie zaburzeń preferencji seksualnych, wskazuje, że należy powołać biegłych, o których mowa w art. 202 § 1-3 k.p.k., a więc także biegłego lekarza seksuologa. W ten sposób – w ramach opiniowania o stanie zdrowia psychicznego skazanego – biegły lekarz seksuolog powinien przeprowadzić badanie seksuologiczne, co jest następstwem odpowiedniego stosowania art. 202 § 3 k.p.k.

Odpowiedź na pytanie badawcze, czy ustawa powinna wyraźnie przewidywać możliwość przeprowadzenia badania seksuologicznego przed podjęciem decyzji o objęciu skazanego leczeniem lub rehabilitacją na podstawie art. 117 § 2 k.k.w.? brzmi: tak powinna. Tryb postępowania w przedmiocie skierowania skazanego na leczenie lub rehabilitację powinien obejmować obligatoryjne badania psychologiczne, psychiatryczne i seksuologiczne – w zależności od okoliczności danego przypadku. Wymaga tego względ na stworzenie optymalnych warunków do podjęcia decyzji w tym zakresie, przy jednoczesnym wyraźnym zakreszeniu ram dowodowych tego postępowania, a ponadto wynika to z nierozzerwalnego związku wyników przeprowadzonych badań z kierowaniem na leczenie lub rehabilitację. Jest to materia, która powinna być uregulowana na zasadzie zupełności w kodeksie karnym wykonawczym. W konsekwencji, w odniesieniu do skazanego za przestępstwo określone w art. 197-203 kodeksu karnego popełnione w związku z zaburzeniem preferencji seksualnych przeprowadzenie takiego badania oczywiście powinno być obligatoryjne. Skoro jest ono

⁶² Postanowienie SA w Krakowie z 7 listopada 2005 r., II AKzw 720/05, LEX nr 170274.

⁶³ W. Sych, w: *Kodeks karny wykonawczy...*, red. W. Sych, teza 5 do art. 162.

obligatoryjne w przypadku przenoszenia skazanego do zakładu innego typu (art. 89 § 3a k.k.w.), to tym bardziej powinno być obligatoryjne w przypadku przed podjęciem decyzji na podstawie art. 117 § 2 k.k.w.

W kodeksie karnym wykonawczym nie ma jednolitej regulacji odnoszącej się do obligatoryjności badań seksuologicznych. Albo wynika ona wprost z kodeksu (art. 89 § 1a), albo jest następstwem odpowiedniego stosowania art. 202 § 3 k.p.k. W ten sposób różny jest też zakres przeprowadzanych badań, w tym pierwszym przypadku jest on bowiem szerszy.

7. Uwagi systemowe

Kodeks postępowania karnego – jak już wskazano – wyraźnie nie posługuje się wyraźnie pojęciem badania seksuologicznego (arg. *ex* art. 74 § 2 pkt 1 i 2 i art. 202 § 3 k.p.k.). Nie oznacza to jednak, że taka możliwość nie istnieje. Dopuszczalność jego przeprowadzenia wynika zarówno z art. 74 § 2 pkt 1 k.p.k., który obliguje oskarżonego do poddania się „innym badaniom niepołączonym z naruszeniem integralności ciała”, jak również z art. 74 § 2 pkt 2 k.p.k., który nakłada na oskarżonego obowiązek poddania się „badaniom połączonym z dokonywaniem zabiegów na ciele”, co stwarza warunki do przeprowadzenia badania podmiotowego (wywiad) – art. 74 § 2 pkt 1 k.p.k., badania przedmiotowego (somatycznego) i badania diagnostycznego – art. 74 § 2 pkt 2 k.p.k.⁶⁴. Skoro zdecydowano się na wyraźnie zobowiązanie oskarżonego do poddania się badaniu psychiatrycznemu, jak też wprowadzono do kodeksu możliwość opiniowania przez biegłego lekarza seksuologa (art. 202 § 3 k.p.k.), to należało jednocześnie w art. 74 § 2 pkt 2 k.p.k. wskazać, że oskarżony zobowiązany jest także do poddania się badaniu seksuologicznemu. Skoro badanie psychologiczne i psychiatryczne to instrumenty służące do wydania opinii o stanie zdrowia psychicznego oskarżonego, i zostały one wprost wskazane w ustawie, to te same racje przemawiają, za wprowadzeniem wyraźnej regulacji odnoszącej się do badania seksuologicznego, skoro z art. 202 § 3 k.p.k. wynika dopuszczalność opiniowania seksuologicznego, w ramach wydania opinii o stanie zdrowia psychicznego oskarżonego. Za powyższym przemawia wzgląd na wewnętrzną spójność regulacji kodeksowej.

⁶⁴ A. Depko, w: K. Eichstaedt, P. Gałeczki, A. Depko, *op. cit.*, s. 259-266.

Odpowiedź na pytanie badawcze, czy nowelizacja kodeksu karnego wykonawczego – wyrażne posłużenie się przez ustawodawcę pojęciem badania seksuologicznego – powinna prowadzić do nowelizacji kodeksu postępowania karnego, który takiego pojęcia nie zna i nie nakłada wyrażnie na oskarżonego obowiązku poddania się takiemu badaniu? brzmi: tak, kodeks postępowania karnego powinien zostać znowelizowany i w art. 74 § 2 pkt 2 powinien wyrażnie nakładać na oskarżonego obowiązek poddania się „badaniu seksuologicznemu”, tak jak to uczyniono w art. 116 § 1 pkt 3 w zw. z art. 83 § 1a k.k.w. W ramach systemu prawa karnego procesowego ustawodawca powinien posłużyć się jednakową metodą regulacji, jeżeli zatem dopuszcza dany rodzaj badania, które ma swą ustaloną nazwę, powinien uczynić to w sposób wyraźny i takie rozwiązanie powinno być wspólne dla wszystkich aktów prawnych, należących do tego systemu. W przeciwnym wypadku wystąpi brak spójności terminologicznej, co w ramach systemu nie powinno mieć miejsca. Posłużenie się pojęciem „badania seksuologicznego” na gruncie kodeksu karnego wykonawczego i aktów niższego rzędu powoduje, że pojęcie to powinno zostać również wprowadzone do kodeksu postępowania karnego, zwłaszcza że na każdym etapie postępowania karnego (przygotowawczym, sądowym, wykonawczym) badania takie były i są przeprowadzane, a metodologia pracy biegłego seksuologa jest tożsama, tak samo jak rodzaje i przebieg samego badania. Nie ma żadnego uzasadnienia, aby na etapie wykonawczym – uregulowanym w kodeksie karnym wykonawczym – badanie seksuologiczne było wyrażnie uregulowane w ustawie, zaś na etapie przygotowawczym i sądowym – uregulowanym w kodeksie postępowania karnego – aby ustawa takiego pojęcia nie znała. Nie ma tu znaczenia, że w praktyce nie budzi wątpliwości, iż biegły lekarz seksuolog, o którym mowa w art. 202 § 3 k.p.k., przeprowadza badanie seksuologiczne i sporządza opinię seksuologiczną. Chodzi o kwestie systemowe, a zwłaszcza o stosowanie jednolitej terminologii przez ustawodawcę, szczególnie w przypadku postępowania podzielonego na etapy, w ramach których takie badanie jest przeprowadzane według takich samych metod i założeń.

8. Wnioski

Przeprowadzone rozważania uprawniają do sformułowania następujących wniosków. Dobrze, że ustawodawca dostrzegł potrzebę wyraźnego

uregulowania problematyki badań seksuologicznych w kodeksie karnym wykonawczym. Jest to materia, która powinna być uregulowana w ustawie. Art. 83 § 1a k.k.w. (podobnie jak § 1) wymaga doprecyzowania, zaś art. 83 § 3 k.k.w. powinien obejmować zakresem rozporządzenia, do którego wydania upoważnia, również zasady organizacji i warunki przeprowadzania badań seksuologicznych. Z ustawy powinien jasno wynikać cel badań seksuologicznych, jako badań szczegółowych diagnozujących, jak też, jacy specjaliści mogą je przeprowadzić. Ustawodawca powinien ujednolicić terminologię i wprowadzić do kodeksu postępowania karnego pojęcie badania seksuologicznego, w ramach systemu prawa karnego procesowego, obejmujące także etap wykonawczy, powinno się dążyć do zachowania jednolitości terminologicznej. Badania seksuologiczne, wraz z badaniami psychologicznymi i psychiatrycznymi, powinny być uregulowane w osobnym oddziale kodeksu karnego wykonawczego, przy czym powinna być to regulacja zupełna, co powinno wyeliminować wszelkie wątpliwości odnośnie do ich zarządzania i przeprowadzania.

Bibliografia

Akty prawne

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483, ze zm.).

Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny wykonawczy (Dz.U. z 2023 r. poz. 127, ze zm.).

Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks postępowania karnego (Dz.U. z 2022 r. poz. 1375).

Ustawa z dnia 5 sierpnia 2022 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny wykonawczy oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2022 r. poz. 1855).

Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 14 marca 2000 r. w sprawie zasad organizacji i warunków przeprowadzania badań psychologicznych i psychiatrycznych w ośrodkach diagnostycznych (Dz.U. z 2000 r. Nr 29, poz. 369).

Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 23 grudnia 2022 r. w sprawie regulaminu organizacyjno-porządkowego wykonywania kary pozbawienia wolności (Dz.U. z 2022 r. poz. 2847).

Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 14 sierpnia 2003 r. w sprawie sposobu prowadzenia oddziaływań penitencjarnych w zakładach karnych i aresztach śledczych (Dz.U. z 2013 r. poz. 1067, ze zm.).

Literatura

Beisert M., Kapala A., Marcinek P., *Badania psychologiczne w diagnozowaniu seksuologicznym*, „Seksuologia Polska” 2013, t. 11, nr 2.

Bogacki P., *Problematyka opiniowania zaburzeń preferencji seksualnych sprawców przestępstw wykorzystywania treści pornograficznych z udziałem małoletniego*, „Przegląd Sądowy” 2023, nr 1.

Dąbkiewicz K., *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, Warszawa 2018.

Depko A., *Opinia seksuologiczna*, w: Eichstaedt K., Gałęcki P., Depko A., *Metodyka pracy biegłego, psychiatry, psychologa oraz seksuologa w sprawach karnych, nieletnich oraz wykroczeń*, Warszawa 2017.

Hołda Z., Postulski K., *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, Gdańsk 2008.

Kłak Cz.P., *Badania psychologiczne i psychiatryczne skazanego. Rozważania o potrzebie i kierunkach reformy prawa karnego wykonawczego*, w: *Polski system penitencjarny w stulecie odzyskania niepodległości. VI Kongres Penitencjarny*, red. Bulenda T., Nawój-Śleszyński A., Warszawa 2020.

Krasowska A., w: *Seksuologia sądowa. Teorie, modele, badania*, t. I, red. Depko A., Krasowska A., Warszawa 2021.

Kwieciński A., *Prawne podstawy badań psychologicznych i psychiatrycznych skazanych w toku wykonywania kary pozbawienia wolności*, „Nowa kodyfikacja prawa karnego”, t. XXIII, Wrocław 2008.

Lachowski J., w: *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, red. Lachowski J., Warszawa 2021.

Leleńtal S., *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, Warszawa 2020.

Lach A., *Granice badań okarzonego w celach dowodowych. Studium w świetle reguły nemo se ipsum accusare tenetur i prawa do prywatności*, Toruń 2010.

Lew-Starowicz Z., *Seksuologia sądowa*, Warszawa 2000.

Malec J., *Przeprowadzanie i wykorzystywanie badań psychologicznych oraz psychiatrycznych w polskich zakładach karnych*, w: *Stan i węzłowe problemy polskiego więziennictwa*, cz. IV, „Biuletyn Rzecznika Praw Obywatelskich. Materiały” 2000, nr 42.

Marcinkiewicz P., *Znaczenie opinii seksuologicznej dla oceny poczytalności sprawców najpoważniejszych przestępstw seksualnych*, „Seksuologia Polska” 2014, t. 12, nr 1.

Morawski L., *Wykładnia w orzecznictwie sądów. Komentarz*, Toruń 2002.

Postulski K., *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, Warszawa 2017.

Przesławski T., w: *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, red. Sych W., LEX/el 2023.

Zamroczyńska M., w: *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, red. Gercka-Żołyńska A., Warszawa 2023.

Orzecznictwo

Wyrok TK z 11 marca 2021 r., SK 9/18, OTK A 2021, poz. 21.

Wyrok SN z 16 października 2012 r., V KK 444/11, LEX nr 1226791.

Wyrok SN z 13 marca 2013 r., V KK 230/12, LEX nr 1318023.

Wyrok SN z 13 września 2016 r., IV KK 101/16, LEX nr 2139258.

Wyrok SN z 4 grudnia 2018 r., II KK 114/18, LEX nr 2603598.

Wyrok SA w Krakowie z 21 listopada 2014 r., II AKzw 1293/14, LEX nr 1658839.

Wyrok SA w Katowicach z 29 listopada 2018 r., II AKa 171/18, LEX nr 2690783.

Wyrok SA w Gdańsku z 8 stycznia 2019 r., II AKz 1077/18, LEX nr 2690756.

Wyrok SA w Szczecinie z 8 stycznia 2019 r., II AKa 1077/18, LEX nr 2978590

Wyrok SA w Katowicach z 9 września 2021 r., II AKa 43/21, LEX nr 3358200

Wyrok SO w Łodzi z 26 maja 2014 r., II C 337/13, LEX nr 1845778.

Wyrok SO w Poznaniu z 30 czerwca 2015 r., IV KA 22/15, LEX nr 1837611.

Wyrok SO w Płocku z 8 czerwca 2021 r., I C 581/20, LEX nr 3259767.

Postanowienie SN z 2 czerwca 2015 r., V KK 36/15, LEX nr 1750151.

Postanowienie SN z 13 maja 2020 r., II KK 66/20, LEX nr 3162691.

Postanowienie SN z 1 października 2020 r., V KK 336/20, LEX nr 3169291.

Postanowienie SN z 19 marca 2021 r., IV CSK 514/20, LEX nr 3148275.

Postanowienie SN z 29 kwietnia 2022 r., II KK 603/21, LEX nr 3434085.

Postanowienie SA w Katowicach z 9 czerwca 1999 r., II AKz 304/99, LEX nr 38637.

Postanowienie SA w Krakowie z 7 listopada 2005 r., II AKzw 720/05, LEX nr 170274.

Postanowienie SA w Rzeszowie z 22 stycznia 2013 r., II AKzw 807/12, LEX nr 1246828.

Postanowienie SO w Sieradzu z 18 czerwca 2018 r., III Kow 738/18, LEX nr 3050231.

Postanowienie SO w Sieradzu z 6 lutego 2019 r., II Kow 99/19, LEX nr 3049283.

Beata Stępień-Załużcka¹

Joanna Uliasz²

**PRAWO DO POMOCY HUMANITARNEJ A GODNOŚĆ
CZŁOWIEKA. UWAGI NA TLE USTAWY O POMOCY
OBYWATEŁOM UKRAINY W POLSCE**

**THE RIGHT TO HUMANITARIAN AID AND
HUMAN DIGNITY. OBSERVATIONS AGAINST THE
BACKGROUND OF THE LAW ON ASSISTANCE
TO UKRAINIAN CITIZENS IN POLAND**

Otrzymano: 17.08.2023 Zaakceptowano: 22.08.2023 Opublikowano: 30.09.2023

DOI: 10.5604/01.3001.0053.8741

Artykuł Oryginalny

Źródło finansowania – badania własne

Streszczenie

Godność człowieka jest wartością bezwzględną, do czego zasadniczo nie trzeba nikogo specjalnie przekonywać. Prawdziwym sprawdzianem obrony tej wartości są jednak czasy różnego rodzaju kryzysów. Pomoc humanitarną traktuje się m.in. jako swoiste panaceum na owe kryzysy, właśnie

¹ Dr hab. Beata Stępień-Załużcka, prof. UR, Instytut Nauk Prawnych, Uniwersytet Rzeszowski, e-mail: beata@kpmz.pl, ORCID: 0000-0003-1802-680X. Autorka kilkudziesięciu publikacji z zakresu prawa konstytucyjnego, specjalistka z zakresu problematyki wymiaru sprawiedliwości i praw człowieka. Stażystka Mediterranean International Centre for Human Rights Research we Włoszech i Universidad de Las Palmas de Gran Canaria w Hiszpanii. Członek Instituto Iberoamericano de Estudios Juridicos. Adwokat Izby Adwokackiej w Rzeszowie.

² Dr Joanna Uliasz, Instytut Nauk Prawnych, Uniwersytet Rzeszowski, e-mail: juliasz@ur.edu.pl, ORCID: 0000-0002-8967-0064. Współautorka podręczników oraz autorka kilkudziesięciu artykułów naukowych z zakresu prawa konstytucyjnego, specjalistka w obszarze praw człowieka. Opiekun Kliniki Prawa Uniwersytetu Rzeszowskiego.

w kontekście ochrony godności człowieka. Zwłaszcza w dzisiejszych czasach stwierdzenie to ma szczególne znaczenie. Pojawia się bowiem kluczowe pytanie, czy Polska w swoich działaniach podołała realizacji prawa do pomocy humanitarnej i zdołała ochronić godność obywateli Ukrainy w okresie pełnoskalowej wojny w ich kraju. Odpowiedź na to pytanie zostanie zawarta w rozważaniach autorek. Celem pracy jest zatem weryfikacja tez, które autorki starają się w rozważaniach udowodnić, że prawo do pomocy humanitarnej ma na celu ochronę godności osób bezpośrednio narażonych na niebezpieczeństwo będące wynikiem wojen i katastrof, a w badanym przypadku – wojny w Ukrainie. Ponadto, autorki starają się wykazać, że państwo polskie, przyjmując ustawę z 12 marca 2022 r. o pomocy obywatelom Ukrainy w związku z konfliktem zbrojnym na terytorium tego państwa, zrealizowało i nadal realizuje obowiązek ochrony godności człowieka i prawo do pomocy humanitarnej. Do weryfikacji tych tez posłuży metoda teoretyczno-prawna i dogmatyczno-prawna.

Słowa kluczowe: wojna w Ukrainie, prawo do pomocy humanitarnej, godność człowieka, świadczenia dla uchodźców

Abstract

Human dignity is an absolute value, which essentially nobody needs to be convinced of. However, the real test of the defence of this value comes at times of crisis. Humanitarian aid, in turn, is seen as a kind of panacea for these various crises, not least in the context of protecting human dignity. This assertion is particularly relevant today, because a key question raising its head is whether Poland has succeeded in implementing the right to humanitarian aid and has managed to protect the dignity of Ukrainian citizens during the full-scale war in their country. This question is answered in the authors' considerations. As such, the aim of this work is to verify theses the authors seek to prove in their deliberations: that the objective of the right to humanitarian aid is to protect the dignity of those directly exposed to danger as a result of wars and disasters, and in the case in question, the war in Ukraine. In addition, the authors seek to demonstrate that the Polish state, by adopting the law of 12 March 2022 on assistance to citizens of Ukraine in connection with the armed conflict in the territory of their country, has fulfilled and continues to fulfil the obligation to protect human dignity and the right to humanitarian assistance.

Theoretical-legal and dogmatic-legal methodology is used to verify these theses.

Key words: war in Ukraine, right to humanitarian aid, human dignity, refugee benefits

I. Wstęp

Pośród celów Organizacji Narodów Zjednoczonych, nakreślonych w artykule 1 Karty Narodów Zjednoczonych, intensyfikowanie działań w kierunku poszanowania a także promocji praw człowieka oraz podstawowych wolności jest równoważne z utrzymaniem międzynarodowego pokoju i bezpieczeństwa, rozwoju przyjacielskich stosunków pomiędzy narodami opartych na równouprawnieniu i samostanowieniu oraz działaniu na rzecz międzynarodowej współpracy w rozwiązywaniu problemów ekonomicznych, społecznych, kulturalnych i humanitarnych³. Niekiedy owo zachęcanie do poszanowania praw i ich promowania ma szczególny wymiar, a jednym z tego przykładów jest ochrona godności i realizacja prawa do pomocy humanitarnej ukraińskim uchodźcom w związku ze zbrojnym konfliktem w Ukrainie. Wybuch tego konfliktu zniszczył bowiem porządek ustalonych granic w Europie, ale równocześnie stał się dla współczesnych społeczeństw rodzajem sprawdzianu z człowieczeństwa, Polska i Polacy temu sprawdzianowi poddawani są od samego początku rosyjskiej agresji, co rodzi naturalne pytanie, czy Polska jako kraj podołała w swoich działaniach realizacji prawa do pomocy humanitarnej i zdołała ochronić godność Ukraińców w czasach pełnoskalowej wojny w ich kraju.

Z tego powodu warto zweryfikować po pierwsze, czy współcześnie prawo do pomocy humanitarnej jest samodzielnym prawem człowieka, po drugie, czy prawo do tej pomocy służy ochronie godności osób bezpośrednio narażonych na niebezpieczeństwo będące wynikiem katastrof i wojen, a w badanym przypadku – wojny w Ukrainie, czy przyjęta przez państwo polskie ustawa z dnia 12 marca 2022 r. o pomocy obywatelom Ukrainy w związku z konfliktem zbrojnym na terytorium tego państwa

³ *Trzecia generacja praw człowieka*, <https://www.unic.un.org.pl/prawa-czlowieka/trzecia-generacja-praw-czlowieka/3205>, dostęp: 31.07.2023 r.

(dalej jako uopoU)⁴, jest jednym z najwyższych tego wyrazów. Dogłębne zbadanie powyższego wymaga przyjęcia też dodatkowych, dotyczących tego, że o ile pomoc humanitarna swe źródło posiada w prawie międzynarodowym, o tyle już prawo do tej pomocy, jako prawo człowieka nie ma już bezpośredniego oparcia w przepisach prawa międzynarodowego. Weryfikacja tych tez nastąpi w wyniku wykorzystania metody teoretyczno-prawnej i dogmatyczno-prawnej.

II. Pomoc humanitarna jako prawo trzeciej generacji

Ustosunkowanie się do powyższych tez wymaga, aby rozpocząć od rozpoczęcia od przybliżenia prawnych aspektów istoty pomocy humanitarnej. Sięgają one opracowania koncepcji trzech generacji praw człowieka przez Karela Vašáka, opartej na ideach wolności, równości i braterstwie Wielkiej Rewolucji Francuskiej z 1789 roku, a przedstawionej w roku 1979 podczas wykładu inauguracyjnego z okazji X Sesji Międzynarodowego Instytutu Praw Człowieka w Strasburgu⁵. Zanim pojawiła się koncepcja Vašáka powszechny w nauce był podział praw i wolności na dwie kategorie: 1) praw osobistych i politycznych, oraz 2) praw gospodarczych, społecznych i kulturalnych. Zacerpnięty on został z Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych⁶ oraz Międzynarodowego Paktu Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych⁷. Idea uzupełnienia dwóch generacji praw człowieka przez Vašáka wynikała z faktu, że dostrzegł on swoistą lukę i powiązał pierwszą kategorię praw z wolnością człowieka, drugą zaś z równością, dostrzegając przy tym niedobór w zakresie braterstwa, które związał z solidarnością i przypisał je do trzeciej kategorii praw⁸.

⁴ Dz.U. z 2022 r. poz. 583.

⁵ K. Stępień, *Koncepcja jurysdykcji czwartej generacji praw człowieka w międzynarodowym systemie ochrony*, „Przegląd Sejmowy” 2019, nr 2(151), s. 109.

⁶ Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych otwarty do podpisu w Nowym Jorku dnia 19 grudnia 1966 r. (Dz.U. z 1977 r. Nr 38, poz. 167).

⁷ Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych otwarty do podpisu w Nowym Jorku dnia 19 grudnia 1966 r. (Dz.U. z 1977 r. Nr 38 poz. 169).

⁸ W.M. Hrynicky, *Potrzeba wzmocnienia międzynarodowej ochrony praw człowieka trzeciej generacji*, „Kultura Bezpieczeństwa. Nauka-Praktyka-Refleksje” 2018, nr 30, s. 148 i n. Zob. też M. Augustyniak, *Pojęcie, istota i geneza wolności i praw człowieka*, w: *Wolności i prawa człowieka w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*, red. M. Chmaj, Zakamycze 2006, s. 32; M. Nowak, *Trzy generacje praw człowieka, ich znaczenie w świetle przesłanek ideologicznych*,

Zgodnie z jego intencją koncepcja ta była syntezą uniwersalnych ludzkich aspiracji. Miała wskazywać pożądane kierunki rozwoju praw człowieka dla dobra całej ludzkości⁹. W ówczesnym czasie wyodrębnione kategorie praw człowieka postrzegane były głównie w kategorii prawdopodobieństwa, jednak z biegiem lat stworzona przez Vaśaka koncepcja została przyjęta w nauce i stanowi obecni fundament modeli podziału tych praw. Co ważne, z upływem czasu, sam K. Vaśák przemianował „kategorie” na „generacje” i w takiej formie zachowały się do dzisiaj¹⁰.

Koncepcja podziału praw człowieka na trzy generacje pozwoliła prawa te usystematyzować. O ile prawa pierwszej i drugiej generacji (prawa o charakterze wolnościowym i równościowym) przysługują każdej jednostce z osobna, o tyle istnienie praw trzeciej generacji ma sens, jeśli myśli się o nich jako o prawach kolektywnych, przysługujących określonej zbiorowości lub nawet całej ludzkości. Prawa trzeciej generacji są pochodnymi istnienia praw pierwszej i drugiej generacji, ale nie jest to związek jednostronny, bowiem często bez zagwarantowania praw trzeciej generacji nie można realizować praw generacji pierwszej i drugiej¹¹.

Podział na generacje może błędnie sugerować, że skoro prawa człowieka dzielą się na prawa pierwszej, drugiej i trzeciej generacji, to poszanowanie tych pierwszych jest sprawą priorytetową, natomiast realizacja tych drugich i trzecich nie jest sprawą szczególnie pilną. Jak zaś podnosi m.in. W. Brzozowski (i z czym należy się zgodzić), nie byłby to wniosek prawidłowy, choć rzeczywiście jest tak, że prawa osobiste i polityczne wykazują najsilniejsze związki z godnością ludzką¹². Jednak każde prawo jest ważne i każde wymaga realizacji niezależnie od tego, do której generacji należy.

Warto przy tym mieć na uwadze to, że trzecia generacja praw człowieka nie jest zbiorem zamkniętym. Wynika to z tego, że w tej generacji prawa są systematycznie wyodrębniane wraz z rozwojem cywilizacyjnym ludzkości, a przede wszystkim z postępem technologicznym. Stąd prawo dostępu do bezpiecznej informacji oraz do swobodnego i bezpiecznego

historycznych oraz w świetle ich genezy, w: *Prawa człowieka, geneza, koncepcje, ochrona*, red. B. Banaszak, Wrocław 1993, s. 106 i n.

⁹ K. Stępnia, *Koncepcja...*, s. 109.

¹⁰ K. Vaśák, *Pour une troisième generation des droits de l'homme*, „Studies and Essays on International Humanitarian Law and Red Cross Principles in Honour of Jean Pictet”, Haga 1984, s. 838 i n.

¹¹ W. M. Hrynicky, *Potrzeba...*, s. 148 i n.

¹² W. Brzozowski, *Zagadnienia wstępne*, w: *Prawa człowieka*, W. Brzozowski, A. M. Wiącek, Warszawa 2021, s. 34.

komunikowania się. Do innych bardziej znanych praw człowieka trzeciej generacji zalicza się prawo do pokoju, samostanowienia narodów, demokratycznego państwa prawa, czystego środowiska, bezpieczeństwa, rozwoju, wspólnego dziedzictwa ludzkości i w końcu – międzynarodowe prawo humanitarne¹³.

Powyższe pozwala stwierdzić, że wyłonienie się praw trzeciej generacji w międzynarodowym prawie humanitarnym było procesem rozłożonym w czasie. Niemniej jednak realizacja tych praw jest równie istotna co w przypadku praw pierwszej czy drugiej generacji.

III. Pomoc humanitarna w prawie międzynarodowym i unijnym

Związek praw człowieka z międzynarodowym prawem humanitarnym jest ścisły, intuicyjnie wyczuwalny. Ich wspólnym celem jest bowiem ochrona człowieka, jego życia, zdrowia i godności. Nie może więc dziwić, że ochronę praw uchodźców i migrantów reguluje wiele dokumentów dotyczących prawa humanitarnego o randze międzynarodowej. W Polsce kwestia ta jest regulowana przez najważniejsze międzynarodowe dokumenty. Od 1991 r. Polska jest stroną Konwencji genewskiej z 1951 r. dotyczącej uchodźców¹⁴ i uzupełniającego ją Protokołu nowojorskiego z 1967 r.¹⁵, który przekształcił Konwencję z dokumentu ograniczonego terytorialnie i czasowo, w uniwersalny instrument o zasięgu w zasadzie ogólnoświatowym¹⁶.

¹³ W. M. Hrynicky, *Potrzeba...*, s. 149. Zob. też A.V. Cornescu, *The Generations of Human's Rights*, https://www.law.muni.cz/sborniky/dny_prava_2009/files/prispevky/tvorba_prava/Cornescu_Adrian_Vasile.pdf, dostęp: 31.07.2023 r.; A. Wnukiewicz-Kozłowska, *Human Rights Generations*, „Human Rights Bulletin” 2020, nr 1, <https://prawo.uni.wroc.pl/sites/default/files/students-resources/Human%20rights%20generations.pdf>, dostęp: 31.07.2023 r.

¹⁴ Konwencja dotycząca statusu uchodźców, sporządzona w Genewie dnia 28 lipca 1951 r. (Dz.U. z 1991 r. Nr 119, poz. 515).

¹⁵ Protokół dotyczący statusu uchodźców, sporządzony w Nowym Jorku dnia 31 stycznia 1967 r., (Dz.U. z 1991 r. Nr 119, poz. 517).

¹⁶ M. Lubiszewski, *Międzynarodowe prawo humanitarne*, w: *Prawa człowieka i ich ochrona*, B. Gronowska, T. Jasudowicz, M. Balcerzak, M. Lubiszewski, R. Mizerski, Toruń 2005, s. 66.

Akty te doprowadziły do wyróżnienia swoistego etapu periodyzacji rozwoju współpracy, w którym doprowadzono do przyjęcia definicji uchodźcy, wzrostu instytucjonalizacji współpracy państw w zakresie uchodźstwa, intensyfikacji prac kodyfikacyjnych zobowiązań w zakresie praw człowieka oraz wpłynęły na humanitaryzm podejścia państw do uchodźców. Patrząc jednak z perspektywy czasu, etap ten zakończył się szybko, a co więcej w połowie lat 80. XX w. poszczególne państwa zaczęły wprowadzać obostrzenia zmierzające w kierunku ograniczenia napływu uchodźców. Dodatkowo została podjęta intensywna współpraca międzynarodowa w tym zakresie i w tym celu, która trwa do dziś¹⁷. Jego przejawem z jednej strony, jest surowsze podejście do definicji uchodźcy, a z drugiej zaś, poszukiwanie alternatywnych sposobów udzielania ochrony osobom poszukującym schronienia¹⁸.

W wymiarze unijnym pomoc humanitarna i ochrona cywilna zostały zawarte w art. 21 Traktatu o Unii Europejskiej i stanowią tzw. część działań zewnętrznych Unii Europejskiej¹⁹. W tym względzie ważną rolę pełni art. 21 ust. 2 lit. g TUE w zakresie, w jakim redaguje zamiar wspierania przez UE populacji, krajów oraz regionów stawiających czoła klęskom żywiołowym bądź katastrofom spowodowanym przez człowieka. Podstawą świadczenia pomocy humanitarnej przez Unię Europejską oraz utworzenia Europejskiego Ochotniczego Korpusu Pomocy Humanitarnej²⁰ jest

¹⁷ M.in. w latach 1957-1990 zapadały decyzje sprzyjające współpracy państw członkowskich dotyczące polityki migracyjnej. Należy zaliczyć do nich: „powołanie Rady Europejskiej (Paryż, 9-10 grudnia 1974 r.), utworzenie wspomnianej Grupy TREVI, podpisanie 14 czerwca 1985 r. w Schengen układu o stopniowym znoszeniu kontroli na wspólnych granicach (poprzedzonego niemiecko-francuskim porozumieniem podpisanym w Saarbrücken w 1984 r. w sprawie ułatwiania obywatelom obu państw przekraczania wspólnej granicy). Powołanie Rady Europejskiej, która na podstawie art. 2 Jednolitego Aktu Europejskiego z 1986 r. (Dz.U. z 2004 r. Nr 90, poz. 864/5).” (...) „Ponadto odbywane corocznie spotkania ministrów spraw wewnętrznych i sprawiedliwości przyniosły w zakresie uchodźstwa wspólne ustalenia istotnie wpływające na procedury uchodźcze. Należały do nich choćby określenia kraj strefy oraz bezpieczny kraj trzeci”. G. Janusz, *Ewolucja polityki imigracyjnej Unii Europejskiej. Od importu siły roboczej do masowego napływu uchodźców*, w: *Miedzy tolerancją a niechęcią. Polityka współczesnych państw europejskich wobec migrantów i mniejszości*, red. A. Adamczyk, A. Sakson, C. Trosiak, Poznań 2017, s. 22.

¹⁸ A. Florczak, *Uchodźstwo*, s. 374, https://www.repozytorium.uni.wroc.pl/Content/62929/18_Agnieszka_Florczak.pdf, dostęp: 30.07. 2023 r.

¹⁹ Dalej: TUE.

²⁰ Korpus ten funkcjonuje w ramach Europejskiego Korpusu Solidarności skupiającego młodych ludzi w celu integracji społecznej, wspierania osób słabszych oraz reagowania na wyzwania społeczne.

art. 214 Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej (dalej: TFUE). Celem pomocy humanitarnej świadczonej przez UE jest zapewnienie doraźnej pomocy oraz ochrony ludziom w państwach trzecich, będących ofiarami klęsk żywiołowych bądź katastrof spowodowanych przez człowieka. Pomoc ta świadczona jest w oparciu o zasadę człowieczeństwa, którą uznano za nadrzędną oraz o zasadę neutralności (skupionej wokół twierdzenia, że pomoc humanitarna nie może faworyzować żadnej ze stron konfliktu zbrojnego bądź innego sporu), bezstronności (pomoc musi być dostarczana tylko i wyłącznie w zależności od potrzeb, bez dyskryminacji między poszczególnymi społecznościami bądź wewnątrz danej społeczności) i niezależności (cele humanitarne muszą pozostawać bowiem oddzielone od celów politycznych, gospodarczych, wojskowych bądź innych), które zostały określone obok instrumentów jej finansowania w rozporządzeniu Rady (WE) nr 1257/96 z dnia 20 czerwca 1996 r., dotyczącego pomocy humanitarnej²¹. Natomiast ogólne ramy polityki w zakresie świadczenia pomocy humanitarnej określono w tzw. Konsensusie europejskim w sprawie pomocy humanitarnej²².

Testem dla regulacji niesienia pomocy humanitarnej przez UE wynikających z powyższych aktów stał się wybuch wojny w Ukrainie.

Rada wydała dnia 4 marca 2022 r. decyzję wykonawczą (UE) 2022/382, w której stwierdzono istnienie masowego napływu wysiedleńców z Ukrainy w rozumieniu art. 5 dyrektywy 2001/55/WE i wprowadzono tymczasową ochronę dla nich nakreślając równolegle ogólny zarys szeroko rozumianego pomagania²³. Decyzja ta była bezpośrednią reakcją na rosyjską agresję na Ukrainę ale stała się ważną częścią reakcji Unii na presję

²¹ Rozporządzenie Rady (WE) nr 1257/96 z dnia 20 czerwca 1996 r. dotyczące pomocy humanitarnej (Dz.U. L 163 z 2.7.1996, s. 1).

²² Konsensus europejski w sprawie pomocy humanitarnej – rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 18 stycznia 2011 r. w sprawie realizacji Konsensusu europejskiego w sprawie pomocy humanitarnej: przegląd śródkokresowy planu działania i dalsze kroki (2010/2101(INI)). K. Muzyczka, *Polityka Humanitarna w Unii Europejskiej*, „Przegląd Prawniczy Uniwersytetu Warszawskiego” 2015, nr 12, s. 88 i n.; J. Dobrowolska-Polak, *Pomoc humanitarna*, s. 263, https://repozytorium.uni.wroc.pl/Content/59046/PDF/11_Joanna_Dobrowolska-Polak.pdf, dostęp 30.07.2023 r.; https://eur-lex.europa.eu/summary/chapter/humanitarian_aid.html?locale=pl&root_default=SUM_1_CODED%3D04, dostęp: 30.07.2023 r.

²³ Decyzja wykonawcza Rady (UE) 2022/382 z dnia 4 marca 2022 r. stwierdzająca istnienie masowego napływu wysiedleńców z Ukrainy w rozumieniu art. 5 dyrektywy 2001/55/WE i skutkująca wprowadzeniem tymczasowej ochrony Dz.U.UE.L.2022.71.1; <https://www.prawo.pl/akty/dz-u-ue-c-2022-126i-1,69550816.html> <https://www.prawo.pl/akty/dz-u-ue-c-2022-126i-1,69550816.html>. Dalej: decyzja wykonawcza Rady (UE) 2022/382.

migracyjną. Dlatego już w preambule tego aktu zawarto zapewnienie o unijnym wsparciu dla Ukrainy i jej obywateli w wyniku bezprecedensowej agresji ze strony Federacji Rosyjskiej. W samym akcie odwołano się natomiast do konieczności wprowadzenia tymczasowej ochrony dla obywateli Ukrainy zamieszkujących w Ukrainie, a wysiedlonych 24 lutego 2022 r. lub po tej dacie w wyniku inwazji wojskowej rosyjskich sił zbrojnych, która rozpoczęła się tego dnia, a także dla obywateli państw trzecich innych niż Ukraina, wysiedlonych 24 lutego 2022 r. lub po tej dacie, którzy przed tym dniem korzystali w Ukrainie ze statusu uchodźcy lub równoważnej ochrony oraz zwrócono uwagę na powinność zachowania jedności rodzin i unikanie przydzielania różnych statusów prawnych członkom tej samej rodziny.

To właśnie w celu realizacji ostatniego z założeń decyzji Rada uznała konieczność wprowadzenia tymczasowej ochrony dla członków rodzin osób przebywających lub mieszkających w Ukrainie w czasie napaści rosyjskiej i w tym celu w art. 1 decyzji stwierdziła istnienie masowego napływu do Unii wysiedleńców, którzy musieli opuścić Ukrainę w wyniku konfliktu zbrojnego a stosownie do postanowień art. 2 zatwierdziła przyznanie tymczasowej ochrony następującym kategoriom wysiedleńców, którzy musieli opuścić Ukrainę począwszy od 24 lutego 2022 r.:

- 1) obywatelom Ukrainy zamieszkającym w Ukrainie przed 24 lutego 2022 r.,
- 2) bezpaństwowcom lub obywatelom państw trzecich innych niż Ukraina, którzy przed 24 lutego 2022 r. już korzystali z ochrony międzynarodowej lub równoważnej ochrony krajowej w Ukrainie, którzy byli w stanie udowodnić, że przed tą datą legalnie przebywali w tym kraju na podstawie ważnego zezwolenia na pobyt stały, wydanego zgodnie z prawem ukraińskim, i którzy nie byli w stanie w bezpiecznych i trwałych warunkach powrócić do kraju lub regionu pochodzenia;
- 3) członkom rodzin osób wskazanych w powyższych punktach²⁴.

Z pełnym przekonaniem można więc stwierdzić, że międzynarodowe prawo humanitarne ma swe źródło w konkretnych aktach i przepisach

²⁴ Decyzja wykonawcza Rady (UE) 2022/382. Szerzej na ten temat pisze m.in. I. Klimowicz, S. Józwiak, *Pomoc społeczna i wsparcie instytucji pomocowych dla uchodźców wojennych z Ukrainy – wybrane aspekty ustawy o pomocy obywatelom Ukrainy w związku z konfliktem zbrojnym na terytorium tego państwa*, 12 maja 2022 r., <https://doradcawpomocyspoecznej.pl/arttykul/pomoc-spoeczna-i-wsparcie-instytucji-pomocowych-dla-uchodźcow-wojennych-z-ukrainy-wybrane-aspekty-ustawy-o-pomocy-obywatelom-ukrainy-w-zwiazku-z-konfliktem-zbrojnym-na-terytorium-tego-panstwa>, dostęp 30.07.2023 r.

prawa. Pojawiają się jednak pytania, czy po pierwsze, istnienie międzynarodowego prawa humanitarnego jest równoznaczne z istnieniem prawa do pomocy humanitarnej i po drugie, czy ewentualna realizacja międzynarodowego prawa humanitarnego przez Polskę nie doprowadziła do wykształcenia się prawa do pomocy humanitarnej. Odpowiedź na te pytania w pierwszej kolejności zmusza do sięgnięcia do doktryny celem zbadania istoty prawa do pomocy humanitarnej.

IV. Prawo do pomocy humanitarnej

Fakt, że międzynarodowe prawo humanitarne jest osadzone w prawie międzynarodowym nie jest równoznaczny z tym, że prawo do pomocy humanitarnej, jako prawo człowieka również. Samodzielność tego ostatniego prawa – prawa do pomocy humanitarnej²⁵, bywa nieuznawana, co zauważa m.in. A. Creta²⁶. Podkreśla ona, że prawo to, jako prawo człowieka, nie pociąga za sobą elementów nieznanych dotąd pozytywnemu prawu międzynarodowemu praw człowieka, a jego treść opiera się na przypomnieniu państwom o ich obowiązkach w sferze praw człowieka podczas wystąpienia niebezpieczeństw, w tym wojny. Dlatego w konkluzji autorka ta powstrzymuje się przed postulatem wyodrębnienia i usamodzielnienia prawa do pomocy humanitarnej pisząc, że „obserwujemy w tej dziedzinie raczej tendencję do postrzegania pomocy humanitarnej jako zbioru zobowiązań z zakresu praw człowieka”²⁷. Taka konkluzja też ma swoje racje.

W aspekcie tym ciekawą uwagę wtrąca M. Balcerzak, stwierdzając, że takie „ostrożne podejście do uznania prawa do pomocy humanitarnej za niezależnie ukształtowane prawo człowieka” jest o tyle zasadne, iż przełożenie racji moralnych związanych z pomocą humanitarną na język prawa międzynarodowego praw człowieka jest trudne i nie zawsze uzasadnione²⁸.

²⁵ Szerzej na temat istnienia lub nie prawa do pomocy humanitarnej, M. Balcerzak, *Pomoc humanitarna a międzynarodowa ochrona praw człowieka*, w: *Pomoc humanitarna w świetle prawa i praktyki*, red. P. Grzebyk i E. Mikos-Skuza, Warszawa 2016, s. 28 i n.

²⁶ A. Creta, *A (Human) Right to Humanitarian Assistance in Disaster Situations?*, w: *International Disaster Response Law*, red. A. de Guttery, M. Gestri, G. Venturini, Haga 2012, s. 357.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ M. Balcerzak, *Pomoc...*, s. 30.

Odnosząc się do zasygnalizowanych wątpliwości co do charakteru prawa do pomocy humanitarnej nie można ich uznać za niezasadne. Wątpliwości te dodatkowo wzmacnia fakt, że nie ma swoistego standardu traktatowego praw człowieka do określenia prawa do pomocy humanitarnej. W doktrynie przyjmuje się przede wszystkim, tak jak to czyni M. Balcerzak, że opowiedzenie się za uznaniem prawa do pomocy humanitarnej to godny poparcia postulat moralno-polityczny, mający swe źródło w zasadzie humanizmu²⁹.

Dzisiaj jednak zastanawia czy prawo do pomocy humanitarnej może być tylko postulatem i czy nie jest tak, że istnienie prawa zwyczajowego – prawa do pomocy humanitarnej, zweryfikowała w Polsce praktyka w postaci uchwalenia uopoU. Udzielanie pomocy humanitarnej jest bowiem swoistym przejawem dojrzałości społeczeństw, a jeszcze większym jej wyrazem jest uznanie prawa do pomocy humanitarnej, gdyż z tym ostatnim wiąże się roszczenie o jej udzielenie. Z tych powodów uznanie prawa do pomocy humanitarnej to też swoisty przejaw tej dojrzałości, odpowiedzialności, będący zarazem wyrazem człowieczeństwa, rodzącym po stronie potrzebujących – w tym wypadku uchodźców z Ukrainy – określone uprawnienia. Dlatego też z uwzględnieniem wątpliwości zaznaczonych powyżej, można przyjąć, że praktyka (to jest przyjęcie przez ustawodawcę uopoU) nadała zwyczajowi konkretną treść normatywną podlegającą egzekwowaniu. W odniesieniu do stanu faktycznego oznacza to tyle, że Polska, ale też i Polacy, nie ograniczają się tylko do postulatu prawa do pomocy humanitarnej. Poziom rozwoju społecznego i swoistej empatii doprowadził do przyznania uchodźcom szczególnych uprawnień (o czym w dalszej części opracowania), a co za tym idzie w Polsce prawo do pomocy humanitarnej wykroczyło, poprzez praktykę, poza ramy postulatu. W związku z czym, nawet jeżeli w doktrynie istnieje spór co do samodzielności tego prawa, to wydaje się, że ma on zupełnie drugorzędne znaczenie w praktyce, gdyż najważniejsze jest to, że uchodźcy z Ukrainy otrzymują realną pomoc.

²⁹ *Ibidem*, s. 30-31.

V. Godność a prawo humanitarne

Uzasadnienie postawionej w artykule tezy wymaga także odwołania się do zasady ochrony godności człowieka, która ma priorytetowe znaczenie m.in. na gruncie Konstytucji RP³⁰. Już bowiem w samej preambule tego aktu wskazano wprost, że „Wszystkich, którzy dla dobra Trzeciej Rzeczypospolitej tę Konstytucję będą stosowali, wzywamy, aby czynili to, dbając o zachowanie przyrodzonej godności człowieka jego prawa do wolności i obowiązku solidarności z innymi, a poszanowanie tych zasad mieli za niewzruszoną podstawę Rzeczypospolitej Polskiej”. Ustrojodawca takim zabiegiem nawiązał nie tylko do obowiązku poszanowania godności człowieka, ale co więcej, podkreślił tym obowiązek solidarności z innymi. Zatem należy przyjąć, że „truizmem jest twierdzenie, że udzielanie pomocy humanitarnej stanowi wypełnianie obowiązku solidarności z innymi, jest zatem zachowaniem nie tylko dozwolonym, ale wręcz postulowanym przez ustrojodawcę”³¹.

Ów postulat ustrojodawcy bezpośrednio nawiązuje i łączy się z ochroną przyrodzonej i niezbywalnej godności człowieka, wynikającej z art. 30 Konstytucji RP, w którym czytamy, że „przyrodzona i niezbywalna godność człowieka stanowi źródło wolności i praw człowieka i obywatela. Jest ona nienaruszalna, a jej poszanowanie i ochrona jest obowiązkiem władz publicznych”, co zdaje się potwierdzać pierwotny i nadrzędny charakter tej wartości w stosunku do woli podmiotu tworzącego system prawny³². Stąd niebezpiepodstawnie godność osoby ludzkiej jest nazywana prazródłem wszystkich praw³³. W tym znaczeniu godność stanowi fundament prawa naturalnego, który nakazuje czynić dobro i unikać zła, co z kolei jest źródłem przyrodzonych, niezbywalnych, nienaruszalnych i powszechnych

³⁰ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483, ze zm.).

³¹ A. Barczak-Oplustil, W. Wróbel, *Udzielenie pomocy humanitarnej jako zachowanie (pierwotnie) legalne*, <https://www.kwartalnikiustitia.pl/udzielanie-pomocy-humanitarnej-jakozachowanie-pierwotnie-legalne,11855/2>, dostęp: 30.07.2023 r.

³² M. Jabłoński, *Rozważania na temat znaczenia pojęcia godności człowieka w polskim porządku konstytucyjnym*, w: *Prawa i wolności obywatelskie w Konstytucji RP*, red. B. Banaszak, A. Preisner, Warszawa 2002, s. 91 i n.

³³ M. Safjan, *Refleksje wokół konstytucyjnych uwarunkowań rozwoju ochrony dóbr osobistych*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2002, nr 1, s. 226-227.

praw człowieka³⁴. Znaczenie godności docenił ustrojodawca polski. Umieścił ją (razem z wolnością i równością) na czele wszystkich wolności i praw (co np. M. Granat precyzuje jako „wyciągnięcie przed nawias”)³⁵, a dodatkowo wzmocnił jej ochronę poprzez treść art. 233 ust. 1 Konstytucji RP, zakazującego jej ograniczania w czasie stanu wojennego i wyjątkowego³⁶.

Ta absolutna formuła godności zawarta w art. 30 Konstytucji, potwierdza, że godność człowieka jest nienaruszalna i nie dopuszcza się w tym względzie żadnych wyjątków³⁷. W tym ujęciu godność człowieka traktuje się jako byt niezaprzeczalny, niezależny od woli kogokolwiek, nie tylko ustawodawcy, ale również samego człowieka, jako jej podmiotu. Ogólne i bardzo szerokie ujęcie zasady godności człowieka pozwala na uznanie, że mamy do czynienia z podstawowym prawem każdej jednostki, podstawową dyrektywą interpretacyjną, ale również z wyraźnym nakazem kierowanym do ustawodawcy, iż żadna stanowiona norma prawna nie może naruszyć przyrodzonej godności człowieka. Warto odnotowania jest zatem, że ustrojodawca wspominając o godności nie odnosi jej wyłącznie do obywateli, ale do każdego człowieka, co oznacza, iż została ona przypisana tak obywatelom, jak i cudzoziemcom, w tym bezpaństwowcom³⁸.

Jeżeli zaś chodzi o relację między zasadą poszanowania godności każdego człowieka a ochroną poszczególnych praw podstawowych, to dominujący jest w tym zakresie pogląd, że naruszenie godności łączy się zawsze z naruszeniem innych praw podstawowych. Respekt dla godności człowieka przejawia się bowiem przede wszystkim w poszanowaniu innych praw oraz wolności podstawowych (prawo do życia oraz poszanowania integralności, do równego i sprawiedliwego traktowania, wolności sumienia i wyznania, do prywatności oraz wielu innych)³⁹. Godność człowieka, będąc źródłem wszelkich innych praw i wolności, stanowi samodzielną

³⁴ J. J. Mrozek, *Godność osoby ludzkiej jako źródło praw człowieka i obywatela*, „Civitas et Lex” 2014, nr 1, s. 41.

³⁵ M. Granat, *Prawo konstytucyjne w pytaniach i odpowiedziach*, Warszawa 2010, s. 103.

³⁶ W tym miejscu należy wskazać, że przedmiotem rozważań ze względu na ramy opracowania będzie tylko godność osobowa.

³⁷ E. Jędrzejewski, *Trudne pojęcie godności człowieka*, „Prawa Człowieka. Humanistyczne Zeszyty Naukowe” 1999, nr 6, s. 49.

³⁸ P. Czarny, *Konstytucyjne pojęcie godności człowieka a rozumienie godności w polskim języku prawnym*, w: *Godność człowieka jako kategoria prawa*, red. K. Complak, Wrocław 2001, s. 195 i n. oraz M. Safjan, *Godność człowieka jako wartość konstytucyjna*, „Rzeczpospolita” 1999, nr 137, s. C-3.

³⁹ M. Safjan, *Godność...*, s. C-3.

wartość konstytucyjną i jest autonomiczną podstawą prawa jednostki⁴⁰. Jej konkretyzacja znalazła się przy tym w dalszych postanowieniach Konstytucji RP⁴¹. Godność stanowi bowiem z jednej strony, fundament i punkt odniesienia dla wolności i praw człowieka zawartych w Konstytucji RP, a z drugiej strony, jest osią systemu wartości, wokół którego ją zbudowano⁴². Dodatkowo prawa i wolności zawarte w Konstytucji RP rozwijają treść godności zapewniając jej szerszą ochronę⁴³.

Takie stanowisko rodzi pytanie, czy treść art. 30 Konstytucji RP pozwala na czynienie z niego bezpośredniego wzorca kontroli konstytucyjnej. Zasadniczo prawo to występuje jako prawo o charakterze subsydiarnym, służącym głównie do realizowania innych konstytucyjnych praw i wolności. Istotne jest, jak pokazała praktyka, że godność ma też swoje bezpośrednie zastosowanie jako wzorzec kontroli. Dzieje się tak wtedy, gdy w konstytucji nie ma ściśle związanych z godnością wartości⁴⁴. Najlepszym tego przykładem była sprawa dotycząca ochrony przed eksmisją na bruk. Trybunał Konstytucyjny argumentując zajęte w tej sprawie stanowisko uznał, że nie jest do pogodzenia z zasadą poszanowania i ochrony godności człowieka brak istnienia pewnego minimum materialnego, które zapewni jednostce możliwość samodzielnego funkcjonowania w społeczeństwie, a także stworzenie każdemu człowiekowi szans na pełny rozwój osobowości w otaczającym go środowisku kulturowym i cywilizacyjnym⁴⁵, tym samym dostrzegając w godności bezpośredni wzorzec konstytucyjny.

⁴⁰ Szerzej na temat charakteru prawnego art. 30 Konstytucji zob. L. Bosek, w: *Konstytucja RP, T.I, Komentarz. Art. 1-86*, red. M. Safjan, L. Bosek, wyd. 1, Warszawa 2016, s. 735 i n.; P. Tuleja w: *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, red. P. Tuleja, wyd. 1, Warszawa 2019, s. 112 i n.

⁴¹ Wyrok TK z 1.06.1999 r., SK 20/98, OTK ZU 1999, nr 5, poz. 93. Szerzej na ten temat wypowiedzieli się P. Polak i J. Trzcinski pisząc, iż powiązania z godnością widać w szczególności w: „prawie do życia, wolności religii, domniemaniu niewinności, ochronie czci, dobrego imienia i prywatności, zapobieganiu eksmisjom na bruk, zapewnieniu minimalnego standardu ochrony interesów lokatorów, „istnieniu pewnego minimum materialnego, zapewniającego jednostce możliwość samodzielnego funkcjonowania w społeczeństwie oraz stworzeniu każdemu człowiekowi szans na pełny rozwój osobowości w otaczającym go środowisku kulturowym i cywilizacyjnym”, prawie do prywatności, prawie do pracy, prawie do ochrony zdrowia i prawie do sądu.” P. Polak, J. Trzcinski, *Konstytucyjna zasada godności człowieka w świetle orzecznictwa TK*, „Gdańskie Studia Prawnicze 2018, T. XL, s. 262.

⁴² Wyrok TK z 23.03.1999 r., K. 2/98.

⁴³ M. Jabłoński, *Rozważania...*, s. 92-93.

⁴⁴ P. Tuleja, *op. cit.*, s. 113-114.

⁴⁵ Wyrok TK z 4.04.2001 r., K. 11/00.

Przy odpowiedzi na powyższe pytanie warto mieć na uwadze, że choć godność ma zakorzenienie w aksjologii systemu prawnego, to sięga także do filozofii czy religii. Przykładowo, Jan Paweł II odnosząc się do godności człowieka wskazywał, że „jeśli chcecie zachować pokój, pamiętajcie o człowieku. Pamiętajcie o jego prawach, które są niezbywalne bo wynikają z samego człowieczeństwa każdej ludzkiej osoby. Każdy z ludzi ma swoją osobową godność, ma prawa tej godności odpowiadające. W imię tej godności słusznie każdy i wszyscy dążą do tego, aby być nie tylko przedmiotem nadrzędnego działania władzy, instytucji życia państwowego – ale być podmiotem”⁴⁶. Jeżeli zatem człowiek ma być podmiotem dla działań władzy, to z jednej strony należy uznać, że godność implikuje zakaz jej naruszania przez władze państwowe, a z drugiej zaś strony, obowiązek jej ochrony⁴⁷.

Szczególny wymiar powyższy obowiązek zyskał w ostatnim czasie, tj. po wybuchu wojny w Ukrainie. W czasie wojny uchodźcy często tracą wszystko na co pracowali, pozostając bez środków do życia. Taka sytuacja zmusza do zaakcentowania znaczenia materialnych warunków bytowania człowieka dla godności i podkreślenia jak bardzo godność powiązana jest z owymi warunkami bytowymi. „Infrastruktura”, środowiskowa egzystencjalnie zabezpiecza człowieka ale co więcej, stwarza mu możliwości rozwoju, co łącznie stanowi warunek *sine qua non* bytu człowieka jako podmiotu⁴⁸. Sprowadza się to do pochylenia się nad socjalnym wymiarem godności, która nakazuje podejmowanie przez państwo działań zapewniających każdemu minimum egzystencji i zapobiegających wykluczeniu społecznemu. Chodzi o samodzielne funkcjonowanie w społeczeństwie i szansę na rozwój osobowości w środowisku, w którym żyje⁴⁹.

⁴⁶ Jan Paweł II, *Przemówienie do władz PRL*, Warszawa, 8.04.1987, w: J. Klechta, *Obrońca godności człowieka*, Katowice 2007, s. 17-18.

⁴⁷ A. Wojcieszke, *O poszanowaniu godności człowieka na przykładzie polskich gwarancji jej ochrony oraz orzecznictwa Sądu Najwyższego Stanów Zjednoczonych Ameryki*, „Studia Iuridica Lublinensia” 2021, vol. XXX, nr 5, s. 706; T. Chauvin, *Godność człowieka jako źródło podmiotowości prawnej i granica władzy*, <https://www.edukacjaprawnicza.pl/godnosc-czlowieka-jako-zrodlo-podmiotowosci-prawnej-i-granica-wladzy/>, dostęp: 31.07.2023 r.

⁴⁸ M. Górnik-Durose, *żyć godnie i/lczy dostatnio. Dobrobyt materialny a godność i podmiotowość człowieka*, „Czasopismo Psychologiczne. Psychological Journal” 2009, nr 1, s. 60.

⁴⁹ T. Chauvin, *op. cit.* Zob. uwagi w tym zakresie, T. Jędrzejewski, P. Rączka, *Egzekucja z praw majątkowych zarejestrowanych w rejestrze akcjonariuszy*, w: *Administracyjne postępowanie egzekucyjne*, T. Jędrzejewski, M. Masternak, P. Rączka, Toruń 2002, s. 53.

Adresatem art. 30 Konstytucji są przede wszystkim władze publiczne. W tym znaczeniu obowiązek ten może zostać postrzegany jako zakaz podejmowania przez władze publiczne jakichkolwiek działań, które naruszałaby godność człowieka (aspekt negatywny) albo jako nakaz podejmowania przez władze publiczne takich działań, które ochronią jednostkę przed sytuacjami nie do pogodzenia z jej godnością (aspekt pozytywny). Dlatego poszanowanie i ochrona godności człowieka, łącznie z obowiązkiem należnego – tj. godnego – traktowania każdego człowieka, należy postrzegać jako wyznacznik działania wszystkich władz publicznych⁵⁰. Przy czym, wobec faktu, że Konstytucja RP obowiązuje także w przestrzeni horyzontalnej, czyli pomiędzy samymi jednostkami, „zakaz naruszania godności człowieka ma charakter bezwzględny i dotyczy wszystkich. Natomiast obowiązek poszanowania i ochrony godności nałożony został na władze publiczne państwa” i każdy jest obowiązany do nienaruszania godności innych osób, nie wyłączając z tego obowiązku poszczególnych jednostek. Oczywiście wymiar tego obowiązku jest odmienny dla władz publicznych i dla jednostek, bo o ile władze publiczne, w pierwszej kolejności powinny zapewnić by pozostałe podmioty nie naruszały godności innych osób, o tyle jednostki powinny po prostu nie naruszać godności innych osób⁵¹.

Tak określony obowiązek rodzi pytanie o to, w jaki sposób państwo polskie się z niego wywiązuje w stosunku do uchodźców z Ukrainy, na co odpowiedź zostanie zawarta w dalszej części opracowania.

VI. Polska pomoc humanitarna w obliczu rosyjskiej agresji na Ukrainę

Przechodząc do dalszych rozważań, w pierwszej kolejności trzeba podnieść, że sprawa określenia prawnego umocowania pomocy humanitarnej w Polsce jest niezwykle złożona i trudna do prezentacji. Bierze się to przede wszystkim stąd, że na gruncie obowiązującego prawa nie ma odrębnej regulacji w przedmiocie pomocy humanitarnej i jej wykonywania. Regulacje prawne nie tworzą tu jakiegoś spójnego systemu, lecz są rozproszone w różnych aktach normatywnych. Nie istnieje regulacja specjalna, poświęcona pomocy humanitarnej (tworząca tzw. prawo pomocy humanitarnej,

⁵⁰ M. Jabłoński, *Rozważania...*, s. 91.

⁵¹ M. Koźuch, *W obronie wartości nie tracić z oczu człowieka*, „Palestra” 2014, nr 9, s. 229.

na wzór np. prawa o cudzoziemcach, prawa o obywatelstwie polskim, prawa o zmianie imion i nazwisk czy innych wyodrębnionych podziałów prawa administracyjnego)⁵². Równocześnie materia tej pomocy jest bardzo szeroka, wielopłaszczyznowa, wchodząca w zakresy oddziaływania różnych gałęzi prawa. Co do zasady środki na pomoc humanitarną pochodzą w Polsce z rezerwy celowej budżetu państwa administrowanej przez Departament Współpracy Rozwojowej Ministerstwa Spraw Zagranicznych. Natomiast w sytuacjach dotkliwych kryzysów także inne organy państwa mogą podjąć decyzję o udzieleniu konkretnej pomocy humanitarnej ze środków znajdujących się w ich dyspozycji⁵³.

Po wybuchu wojny w Ukrainie, kierując się decyzją wykonawczą Rady Europy z 4 marca 2022 r., humanitaryzmem i walką o ochronę godności człowieka, Sejm uchwalił ustawę z dnia 12 marca 2022 r. o pomocy obywatelom Ukrainy w związku z konfliktem zbrojnym na terytorium tego państwa⁵⁴ i już w tym miejscu należy podkreślić, że jest to ustawa szczególna, istniejąca obok obowiązujących aktów prawnych w obszarze migracji i azylu, w szczególności ustawy z dnia 12 grudnia 2013 r. o cudzoziemcach⁵⁵ oraz ustawy z dnia 13 czerwca 2003 r. o udzielaniu cudzoziemcom ochrony na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej⁵⁶.

Ideą ustawy, jak czytamy w uzasadnieniu jej projektu, jest uregulowanie spraw w związku z masowym wjazdem na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej cudzoziemców będących obywatelami Ukrainy oraz cudzoziemców nieposiadających obywatelstwa tego państwa, zamieszkałych na stałe na jego terytorium, którzy opuścili terytorium Ukrainy w związku z konfliktem zbrojnym na terytorium tego państwa. Jej przyjęcie wiąże się więc z przyznaniem uprawnień osobom, które ze względu na wojnę w Ukrainie zostały zmuszone do opuszczenia kraju, który zamieszkiwały, i poszukiwania pomocy przede wszystkim w państwach sąsiadujących z Ukrainą⁵⁷.

⁵² J. Jagielski, *Pomoc humanitarna w prawie polskim*, w: *Pomoc humanitarna w świetle prawa i praktyki*, red. P. Grzebyk, E. Mikos-Skuza, Warszawa 2016, s. 94.

⁵³ Ustawa budżetowa na rok 2023 z dnia 15 grudnia 2022 r. (Dz.U. z 2023 r. poz. 256). Czym jest pomoc humanitarna, <https://www.gov.pl/web/polskapomoc/czym-jest-pomoc-humanitarna>, dostęp: 31.07.2023 r.

⁵⁴ Dz.U. z 2023 r. poz. 103, ze zm.

⁵⁵ Dz.U. z 2023 r. poz. 519, ze zm.

⁵⁶ Dz.U. z 2023 r. poz. 1504.

⁵⁷ Uzasadnienie do projektu ustawy z dnia 8 marca 2022 r., Druk Sejmowy 2069, 2069-A, <https://orka.sejm.gov.pl/Druki9ka.nsf/0/08E30F0E2480EB83C12587FF0027CD47/%-24File/2069-A.pdf>, dostęp: 15.06.2023 r.

Z dużą dozą pewności należy stwierdzić, że ustawa ta otworzyła na terytorium Polski możliwość instytucjonalnej pomocy dla tej specyficznej i nieoczekiwanej grupy cudzoziemców. Mimo że zaledwie po dwóch tygodniach ustawa była poddana dwukrotnej nowelizacji, to jednak zmiany te, a szczególnie jedna, pozwalająca na poszerzenie kręgu osób, których pobyt na terytorium RP uznaje się za legalny, należy ocenić pozytywnie, gdyż poszerzyły możliwości realnego działania organów państwa w tej sferze.

Treścią ustawy jest określenie szczególnej podstawy prawnej dla uznania za legalny pobytu obywateli Ukrainy na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej. Swoim zakresem ustawa ta reguluje także:

- 1) szczególne zasady dla podjęcia pracy przez obywateli Ukrainy, przebywających legalnie na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej;
- 2) sferę pomocy udzielanej obywatelom Ukrainy przez wojewodów;
- 3) utworzenie specjalnej rezerwy celowej na finansowanie pomocy obywatelom Ukrainy;
- 4) wybrane uprawnienia obywateli Ukrainy, których pobyt na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej jest uznany za legalny;
- 5) szczególne zasady przedłużania okresów legalnego pobytu obywateli Ukrainy oraz wydanych im przez organy polskie dokumentów dotyczących uprawnień w zakresie wjazdu i pobytu na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej;
- 6) wybrane uprawnienia obywateli polskich oraz obywateli Ukrainy posiadających status studenta, nauczyciela akademickiego bądź pracownika naukowego wjeżdżającego z terytorium Ukrainy;
- 7) szczególne normy dotyczące kształcenia, wychowania i opieki dzieci oraz uczniów będących obywatelami Ukrainy, włącznie z wsparciem jednostek samorządu terytorialnego w realizacji dodatkowych zadań oświatowych w tym zakresie;
- 8) szczególne zasady organizacji, a także funkcjonowania uczelni w związku z zapewnianiem miejsc na studiach dla obywateli Ukrainy⁵⁸.

Podmiotem tej ustawy są obywatele Ukrainy oraz ich małżonkowie niezależnie od obywatelstwa, którzy w wyniku działań wojennych wjechali legalnie do Polski bezpośrednio z terytorium Ukrainy od 24 lutego

⁵⁸ Uzasadnienie do projektu ustawy z dnia 8 marca 2022 r., Druk Sejmowy 2069, 2069-A, <https://orka.sejm.gov.pl/Druki9ka.nsf/0/08E30F0E2480EB83C12587FF0027CD47/%-24File/2069-A.pdf>

2022 r. i deklarują zamiar pozostania w Polsce⁵⁹. Przy czym wobec obywateli Ukrainy posiadających Kartę Polaka ochrona jest szersza i wymaga spełnienia mniejszej liczby warunków. Posiadający Kartę Polaka mogą bowiem korzystać z rozwiązań przewidzianych w uopoU także wtedy, gdy przybyli na terytorium Polski nie tylko bezpośrednio z Ukrainy, a stosowanie ustawy obejmuje także innych niż małżonkowie najbliższych członków ich rodzin (art. 1 ust. 1). Istotne jest to, że warunkiem legalności wjazdu takiej osoby jest rejestracja jej przybycia do Polski przez Straż Graniczną. Jeśli obywatel Ukrainy przybył już do Polski, ale nie został zarejestrowany, ma na to 60 dni od dnia wjazdu na terytorium RP (art. 2 ust. 1-5)⁶⁰.

Ustawa uregulowała także sytuację osób, które przyjechały do Polski wcześniej i przebywały w kraju legalnie w dniu rosyjskiej agresji na Ukrainę, a polskie wizy, z mocy prawa zostały przedłużone, podobnie jak zezwolenia na pobyt czasowy (art. 1 ust. 1-7, obecnie do 2024 r.)⁶¹.

Wszyscy obywatele Ukrainy, spełniający powyższe warunki, mogli przebywać legalnie w Polsce początkowo przez okres 18 miesięcy, licząc od 24 lutego 2022 r. (art. 4). W związku jednak z przedłużającą się wojną w Ukrainie i brakiem szans na szybką zmianę sytuacji, nowelizacją omawianej ustawy z dnia 14 kwietnia 2023 r. o zmianie nazw uczelni państwowych podległych Ministrowi Spraw Wewnętrznych, o zmianie ustawy o Policji, ustawy o służbie granicznej, ustawy o Państwowej Straży Pożarnej oraz niektórych innych ustaw, legalny pobyt Ukraińców w Polsce został obecnie przedłużony do 4 marca 2024 r. (art. 12 pkt 1 lit. a)⁶².

⁵⁹ Ważne także w kontekście statystyk osób wjeżdżających, iż są to w zdecydowanej większości kobiety z dziećmi (ponad 96% to kobiety w przedziale wiekowym 30-50 lat, 16% to osoby poniżej tego wieku, a 10% to osoby starsze) *Aktualna sytuacja granicy ukraińsko-polskiej*, <https://www.ukrainianinpoland.pl/how-many-ukrainians-have-crossed-the-ukrainian-polish-border-since-the-beginning-of-the-war-current-data-pl/>, dostęp: 30.06.2023 r.

⁶⁰ *Ustawa o pomocy obywatelom z Ukrainy jakie rozwiązania?*, <https://www.infor.pl/prawo/pomoc-spoeczna/bezdomnosc-i-mieszkanie-komunalne/5435647>, Ustawa o pomocy obywatelom Ukrainy-rozwiazania.html, dostęp: 31.06.2023 r.

⁶¹ *Ibidem*.

⁶² Ustawa z dnia 14 kwietnia 2023 r. o zmianie nazw uczelni państwowych podległych Ministra Spraw Wewnętrznych, o zmianie ustawy o Policji, ustawy o służbie granicznej, ustawy o Państwowej Straży Pożarnej oraz niektórych innych ustaw legalny pobyt Ukraińców w Polsce (Dz.U. poz. 1088). Wartym zaznaczenie jest, że ustawa nie dotyczy m.in. osób, które złożyły w Polsce wnioski o udzielenie ochrony międzynarodowej, albo zadeklarowały zamiar złożenia takich wniosków. W stosunku do takich osób, które już złożyły wniosek, a chciałyby jednak skorzystać z pomocy przewidzianej w omawianej ustawie, warunkiem jest wycofanie takiego wniosku. (art. 2. ust. 3 pkt 3 ppkt 2 lit. a i b).

Warunkiem skorzystania z uprawnień i uzyskania dostępu do świadczeń i usług publicznych przewidzianych w ustawie jest uzyskanie numeru ewidencyjnego PESEL. Jego wydawanie obywatelom Ukrainy powierzono gminom ale procedura w tym względzie została uproszczona. W gminach zostały przydzielone osoby ukraińskojęzyczne do pomocy w złożeniu wniosku w tym zakresie, a dodatkowo przewidziano możliwość uzyskania numeru PESEL przez profil zaufany, który umożliwia dostęp do usług publicznych online (art. 4).

Ustawa przewiduje także wiele uprawnień dla obywateli Ukrainy legalnie przebywającym na terytorium Polski. Wśród nich należy wymienić m.in.:

- 1) prawo do wykonywania pracy w Polsce (art. 39, art. 40);
- 2) prawo podjęcia nauki w tym także studiów (art. 41);
- 3) prawo do zarejestrowania się w powiatowych urzędach pracy i uznania za osobę bezrobotną albo poszukującą pracy. Dzięki takiej regulacji obywatele Ukrainy mogą korzystać z pośrednictwa pracy, poradnictwa zawodowego oraz szkoleń (ale bez zasiłku dla bezrobotnych). Pomoc ta przysługuje również osobom, które ukończyły 60 lat (w przypadku kobiet) lub 65 lat (w przypadku mężczyzn);
- 4) prawo do podjęcia działalności gospodarczej na terytorium Polski na identycznych zasadach jak obywatele polscy;
- 5) prawo do przydzielania opiekuna tymczasowego dla małoletnich obywateli Ukrainy przebywających w Polsce, i co istotne bez opieki osoby dorosłej. Zadaniem takiego opiekuna jest reprezentowanie oraz sprawowanie pieczy nad osobą i majątkiem małoletniego. Opiekuna przydziela właściwy sąd opiekuńczy w terminie 3 dni od dnia wpływu do sądu wniosku lub powzięcia informacji o konieczności ustanowienia opiekuna tymczasowego (art. 25);
- 6) prawo do świadczeń socjalnych wypłacanych w Polsce, do których należą:
 - świadczenia rodzinne (m.in. zasiłek rodzinny czy jednorazowa zapomoga z tytułu urodzenia dziecka),
 - świadczenia wychowawcze (500 zł miesięcznie na dziecko),
 - rodzinny kapitał opiekuńczy (500 zł albo 1000 zł miesięcznie na dziecko w wieku od 12 do 36 miesiąca życia),
 - świadczenie dobry start w związku z podjęciem nauki w szkole przez dziecko (tj. 300 zł na dziecko),

– dofinansowanie obniżenia opłaty rodzica za pobyt dziecka w żłobku, klubie dziecięcym lub u dziennego opiekuna. (art. 26, art. 29)⁶³.

Dodatkowo wśród tych świadczeń obywatele Ukrainy są upoważnieni m.in. do:

- 1) jednorazowego świadczenia pieniężnego w wysokości 300 zł na osobę, przeznaczonego na utrzymanie, w szczególności na pokrycie wydatków na żywność, odzież, obuwie, środki higieny osobistej oraz opłaty mieszkaniowe (art. 31 ust. 1);
- 2) świadczeń pieniężnych i niepieniężnych z systemu pomocy społecznej;
- 3) pomocy żywnościowej w formie paczek żywnościowych lub posiłków, która jest organizowana w ramach Programu Operacyjnego Pomoc Żywnościowa 2014-2020 (art. 33);
- 4) bezpłatnej pomocy psychologicznej (art. 32);
- 5) uzyskania środków z Państwowego Funduszu Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych oraz Funduszu Solidarnościowego na działania kierowane do niepełnosprawnych obywateli Ukrainy (art. 34);
- 6) opieki medycznej na terytorium Polski, bezpłatnego dostępu do lekarzy i refundacji leków na receptę (art. 37).

Ustawa przewiduje także pomoc osobom, które zapewniły zakwaterowanie i wyżywienie obywatelom Ukrainy (art. 13)⁶⁴.

Pod adresem uopoU wysuwane jest wiele zastrzeżeń⁶⁵. Z pewną pewnością należy stwierdzić, że ustawa ta zawiera luki, jednak biorąc

⁶³ Zob. też, *Ustawa o pomocy obywatelom Ukrainy weszła w życie – analiza najważniejszych rozwiązań*, <https://www2.deloitte.com/pl/pl/pages/doradztwo-prawne/articles/alerty-prawne/zalozenia-ustawy-o-pomocy-obywatelom-Ukrainy.html>, dostęp: 30.07.2023 r.

⁶⁴ Zob. też, *ibidem*.

⁶⁵ Między innymi RPO nawiązując do zakresu nakreślonej przez ustawę pomocy wskazuje, że posiada ona luki prawne wymagające uzupełnienia w postaci braku sprecyzowanej formy odmowy przyznania świadczenia finansowego dla osób kwaterujących i żyjących uchodźców. Przez co niejednoznaczne jest, w jaki sposób, a przede wszystkim czy w ogóle można dochodzić swoich praw w razie odmowy. Dodatkowo RPO wskazuje, że „rozporządzenie określające warunki przyznania świadczenia pozwala gminom na zadecydowanie, czy wypłatę pieniędzy uzależnią od dodatkowych warunków. To zdaniem RPO nieuprawniona subdelegacja prawa do wydania przepisów”. M. Kuczyński, *Luki w przepisach specustawy o pomocy Ukraincom dot. pieniędzy na zakwaterowanie i wyżywienie uchodźców. RPO pisze do MSWiA*, <https://bip.brpo.gov.pl/pl/content/rpo-Ukraina-luki-w-specustawach-zakwaterowanie-wyzywienie>, dostęp: 30.07.2023 r.; *Uwagi Rzecznika Praw Obywatelskich do ustawy o pomocy obywatelom Ukrainy*, <https://bip.brpo.gov.pl/pl/content/rpo-uwagi-doustawy-o-pomocy-obywatelom-ukrainy-marcin-wiacek-senat>, dostęp: 30.07.2023 r., *Opinia przedsiębiorców Business Centre Club*, https://www.bcc.org.pl/opinie_ekspertow/opinia-na-temat-projektu-ustawy-o-pomocy-obywatelom-ukrainy/, dostęp: 30.07.2023 r.

pod uwagę czas jej procedowania, a także nadzwyczajne warunki w tym zakresie, nie można ocenić jej negatywnie. Zawiera ona bowiem wiele uprawnień przyznanych przez państwo polskie obywatelom Ukrainy. Uprawnienia te obejmują m.in. wyżywienie, zakwaterowanie, dostęp do opieki medycznej oraz możliwość podjęcia pracy, przez co zapewniają więcej niż minimum bytowe. Zabezpieczenie realizacji potrzeb składających się na owo minimum bytowe pozwala na ochronę godności obywateli Ukrainy. Co ważne jednak, uprawnienia te wynikają z konkretnych przepisów prawa polskiego, a nie zwyczajów czy realizacji postulatów. Taki stan rzeczy pociąga za sobą wymierne konsekwencje, o ile bowiem zwyczaj czy postulat nie rodzi uprawnień, o którego realizację podmiot może wystąpić o tyle, w przypadku przepisu prawa jest inaczej, podmiot może wystąpić z konkretnym roszczeniem. W związku z czym należy odnotować, że państwo polskie poprzez uopoU przyznało obywatelom Ukrainy prawo do pomocy humanitarnej, w postaci konkretnych uprawnień, podlegających egzekwowaniu.

VII. Podsumowanie

Godność jest nierozzerwalnie związana z bytem człowieka. Państwo polskie ma obowiązek jej ochrony i z obowiązku tego w stosunku do uchodźców z Ukrainy wywiązuje się w najwyższym stopniu. Ochrona godności odbywa się przez realizację prawa do pomocy humanitarnej. Polska swoim działaniem realizuje to prawo w szczególności poprzez uopoU, której treść określa pozytywne obowiązki państwa (władz publicznych). Obowiązki te są na tyle szerokie wobec Ukraińców, że zaspokajają warunki egzystencji, bezpiecznego bytowania i pomocy, przez co właśnie chronią godność człowieka – uchodźcy ukraińskiego.

W doktrynie istnieje spór co do samodzielności tego prawa, jednak w praktyce ma on drugorzędne znaczenie, gdyż najważniejsze jest to, że w tej specyficznej sytuacji, zarówno politycznej jak i faktycznej, w jakiej znalazła się Rzeczpospolita Polska po wybuchu wojny w Ukrainie, pomoc humanitarna i realizacja prawa do pomocy humanitarnej uchodźców stały się faktem. Niemniej jednak, zajmując stanowisko wobec toczącego się sporu i dzieląc wątpliwości wypowiedziane w nauce, należy uznać, że skala pomocy humanitarnej świadcząca o dojrzałości i ogromnej empatii społeczeństwa i państwa polskiego znacznie wykroczyła poza postulat

i nie dają się również ubrać w ramy zwyczaju, który jest nieegzekwowalny, przez co można stwierdzić, że prawo do pomocy humanitarnej w Polsce przybrało samodzielną postać przez przyznanie realnych, egzekwowalnych uprawnień zapewniających opiekę, bezpieczeństwo i godne warunki bytowe.

Rekapitułując poczynione rozważania warto odnotować także, że uopoU jest wyjątkowa nie tylko ze względu na materię, którą reguluje. Wprowadzając tymczasową ochronę dla uchodźców z Ukrainy, jest ona wyrazem wdrożenia w życie decyzji wykonawczej Rady (UE) 2022/382 o istnieniu masowego napływu wysiedleńców z Ukrainy w rozumieniu art. 5 dyrektywy 2001/55/WE z 20.7.2021 r., a dzieje się tak po raz pierwszy w historii. Pierwszy raz bowiem skorzystano z instrumentów ochrony nakreślonych dyrektywą realizując właśnie zasadę humanitaryzmu. I choć ustawa ta ma swoje niedoskonałości, to uwzględniając zakres pomocy przyznanej uchodźcom, stanowi ważny krok w walce o uznanie prawa do pomocy humanitarnej i ochronę godności człowieka.

Bibliografia

Literatura

Augustyniak M., *Pojęcie, istota i geneza wolności i praw człowieka*, w: *Wolności i prawa człowieka w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*, red. M. Chmaj, Zakamycze 2006.

Balcerzak M., *Pomoc humanitarna a międzynarodowa ochrona praw człowieka*, w: *Pomoc humanitarna w świetle prawa i praktyki*, red. P. Grzebyk i E. Mikos-Skuza Warszawa 2016.

Barczak-Oplustil A., Wróbel W., *Udzielenie pomocy humanitarnej jako zachowanie(pierwotnie)legalne*, <https://www.kwartalnikiustitia.pl/udzielanie-pomocy-humanitarnej-jakozachowanie-pierwotnie-legalne>, 11855/2, dostęp: 30.07.2023 r.

Brzozowski W., *Zagadnienia wstępne*, w: *Prawa człowieka*, W. Brzozowski, A.M. Wiącek, Warszawa 2021.

Bosek L., w: *Konstytucja RP, T. I, Komentarz. Art. 1-86*, red. M. Safjan, L. Bosek, wyd. 1, Warszawa 2016.

Chauvin T., *Godność człowieka jako źródło podmiotowości prawnej i granica władzy*, <https://www.edukacjaprawnicza>.

pl/godnosc-czlowieka-jako-zrodlo-podmiotowosci-prawnej-i-granica-wladzy/, dostęp 31.07.2023 r.

Creta A., *A (Human) Right to Humanitarian Assistance in Disaster Situations?*, w: *International Disaster Response Law*, red. A. de Guttery, M. Gestri, G. Venturini, Haga 2012.

Czarny P., *Konstytucyjne pojęcie godności człowieka a rozumienie godności w polskim języku prawnym*, w: *Godność człowieka jako kategoria prawa*, red. K. Complak, Wrocław 2001.

Górnik-Durose M., *Życie godnie i/lczy dostatnio. Dobrobyt materialny a godność i podmiotowość człowieka*, „Czasopismo Psychologiczne. Psychological Journal” 2009, nr 1.

Granat M., *Prawo konstytucyjne w pytaniach i odpowiedziach*, Warszawa 2010.

Hrynicky W. M., *Potrzeba wzmocnienia międzynarodowej ochrony praw człowieka trzeciej generacji*, „Kultura Bezpieczeństwa. Nauka – Praktyka – Refleksje” 2018, nr 30.

Jabłoński M., *Rozważania na temat znaczenia pojęcia godności człowieka w polskim porządku konstytucyjnym*, w: *Prawa i wolności obywatelskie w Konstytucji RP*, red. B. Banaszak, A. Preisner, Warszawa 2002.

Jagielski J., *Pomoc humanitarna w prawie polskim*, w: *Pomoc humanitarna w świetle prawa i praktyki*, red. P. Grzebyk i E. Mikos-Skuza, Warszawa 2016.

Jan Paweł II, *Przemówienie do władz PRL*, Warszawa 8.04.1987 r., w: J. Klechta, *Obronca godności człowieka*, Katowice 2007.

Jędrzejewski E., *Trudne pojęcie godności człowieka*, „Prawa Człowieka. Humanistyczne Zeszyty Naukowe” 1999, nr 6.

Jędrzejewski T., Rączka P., *Egzekucja z praw majątkowych zarejestrowanych w rejestrze akcjonariuszy*, w: *Administracyjne postępowanie egzekucyjne*, T. Jędrzejewski, M. Masternak, P. Rączka, Toruń 2002.

Koźuch M., *W obronie wartości nie tracić z oczu człowieka*, „Palestra” 2014, nr 9.

Kuczyński M., *Luki w przepisach specustawy o pomocy Ukraińcom dot. pieniędzy na zakwaterowanie i wyżywienie uchodźców. RPO pisze do MSWiA*, <https://bip.brpo.gov.pl/pl/content/rpo-Ukraina-luki-w-specustawach-zakwaterowanie-wyzywienie>, dostęp: 30.07.2023 r.

Lubiszewski M., *Międzynarodowe prawo humanitarne*, w: *Prawa człowieka i ich ochrona*, B. Gronowska, T. Jasudowicz, M. Balcerzak, M. Lubiszewski, R. Mizerski, Toruń 2005.

Mrozek J. J., *Godność osoby ludzkiej jako źródło praw człowieka i obywatela*, „Civitas et Lex” 2014, nr 1.

Muzyczka K., *Polityka Humanitarna w Unii Europejskiej*, „Przegląd Prawniczy Uniwersytetu Warszawskiego” 2015, nr 12.

Nowak M., *Trzy generacje praw człowieka, ich znaczenie w świetle przesłanek ideologicznych, historycznych oraz w świetle ich genezy*, w: *Prawa człowieka, geneza, koncepcje, ochrona*, red. B. Banaszak, Wrocław 1993.

Polak P., Trzciński J., *Konstytucyjna zasada godności człowieka w świetle orzecznictwa TK*, „Gdańskie Studia Prawnicze” 2018, t. XL.

Safjan M., *Godność człowieka jako wartość konstytucyjna*, „Rzeczpospolita” 1999, nr 137.

Safjan M., *Refleksje wokół konstytucyjnych uwarunkowań rozwoju ochrony dóbr osobistych*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2002, nr 1.

Stępnia K., *Koncepcja jurydyzacji czwartej generacji praw człowieka w międzynarodowym systemie ochrony*, „Przegląd Sejmowy” 2019, nr 2(151).

Tuleja P., w: *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, red. P. Tuleja, wyd. 1, Warszawa 2019.

Vašák K., *Puor une troisieme generation des droits de l'homme*, „Studies and Essays on International Humanitarian Law and Red Cross Principles in Honour of Jean Pictet”, Haga.

Wojcieszke A., O poszanowaniu godności człowieka na przykładzie polskich gwarancji jej ochrony oraz orzecznictwa Sądu Najwyższego Stanów Zjednoczonych Ameryki, „Studia Iuridica Lublinensia” 2021, vol. XXX, nr 5.

Wnukiewicz-Kozłowska A., *Human Rights Generations*, „Human Rights Bulletin” 2020, nr 1, <https://prawo.uni.wroc.pl/sites/default/files/students-resources/Human%20rights%20generations.pdf>, dostęp: 31.07.2023 r.

Akty prawne

Konwencja dotycząca statusu uchodźców, sporządzona w Genewie dnia 28 lipca 1951 r. (Dz.U. z 1991 r. Nr 119, poz. 515).

Ustawa z dnia 12 marca 2022 r. o pomocy obywatelom Ukrainy w związku z konfliktem zbrojnym na terytorium tego państwa (Dz.U. z 2023 r. poz. 103, ze zm.).

Ustawa z dnia 14 kwietnia 2023 r. o zmianie nazw uczelni państwowych podległych Ministra Spraw Wewnętrznych, o zmianie ustawy

o Policji, ustawy o służbie granicznej, ustawy o Państwowej Straży Pożarnej oraz niektórych innych ustaw legalny pobyt Ukraińców w Polsce (Dz.U. z 2023 r. poz. 1088).

Orzecznictwo

Wyrok TK z 23 marca 1999 r., K. 2/98, Dz.U. Nr 138, poz. 898.

Wyrok TK z 1 czerwca 1999 r., SK 20/98, Dz.U. Nr 52, poz. 544.

Wyrok TK z 4 kwietnia 2001 r., K. 11/00, Dz.U. Nr 32, poz. 386.

Źródła internetowe

Aktualna sytuacja granicy ukraińsko-polskiej, <https://www.ukrainia-ninpoland.pl/how-many-ukrainians-have-crossed-the-ukrainian-polish-border-since-the-beginning-of-the-war-current-data-pl/>, dostęp 30.07. 2023 r.

Cornescu A.V., *The Generations of Human's Rights*, https://www.law.muni.cz/sborniky/dny_prava_2009/files/prispevky/tvorba_prava/Cornescu_Adrian_Vasile.pdf, dostęp: 31.07.2023 r.

Czym jest pomoc humanitarna, <https://www.gov.pl/web/polskapomoc/czym-jest-pomoc-humanitarna>, dostęp: 31.07.2023 r.

Dobrowolska-Polak J., *Pomoc humanitarna*, https://repozytorium.uni.wroc.pl/Content/59046/PDF/11_Joanna_Dobrowolska-Polak.pdf, dostęp 30.07. 2023 r.

Florczak A., *Uchodźctwo*, https://www.repozytorium.uni.wroc.pl/Content/62929/18_Agnieszka_Florczak.pdf, dostęp: 30.07.2023 r.

https://eur-lex.europa.eu/summary/chapter/humanitarian_aid.html?locale=pl&root_default=SUM_1_CODED%3D04, dostęp: 30.07.2023 r.

Klimowicz I., Józwiak S., *Pomoc społeczna i wsparcie instytucji pomocowych dla uchodźców wojennych z Ukrainy – wybrane aspekty ustawy o pomocy obywatelom Ukrainy w związku z konfliktem zbrojnym na terytorium tego państwa*, 12 maja 2022 r., <https://doradcapomocyspoecznej.pl/artukul/pomoc-spoeczna-i-wsparcie-instytucji-pomocowych-dla-uchodźcow-wojennych-z-ukrainy-wybrane-aspekty-ustawy-o-pomocy-obywatelom-ukrainy-w-zwiazku-z-konfliktem-zbrojnym-na-terytorium-tego-panstwa>, dostęp: 30.07.2023 r.

Opinia przedsiębiorców Business Centre Club, https://www.bcc.org.pl/opinie_ekspertow/opinia-na-temat-projektu-ustawy-o-pomocy-obywatelom-ukrainy/, dostęp: 30.07.2023 r.

Ustawa o pomocy obywatelom Ukrainy weszła w życie – analiza najważniejszych rozwiązań, <https://www2.deloitte.com/pl/pl/pages/doradztwo-prawne/articles/alerty-prawne/zalozenia-ustawy-o-pomocy-obywatelom-Ukrainy.html>, dostęp: 30.07.2023 r.

Ustawa o pomocy obywatelom z Ukrainy jakie rozwiązania?, <https://www.infor.pl/prawo/pomoc-spoeczna/bezdomnosc-i-mieszkanie-komunalne/5435647,Ustawa-o-pomocy-obywatelom-Ukrainy-rozwiazania.html>, dostęp: 31.07.2023 r.

Uwagi Rzecznika Praw Obywatelskich do ustawy o pomocy obywatelom Ukrainy, <https://bip.brpo.gov.pl/pl/content/rpo-uwagi-doustawy-o-pomocy-obywatelom-ukrainy-marcin-wiacek-senat>, dostęp: 30.07.2023 r.

Uzasadnienie do projektu ustawy z dnia 8 marca 2022 r., Druk Sejmowy 2069,2069-A, <https://orka.sejm.gov.pl/Druki9ka.nsf/0/08E30F0E2480EB83C12587FF0027CD47/%24File/2069-A.pdf>

Beata Maria Nowak¹

Marcin Strzelec²

(NIE)BEZPIECZNE PLANY ŻYCIOWE OSÓB SKAZANYCH NA KARĘ POZBAWIENIA WOLNOŚCI W KONTEKŚCIE ZJAWISKA POWROTNOŚCI DO PRZESTĘPSTWA

(UN)SAFE LIFE PLANS OF THE INCARCERATED IN THE CONTEXT OF RECIDIVISM

Otrzymano: 19.11.2022 Zaakceptowano: 22.08.2023 Opublikowano: 30.09.2023

DOI: 10.5604/01.3001.0053.8653

Artykuł Oryginalny

Źródło finansowania – badania własne

Streszczenie

Bazując na założeniach personalistyczno-egzystencjalnej koncepcji poczucia jakości życia, Autorzy artykułu poruszają zagadnienie odnoszące się do projektowania życia na wolności przez osoby osadzone, wielokrotnie skazane na karę izolacji więziennej. W artykule zostały zaprezentowane wyniki badania ukierunkowanego na próbę rozpoznania planów życiowych recydywistów penitencjarnych w zestawieniu z faktyczną ich realizacją, czyniąc z tej kwestii istotną determinantę procesu readaptacji społecznej oraz wyznacznik dążeń do zmiany ich dotychczasowego, przestępczego stylu życia. W badaniu uczestniczyło 245 recydywistów penitencjarnych. Zastosowano metodę sondażu diagnostycznego i odpowiadającą jej technikę wywiadu skategoryzowanego oraz narracyjnego w formie pisemnej. Posłużono się także metodą analizy dokumentów

¹ Dr hab. Beata Maria Nowak, Szkoła Wyższa Wymiaru Sprawiedliwości, mail: beata.nowak@swws.edu.pl; <https://orcid.org/0000-0002-9607-4500>.

² Dr Marcin Strzelec, Szkoła Wyższa Wymiaru Sprawiedliwości, mail: marcin.strzelec@swws.edu.pl.

z wykorzystaniem techniki analizy treści będących źródłem wiedzy o planach życiowych osób badanych po zakończeniu kary izolacji więziennej oraz o rozbieżnościach pomiędzy wyobrażeniami a zastaną na wolności rzeczywistością i związanym z tym poczuciem jakości życia. Wyniki badania świadczą o dużych rozbieżnościach pomiędzy postrzeganiem przez badanych recydywistów swojego funkcjonowania na wolności a faktyczną realizacją przyjętych przez nich planów życiowych. Daje to podstawy do przyjęcia tezy, że przedmiotowa rozbieżność znacznie obniża poczucie jakości życia byłych więźniów, jest czynnikiem ryzyka i prowadzi może do powrotności do przestępstwa.

Słowa kluczowe: powrotność do przestępstwa, recydywa, plany życiowe, jakość życia

Abstract:

Based on the assumptions of the personalistic-existential concept of the sense of the quality of life, the authors of the article address the issue of the planning of life outside by prisoners who have been repeatedly sentenced to prison isolation. The article presents the results of a study aimed at comparing the life plans of penitentiary recidivists with how these plans are actually put into effect, treating this matter as an important determinant of the process of social readaptation and an indicator of a prisoner's efforts to change their hitherto criminal lifestyle. 245 penitentiary recidivists participated in the study that used the diagnostic survey method along with the corresponding technique of a categorised and narrative interview, in written form. These documents were subject to the content analysis technique, which gave insight into the life plans of the respondents after the end of prison isolation, the discrepancies between expectations and reality, and their effect on the sense of the quality of life. The results of the study show large differences between how the recidivists expected to function outside of prison and how their plans actually unfolded. This gives grounds for stating that the discrepancy identified significantly reduces the sense of the quality of life among former prisoners, and is a risk factor that may lead to recidivism.

Key words: return to crime, recidivism, life plans, quality of life

Wprowadzenie

Zarówno Polska, jak i inne państwa członkowskie Unii Europejskiej definiują zjawisko powrotności do przestępstwa na bazie własnego ustawodawstwa. Badają je w oparciu o różne metodologie oraz sporządzają statystyki według przyjętych przez siebie kryteriów. W dostępnych opracowaniach statystycznych państw UE powrotność do przestępstwa określana jest różnie, ale najczęściej jako odsetek osób: ponownie skazanych wśród prawomocnie skazanych ogółem, popełniających czyn zabroniony w warunkach recydywy lub ponownie odbywających karę pozbawienia wolności wśród ogółu osadzonych. Należy podkreślić, że wyniki badań naukowych oraz dane statystyczne gromadzone przez instytucje krajowe nie zawsze są udostępniane opinii publicznej. Pomimo niejednorodnych sposobów ujmowania i identyfikowania recydywy, zjawisko to ma charakter uniwersalny. Jest potwierdzeniem braku skuteczności kary orzeczonej w przeszłości, porażki readaptacyjnej ekswieźniów, złej prognozy resocjalizacyjnej lub nieadekwatności katalogu środków ograniczania przestępczości do aktualnych potrzeb.

Współczesne badania nad tym niezwykle ważnym społecznie zagadnieniem prowadzi wielu polskich naukowców, reprezentantów różnych dziedzin i dyscyplin. Prewencja i profilaktyka przestępczości znajduje się bowiem w kręgu zainteresowań między innymi psychologów, pedagogów resocjalizacji, prawników czy socjologów. Próbują oni identyfikować czynniki ryzyka i czynniki chroniące, poszukując ich w uwarunkowaniach zewnętrznych poprzez analizę środowiska życia osób wykończonych przestępczo³. Badają też formy, metody i środki pracy penitencjarnej pod kątem skuteczności prowadzonych oddziaływań⁴ oraz organizację i efektywność systemowej i pozasystemowej pomocy postpenitencjarnej⁵. Pod uwagę

³ B.M. Nowak, *(Nie)skazani na wykluczenie. Od patologii do normy zachowań społecznych*, Warszawa 2020; B.M. Nowak, *Rodzina w kryzysie. Studium resocjalizacyjne*, Warszawa 2011; R. Szczepanik, *Stawanie się recydywistą. Kariery instytucjonalne osób powracających do przestępczości*, Łódź 2015.

⁴ G. Szczygieł, *Společná readaptacja skazanych w polskim systemie penitencjarnym*, Białystok 2002; T. Bulenda, R. Musidłowski (red.), *System penitencjarny i postpenitencjarny w Polsce*, Warszawa 2003.

⁵ B.M. Nowak, *Praca szansą skazanych na pomyślną reintegrację społeczną. Postawy pracodawców wobec ekswieźniów poszukujących zatrudnienia*, „Probacja” 2019, nr 1, s. 13-32; B.M. Nowak, *Praca jako czynnik chroniący ekswieźniów przed powrotnością do przestępstwa i wykluczeniem społecznym*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, sectio J

brane są także czynniki wewnętrzne – cechy osobowe, deficyty, zdolności i dyspozycje osobowościowe skazanych⁶. Eksploracje badawcze w omawianym zakresie obejmują także działania licznych instytucji wyznaczających kierunki polityki karnej⁷ i społecznej⁸.

Ponowne włączenie się byłych więźniów w nurt życia społecznego bywa zwykle problematyczne. Największe trudności readaptacyjne dotyczą jednak tych, którzy zakończyli wykonywanie wyroków długoterminowych powiązanych z poważnymi przestępstwami oraz tych, którzy popełnili przestępstwa przeciwko rodzinie i z uwagi na znacznie osłabione czy zerwane więzi rodzinne nie mogą liczyć na pomoc osób bliskich⁹. Wskutek odrzucenia przez wolnościowe środowisko życia, powracają często do przestępstwa i zasilają obszar wykluczenia społecznego.

Przygotowanie osób osadzonych w jednostkach penitencjarnych do wyjścia na wolność i bezkolizyjnego, zgodnego ze społecznymi standardami,

– Paedagogia-Psychologia” 2019, nr 32(3), s. 289-306; B.M. Nowak, *Hierarchia wartości osób wykluczonych społecznie. Komunikat z badań*, „Pedagogika Społeczna” 2017, nr 1(63), s. 139-159; B.M. Nowak, *Interdyscyplinarne, sieciowo-systemowe podejście do procesu readaptacji i reintegracji społecznej osób skazanych i ich rodzin*, „Studia Edukacyjne” 2016, nr 41; A. Baładynowicz, *Probacja. Resocjalizacja z udziałem społeczeństwa. Konteksty antropologiczno-filozoficzne*, Warszawa 2019; A.H. Fidelus, *Determinanty readaptacji społecznej skazanych*, Warszawa 2012; A.H. Fidelus, *Praca ze skazanymi z perspektywy modelu społeczno-przestrzennego*, „Forum Pedagogiczne” 2017, nr 1, s. 37-48.

⁶ J. Felczak, *Wpływ sytuacji osobistej skazanych na ich resocjalizację i readaptację społeczną*, „Polityka Społeczna” 2020, nr 9, s. 18-24; B.M. Nowak, *Kapitał ludzki i społeczny w procesie reintegracji społecznej eksawięźniów i ich rodzin*, w: red. I. Mudrecka, *Resocjalizacja, readaptacja i reintegracja społeczna – problemy, programy i perspektywy rozwoju komunikacji*, Warszawa 2017b; A. Jaworska, *Zasoby osobiste i społeczne skazanych w procesie oddziaływań penitencjarnych*, Kraków 2016; B. Stańdo-Kawecka, *O koncepcji resocjalizacji w polskiej literaturze naukowej polemicznie*, „Probacja” 2010, nr 1, s. 116-118; J. Florczykiewicz, *Poczucie marginalności osadzonych odbywających karę pozbawienia wolności i wybrane jego uwarunkowania. Sprawozdanie z badań*, „Profilaktyka Społeczna i Resocjalizacja” 2013, nr 22, s. 153-187; I. Niewiadomska, *Osobowościowe uwarunkowania skuteczności kary pozbawienia wolności*, Lublin 2007.

⁷ B.M. Nowak, *At risk of social exclusion labor market disadvantage of ex-convicts – polish casus*, „Przegląd Badań Edukacyjnych” 2018, nr 2(27), s. 85-96; T. Szymanowski, *Polityka karna i penitencjarna w Polsce w okresie przemian prawa karnego*, Warszawa 2005; T. Szymanowski, *Recydywa w Polsce. Zagadnienia prawa karnego, kryminologii i polityki karnej*, Warszawa 2010.

⁸ K. Piątek, E. Kośmicki, A. Kusztełak, J. Stępień (red.), *Regionalny i lokalny wymiar polityki społecznej*, Poznań 2016; J. Morel, B. Palier, J. Palme, *Polityka społeczna jako inwestycja*, Warszawa 2015; F.W. Gawrycki, M. Krupecka (red.), *Problemy polityki społecznej. Wybrane zagadnienia teoretyczne i praktyczne*, Poznań 2021.

⁹ K. Porębska, *Wsparcie społeczne w warunkach izolacji jako wyznacznik skutecznej readaptacji*, „Probacja” 2009, nr 2, s. 49-53.

funkcjonowania jest procesem złożonym i wieloczynnikowo warunkowanym. Od momentu przyjęcia skazanego do odbycia kary pozbawienia wolności Służba Więzienna podejmuje działania przygotowujące go do wyjścia na wolność po zakończeniu zasądzonego wymiaru kary izolacji więziennej. Prowadzona jest między innymi diagnoza problemów, terapia w zakresie rozpoznanych zaburzeń, wdrażane są programy readaptacji społecznej, w tym aktywizacja zawodowa oraz opracowywane są indywidualne plany resocjalizacyjne i readaptacyjne. Aby te działania były efektywne, osadzeni muszą czuć potrzebę sensu życia oraz posiadać plan życiowy będący projekcją wyobrażeń o jakości swego funkcjonowania na wolności.

Oprócz wspomagania zewnętrznego, pomyślna readaptacja społeczna wymaga bowiem osiągnięcia przez byłych skazanych stanu psychologicznego zakorzenienia, czyli przekonania, że istnieją idee i wartości, które nadają sens ludzkiemu życiu. Osiągnięcie tego stanu jest trudne, gdyż byli więźniowie zderzają się z rozbieżnością pomiędzy warunkami życia w więzieniu oraz swoimi potrzebami a rzeczywistością doświadczaną po zakończeniu kary i opuszczeniu miejsca izolacji. Pojawiają się wówczas problemy przystosowawcze, permanentny stres, lęk i frustracja, nieporadność w samodzielnym funkcjonowaniu oraz trudności w nawiązywaniu relacji społecznych i odbudowywaniu nadwątlnych lub zerwanych więzi rodzinnych¹⁰.

1. Poczucie sensu i jakości życia oraz plany życiowe – ramy definicyjne

Sens *versus* bezsens życia stanowią – obok śmierci, samotności i wolności – zagadnienia kluczowe dla psychologii i psychoterapii egzystencjalnej¹¹. Uświadomienie sensu życia jest kierunkiem działania zapewniającym wyższe, dojrzałe formy zachowania się. Jego określenie polega na uzmysłowieniu sobie sensu swojego bytu ukierunkowanego na jasne, praktyczne i możliwe do zaakceptowania cele. Należy podkreślić, że konstruowanie sensu życia jest zabiegiem terapeutycznym, likwidującym tzw. frustracje

¹⁰ D. Pstrąg, *Obawy skazanych związane z adaptacją do życia na wolności*, w: *Zagadnienia readaptacji społecznej*, red. F. Kozaczuk, Rzeszów 2009; A. Szymanowska, G. Korwin-Szymanowski, *Stosunek instytucji świadczących pomoc do byłych skazanych*, w: *Zagadnienia readaptacji społecznej skazanych*, red. F. Kozaczuk, Rzeszów 2009.

¹¹ I.D. Yalom, *Existential psychotherapy*. Basic Books, New York 1980.

egzystencjalne¹². Wola sensu życia motywuje bowiem człowieka do pokonywania swoich ograniczeń, daje mu siłę i ukierunkowuje na poszukiwanie sensu w każdej jego aktywności i sytuacji, w której się znajduje¹³.

Z kolei pojęcie „jakość życia” definiowane jest współcześnie jako „(...) stopień zaspokajania potrzeb materialnych i duchowych, które nie zawsze dadzą się zmierzyć ilościowo”¹⁴. Termin ten jest rozumiany także jako dobrostan biologiczny i psychiczny, satysfakcja życiowa czy też radość istnienia i nadanie nowego sensu życiu¹⁵. Rozpatruje się go najczęściej w perspektywie warunków materialno-bytowych oraz cech osobowych, które da się ocenić obiektywnie oraz tych cech, których ocena wynika z subiektywizmu spostrzeżeń, odczuć i opinii osoby oceniającej¹⁶. Poczucie jakości życia zależne jest od subiektywnej oceny poziomu funkcjonowania (społecznego i psychicznego), dokonanej przez jednostkę w oparciu o wyobrażenie sytuacji idealnej oraz system wartości będący punktem odniesienia dla oceny życia własnego.

W założeniach personalistyczno-egzystencjalnej koncepcji poczucia jakości życia człowiek rozpatrywany jest jako istota złożona i wielowymiarowa. Oznacza to, że każdą jednostkę cechuje niejednorodna struktura potrzeb i dążeń, a to implikuje różnorodność interpretacji własnego dobrostanu¹⁷. Należy podkreślić, że im mniejsza jest różnica między stanem idealnym a realnym, tym wyższe jest poczucie jakości życia. Z jakością życia sprzężone jest poczucie jego sensu, które z kolei powiązane jest z porządkiem i celem, tym bardziej gdy „(...) znaczenie terminu «sens» zwiążemy z terminem «życie», wtedy będziemy mogli powiedzieć, że życie ma sens, jeżeli nasze działania zorientujemy na określony, wartościowy cel. Sensowne życie zależy więc od tego, co uznajemy za cel i od tego, czy

¹² J. Dąbrowski, L. Gawor, S. Jedynak, K. Kosior, J. Zdybel, L. Zdybel, *Mała encyklopedia filozofii*, Bydgoszcz 1996, s. 424.

¹³ V. Frankl, *Homo patiens. Logoterapia i jej kliniczne zastosowanie. Pluralizm nauk a jedność człowieka. Człowiek wolny*, tłum. R. Czernecki, J. Morawski, Warszawa 1976, s. 47.

¹⁴ J. Lipińska-Lokś, *Możliwości badania jakości życia osób z chorobą Alzheimera i ich rodzin*, w: *Człowiek z chorobą Alzheimera w rodzinie i środowisku lokalnym*, red. A. Nowicka, W. Baziuk, Zielona Góra 2011, s. 203.

¹⁵ *Ibidem*, s. 205.

¹⁶ I. Bielawska, *Jakość życia a system wartości*, w: *Współczesne problemy pedagogiki specjalnej*, red. U. Bartnikowska, C. Kosakowski, A. Krause, Olsztyn 2008, s. 233.

¹⁷ M. Straś-Romanowska, T. Frąckowiak, *Personalistyczno-egzystencjalna koncepcja poczucia jakości życia a doświadczanie niepełnosprawności*, w: *Jakość życia w niepełnosprawności – mity a rzeczywistość*, red. M. Flanczewska-Wolny, Kraków 2007, s. 16.

zechcemy ten cel realizować”¹⁸. Z kolei poczucie życiowego bezsensu również warunkujące jakość życia, powiązane jest z pesymizmem życiowym, gdyż osoby odczuwające stan beznadziei „(...) stale koncentrują się (...) na własnych nierozwiązanych problemach życiowych, początkowo bytowych, następnie podstawowych i w końcu integracyjnych. Ostatecznie ich uwaga skupia się (...) wyłącznie na zagadnieniach sensu życia i w ogóle sensu własnego istnienia”¹⁹.

Proces planowania przyszłości w znacznym stopniu determinuje losy człowieka zwłaszcza wtedy, gdy zaistnieje konieczność dokonania życiowych wyborów. Plan życiowy jest to zatem „(...) system celów, do których osoba zmierza w swoim działaniu oraz zasady ogólne ich realizowania”²⁰ lub inaczej – „(...) projekcja rozumienia oraz widzenia własnej przyszłości”²¹.

Znaczenie poczucia sensu i jakości życia dla podmiotów resocjalizowanych penitencjarnie jest na tyle ważne, że postanowiono przyjrzeć się tej kategorii osób przez pryzmat ich planów życiowych, czyniąc z tej kwestii istotną determinantę procesu readaptacji społecznej oraz wyznacznik dążeń do zmiany dotychczasowego stylu życia i jego jakości.

Celem niniejszego artykułu jest próba rozpoznania oraz omówienie wskazanych wyżej aspektów w kontekście nieudanej readaptacji społecznej byłych więźniów i ich powrotności do przestępstwa. Wcześniej jednak należy odnieść się do statystyk obrazujących główne tendencje w populacji osób skazanych, w tym skazanych w warunkach art. 64 k.k.

2. Powrotność do przestępstwa w świetle danych statystycznych

Odnotowywana w Polsce od 2015 r. liczba skazanych (ogółem) utrzymywała się rok do roku na podobnym poziomie, z lekkim spadkiem w 2018 r. i ponownym wzrostem w 2019 r. (tabela nr 1). Należy zauważyć, że w 2020 r. zaobserwowano w Polsce znaczny, dotąd niespotykany,

¹⁸ E.J. Konieczna, *Poczucie sensu życia osób niepełnosprawnych ruchowo*, Kraków 2010, s. 11.

¹⁹ M. Lewicka, *Sposoby rozwiązywania problemów życiowych prowadzące do powstawania stanów pesymizmu życiowego*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Prace Psychologiczne” 1994, t. XXXIX, s. 103.

²⁰ M. Mądry, *Plany i marzenia w życiu człowieka. Teoretyczne podstawy badań*, „Scripta Comeniana Lesnensia” 2010, nr VIII, s. 89.

²¹ T. Hejnicka-Bezwińska, *Orientacje życiowe młodzieży*, Bydgoszcz 1997, s. 44.

spadek ogólnej liczby skazanych o ponad 3 tys. osób (w porównaniu z rokiem 2019). Być może na taki stan rzeczy miała wpływ pandemia Covid-19. W 2021 r. odnotowano jednak ponowny wzrost liczby skazanych niemal do poziomu z 2019 r.

Tab. 1. Skazani według powrotności do zakładu karnego w latach 2015-2021

lata liczba skazanych (w tys.)	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
ogółem	37 247	37 378	37 597	36 833	37 307	34 223	37 246
skazani w warunkach art. 64 k.k.	23 439	23 342	23 209	22 653	22 482	20 547	21 436

Źródło: na podstawie statystyk publikowanych przez CZSW (<https://www.sw.gov.pl/strona/statystyka-roczna>) [data dostępu: 17.11.2022]

Podobnie rzecz się ma w odniesieniu do skazania w warunkach art. 64 k.k. (tabela nr 1). W tym przypadku mamy do czynienia ze spadkiem sukcesywnie postępującym (lata 2015-2019). Również w tym przypadku, w 2020 r. odnotowano spektakularny skok – zmniejszenie się liczby osób skazanych w warunkach art. 64 k.k. o blisko 2 tys. w porównaniu z rokiem 2019, co było prawdopodobnie efektem pandemii Covid-19. W tej kategorii ponowny wzrost, ale spadek w porównaniu z 2019 r. i poprzednimi okresami, nastąpił w roku 2021.

Analiza danych rok do roku (2019-2020) wskazuje także na spadek liczby recydywistów we wszystkich kategoriach wielokrotności powrotu do przestępstwa, ale stosunkowo największy w odniesieniu do liczby skazanych powracających do przestępstwa po raz pierwszy (tabela nr 2).

Wydawać by się mogło, że wyniki powyższych analiz powinny napawać optymizmem z uwagi na ogólne wrażenie zmniejszania się liczby skazanych, w tym recydywistów, w ostatnim pięcioleciu. W żadnym razie nie mogą one być jednak podstawą do wyprowadzenia wiarygodnych wniosków, gdyż w sposób jednoznaczny nie świadczą ani o skuteczności resocjalizacji prowadzonej w warunkach izolacyjnych, ani o pozytywnej readaptacji ekswieźniów. Spadek ten może być bowiem interpretowany jako wskaźnik niewykrytych przypadków powrotności do przestępstwa.

Tab. 2. Liczba recydywistów we wszystkich kategoriach wielokrotności powrotu do przestępstwa (ogółem) w latach 2019-2020.

lata	2019	2020
skazani po raz:		
drugi	21 033	19 190
trzeci	9 486	8 746
czwarty	4 075	3 807
piąty	1 432	1 318
szósty	659	604
siódmy i więcej	622	558

Źródło: na podstawie statystyk publikowanych przez CZSW (<https://www.sw.gov.pl/strona/statystyka-roczna>) [data dostępu: 17.11.2022]

3. Metodologia badań własnych

W badaniu nad rozpoznaniem planów życiowych i wyobrażeń recydywistów penitencjarnych odbywających karę izolacji więziennej oraz na temat jakości ich życia na wolności, przyjęto założenia metodologiczne właściwe dla metod teorii ugruntowanej osadzonej w nurcie symbolicznego interakcjonizmu. Zastosowano metodę sondażu diagnostycznego i odpowiadającą jej technikę wywiadu skategoryzowanego oraz metodę analizy dokumentów z wykorzystaniem techniki analizy treści tekstów narracyjnych. Triangulacja metod i technik pozwoliła na interpretację zgromadzonego materiału o charakterze intersubiektywnym oraz odkrycie złożoności i wielości różnorodnych wątków.

Narzędziem badawczym był autorski kwestionariusz wywiadu dla recydywistów penitencjarnych, składający się z dwu części (skategoryzowanej i narracyjnej), stanowiący między innymi źródło wiedzy o wyobrazeniach osób badanych na temat ich funkcjonowania po zakończeniu kary izolacji więziennej, jak też o rozbieżnościach pomiędzy wyobrazeniami (stan idealny) a zastaną na wolności rzeczywistością (stan realny) oraz poczuciem jakości życia.

Badanie przeprowadzono na przełomie 2019 r. i 2020 r. w mazowieckich jednostkach penitencjarnych²². Do badania przystąpiło 245 męż-

²² Przedstawione w artykule badania nad planami życiowymi i wyobrazeniami recydywistów penitencjarnych o jakości ich życia na wolności są częścią wieloaspektowego projektu

czyzn, recydywistów odbywających karę izolacji więziennej skazanych w warunkach art. 64 k.k. i wyłonionych w oparciu o celowo-losowy schemat doboru próby badawczej. Biorąc pod uwagę jakościowy charakter badania uznać należy, że była to grupa reprezentatywna dla ogółu skazanych odbywających karę pozbawienia wolności po raz kolejny²³. Recydywiści przystąpili do badania dobrowolnie, po podpisaniu zgody na wykorzystanie materiału badawczego pochodzącego z ich narracji.

Wśród ogółu osób badanych było 137 recydywistów jednokrotnych oraz 108 wielokrotnych. Miejscem zamieszkania większości osób badanych było duże miasto oraz miasto średniej wielkości (łącznie 62,9% ogółu badanych recydywistów). Pozostali badani wywodzili się z małych miast i wsi (łącznie 37,1%). Blisko połowa osób badanych była w średnim wieku – reprezentowała kategorię wiekową od 31 do 40 lat. Z kolei młodzi recydywiści, lokujący się w przedziale wiekowym od 21 do 30 lat stanowili ponad 1/4 ogółu osób badanych. Odnotowano także 18% osób w wieku od 41 do 55 lat. Najmniejszy odsetek stanowili seniorzy w wieku powyżej 55 lat (10% ogółu osób badanych). Stanu wolnego była ponad połowa recydywistów. W związkach formalnych i nieformalnych funkcjonowała na wolności 1/5 osób badanych, zaś 1/4 stanowili rozwodnicy i wdowcy żyjący samotnie lub w konkubinacie. Niemal połowa badanych legitymowała się niskim poziomem wykształcenia – ukończona szkoła podstawowa lub gimnazjum (łącznie 42,5%). Nieco ponad 1/3 ogółu badanych recydywistów zdobyła wykształcenie na poziomie zawodowym (w więzieniu i poza nim), zaś 1/5 posiadała wykształcenie średnie. W badanej grupie odnotowano jedynie 5 osób z wyższym wykształceniem.

Przed przystąpieniem do prezentacji wyników badania nad planami życiowymi i wyobrażeniami recydywistów penitencjarnych na temat jakości ich życia na wolności, należy podkreślić, że do tego typu badania oraz prób interpretacji i uogólnień należy podejść ostrożnie z uwagi na mogące wystąpić deformacje atrybucyjne oraz uwikłania interpretacyjne. Zebrany materiał badawczy pochodzi bowiem z samoopisu osób wielokrotnie izolowanych, które w znaczącej większości przypadków cechuje przestępczy styl

badawczego nad przyczynami porażki readaptacyjnej byłych więźniów, realizowanego w latach 2015-2020.

²³ Zob.: S. Pasikowski, *Czy wielkość jest niezbędna? O rozmiarze próby w badaniach jakościowych*, „Przegląd Badań Edukacyjnych” 2015, nr 21 (2), s. 195-211.

myślenia²⁴ (specyficzna treść myślenia inicjująca i utrzymująca zachowania związane z notorycznym łamaniem prawa), dla którego charakterystyczna jest obecność moralnych mechanizmów obronnych²⁵, ułatwiających postrzeganie siebie wciąż jako dobrego człowieka, pomimo naruszania własnych zasad moralnych.

4. Wyniki badania i wnioski

Po przystąpieniu do badania zapytano jego uczestników o plany życiowe oraz możliwość ich realizacji po zakończeniu kary izolacji więziennej i wyjściu na wolność. Badani recydywiści projektowali swoje życie odnosząc się również do swoich wcześniejszych doświadczeń związanych z funkcjonowaniem na wolności (między kolejnymi wyrokami). Przyznawali, że powracali na ścieżkę przestępczą w różnym czasie, ale najczęściej po 1-2 latach od momentu zakończenia kary pozbawienia wolności i opuszczenia zakładu karnego (niemal 1/3 ogółu badanych recydywistów).

Zgromadzony materiał badawczy pozwolił na dokonanie kategoryzacji wypowiedzi osób badanych. Z uwagi na ograniczenia w objętości artykułu zacytowano z wyłonionych kategorii jedynie wybrane wypowiedzi osób badanych.

a) dążenie do poprawy sytuacji materialnej

Większość badanych recydywistów przykłada wagę do zasobów finansowych (60,8%). Znaczący odsetek respondentów po wyjściu na wolność pragnie zapewnić bliskim dobre warunki materialne i bytowe (77,1%). Dla niemal połowy recydywistów środki finansowe są potrzebne, by móc je wydawać na osobiste przyjemności²⁶. Bardziej skoncentrowani na sytuacji materialnej swoich rodzin byli (bez względu na stan cywilny) recydywiści zamieszkujący duże miasta (85,2%) niż osoby z pozostałych środowisk życia.

²⁴ G.D. Walters, *Criminal belief systems: An integrated – interactive theory lifestyles*, Westport, CT: Praeger 2002.

²⁵ J. Strelau, *Psychologia*, t. II, Gdańsk 2000, s. 616-617.

²⁶ Badani wskazywali więcej niż jedną opcję, stąd rozkłady odpowiedzi nie sumują się do 100%.

Chęć zdobycia i zgromadzenia środków finansowych deklarowali znacznie częściej mieszkańcy miast średniej wielkości (68,2%) niż osoby z pozostałych kategorii miejsca zamieszkania. Zarabiać dużo pieniędzy pragną przede wszystkim osoby lokujące się w kategorii osób posiadających średnie i wyższe wykształcenie (77,8%), w wieku od 41 do 51 lat (75,0%) oraz mieszkające na wsi (73,2%). Ci ostatni w większości przypadków nie są w stanie skonkretyzować źródeł dochodów i nie mają pomysłu na legalne ich zdobywanie. Jednak w porównaniu z osobami lokującymi się w pozostałych kategoriach wiekowych oraz miejsca zamieszkania, są najmniej zainteresowani ich wydawaniem na własne przyjemności (30,4%).

Badani podkreślali w swych wypowiedziach, że pomimo chęci i sprezyzowanych planów dotyczących poprawy sytuacji materialnej po opuszczeniu więzienia, samodzielnie nie byli i nadal nie będą w stanie ich zrealizować. Znacząca większość z nich doświadczyła bowiem wcześniej (między kolejnymi wyrokami) problemów ze znalezieniem pracy, choćby sezonowej. Długotrwały brak pracy powodował, że zdobycie środków finansowych w sposób legalny uznawali za nierealne i powracali do swoich aktywności przestępczych:

„Po drugim wyroku planowałem sobie, że gdy wyjdę, to się zmienię, znajdę dobrą fuchę i pokażę wszystkim, że dalej już będę żyć normalnie, jak inni. Ale nic z tego – ani pracy, ani poszanowania ludzkiego nie znałem, no to na mojej wiosce zmontowałem ekipę i w innym powiecie pograsowaliśmy sobie po chałupach, aż do czasu wpadki... Gdybym mógł pracować, zarabiać i godnie żyć, to nie kusiłoby mnie do złego” (Jan, lat 43, mieszkaniec wsi, wykształcenie podstawowe, wdowiec).

„Czy jest ktoś szczęśliwy bez pieniędzy? No, dobra jest rodzina, jest szczęście. Ale jeżeli siedzimy i nie mamy co do gara włożyć, to do śmiechu nam nie będzie. Ilu nas jest, tyle sposobów życia, każdy robi to co uważa za stosowne. Jak nie ma pracy, to nie ma pieniędzy na życie. I co można robić? Ano to co zwykle – kraść samemu, a najlepiej w grupie” (Andrzej, 32 lata, mieszkaniec małego miasta, wykształcenie zawodowe, kawaler).

Podjęciem pracy po wyjściu na wolność zainteresowana jest większość badanych recydywistów. Najbardziej optymistyczni w swoich wyobrażeniach dotyczących podjęcia pracy na wolności są najczęściej mieszkańcy lokujący się w kategorii dużego miasta (62,5%), osoby młode (63,1%), osoby ze średnim i wyższym wykształceniem (60,3%). W oparciu o swoje wcześniejsze doświadczenia związane z poszukiwaniem na wolności zatrudnienia i napotkane trudności, badani recydywiści podkreślali przede

wszystkim niechęć pracodawców do zatrudniania osób karanych, co do zasady nie posiadających wymaganego zaświadczenia o niekaralności. Podkreślali również, że są grupą defaworyzowaną na rynku pracy, wobec której stosowane są praktyki dyskryminujące:

„Pierwszy raz gdy wyszedłem na wolność poszukiwałem pracy cały czas. Byłem też zarejestrowany w pośredniaku. Jak zwykle nie chcieli karanego, często na rozmowach wymagali świadectwa o niekaralności. Ostatnie lata między wyrokami zatrudnili mnie czasowo przy montażu klimatyzacji. Pomógł mi w znalezieniu tej pracy kolega. Potem znów byłem bezrobotny, a żona i teściowa głowę mi suszyły, więc radziłem sobie tak, że w końcu i tak tu trafiłem. Myślę, że i teraz mi się nie uda żyć po ludzku za murami więzienia, ale podobno nadzieja umiera ostatnia...” (Tomasz, lat 28, mieszkaniec średniego miasta, wykształcenie zawodowe).

„Ktoś chce pracować, ale nie może, bo pracodawca nie zatrudnia. Nie ma pracy dla karanych. Pozostaje tylko założenie własnej firmy, ale nie ma na to hajsu. No to widzi Pani – łatwiej jest ukraść niż zarobić. Nie to, że ja tak zrobię. Teraz to ja planuję sobie na serio – żeby nie wiem co, to zacznę się gdzieś w prywatnej firmie na etacik, a jak nie, to wyjadę za granicę” (Marcin, lat 37, mieszkaniec dużego miasta, wykształcenie średnie, kawaler).

b) plany edukacyjne

Analiza materiału badawczego wykazała, że dla ponad połowy badanych recydywistów ważny jest ich poziom wykształcenia. Zdecydowanie częściej wskazywali na to mieszkańcy wsi (71,4%) niż miast, niezależnie od ich wielkości oraz osoby rozwiedzione (62,3%) i w średnim wieku (41-55 lat) – 70,5%. Wszyscy podkreślali jednak, że wykształcenie, zwłaszcza zawodowe jest im potrzebne do realizacji zamierzeń, które zostały określone w planie wolnościowym. Niektórzy wiązali swój niski poziom wykształcenia z trudnościami w nawiązywaniu dobrych i trwałych relacji społecznych. Wskazywali na różne powody skłaniające ich do podjęcia decyzji o podwyższeniu poziomu wykształcenia czy też nabyciu specjalistycznych umiejętności. Najczęściej jednak istotne było dla nich to, by dzięki temu znaleźć stałą pracę, mieć poważanie w rodzinie oraz zgromadzenie na tyle dużo środków finansowych, by móc założyć rodzinę:

„Bo ja teraz, mam nadzieję, że niedługo opuszczę to miejsce... Rozmawiałem z moją byłą i chciałbym wziąć nawet na rok mojego syna. Jak sobie

poukładam. Wie pani chciałbym, żeby on ze mną pobyl. Bo go brałem do siebie na tydzień, dwa czy jeździłem tam, na zachód i z powrotem. Dla niego może i jakąś szkołę kiedyś skończę, bo trochę kiepsko jest, gdy ojciec ma tylko podstawówkę, nie? No i dla partnerki też, bo ona jest wie pani... nie wiem, to jest kobieta z innego świata, bardzo kulturalna i wykształcona i tak jakoś..., no chyba chociaż zawodówkę jakąś skończę, bo na razie to ja samoukiem jestem, kafelki super kładę. Nie wiem, czy tak będzie, ale plan już mam” (Janusz, lat 47, mieszkaniec małego miasta, wykształcenie podstawowe, rozwiedziony).

„W sumie to mam tylko wykształcenie podstawowe, bo zawodówki nie skończyłem. Chodziłem do trzech i żadnej nie skończyłem. Jak wyjdę, to może coś tam skończę, bo jak tu znaleźć sobie dziewczynę, gdy zawodu nie ma, a dzisiaj wykształcenie ważne jest... dla mnie też ważne, bo chciałbym jakąś stałą pracę mieć, no i z tego byłby też powód do założenia rodziny. Chciałbym jakiegoś wsparcia na wolności od innych, bo sam chyba nie dam rady znaleźć odpowiedniej szkoły. Trochę nieśmiały jestem, no i trochę już w latach” (Dariusz, lat 36, mieszkaniec wsi, wykształcenie podstawowe, kawaler).

„Na wolności to się trochę zastanawiałem czy pójść do jakiejś szkoły, ale nie było czasu, bo pieniądź był potrzebny. Teraz to planuję się doszkolić, bo czasy mamy takie, że bez wykształcenia, to zginiesz człowieku, ani pracy stałej, ani na czynsz, a poznać kogoś, znaczy dobrą dziewczynę, to już proszę Pani niemożliwe jest. Wokół takie same jak ja... Czego mam się uczyć, to nie wiem, bo nie mam zainteresowań, ale obojętnie jaka szkoła, byle było lepsze wykształcenie” (Sebastian, lat 28, mieszkaniec małego miasta, wykształcenie gimnazjalne, kawaler).

„Mam wykształcenie średnie, ogólne. Po wyjściu na wolność chciałbym dalej się kształcić, chyba w kierunku elektronicznym, informatyka, tego typu rzeczy. Bo ja w tej branży miałem sukcesy – trzy razy za kradzieże elektroniki mnie zamknęli (śmiech). Się zobaczy czy to wyjdzie, ale będę się starał, bo po trzecim wyroku nie mam już zamiaru tu wracać” (Jarosław, lat 33, mieszkaniec dużego miasta, wykształcenie średnie, żonaty).

Dalszą edukacją po wyjściu na wolność nie była zainteresowana ponad 1/3 osób badanych. W większości byli to seniorzy – recydywiści wielokrotni, którzy nie widzieli sensu w dalszej edukacji, pomimo posiadania niskiego poziomu wykształcenia:

„Nie mam planów edukacyjnych, ale to ze względu na wiek. Mam już swoje lata i nieciekawy stan zdrowia. To co umiem robić, to robię i więcej

już nie chcę...” (Wojciech, 55 lat, mieszkaniec wsi, wykształcenie podstawowe, wdowiec).

Zdarzały się także wypowiedzi recydywistów młodych i w średnim wieku, którzy nie mieli żadnych planów edukacyjnych. Wskazywane przez nich powody dotyczyły najczęściej negatywnych obserwacji rzeczywistości społecznej, hedonistycznego nastawienia do życia lub braku aspiracji związanych z dalszym kształceniem:

„Mam średnie wykształcenie. Nie, raczej nie chciałbym się dalej uczyć, bo ludzie kończą studia, a i tak dalej nie mają pracy. Jak chodziłem do pracy zanim mnie zgarnęli, to pracowałem z chłopakiem rok starszym ode mnie, który skończył studia, a miał mniej na godzinę niż ja. Pracował za pomocnika – studia mu nie pomogły” (Piotr, 26 lat, mieszkaniec wsi, wykształcenie średnie, kawaler).

„Mam wykształcenie wyższe niepełne (śmiech). Studiowałem, ale nie skończyłem... Nie planuję uczyć się dalej, bo nie dyplom jest najważniejszy, a nauka mnie męczy i czas zabiera. Ja żyć chcę – kobiety, wino i śpiew!” (Michał, lat 45, mieszkaniec dużego miasta, wykształcenie wyższe, żonaty).

„Nie chcę kontynuować nauki. Poszedłem do technikum, bo przede mną był wyrok łączny. A w więzieniu nie mam co robić, to mówię, pójdę do wyroku łącznego, będę miał lepszą opinię. A też okazało się, że nie było mi to potrzebne. I powiem Pani szczerze, że żałuję, że poszedłem do tej szkoły, bo zostałem zdegradowany, bo siedziałem na półotworku i papiery mam zabrudzone. Pośrednio przez szkołę, bo musiałem zejść na inny oddział, a tam większość się podporządkowała, a ja nie. Jako jedyny przez te dwa i pół roku co tam byłem, nie pozwoliłem sobie pewnych rzeczy narzucić. A o szkole na wolności nie chcę nawet myśleć” (Andrzej, 36 lat, mieszkaniec małego miasta, wykształcenie zawodowe, rozwiedziony).

c) plany związane z rozwojem osobistym

Znaczący odsetek osób badanych jest zainteresowany własnym rozwojem (69,8%). Realizować swoje pasje pragną najczęściej osoby z małych miast i wsi (77,1%), osoby w wieku od 31 do 40 lat (71,0%), rozwiedzione (70,5%) oraz posiadające wykształcenie średnie i wyższe (74,1%):

„Moim hobby są konie, z którymi w dzieciństwie mi nie brakowało kontaktu, ponieważ posiadaliśmy ich cztery w gospodarstwie. Jak tylko wyjdę na wolność, to sprawię sobie jednego, choćbym miał go komuś

ukraść (śmiech). Niech się Pani nie boi, plan mam taki, że ożenię się z dziewczyną ze wsi, ale taką która będzie bogata, no i razem będziemy gospodarzyli i kupimy sobie dwa śliczne konie. Ja się nimi zajmować będę. Takie to jest moje marzenie..., ale jak znam życie, to pewnie tu wrócę za jakiś czas, niestety” (Tomasz, 34 lata, wykształcenie gimnazjalne, mieszkaniec wsi).

„Mam pasję – starocie-monety, meble, mapy i inne zabytkowe przedmioty. Znam się na tym. Myślę, że to pozwoli mi też na ustatkowanie się, ale ostatnim razem też to sobie mówiłem.” (Szczepan, 42 lata, mieszkaniec małego miasta, wykształcenie średnie, rozwiedziony).

Z kolei wiarę w siebie i chęć rozwijania swojego potencjału deklaruje jedynie 1/4 ogółu osób badanych, w tym najczęściej czynią to osoby w wieku od 31 do 40 lat (74,0%) oraz mieszkańcy dużych miast (68,2%):

„Na wolności to sobie na siłkę będę chodzić, bo sport lubię od zawsze. Kiedyś ciężary podnosiłem, to jest moje hobby do dziś, nawet tutaj dwa razy w tygodniu chodzę sobie poćwiczyć” (Paweł, lat 38, mieszkaniec dużego miasta, wykształcenie zawodowe, kawaler).

„Uwielbiam grać w szachy. Często z dziadkami w parku grałem, ale szkoda mi ich było ciągle ogrywać. Jak stąd wyjdę, to może jakieś szachowe koło osiedlowe założę. Potrafię też wiele innych rzeczy robić, ot, choćby podobno nieźle maluję. Lubię akwarele i pejzaże malować. Czasem robiłem z nich prezenty dla znajomych. Będę to robił dalej, ale może też zajmę się grafiką... zobaczymy... (Sławomir, lat 41, mieszkaniec miasta średniej wielkości, wykształcenie wyższe, rozwiedziony).

Wiedzę o świecie chce zdobywać ponad połowa badanych recydywistów, w tym najczęściej seniorzy (66,7%), osoby legitymujące się wykształceniem zawodowym (71,1%) oraz średnim i wyższym (72,4%). Zdobywanie wiedzy o świecie najmniej interesuje mieszkańców wsi:

„Jak stąd w końcu wyjdę, to w telewizji oglądać będę inne kraje, a przede wszystkim te, do których kiedyś marzyło mi się pojechać... Dominikana, Meksyk czy Brazylia. Egzotyczne one takie są. Do Afryki też bym pojechał, ale teraz już za stary jestem, to w telewizji i Internecie sobie pooglądam. Popatrzę jak żyją ludzie, co jedzą, jak się bawią” (Zbigniew, lat 58, mieszkaniec małego miasta, wykształcenie zawodowe).

„Zawsze interesowało mnie co się dzieje na świecie. Pilotaż telewizyjny sobie czasem skutecznie i wszystkie kanały informacyjne przeglądałem. Dużo też w Internecie buszowałem. Na wolności będę wreszcie robił to bez ograniczeń, razem z synem. Oczywiście jak znajdę pracę, to będę

to robić wieczorami, ale frajdę będę miał z tego wielką. Ale synowi to będę trochę musiał przyciąć Internet, bo żona mówiła mi, że za długo w nocy siedzi, a rano nieprzytomny idzie do szkoły. Tak sobie wyobrażam to moje życie poza murami, ale coś z żoną źle mi się układa, pewnie weźmie ze mną rozwód. Źle by to było, ale chyba nie będzie wyboru, bo moja żona to choleryczka taka jest” (Paweł, lat 40, mieszkaniec dużego miasta, wykształcenie wyższe).

d) plany związane z uczestnictwem w życiu społecznym

Gotowość do uczestnictwa w różnych inicjatywach społecznych wyraża blisko połowa badanych recydywistów, w tym są to najczęściej osoby z małych miast (42,9%), rozwodnicy (42,6%) oraz blisko połowa osób z wykształceniem wyższym i średnim:

„Kręci mnie pomaganie innym. Nie żeby coś dawać komuś swojego, ale pomóc w zbiorce na leczenie dziecka, czy bezdomnym... Znam też takich jak ja, ale bezdomnych. Im pomagałem w przerwie między wyrokami. Nawet na wigilii zbiorowej dla nich byłem i paczki robiłem. Jak będzie teraz to nie wiem, bo nie wracam do rodziny – ta mi się rozpadła i muszę sam sobie jakoś poradzić. Pewnie nie będzie już czasu na pomaganie, ale coś tam będę chciał zrobić” (Paweł, lat 32, mieszkaniec małego miasta, wykształcenie średnie, kawaler).

Niechętnych do włączania się w nurt życia społecznego jest ponad połowa badanych, w tym 1/4 seniorów. Badani recydywiści nie interesują się kulturą i sztuką, choć plany w tym zakresie ma niemal 1/3 z nich. Są to najczęściej mieszkańcy małych miast (blisko połowa) oraz 1/3 osób stanu wolnego:

„Nie lubię tych wszystkich uroczystości, koncertów i innych zbiorówek. Wolę posiedzieć sobie w domu, piweczko przy mnie, telewizorek, kobitka ulubiona i święty spokój...” (Janusz, lat 45, mieszkaniec miasta średniej wielkości, wykształcenie zawodowe, rozwiedziony).

„Ja nie rozumiem sztuki, jakieś takie bohomazy, pokręcone rzeźby, jak to mówią – instalacje takie. A ludzie zachwyty pieją, oglądają, cmokają i dyskutują. Ja prosty chłop jestem i ta sztuka czy kultura to nie dla mnie, oj nie...” (Kazimierz, lat 56, mieszkaniec wsi, wykształcenie podstawowe, żonaty).

Konstatując, zdecydowana większość osób skazanych na karę izolacji więziennej po wyjściu na wolność podejmuje działania w celu realizacji

planu związanego z poprawą własnej i rodzinnej sytuacji materialnej. W wielu wypowiedziach osób badanych obecny jest jednak wątek wskazujący na dużą rozbieżność między wyobrażeniem o życiu na wolności (planowanym funkcjonowaniem) a wolnościowymi realiami, zwłaszcza w odniesieniu do braku skuteczności w samodzielnym dążeniu do poprawy niezadowolającej sytuacji materialnej własnej i rodziny. Wynika to z faktu, że w rodzinach z problemem penitencjarnym spirala kryzysu nakręca się wokół jego pierwotnego źródła: najczęściej bezrobocia, biedy, uzależnień od środków psychoaktywnych i innych zachowań patologicznych członków rodzin. Z uwagi na negatywną percepcję otoczenia społecznego, są one stygmatyzowane środowiskowo i lokowane w dyskredytowanej kategorii – grupie rodzin upośledzonych społecznie²⁷. Brak wsparcia społecznego dla powracających z izolacji więziennej i poszukujących pracy członków tego typu rodzin, skłania ich do doraźnego organizowania środków finansowych na utrzymanie siebie i rodziny, a często zdobywania ich w sposób przestępczy. Jak wynika z wypowiedzi osób badanych, w rozwiązywaniu problemów związanych z zatrudnieniem użyteczni są zazwyczaj ich znajomi lub członkowie bliższej i dalszej rodziny.

Niewątpliwym problemem, a jednocześnie barierą w pozyskiwaniu zatrudnienia i środków finansowych w sposób aprobowany społecznie, jest niski poziom wykształcenia osób skazanych. Wyniki badania wskazują, że są oni skłonni podnosić swoje kompetencje zawodowe, korzystając zarówno z oferty zakładów karnych w odniesieniu do zatrudnienia wewnętrznego, jak i z możliwości oferowanych przez pracodawców w ramach zatrudnienia zewnętrznego. Niektórzy z nich planują także podwyższenie swojego poziomu wykształcenia po wyjściu na wolność. Wszystko wskazuje jednak na to, że plany te zderzają się z mnogością ich trudnych, egzystencjalnych spraw życiowych i dość często odchodzą w niepamięć.

Skazani legitymujący się niskim wykształceniem, mieszkańcy wsi oraz małych i średniej wielkości miast, osoby w średnim wieku, zwłaszcza w wieku senioralnym, to kategorie osób wielokrotnie skazanych, niedostrzegające możliwości zapewnienia sobie w miarę dostatniego, godnego życia na wolności i zmiany sposobu/stylu funkcjonowania przyjętego przed uwięzieniem. Doświadczeni negatywnie, nie widzą szans na poprawę jakości swojego życia w warunkach wolnościowych. Obawiają się bolesnego

²⁷ Więcej na ten temat w: B.M. Nowak, *Rodzina w kryzysie. Studium resocjalizacyjne*, Warszawa 2011.

zderzenia z wymogami i wyzwaniem życia codziennego oraz potrzebami egzystencjalnymi ich rodzin. Lęk przed funkcjonowaniem na wolności odczuwają w sposób szczególnie wielokrotnie skazani seniorzy. Są to osoby zazwyczaj słabo wykształcone, a z uwagi na wiek i stan zdrowia niedostrzegające sensu w podnoszeniu swojego wykształcenia czy zdobywaniu uprawnień zawodowych. Ich plany życiowe nie są wprawdzie wygórowane, ale i one zderzają się boleśnie z rzeczywistością. Będąc nieatrakcyjnymi na rynku pracy, nie radząc sobie z zabezpieczeniem podstawowych potrzeb i nie otrzymując odpowiedniego wspomagania społecznego, recydywiści w wieku senioralnym skazani są na życie w biedzie, a w sytuacji rozpadu rodziny stają się często osobami bezdomnymi²⁸. Wynik ten skłania do sformułowania postulatu, by w warunkach wolnościowych ta grupa skazanych była objęta celowaną pomocą społeczną oraz szczególną opieką w zakresie zabezpieczenia ich potrzeb zdrowotnych i zawodowych.

Osoby wielokrotnie skazane i osadzone w jednostkach penitencjarnych planują często rozwijać na wolności swój potencjał – talenty, zainteresowania i pasje. W perspektywie resocjalizacyjno-readaptacyjnej jest to bardzo cenna informacja pozwalająca na częstsze stosowanie alternatywnych metod i technik pracy z osobami skazanymi. Pełnią one funkcję wspierającą klasyczne metody oddziaływań resocjalizacyjnych realizowane w ramach pracy penitencjarnej i postpenitencjarnej. Praca metodyczna w omawianym zakresie powinna być ukierunkowana na pobudzanie osób skazanych do rozwoju osobistego i osiągania przez nich zmian w postawach i zachowaniach w wyniku odnoszonego sukcesu i odczuwanej przez nich aprobaty społecznej. Najbardziej podatni na tego typu oddziaływania są skazani w średnim wieku, posiadający średnie lub wyższe wykształcenie oraz mieszkający w niewielkich enklawach społecznych (małych miastach i wsiach). Są oni również najbardziej zainteresowani uczestnictwem w życiu społeczności lokalnych oraz udziałem w różnych inicjatywach społecznych. W perspektywie inkluzji społecznej ten aspekt funkcjonowania byłych skazanych staje się niewątpliwie czynnikiem chroniącym ich przed stygmatyzacją, obojętnością społeczności lokalnych, samotnością, marginalizacją i wykluczeniem społecznym. Ważne jest tylko, by podejmowane przez nich aktywności były ukierunkowane na osiąganie konstruktywnych i pożądaných społecznie celów, a to jest już zadanie dla pracowników instytucji korekcyjnych, członków organizacji pozarządowych

²⁸ B.M. Nowak, *(Nie)skazani na wykluczenie...*, op.cit..

i osób zajmujących się przygotowaniem więźniów do wyjścia na wolność oraz wspomaganiem byłych więźniów w ich dążeniach do pozytywnej readaptacji społecznej – wolontariuszy, kuratorów sądowych, pracowników socjalnych czy pedagogów resocjalizacji.

Nawiązując do tytułu niniejszego artykułu, plany życiowe osób skazanych formułowane w oparciu o ich wyobrażenia o życiu na wolności nie zawsze są realistyczne, a niewątpliwie trudne przez nich do zrealizowania. Należy podkreślić, że plany życiowe osób skazanych na karę izolacji więziennej mogą być nośnikiem ryzyka w sytuacji, gdy zbyt optymistyczne nastawienie osób formułujących je ułatwia się w obliczu pojawiających się trudności oraz kumulujących się i nierozwiązywanych na bieżąco problemów. Taki stan rzeczy prowadzi do rozgoryczenia, stanów depresyjnych, przyjmowania ryzykownego stylu życia, odrodzenia się myślenia przestępczego i powrotu do przestępczego stylu życia²⁹. Dlatego tak ważne jest sporządzanie w ramach przygotowania skazanych do wyjścia na wolność indywidualnych planów readaptacyjnych, zweryfikowanych przez kadrę penitencjarną pod kątem realnych możliwości ich realizacji w wolnościowym środowisku życia, we współpracy ze skazanymi powracającymi do macierzystych społeczności lokalnych³⁰. Ta uważność i wysiłek włożony w precyzyjne rozpoznanie w konkretnych środowiskach lokalnych podmiotów mogących efektywnie wspomagać readaptacyjnie byłych więźniów, jest czynnikiem chroniącym ich przed powrotnością do przestępstwa, a zatem kluczowym w prewencji recydywy.

Podsumowanie

Duże rozbieżności pomiędzy stanem idealnym (planami życiowymi formułowanymi w środowisku zamkniętym) a stanem realnym zastanym na wolności, znacznie obniżają poczucie jakości życia byłych więźniów oraz skłaniają ich do patologicznego radzenia sobie i powrotności do przestępstwa. Należy jednak podkreślić, że poczucie sensu i jakości życia osób skazanych na karę izolacji więziennej wymaga dalszych, pogłębionych eksploracji badawczych oraz wypracowania dedykowanej temu zagadnieniu

²⁹ B.M. Nowak, *(Nie)skazani na wykluczenie...*, op.cit.

³⁰ A. Iwanowska, *Przygotowanie skazanych do życia na wolności w trybie art. 164 k.k.w.*, Warszawa 2013.

metodyki pracy resocjalizacyjnej i readaptacyjnej. Wypracowane i aktualnie stosowane metody pracy z więźniami i byłymi więźniami nie są bowiem dostatecznie efektywne oraz nie zabezpieczają w pełni potrzeb prewencyjnych. Świadczą o tym między innymi wyniki prezentowanego badania oraz liczne komunikaty z badań realizowanych przez innych autorów. Dotychczasowe rozwiązania systemowe nie zapewniają dostatecznych warunków, by społeczności lokalne w sposób holistyczny, sprawny i efektywny mogły podejmować działania na rzecz byłych więźniów powracających do środowiska życia po zakończeniu kary izolacji. Nie tworzą również możliwości skutecznego wspomagania ich polidysfunkcyjnych rodzin³¹. Wiele dobrego w tym zakresie czynią jednak organizacje pozarządowe, choćby Fundacja Sławek, której misją jest pomoc byłym więźniom w powrocie do życia społecznego czy zabrzańska Fundacja Pomost, prowadząca Społeczny Ośrodek Readaptacyjny dla osób opuszczających zakłady karne. Są to inicjatywy społeczne mogące stanowić ważny element lokalnych, klastrowych sieci pomocy i wsparcia readaptacyjnego³², monitorujących postępy reintegracyjne skazanych do momentu osiągnięcia przez nich samodzielności obywatelskiej. Wymaga to jednak znacznej przebudowy systemów pomocy penitencjarnej i postpenitencjarnej w oparciu o wyniki badań empirycznych nad uwarunkowaniami powrotności do przestępstwa, przyjęcia spójnej strategii reintegracji społecznej osób skazanych oraz integralnego modelu wspomagania resocjalizacyjno-readaptacyjnego.

Bibliografia:

Baładynowicz A., *Probacja. Resocjalizacja z udziałem społeczeństwa. Konteksty antropologiczno-filozoficzne*, Warszawa 2019.

Bielawska I., *Jakość życia a system wartości*, w: *Współczesne problemy pedagogiki specjalnej*, red. U. Bartnikowska, C. Kosakowski, A. Krause, Olsztyn 2008.

Bulenda T., Musidlowski R. (red.), *System penitencjarny i postpenitencjarny w Polsce*, Warszawa 2003.

Dąbrowski J., Gawor L., Jedynek S., Kosior K., Zdybel J., Zdybel L., *Mała encyklopedia filozofii*, Bydgoszcz 1996.

³¹ *Ibidem*.

³² B.M. Nowak, *(Nie)skazani na wykluczenie...*, *op.cit.*

Felczak J., *Wpływ sytuacji osobistej skazanych na ich resocjalizację i readaptację społeczną*, „Polityka Społeczna” 2020, nr 9.

Fidelus A.H., *Determinanty readaptacji społecznej skazanych*, Warszawa 2012.

Fidelus A.H., *Praca ze skazanymi z perspektywy modelu społeczno-przestrzennego*, „Forum Pedagogiczne” 2017, nr 1.

Florczykiewicz J., *Poczucie marginalności osadzonych odbywających karę pozbawienia wolności i wybrane jego uwarunkowania. Sprawozdanie z badań*, „Profilaktyka Społeczna i Resocjalizacja” 2013, nr 22.

Frankl V., *Homo patiens. Logoterapia i jej kliniczne zastosowanie. Pluralizm nauk a jedność człowieka. Człowiek wolny*, tłum. R. Czernecki, J. Morawski, Warszawa 1976.

Gawrycki F.W., Krupecka M. (red.), *Problemy polityki społecznej. Wybrane zagadnienia teoretyczne i praktyczne*, Poznań 2021.

Hejnicka-Bezwińska T., *Orientacje życiowe młodzieży*, Bydgoszcz 1997.

Iwanowska A., *Przygotowanie skazanych do życia na wolności w trybie art. 164 k.k.w.*, Warszawa 2013.

Jaworska A., *Zasoby osobiste i społeczne skazanych w procesie oddziaływań penitencjarnych*, Kraków 2016.

Konieczna E.J., *Poczucie sensu życia osób niepełnosprawnych ruchowo*, Kraków 2010.

Lewicka M., *Sposoby rozwiązywania problemów życiowych prowadzące do powstawania stanów pesymizmu życiowego*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Prace Psychologiczne” 1994, t. XXXIX.

Lipińska-Lokś J., *Możliwości badania jakości życia osób z chorobą Alzheimera i ich rodzin*, w: *Człowiek z chorobą Alzheimera w rodzinie i środowisku lokalnym*, red. A. Nowicka, W. Baziuk, Zielona Góra 2011.

Mądry M., *Plany i marzenia w życiu człowieka. Teoretyczne podstawy badań*, „Scripta Comeniana Lesnensia” 2010, nr VIII.

More J., Palier B., Palme J., *Polityka społeczna jako inwestycja*, Warszawa 2015.

Niewiadomska I., *Osobowościowe uwarunkowania skuteczności kary pozbawienia wolności*, Lublin 2007.

Nowak B.M., *Praca jako czynnik chroniący ekswieźniów przed powrotnością do przestępstwa i wykluczeniem społecznym*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, sectio J – Paedagogia-Psychologia” 2019, nr 32(3).

Nowak B.M., *At risk of social exclusion labor market disadvantage of ex-convicts – polish casus*, „Przegląd Badań Edukacyjnych” 2018, nr 2(27).

Nowak B.M., *(Nie)skazani na wykluczenie. Od patologii do normy zachowań społecznych*, Warszawa 2020.

Nowak B.M., *Hierarchia wartości osób wykluczonych społecznie. Komunikat z badań*, „Pedagogika Społeczna” 2017, nr 1(63).

Nowak B.M., *Interdyscyplinarne, sieciowo-systemowe podejście do procesu readaptacji i reintegracji społecznej osób skazanych i ich rodzin*, „Studia Edukacyjne” 2016, nr 41.

Nowak B.M., *Kapitał ludzki i społeczny w procesie reintegracji społecznej ekswieźniów i ich rodzin*, w: *Resocjalizacja, readaptacja i reintegracja społeczna – problemy, programy i perspektywy rozwoju komunikacji*, red. I. Mudreka, Warszawa 2017.

Nowak B.M., *Praca szansą skazanych na pomyślną reintegrację społeczną. Postawy pracodawców wobec ekswieźniów poszukujących zatrudnienia*, „Probacja” 2019, nr 1.

Nowak B.M., *Rodzina w kryzysie. Studium resocjalizacyjne*, Warszawa 2011.

Pasikowski S., *Czy wielkość jest niezbędna? O rozmiarze próby w badaniach jakościowych*, „Przegląd Badań Edukacyjnych” 2015, nr 21 (2).

Piątek K., Kośmicki E., Kusztełak A., Stępień J. (red.), *Regionalny i lokalny wymiar polityki społecznej*, Poznań 2016.

Porębska K., *Wsparcie społeczne w warunkach izolacji jako wyznacznik skutecznej readaptacji*, „Probacja” 2009, nr 2.

Pstrąg D., *Obawy skazanych związane z adaptacją do życia na wolności*, w: *Zagadnienia readaptacji społecznej*, red. F. Kozaczuk, Rzeszów 2009.

Stańdo-Kawecka B., *O koncepcji resocjalizacji w polskiej literaturze naukowej polemicznie*, „Probacja” 2010, nr 1.

Straś-Romanowska M., Frąckowiak T., *Personalistyczno-egzystencjalna koncepcja poczucia jakości życia a doświadczanie niepełnosprawności*, w: *Jakość życia w niepełnosprawności – mity a rzeczywistość*, red. M. Flanczewska-Wolny, Kraków 2007.

Strelau J., *Psychologia*, t. II, Gdańsk 2000.

Szczepanik R., *Stawanie się recydywistą. Kariery instytucjonalne osób powracających do przestępczości*, Łódź 2015.

Szczygieł G., *Społeczna readaptacja skazanych w polskim systemie penitencjarnym*, Białystok 2002.

Szymanowska A., Korwin-Szymanowski G., *Stosunek instytucji świadczących pomoc do byłych skazanych*, w: *Zagadnienia readaptacji społecznej skazanych*, red. F. Kozaczuk, Rzeszów 2009.

Szymanowski T., *Polityka karna i penitencyjarna w Polsce w okresie przemian prawa karnego*, Warszawa 2005.

Szymanowski T., *Recydywa w Polsce. Zagadnienia prawa karnego, kryminologii i polityki karnej*, Warszawa 2010.

Walters G.D., *Criminal belief systems: An integrated – interactive theory lifestyles*, Westport, CT: Praeger 2002.

Yalom I.D., *Existential psychotherapy*, Basic Books, New York 1980.

Michał Matusiak¹

**WYKONYWANIE KAR POZBAWIENIA WOLNOŚCI
ZASĄDZONYCH PRZEZ MIĘDZYNARODOWY
TRYBUNAŁ KARNY**

**ENFORCEMENT OF IMPRISONMENT SENTENCES
OF THE INTERNATIONAL CRIMINAL COURT**

Otrzymano: 03.08.2023 Zaakceptowano: 22.08.2023 Opublikowano: 30.09.2023

DOI: 10.5604/01.3001.0053.8715

Artykuł Oryginalny

Źródło finansowania – badania własne

Streszczenie

Niniejszy artykuł ma za zadanie przedstawić problem wykonywania kary pozbawienia wolności orzeczonej przez Międzynarodowy Trybunał Karny. Zagadnienie to wynika z ponadnarodowego charakteru tego organu, który nie posiada własnego systemu penitencjarnego. W związku z powyższym sądownictwo międzynarodowe jest zmuszone do korzystania z zakładów karnych kontrolowanych przez poszczególne państwa. W celu zdefiniowania przyjętego modelu, analizie poddane zostały akty prawa międzynarodowego kluczowe dla organizacji i funkcjonowania Międzynarodowego Trybunału Karnego oraz model umowy międzynarodowej, zawieranej w przypadku, gdy państwo godzi się na przyjęcie skazanego. Ponadto przebadane zostało orzecznictwo MTK w celu stwierdzenia praktyki stosowanej przez składy orzekające. Dla przedstawienia ewolucji, która zachodzi w prawie międzynarodowym, w artykule odniesiono się również do historycznych sposobów wykonywania kary pozbawienia wolności, zasądzonych przez Trybunał Wojskowy w Norymberdze, czy też trybunały międzynarodowe *ad hoc*. Analiza ta prowadzi do wniosku,

¹ Dr Michał Matusiak, radca prawny, m_matusiak@wp.pl.

że obecnie istnieje pewien model wykonywania kary pozbawienia wolności, zasądzonej przez trybunały międzynarodowe i przeszedł on swojego rodzaju ewolucję. Należy też zauważyć tendencje, które występują i które, jak się wydaje, spowodowały ustabilizowanie się tego modelu w obecnym kształcie. Z przeprowadzonej analizy wynika, że państwo przystępujące do Statutu Rzymskiego nie jest automatycznie zobowiązane do przyjmowania skazanych, zaś decyzja ta jest zindywidualizowana i potrzebuje podwójnego wyrażenia zgody przez państwo, najpierw abstrakcyjnej i generalnej, a następnie zindywidualizowanej dla konkretnego przypadku.

Słowa kluczowe: Międzynarodowy Trybunał Karny, zbrodnie międzynarodowe, międzynarodowe prawo humanitarne konfliktów zbrojnych, zasady norymberskie, kara pozbawienia wolności

Abstract

The paper aims to present the issue of the execution of incarceration sentenced by the International Criminal Court. The problem derives from the supranational nature of this body, which does not have its own penitentiary system. Because of this the international judiciary is forced to use prisons run by specific states parties to the ICC. In order to define the model adopted, the article analyses the key international acts for the organisation and functioning of the International Criminal Court, as well as the model of the international agreement concluded in the event of a state accepting a convict. The ICC's rulings are also investigated so as to identify the practice of the adjudicating benches. For a presentation of the evolution taking place in international law, the paper also refers to historical ways of carrying out prison sentences adjudicated by the International Military Tribunal in Nuremberg or ad hoc tribunals. This analysis leads to the conclusion that there is currently a certain model of the execution of imprisonment ordered by international tribunals, a model that has gone through a kind of evolution. One should also be aware of the trends that seem to have led this model to stabilise in its current form. The analysis reveals that a state party to the Rome Statute is not automatically obliged to accept convicts; such a decision is individual and requires double approval by the state, initially as abstract and general, and then individualised for a specific case.

Key words: International Criminal Court, international crimes, international humanitarian law of armed conflicts, Nuremberg principles, imprisonment

1. Wstęp

Konflikt zbrojny, trwający w Ukrainie od 2014 r., a który od 24 lutego 2022 r. wszedł w fazę o znacznie większym stopniu natężenia, na nowo postawił pytania o karanie przestępstw związanych z wszczęciem i prowadzeniem wojny napastniczej. We współczesnym międzynarodowym prawie karnym czyn ten stanowi zbrodnię, która jest osądzana przez uniwersalny organ międzynarodowy. Międzynarodowy Trybunał Karny, ponieważ o nim mowa, w związku z podejrzeniem zbrodni wojennych popełnionych w Ukrainie, wydał 17 marca 2023 r. nakaz aresztowania Władimira Putina, prezydenta Federacji Rosyjskiej oraz Marii Lwowej-Biełowej, komisarz do spraw praw dziecka w jego biurze². Podjęcie powyższych czynności postawiło pytania, nie tylko o realną możliwość zatrzymania oraz osądzenia głowy jednego z największych państw świata, ale i o wykonanie ewentualnej kary³. W ostatniej kwestii wypowiedział się przedstawiciel polskiego rządu, piastujący stanowisko wiceministra sprawiedliwości Michał Woś, stwierdzając w wywiadzie radiowym, że polski system penitencjarny znajdzie celę dla prezydenta Rosji⁴.

² <https://www.icc-cpi.int/news/situation-ukraine-icc-judges-issue-arrest-warrants-against-vladimir-vladimirovich-putin-and> (dostęp 8 lipca 2023 r.). Należy podnieść, że mimo, iż ani Ukraina, ani Rosja nie są stronami Statutu Rzymskiego, to ze względu na deklarację Ukrainy, dopuszczalne jest ściganie i osądzenie sprawców zbrodni popełnionych na terytorium Ukrainy. Przepis Statutu dopuszczający przedmiotową deklarację, a co za tym idzie, osądzenie obywateli państw, które nie są stronami Statutu rodził sprzeciw części państw, co było jedną z przyczyn, dla których nie są one stronami Statutu, zob. S. Becker, *The objections of larger nations to the international criminal court*, „Revue internationale de droit penal” 2010, Vol. 81, No 1, s. 51-52; na wątek ten wskazuje również J. Goldsmith, podkreślając w krytycznym wobec MTK artykule niemożność sprawnego funkcjonowania MTK bez wsparcia Stanów Zjednoczonych, zob. J. Goldsmith, *The Self-Defeating International Criminal Court*, „The University of Chicago Law Review” 2003, Vol. 70, No. 1.

³ Zasady odpowiedzialności w kontekście wojny ukraińsko-rosyjskiej, zob. K. Czeszejko-Sochacka, *Zbrojna napaść Rosji na Ukrainę a kwestia odpowiedzialności karnej jednostki*, „Roczniki Nauk Społecznych” 2023, t. 15(51), nr 2.

⁴ M. Woś, „Mamy przygotowaną celę dla Putina. W Polsce mamy już zbrodniarzy wojennych, mamy (...) osoby skazane przez Międzynarodowy Trybunał Karny”. Wywiad „Gość Radia Zet” z 12 maja 2022 r. <https://www.youtube.com/watch?v=yJCenXKoP1Y&t=1605s>.

Niniejszy artykuł ma za zadanie przedstawić stan prawny i problemy związane z wykonywaniem kar zasądzonych przez Międzynarodowy Trybunał Karny z perspektywy prawa międzynarodowego⁵. Przedstawiony w nim został rozwój międzynarodowego prawa karnego oraz działalność trybunałów międzynarodowych *ad hoc*. Na tym tle autor prezentuje podstawy prawne i praktykę Międzynarodowego Trybunału Karnego w zakresie wykonywania wyroków pozbawienia wolności. Analiza ta służy odpowiedzi na pytanie o to czy Polska może wykonywać karę pozbawienia wolności zasądzoną przez Międzynarodowy Trybunał Karny, a jeżeli odpowiedź ta będzie pozytywna, to jakie są przesłanki i warunki odbywania kary przez skazanego.

2. Rozwój międzynarodowego prawa karnego

Przywołana wypowiedź przedstawiciela polskich władz zawierała również stwierdzenie o przebywaniu w polskich zakładach karnych innych zbrodniarzy wojennych. Byli to czterej przedstawiciele stron konfliktu w byłej Jugosławii: Radislav Krstić⁶, Mico Stanisic⁷, Stojan Župljanin⁸ i Sreten Lukić⁹, którzy zostali skierowani do odbycia kary pozbawienia wolności w Areszcie Śledczym w Piotrkowie Trybunalskim¹⁰. Jest to pierwszy przypadek odbywania przez zbrodniarzy wojennych kary pozbawienia wolności od czasu śmierci Ericha Kocho, gauleitera Prus Wschodnich,

⁵ Jak podkreśla P. Wiliński, „MTK jest sądem o jurysdykcji uniwersalnej, nieograniczonej lokalnie czy regionalnie”, stąd jego znaczenie dla społeczności międzynarodowej, P. Wiliński, *Prawo do obrony w postępowaniu przed Międzynarodowym Trybunałem Karnym*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2005, rok LXVII, z. 1 s. 109.

⁶ Skazany wyrokiem MTK dla byłej Jugosławii z 19 kwietnia 2004 r., IT-98-33-A, na karę 35 lat pozbawienia wolności.

⁷ Skazany wyrokiem MTK dla byłej Jugosławii z 27 marca 2013 r., IT-08-91-T, na karę 22 lat pozbawienia wolności.

⁸ Skazany wyrokiem MTK dla byłej Jugosławii z 27 marca 2013 r., IT-08-91-T, na karę 22 lat pozbawienia wolności.

⁹ Skazany wyrokiem MTK dla byłej Jugosławii z 23 stycznia 2014 r., IT-05-87-A, na karę 20 lat pozbawienia wolności.

¹⁰ Sreten Lukić zakończył wykonywanie kary pozbawienia wolności 23 stycznia 2021 r., źródło: <https://piotrkowtrybunalski.naszemiasto.pl/sreten-lukic-serbski-zbrodniarz-wojenny-zakonczył-odbywanie/ar/c1-8120517> (dostęp: 8 lipca 2023 r.).

skazanego na karę śmierci, która nigdy nie została wykonana, w związku z czym zmarł w więzieniu w Barczewie w 1986 r.¹¹.

Powyższy przykład ukazuje, jak w praktyce wygląda realizacja wyroków, które są wydawane na podstawie międzynarodowego prawa karnego. Obecnie dotyczy ono katalogu zbrodni, określonego w umowach międzynarodowych. Warto jednak zauważyć, że początki ścigania naruszeń praw i zwyczajów wojennych miały miejsce już w średniowieczu, kiedy to za okrutne traktowanie ludności cywilnej karę śmierci poniósł burgundzki rycerz Peter von Hagenbach¹². W następnych wiekach państwa rzadko były zainteresowane sądzeniem własnych obywateli za przestępstwa, których dopuścili się w trakcie konfliktu zbrojnego, czy wobec ludności cywilnej. I wojna światowa zmieniła to podejście, prowadząc do refleksji nad ustanowieniem sądu ponadnarodowego, który mógłby skazywać za zbrodnie o charakterze międzynarodowym¹³. Wielka Wojna, jak ją wówczas określano, zakończyła się traktatem wersalskim¹⁴, który w art. 227 stawiał w stan oskarżenia cesarza niemieckiego Wilhelma II „o najwyższą obrazę moralności międzynarodowej i świętej powagi traktatów”. Miał on być sądzony przez międzynarodowy trybunał, składający się z 5 sędziów, pochodzących z państw zwycięskich w tym konflikcie. Ze względu na ucieczkę Wilhelma do Holandii, która nie zdecydowała się na wydanie go państwom Ententy, do jego osądzenia nigdy nie doszło¹⁵.

¹¹ https://www.temidium.pl/artukul/sad_serbski_zbrodniarz_wojenny_moze_odbywac_kare_w_polsce-689.html (dostęp: 8 lipca 2023 r.), <https://dzieje.pl/aktualnosci/rocznica-smierci-ericha-kocha> (dostęp 8 lipca 2023 r.).

¹² Warto podkreślić, że proces i kara wymierzona rycerzowi jest niejednokrotnie interpretowana jako inspiracja dla współczesnego prawa karnego w kontekście m.in. odrzucenia rozkazu jako przesłanki wyłączającej winę, czy uznania gwałtu jako przestępstwa. Należy jednak z ostrożnością podchodzić do tych analogii, biorąc pod uwagę odmienną mentalność średniowiecznej i rozumienia niektórych pojęć. Więcej zob. G. Gordon, *The Trial of Peter von Hagenbach: Reconciling History. Historiography and International Criminal Law*, w: *The Hidden Histories of War Crimes Trials*, K. Heller, G. Simpson red., Oksford 2013.

¹³ Należy jednak pamiętać o takich przypadkach, jak utworzenie w epoce kolonialnej mieszanego trybunału dla osądzenia naruszenia prawa wojennego, zob. więcej w: B. Brockman-Hawe, *A Supranational Criminal Tribunal for the Colonial Era: The Franco-Siamese Mixed Court*, w: *The Hidden Histories of War Crimes Trials*, K. Heller, G. Simpson red., Oksford 2013.

¹⁴ Traktat pokoju między mocarstwami sprzymierzonymi i skojarzonymi i Niemcami, podpisany w Wersalu dnia 28 czerwca 1919 r. (Dz.U. z 1920 r. Nr 35, poz. 200).

¹⁵ „Rząd holenderski odmówił realizacji tego żądania, powołując się na konstytucję z 1815 r., w świetle której ekstradycja mogła nastąpić jedynie na podstawie umowy międzynarodowej”.

Również próby skazania oskarżanych przez zwycięzców oficerów niemieckich nie doszły do skutku, ze względu na odmowę wydania ich, mimo postanowień art. 228-230 traktatu wersalskiego, przez Republikę Weimarską. Natomiast procesy, które wytoczono wobec nich przed sądami niemieckimi przeszły do historii jako „farsa lipska”¹⁶. Niejako w cieniu tych procesów doszło do próby osądzenia sprawców mordów na Ormianach, które miały miejsce w Turcji w czasie I wojny światowej. Odpowiednie normy prawne odnoszące się do tego zagadnienia znalazły się w traktacie z Sèvres¹⁷, jednak również te próby nie przyniosły pociągnięcia sprawców do odpowiedzialności¹⁸.

Dopiero zbrodnie popełnione w czasie II wojny światowej doprowadziły do powołania trybunałów międzynarodowych, które sądziły popełnione w jej trakcie zbrodnie. Warte odnotowania jest fakt, że sądy poszczególnych państw również rozstrzygały te kwestie, czego przykładem był działający w Polsce Najwyższy Trybunał Narodowy¹⁹. Karta Międzynarodowego Trybunału Wojskowego²⁰ przewidywała liczne zasady, które również współcześnie, stanowią podstawę międzynarodowego prawa karnego. Przede wszystkim przyjęto w niej trzy rodzaje zbrodni ściganych przez prawo

za K. Dunaj, „*Dyktat wersalski i jego kontestacja w Republice Weimarskiej*”, *Miscellanea Historico-Iuridica* 2019, t. XVIII, z. 1, s. 163.

¹⁶ Jak wskazuje M. Żeligowski, „Postępowania przeciwko nim toczyły się na terenie Niemiec, a sposób ich prowadzenia, daleki od zasady bezstronności, przeszedł do historii pod nazwą «farsy lipskiej». Wyroki uniewinniające zapadły wobec takich osób jak kapitan okrętu podwodnego odpowiedzialny za zatopienie statku szpitalnego czy dwaj generałowie, którzy przyczynili się do śmierci 3000 jeńców rosyjskich w obozie jenieckim”, M. Żeligowski, *Odpowiedzialność osób fizycznych za naruszenia norm międzynarodowego prawa humanitarnego konfliktów zbrojnych*, w: *Międzynarodowe prawo humanitarne konfliktów zbrojnych*, Warszawa 2014, s. 425-426.

¹⁷ Traktat pokojowy zawarty 10 sierpnia 1920 r. w Sèvres. Należy zauważyć, że nigdy nie wszedł on w życie, zaś zastępujący go traktat z Lozanny, zawarty 24 czerwca 1923 r., zawierał amnestię dla sprawców zbrodni popełnionych między 1 sierpnia 1914 r. a 20 listopada 1922 r.

¹⁸ Więcej o tych procesach w: G. Robertson, *Was There an Armenian Genocide?*, „University of St. Thomas Journal of Law and Public Policy” 2010, Vol 4, Issue 2.

¹⁹ Dekret z dnia 22 stycznia 1946 r. o Najwyższym Trybunale Narodowym. (Dz.U. z 1946 r. Nr 5, poz. 45). Organizację, tryb postępowania i działalność Najwyższego Trybunału Narodowego zob. w: K. Karski, *Najwyższy Trybunał Narodowy a osądzenie sprawców zbrodni popełnionych podczas tłumienia Powstania Warszawskiego – niewykorzystany instrument*, „*Studia Iuridica*” 2022, nr 91.

²⁰ Porozumienie międzynarodowe w przedmiocie ścigania i karania głównych przestępców wojennych Osi Europejskiej, podpisane w Londynie dnia 8 sierpnia 1945 r. (Dz.U. z 1947 r. Nr 63, poz. 367).

międzynarodowe. Były to zbrodnie przeciw pokojowi, zbrodnie wojenne i zbrodnie przeciw ludzkości. Karane miało być również kierowanie, organizowanie, podleganie i współudział oraz planowanie i zмова w celu popełnienia powyższych czynów. Karta przewiduje, że żadne stanowisko państwowe nie może zwolnić od odpowiedzialności, czy prowadzić do złagodzenia kary. W konsekwencji w przypadku zbrodni międzynarodowych nie uwzględnia się immunitetów przysługujących poszczególnym kategoriom osób, które wynikają zarówno z prawa międzynarodowego, jak i krajowego. W kontekście zbrodni dokonywanych w ramach struktur hierarchicznych, takich jak siły zbrojne, wyjątkowo istotne są postanowienia, które nie pozwalają zwolnić od odpowiedzialności, ale jedynie złagodzić karę w przypadku działania na rozkaz. Trybunał został uprawniony do stwierdzenia, że grupa lub organizacja, w której funkcjonował oskarżony, jest grupą przestępczą, co pozwalało na osądzenie jej członków. Podobne założenia przyjęto w odniesieniu do Międzynarodowego Trybunału Wojskowego dla Dalekiego Wschodu, który został powołany przez głównodowodzącego sojusznicznych wojsk okupacyjnych w Japonii gen. Douglasa MacArthura²¹.

W procesach zapadły liczne wyroki śmierci, z których większość została wykonana²². Jednakże znaczną część oskarżonych skazano na karę pozbawienia wolności, odbywaną następnie w różnych zakładach karnych. Karta MTW nie wskazywała konkretnego miejsca, stanowiąc wyłącznie, że w przypadku skazania wyroki będą wykonywane zgodnie z poleceniami Rady Kontroli Niemiec. W efekcie skazani zostali umieszczeni w więzieniach w Spandau (wyburzonego po śmierci ostatniego z więźniów Rudolfa Hessa w 1987 r., w celu uniknięcia stworzenia miejsca kultu dla neonazistów), czy Landsbergu, znajdujących się w Niemczech²³. Z kolei sprawcy

²¹ Więcej o procesach w Norymberdze i Tokio: H. Korn, *International Military Tribunals' Genesis, WWII Experience, and Future Relevance*, „Utah Law Review” 2017, No 4, Article 5; K. Karski, D. Świętońska, *Proces przed Międzynarodowym Trybunałem Wojskowym dla Dalekiego Wschodu i jego miejsce w świadomości historycznej Japończyków*, „Gdańskie Studia Azji Wschodniej” 2013, nr 4.

²² Należy jednak pamiętać, że nie wszystkie procesy norymberskie toczyły się przed sądem międzynarodowym, czego przykładem były np. procesy lekarzy, które toczyły się przed Amerykańskim Trybunałem Wojskowym, zob. M. Gałązka, *Znaczenie „procesu lekarzy” przed Amerykańskim Trybunałem Wojskowym nr 1 w Norymberdze dla prawnokarnej oceny eksperymentów badawczych*, „Studia Prawnicze KUL” 2020, nr 2 (82), s. 148.

²³ Warto zauważyć, że z trzech najważniejszych przywódców koalicji, Churchill i Stalin obstawali przy zbiorowych egzekucjach najwyższych przywódców III Rzeszy, aby nie dać im

zbrodni sądzeni przez sądy krajowe odbywali kary pozbawienia wolności w tych państwach.

3. Trybunały *ad hoc*

Niniejszy artykuł rozpoczyna się nawiązaniem do skazanych przez Międzynarodowy Trybunał Karny dla byłej Jugosławii, stąd też należy wspomnieć o tzw. trybunałach międzynarodowych *ad hoc*. Pod koniec XX wieku zostały powołane dwa trybunały, które miały za zadanie osądzenie zbrodni, które miały miejsce w byłej Jugosławii oraz w Rwandzie. Na wstępie należy podkreślić, że były to trybunały, które obejmowały swoją jurysdykcją wydarzenia, mające miejsce przed powstaniem Międzynarodowego Trybunału Karnego, zatem zgodnie ze Statutem Rzymskim nie mogły one być objęte jego jurysdykcją.

Pierwszym z trybunałów *ad hoc* był Międzynarodowy Trybunał Karny dla byłej Jugosławii. Został on powołany rezolucją Rady Bezpieczeństwa ONZ nr 827 przyjętą dnia 25 maja 1993 r.²⁴. Jego zadaniem było ściganie, udowodnienie i karanie ciężkich naruszeń międzynarodowego prawa humanitarnego konfliktów zbrojnych, popełnionych na terenie byłej Jugosławii od 1 stycznia 1991 r. Ścigane miały być następujące rodzaje czynów: ciężkie naruszenia Konwencji genewskich z 1949 r., naruszanie praw i zwyczajów wojennych, ludobójstwo i zbrodnie przeciwko ludzkości²⁵. Na podstawie art. 27 Statutu, kary pozbawienia wolności miały być wykonywane w państwach, które zgłosiły wolę przyjęcia skazanych²⁶. Wspomniane powyżej wykonanie na skazanych kary pozbawienia wolności było możliwe do realizacji w Polsce na podstawie umowy zawartej

możliwości usprawiedliwiania swoich czynów przed opinią publiczną. Sprzeciwił się temu Truman wskazując na moralne przyczyny, dla których zbrodniarze również powinni mieć prawo do uczciwego procesu. Zob. T. McCormack, *The Contribution of the International Criminal Court to Increasing Respect for International Humanitarian Law*, "The University of Tasmania Law Review" 2008, Vol. 27, No 1, s. 12.

²⁴ Rezolucja Rady Bezpieczeństwa ONZ z dnia 25 maja 1993 r. S/RES/827 (1993).

²⁵ Statut MTK dla byłej Jugosławii (załącznik do Rezolucji Rady Bezpieczeństwa ONZ z dnia 25 maja 1993 r. S/RES/827 (1993)).

²⁶ Obecnie jest to 16 państw: Albania, Belgia, Austria, Polska, Wielka Brytania, Norwegia, Słowacja, Dania, Finlandia, Estonia, Hiszpania, Włochy, Portugalia, Francja, Ukraina, Szwecja, zaś Niemcy przyjęli określoną liczbę więźniów *ad hoc*, źródło: <https://www.icty.org/en/documents/member-states-cooperation> (dostęp: 8 lipca 2023 r.)

z Organizacją Narodów Zjednoczonych w dniu 18 września 2008 r.²⁷. Trybunał zakończył swoją działalność 31 grudnia 2017 r.

Międzynarodowy Trybunał ds. Zbrodni w Rwandzie został powołany rezolucją Rady Bezpieczeństwa ONZ (RB) nr 955 (1994) z 1994 r.²⁸. Jego jurysdykcją zostały objęte ludobójstwo oraz inne poważne naruszenia międzynarodowego prawa humanitarnego wobec osób odpowiedzialnych za czyny, które miały miejsce na terytorium Rwandy oraz na terytorium państw sąsiednich wobec obywateli Rwandy, popełnionych między 1 stycznia a 31 grudnia 1994 r. Z powyższego wynika, że po pierwsze jurysdykcja ta jest ograniczona terytorialnie, a po drugie czasowo. Rezolucja wymienia także rodzaje zbrodni, które miały być osądzone przez Trybunał i były to ludobójstwo²⁹, zbrodnie przeciwko ludzkości oraz naruszenie artykułu 3 wspólnego dla Konwencji genewskich z 1949 r. Trybunał mógł orzec karę pozbawienia wolności, przy czym zaznaczono, że przy orzekaniu bierze pod uwagę praktykę sądów rwandyjskich. Ponadto pod uwagę miały być brane powaga przestępstwa oraz osobiste uwarunkowania oskarżonego. Trybunał uprawniono do zasądzenia zwrotu mienia uzyskanego w drodze przestępstwa ich prawowitym właścicielom. Kara pozbawienia wolności miała być wykonywana w Rwandzie lub innym państwie, które zgłosiło Radzie Bezpieczeństwa wolę przyjęcia skazanego. Sankcja miała być wykonywana zgodnie z prawem państwa wykonania wyroku. Trybunał miał nadzorować wykonanie orzeczenia, w tym wcześniejsze zwolnienie z kary czy ułaskawienie. W trakcie funkcjonowania Trybunału, które zakończyło się 31 grudnia 2015 r., toczyły się przed nim postępowania dotyczące 93 osób, z czego 62 oskarżonych zostało skazanych, 14 uniewinniono, w 10 przypadkach sprawy zostały przekazane sądom krajowym, zaś 2 osoby zmarły przed wydaniem wyroku³⁰. Organizacja Narodów Zjednoczonych w imieniu Międzynarodowego Trybunału ds. Zbrodni

²⁷ Umowa między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Organizacją Narodów Zjednoczonych o wykonywaniu wyroków MTK dla byłej Jugosławii, sporządzona w Hadze dnia 18 września 2008 r. (Dz.U. z 2009 r. Nr 137, poz. 1123).

²⁸ Resolution 955 (1994) adopted by the Security Council at its 3453rd meeting, on 8 November 1994.

²⁹ A. Szpak wskazuje, że Międzynarodowy Trybunał ds. Zbrodni w Rwandzie jako pierwszy skazał osobę pełniącą wysokie stanowisko państwowe za ludobójstwo, por. A. Szpak, *Odpowiedzialność mediów za ludobójstwo na przykładzie orzeczenia MTK ds. Zbrodni w Rwandzie w sprawie Nahimana, Barayagwiza, Ngeze*, „Palestra” 2012, nr 5-6, s. 111.

³⁰ Dane za <https://unictr.irmct.org/en/tribunal> (dostęp: 29 lipca 2023 r.).

w Rwandzie zawarła umowy z ośmioma państwami³¹. Skazani odbywali kary pozbawienia wolności w pięciu państwach, tj. Szwecji, Włoszech, Mali, Senegal i w Beninie³².

Ponieważ działalność obu przedmiotowych trybunałów została już zakończona, wykonywanie kar pozbawienia wolności jest obecnie nadzorowane przez Międzynarodowy Mechanizm Rezydualny dla Trybunałów Karnych³³. Jest to organ utworzony rezolucją Rady Bezpieczeństwa 1966 (2010) z dnia 22 grudnia 2010 r.³⁴. Przejął on funkcje trybunałów *ad hoc*, w tym również wykonywanie wyroków.

Jak przedstawiono powyżej trybunały *ad hoc* wykazywały liczne podobieństwa³⁵. Należy podnieść również fakt istnienia trybunałów dla Sierra Leone, Kambodży i Timoru Wschodniego, jednakże były to tzw. trybunały mieszane. Niewątpliwie wąska specjalizacja i skonkretyzowany okres, którego dotyczyła jurysdykcja powyższych organów, ułatwiła ich działanie, czego dowodem są liczne skazania. Dorobek orzeczniczy przedmiotowych trybunałów wpłynął na kształtowanie i tworzenie międzynarodowego prawa konfliktów zbrojnych³⁶. Z punktu widzenia przedmiotu niniejszego artykułu, opracowany został wzór wykonywania wyroków pozbawienia wolności na przyszłość, który został oparty na umowach z zainteresowanymi państwami.

³¹ Są to Senegal, Rwanda, Szwecja, Włochy, Francja, Swaziland (obecnie Eswatini), Benin i Mali. Dane za <https://unictr.irmct.org/en/documents/bilateral-agreements> (dostęp: 29 lipca 2023 r.).

³² <https://www.irmct.org/en/about/functions/enforcement-of-sentences> (dostęp: 29 lipca 2023 r.).

³³ Więcej o Mechanizmie, zob. D. Heidrich, *Przyszłość międzynarodowych trybunałów karnych ad hoc. Strategie zakończenia oraz rozwiązania rezydualne, ze szczególnym uwzględnieniem MTK dla byłej Jugosławii*, „Studia Europejskie” 2013, nr 3.

³⁴ Security Council Resolution 1966: Establishment, Statute, and Transitional Arrangements S/RES/1966 (2010).

³⁵ Porównanie obu trybunałów *ad hoc* zob. P. Akhavan, *The International Criminal Tribunal for Rwanda: The Politics and Pragmatics of Punishment*, „The American Journal of International Law” 1996, Vol. 90, No. 3.

³⁶ O orzecznictwie trybunałów *ad hoc* zob. B. Holá, A. Smeulders, C. Bijleveld, *International Sentencing Facts and Figures: Sentencing Practice at the ICTY and ICTR*, „Journal of International Criminal Justice” 2011, Vol. 9, Issue 2.

4. Międzynarodowy Trybunał Karny

Idea uniwersalnego międzynarodowego trybunału, który karałby sprawców zbrodni o charakterze międzynarodowym, była bliska zrealizowania już w dwudziestoleciu międzywojennym. Po zabójstwie króla Jugosławii Aleksandra i francuskiego ministra spraw zagranicznych, przyjęto w 1937 r. Konwencję o zapobieganiu i karaniu terroryzmu oraz akt wykonawczy do niej, tj. Konwencję o utworzeniu Międzynarodowego Trybunału Karnego. Jednak żadna z nich nie weszła w życie ze względu na wybuch II wojny światowej. Mimo to był to istotny krok do stworzenia międzynarodowego prawa karnego, szczególnie z uwagi na zdefiniowanie przestępstwa o charakterze międzynarodowym, rozumianego jako czyn, który miał być karany przez organ międzynarodowy³⁷. O możliwości sądzenia i sankcjonowania przez podmiot międzynarodowy stanowi również w art. VI Konwencji w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa³⁸. Co istotne, jego jurysdykcja miała obejmować wyłącznie państwa, przyjmujące ten dokument.

Przyjęcie w 1998 r. Statutu Międzynarodowego Trybunału Karnego, wraz z jego nowelizacjami następującymi w kolejnych latach, stanowi niejako zakończenie XX wieku³⁹, uznawanego za najkrwawszy okres w historii ludzkości. Co prawda można dyskutować nad tą kwestią, gdyż we wcześniejszych stuleciach nie brakowało okrucieństwa i rządów bezwzględnych władców, jednakże postęp techniczny pozwolił na zabijanie na niespotykaną do tej pory skalę, zaś ideologie totalitarne zaczęły przenikać wszelkie sfery ludzkiego życia. Nawet współcześnie coraz więcej konfliktów sprowadza się nie tylko do zajęcia określonego terytorium, czy do wymuszenia

³⁷ Warto zauważyć, że do tego organu, jak i do Trybunałów powołanych po II wojnie światowej odnosili się badacze postulujący utworzenie MTK już w latach 50. XX w., por. V. Pella, *Towards an International Criminal Court*, "The American Journal of International Law" 1950, Vol. 44, No. 1.

³⁸ Konwencja w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa, uchwalona przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 9 grudnia 1948 r. (Dz. U. z 1952 r. Nr 2, poz. 9, ze zm.).

³⁹ Należy wskazać, że próby powołania Międzynarodowego Trybunału Karnego o charakterze uniwersalnym miały miejsce w okresie powojennym, powstał nawet projekt umowy międzynarodowej w tym zakresie, jednakże w trakcie „zimnej wojny” nie było możliwe stworzenie takiego organu. Więcej o historii powstawania MTK, zob. C. Bassiouni, *Chronology of Efforts to Establish an International Criminal Court*, "Revue internationale de droit penal" 2015, Vol. 86, No 3.

określonych ustępstw, ale przede wszystkim do likwidacji grup narodowych, etnicznych, rasowych, czy religijnych. Po II wojnie światowej nie doszło do poprawy tej kwestii. Klasyczne studium przypadków stanowią ludobójstwo w Rwandzie, wojna domowa w byłej Jugosławii, czy rządy Czerwonych Khmerów w Kambodży. W licznych konfliktach w Afryce, jak i Ukrainie, widoczna jest właśnie ta ludobójcza tendencja, podczas gdy jeszcze w czasach napoleońskich toczono wojny przede wszystkim w celu podporządkowania sobie przeciwnika, poprzez starcia regularnych armii. Tym samym przemowa Adolfa Hitlera poprzedzająca napad na Polskę w 1939 r.⁴⁰ spełnia się nieustająco na naszych oczach, mimo że wódz III Rzeszy przegrał wojnę, a jego ideologia oficjalnie została potępiona i zakazana.

Te tragiczne aspekty XX wieku zostały podniesione w preambule Statutu Rzymskiego. Podkreślono delikatną mozaikę, spajającą ludzi, a którą w każdej chwili można zniszczyć. Powiązano popełnianie zbrodni z naruszeniem zasad Karty Narodów Zjednoczonych wskazując, że zagrażają one pokojowi, bezpieczeństwu i pomyślności świata. Uznano, że tego typu zachowania nie mogą zostać bezkarne, przez co ich ściganie musi być podejmowane zarówno przez zainteresowane państwa, przez co rozumiano jurysdykcję karną w stosunku do osób odpowiedzialnych, jak i społeczność międzynarodową. Podkreślono również, że jurysdykcja MTK ma być komplementarna w stosunku do jurysdykcji państwa⁴¹. Celami wymienionym w preambule są zarówno karanie sprawców, jak i prewencja przed

⁴⁰ W przemowie do wyższych dowódców wygłoszonej 22 sierpnia 1939 r. Adolf Hitler miał stwierdzić: „Naszą siłą jest nasza szybkość i nasza brutalność. (...) Co głosić o mnie będzie słaba zachodnioeuropejska cywilizacja, jest mi obojętne. Wydałem rozkaz i każę każdego rozstrzelać, kto by chociaż jednym słowem usiłował krytykować, iż celem wojny nie jest osiągnięcie oznaczonych linii, lecz fizyczne zniszczenie przeciwnika. W tym celu przygotowałem na razie tylko na wschodzie moje oddziały Totenkopf*, rozkazując im zabijać bez miłosierdzia i bez litości mężczyzn, kobiety i dzieci polskiego pochodzenia i polskiej mowy. Tylko w ten sposób zdobędziemy przestrzeń życiową, której potrzebujemy. Kto dziś jeszcze mówi o wytępieniu Ormian?”, cyt. za T. Kułakowski, *Gdyby Hitler zwyciężył...*, Warszawa 1959, s. 22-23; należy jednak podkreślić, że również I wojna światowa wiązała się z licznymi okrucieństwami, na co wskazuje list Wilhelma II do Franciszka Józefa, w którym pisze on o konieczności zabijania Francuzów bez względu na płeć i wiek i używanie metod terrorystycznych dla złamania oporu przeciwnika, zob. N. Jørgensen, *The Responsibility of States for International Crimes*, Oxford 2000, s. 4.

⁴¹ Więcej o jurysdykcji MTK oraz problemach z odróżnieniem od jurysdykcji krajowej zob. K. Kochel, *Jurysdykcja MTK a jurysdykcja sądów krajowych*, „Zeszyty Naukowe Instytutu Administracji AJD w Częstochowie. Gubernaculum et Administratio” 2015, nr 2(12).

kolejnymi zbrodniami. Istotnym miało być silne przywiązanie do zasad wyrażonych w Karcie Narodów Zjednoczonych, czyli zakazu użycia siły i groźby jej użycia w stosunkach międzynarodowych, ale również zakazu interwencji, które niejednokrotnie prowadziły do tragicznych sytuacji. Jest to szczególnie widoczne w sytuacji, kiedy przedmiotowa zasada musiała być wyważona z ochroną podstawowych praw człowieka, a żadne z postanowień Statutu nie mogło być pretekstem do interwencji w wewnętrzną politykę i działanie państwa⁴².

Tematem niniejszego opracowania nie jest organizacja i działanie MTK. Jednakże rozważając tematy związane z jego ideą i funkcjonowaniem w praktyce nie sposób pominąć katalogu zbrodni, które są objęte jego jurysdykcją. Obecnie, po poprawkach, MTK sędzi oskarżonych⁴³ o cztery typy zbrodni: zbrodnię ludobójstwa, zbrodnie przeciwko ludzkości, zbrodnie wojenne i zbrodnię agresji⁴⁴. Katalog ten został wypracowany po długich negocjacjach, ponieważ wśród propozycji czynów, które miały być karane znajdowały się jeszcze: terroryzm, handel narkotykami czy apartheid⁴⁵. Warto podkreślić, że opisany zbiór czynów jest określany jako tzw. *core crimes*, które dotyczą umów z zakresu międzynarodowego prawa humanitarnego konfliktów zbrojnych⁴⁶. Nie jest przedmiotem tego

⁴² Należy w tym miejscu przytoczyć zdanie M. Królikowskiego, który stwierdził, że „Istnienie zespołu norm nakierowanych na zapewnienie ścigania i ukarania sprawców przestępstw, które znajdują się w centrum zainteresowania społeczności międzynarodowej, nie budzi dzisiaj wątpliwości”, zob. M. Królikowski, *Problem „Prawa Karnego Międzynarodowego”*, „Kwartalnik Prawa Publicznego” 2007, nr 3, s. 53.

⁴³ O postępowaniu przygotowawczym i roli prokuratora oraz zasadach wnoszenia oskarżenia zob. H. Kuczyńska, *Rola prokuratora w postępowaniu przygotowawczym przed międzynarodowymi trybunałami karnymi*, „Studia Prawnicze” 2010, nr 2 (184).

⁴⁴ Zdaniem A. Podkówki, utworzenie MTK stanowi uzupełnienie luki bezkarności, ponieważ mimo określenia norm międzynarodowego prawa humanitarnego konfliktów zbrojnych, brakowało mechanizmu ich egzekwowania. Niewątpliwie należy się zgodzić z tym zdaniem, warto jednak zwrócić uwagę na ograniczoną skuteczność MTK, a z drugiej strony na fakt, że szczególnie poważne naruszenia powodowały od zakończenia II wojny światowej reakcję w postaci powołania trybunałów międzynarodowych, zob. A. Podkówka, *Międzynarodowy Trybunał Karny jako wypełnienie „luki bezkarności” w prawie międzynarodowym*, „Zeszyty Naukowe Towarzystwa Doktorantów UJ. Nauki Społeczne” 2018, nr 2 (21).

⁴⁵ S. Domaradzki, *Stany Zjednoczone a Międzynarodowy Trybunał Karny. Od polityki poparcia do zwalczania*, „Krakowskie Studia Międzynarodowe” 2004, nr 4, s. 26. Warto zwrócić uwagę na opisaną w przytoczonym artykule ewolucję stosunku Stanów Zjednoczonych do MTK i powody zmiany podejścia.

⁴⁶ Podnosi to P. Grzebyk, nawiązując także do Projektu artykułów w sprawie zapobiegania i karania zbrodni przeciwko ludzkości przyjętego w 2019 r., wskazuje, że karanie zbrodni

artykułu szczegółowa analiza normatywna tych czynów, jednakże należy zaznaczyć, że są to szczególnie ciężkie naruszenia zarówno podstawowych praw człowieka, jak i międzynarodowego prawa humanitarnego konfliktów zbrojnych. Należy jednak uwypuklić, że MTK może osądzać zbrodnie popełnione wyłącznie po wejściu w życie Statutu. W konsekwencji nie dojdzie w tym przypadku do rozpatrzenia licznych naruszeń prawa międzynarodowego, które miały miejsce w XX wieku, a których sprawcy niejednokrotnie pozostają na wolności⁴⁷. Dalsze ograniczenia nakłada art. 15*bis* w stosunku do ścigania zbrodni agresji⁴⁸. Warty odnotowania jest fakt, że zawarta w preambule subsydiarność jurysdykcji przedmiotowego sądu została rozwinięta w art. 17 Statutu, wskazującym przypadki, w których MTK stwierdza niedopuszczalność sprawy. Po pierwsze wynika ona z zasady *ne bis in idem*, ponieważ Trybunał nie orzeka w przypadku, gdy sprawa jest przedmiotem postępowania karnego w danym państwie. Nie dotyczy to również przypadku, w którym proces się toczył, ale ostatecznie zaniechano wniesienia oskarżenia. Wyjątkami są sytuacje, gdy

międzynarodowych zostało w nich uznane nie tylko za obowiązek wynikający z prawa traktatowego, ale również ze zwyczaju międzynarodowego, który, co należy podkreślić, stanowi równorzędne źródło prawa międzynarodowego z umowami międzynarodowymi, por. P. Grzebyk, *Trudności w penalizacji zbrodni międzynarodowych w prawie krajowym – uwagi wstępne w: Zbrodnie międzynarodowe w prawie krajowym wybranych państw*, P. Grzebyk red., Warszawa 2022, s. 7-8.

⁴⁷ Warto w tym miejscu zauważyć, że w czasie procesów norymberskich obrońcy oskarżonych powoływali się na zasadę *nulla poena sine lege*, wskazując na brak podstawy prawnej do karania dygnitarzy niemieckich w czasie popełniania czynów, które były im zarzucane, zob. S. Dana, *Beyond Retroactivity to Realizing Justice: A Theory on the Principle of Legality in International Criminal Law Sentencing*, "Journal of Criminal Law and Criminology" 2008/2009, Vol. 99, Issue 4, s. 884.

⁴⁸ Warto przytoczyć za H. Kuczyńską opinię, że to zbrodnie agresji jest matką wszystkich innych zbrodni, co stawia pytanie o słuszność kompromisu przyjętego podczas konferencji w Kampali. Jednakże ten niedoskonały kompromis pozwala w ogóle ścigać przestępstwo agresji, zob. H. Kuczyńska, *Odpowiedzialność przed Międzynarodowym Trybunałem Karnym za zbrodnie prawa międzynarodowego popełnione w czasie konfliktu w Ukrainie*, „Palestra” 2022, nr 4, s. 17. Na ograniczenia podmiotowe w ściganiu zbrodni agresji zwraca uwagę T. Iwanek, co może spowodować, że osoby, którym nie można przypisać przynajmniej kierowania działaniem państwa unikną odpowiedzialności, zob. T. Iwanek, *Zbrodnie agresji w prawie międzynarodowym: stan po nowelizacji Statutu Rzymskiego MTK*, „Studia Politicae Universitatis Silesiensis” 2013, t. 11, s. 293-294. W tym kontekście warto przywołać opinię sądu izraelskiego, który osądzając Adolfa Eichmanna stwierdził, że odpowiedzialność organizatora nie jest mniejsza, a może być większa niż tego, kto osobiście popełnia zbrodnię, por. M. Wagner, *The ICC and its Jurisdiction – Myths, Misperceptions and Realities*, "Max Planck Yearbook of United Nations Law" 2003, Vol. 7, s. 429-430.

państwo nie wyraża woli lub jest niezdolne do rzeczywistego prowadzenia postępowania karnego. Powyższe wyjątki są konieczne, ponieważ może dojść do sytuacji, gdy tzw. państwo upadłe nie jest w stanie prowadzić postępowania karnego, ze względu na dysfunkcjonalność wymiaru sprawiedliwości, zaś zbrodniarz może niejednokrotnie być uważany za bohatera, co skutkuje brakiem woli osądzenia go. Teoretycznie może to również wynikać ze skromnych lub niedostatecznych metod kryminalistycznych umożliwiających odtworzenie nawet regularnego zdarzenia kryminalnego⁴⁹ lub też braku wypracowania odpowiedzialnej, weryfikowalnej i odpowiedniej praktyki w tym zakresie⁵⁰. Trzeba też zauważyć, że różna może być interpretacja określonych działań, choćby w sytuacji, gdy zbrodnię agresji dane państwo uważa za operację antyterrorystyczną. Ponadto rozpatrywanie sprawy jest niedopuszczalne, gdy osoba podejrzana była już osądzona z powodu danego czynu przez MTK lub kiedy waga sprawy nie uzasadnia dalszego działania Trybunału⁵¹. To ostatnie podkreśla, że przedmiotowy sąd powinien orzekać wyłącznie w przypadku spraw poważnych, które nie zostały osądzone w sposób prawidłowy przez państwowy wymiar sprawiedliwości⁵².

O karach, które mogą zostać zasądzone w przypadku stwierdzenia winy oskarżonego stanowi część VII Statutu. Przede wszystkim jest to sankcja

⁴⁹ K. Choromański, *Forensic Chemiluminescence Effect in Polish Crime Scene Investigation Practice and its Implications in Bloodstain Pattern Analysis*, "International Journal of Legal Studies" 2022, 1(11): str. 13-21, DOI: 10.5281/zenodo.6891856.

⁵⁰ K. Choromański, *Prioritisation for Forensic DNA Genetic Testing - Bloodstain Pattern Analysis Approach*, "International Journal of New Economics and Social Sciences" 2022, 1 (15): 71-76 DOI: 10.5281/zenodo.7114358.

⁵¹ Trzeba wskazać także inny „próg”, który może powodować ograniczenie jurysdykcji MTK, ponieważ zbrodnie wojenne mogą być ścigane, w szczególności jeżeli są popełniane w ramach realizacji planu lub polityki albo kiedy zbrodnie te są popełniane na szeroką skalę. Można się zastanawiać nad zasadnością takiego sformułowania tego przepisu, jednak stanowił on kompromis pomiędzy żądaniami państw, z których część domagała się wyższego „progu”, por. K. Dormann, *War Crimes under the Rome Statute of the International Criminal Court, with a Special Focus on the Negotiations on the Elements of Crime*, "Max Planck Yearbook of United Nations Law" 2003, Vol. 7, s. 349.

⁵² Należy wskazać, że zgodnie z jedną z zasad norymberskich, piastowane stanowisko nie chroni przed postępowaniem, nawet, jeżeli wiąże się ono z immunitetem. Trybunał skorzystał z tego uprawnienia ścigając prezydenta Sudanu Al.-Bashira, warto jednak wskazać na słabości związane z wykonaniem nakazu aresztowania, gdy państwo, które zatrzymało podejrzanego nie zamierza go wydać. Zob. G. Barnes, *The International Criminal Court's Ineffective Enforcement Mechanisms: The Indictment of President Omar Al Bashir*, "Fordham International Law Journal" 2011, Vol. 34, Issue 6.

polegająca na pozbawieniu wolności na czas oznaczony, nieprzekraczający 30 lat lub w wyjątkowych okolicznościach, gdy ciężar popełnionej zbrodni i właściwości osobiste skazanego przemawiają za tym, że może być to dożywotnie pozbawienie wolności. Należy podkreślić powyższe ograniczenia, umożliwiające wymierzenie najwyższego wymiaru kary, wyłącznie w przypadku najcięższych czynów, a co jest warte odnotowania jurysdykcją MTK są objęte z definicji zbrodnie o największej wadze. Z drugiej strony, trzeba uwypuklić, że zbrodni nie można porównywać⁵³. Mimo że wszystkie omawiane czyny są wyjątkowo ciężkie, to konieczna jest możliwość gradacji kar. Warte odnotowania jest, że MTK wymierzając karę dożywotniego pozbawienia wolności ma na względzie także inne przesłanki niż sam czyn, czyli uwarunkowania osądzanego, co przypomina również dyrektywy wymiaru kary, określone w polskim kodeksie karnym⁵⁴. Należy również wskazać, że Statut nie określa, w jakich jednostkach czasu należy wymierzać sankcję, zatem wydaje się, iż może zostać ona wymierzona w dowolny sposób⁵⁵. Poza karą pozbawienia wolności dokument przewiduje również kary majątkowe, dopuszczając orzeczenie zarówno grzywny, jak i przepadku korzyści, majątku i aktywów pochodzących bezpośrednio lub pośrednio z przestępstwa. Wydaje się, że ta norma pozwala np. na pozbawienie majątku pochodzącego z rabunku dokonanego w trakcie agresji. Jednakże pewne zagrożenie dla tej możliwości stwarza klauzula o nienaruszaniu nabytych w dobrej wierze praw osób trzecich, pozwalająca na usiłowanie ukrywania majątku pochodzącego z przestępstwa. Ostatecznie jednak to MTK określa czy do nabycia przez osoby trzecie praw doszło w dobrej wierze. W przypadku orzeczenia kary łącznej, nie może ona przekroczyć 30 lat pozbawienia wolności. Statut przewiduje również utworzenie Funduszu Powierniczego, zasilanego z wartości majątkowych pochodzących z grzywien i przepadków, zaś jego dochody mają być przekazywane na rzecz ofiar przestępstw.

⁵³ Mimo że uznaje się, iż zbrodnie, w których Trybunał jest właściwy są w teorii jednakowo ciężkie, zob. M. Frulli, *Are Crimes against Humanity More Serious than War Crimes?*, "European Journal of International Law" 2001, Vol. 12, No 2, s. 330, za *Separate Opinion of Judge Cassese, Prosecutor v. Tadić*, par. 7.

⁵⁴ Por. art. 53 ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (Dz. U. z 2022 r. poz. 1138, ze zm.).

⁵⁵ Jak dotąd Trybunał wymierzając kary posługiwał się latami i miesiącami jako jednostkami czasu, jednak z literalnego brzmienia Statutu wydaje się, że jest możliwe wyrażenie kary także w dniach, czy tygodniach.

Podsumowując zagadnienia związane z karami orzeczonymi przez MTK, należy zauważyć, że Statut nie przewiduje kary śmierci, co jak się wydaje świadczy o ostatecznej rezygnacji z tej kary przez społeczność międzynarodową. Nie zmienia to jednak faktu, że kara śmierci za zbrodnie wymienione w przedmiotowym dokumencie, może być przewidziana w prawie wewnętrznym poszczególnych państw, co obrazuje proces i śmierć Sad-dama Husajna⁵⁶.

5. Wykonywanie kar wymierzonych przez Międzynarodowy Trybunał Karny

O wykonywaniu kar zasądzonych przez MTK stanowi część X Statutu. Trybunał nie dysponuje własnym zakładem karnym, w którym mogliby odbywać karę skazani. Nie posiada również służb, mogących obsługiwać system penitencjarny. Z tego powodu, kary pozbawienia wolności są wykonywane przez państwa⁵⁷. Art. 103 przewiduje, że to Trybunał, wyznacza państwo, w którym kara pozbawienia wolności będzie wykonywana, jednak nie ma w tym całkowitej swobody, ponieważ może wybierać tylko z listy państw, które zadeklarowały wolę przyjęcia skazanych. Warte odnotowania jest to, że wola stron może być ograniczona przez warunki zastrzeżone przez państwo przy składaniu deklaracji, jednak również na nie Trybunał musi wyrazić zgodę. Państwo wyrażające wolę przyjęcia skazanych może zatem zastrzec ograniczenia, jednakże nie w chwili wyznaczenia do przyjęcia skazanych. W następstwie powyższego konieczna jest analiza możliwości i warunków, jakimi dysponuje deklarujący przyjęcie

⁵⁶ Należy podkreślić, że wykonywanie kary śmierci za zbrodnie przeciwko międzynarodowemu prawu humanitarnemu konfliktów zbrojnych były wykonywane jeszcze po procesach norymberskim i tokijskim, czego przykładem były wyroki wydane przez Najwyższy Trybunał Narodowy w Polsce, czy wyrok w sprawie Adolfa Eichmanna wydany przez sąd izraelski, jednakże od czasów trybunałów dla byłej Jugosławii i Rwandy, kara śmierci nie jest przewidziana. Więcej o rezygnacji z kary śmierci w międzynarodowym prawie karnym zob. S. Freeland, *No longer acceptable: the exclusion of the death penalty under international criminal law*, "Australian Journal of Human Rights" 2010, Volume 15(2).

⁵⁷ Na brak możliwości wykonania kary przez Trybunał, rodzącą konieczność współpracy w tym zakresie, ale również w kwestii ścigania sprawców, zob. A. Cassese, *The Statute of the International Criminal Court: Some Preliminary Reflections*, "European Journal of International Law" 1999, vol. 10, s. 164.

skazanych. Jednocześnie państwo ma możliwość wyboru, ponieważ w konkretnej sprawie informuje MTK, czy akceptuje jego decyzję⁵⁸.

Należy wskazać, że państwo wykonania jest zobowiązane poinformować Trybunał o okolicznościach, które mogłyby istotnie rzutować na warunki i długość pozbawienia wolności. Można tu wskazać choćby możliwość wymierzenia na podstawie prawa danego państwa kary w określonym wymiarze⁵⁹. MTK może wówczas zmienić państwo wykonania wyroku, do czego posiada uprawnienia na każdym etapie, a o co może wnioskować również skazany. Trzeba jednak zwrócić szczególną uwagę na przesłanki, którymi Trybunał kieruje się przy wyborze kraju do wykonania wyroku. Przede wszystkim państwa mają dzielić odpowiedzialność za wykonanie wyroków, zgodnie z zasadą słusznego podziału. Po drugie, istotne jest stosowanie szeroko akceptowanych standardów międzynarodowego prawa traktatowego, regulujących traktowanie więźniów, co wiąże się z respektowaniem praw człowieka. Poza tym przedmiotowy sąd bierze pod uwagę warunki dotyczące skazanego, jego opinię i obywatelstwo. Statut zawiera również ogólną klauzulę o uwzględnieniu wszelkich innych czynników dotyczących zbrodni, skazanego i efektywnego wykonania kary. W przypadku gdyby nie wybrano żadnego z państw, miejscem pozbawienia wolności jest Holandia.

Wyrok wiąże państwo i nie może ono go zmienić. Podobnie wyłącznie Trybunał ma prawo rozpoznawać odwołania od wyroków i wnioski o wznowienie postępowania, a państwo wykonania nie może przeszkadzać w składaniu wniosków. Wskazuje to, że państwo wykonania sankcji ma za zadanie dostarczyć systemu penitencjarnego, nie zaś ingerować w kwestie procesowe, które pozostają całkowicie w kompetencji Międzynarodowego

⁵⁸ Powodem takiej regulacji są potencjalne skutki polityczne, które mogą wiązać się z przyjęciem określonej osoby do wykonania wyroku, zob. H. van der Wilt, *The transfer of the execution of sentences of the International Criminal Court in light of inter-State practice*, w: *Research Handbook on the International Penal System*, R. Mulgrew, D. Abels red., 2016, s. 194. Ten sposób wyrażania zgody przez państwo został określony jako „podwójna zgoda”, zob. H. Abtahi, S. Koh, *The Emerging Enforcement Practice of the International Criminal*, „Court Cornell International Law Journal” 2012, Vol. 45, Issue 1, s. 6.

⁵⁹ Jednocześnie trzeba zaznaczyć brak możliwości m.in. udzielenia azylu osobie oskarżanej o zbrodnie międzynarodowe, co wynika z Rezolucji Zgromadzenia Ogólnego ONZ 3074 (XXVIII) z 3 grudnia 1973 r. W kontekście możliwości objęcia amnestią słuszny wydaje się pogląd, że amnestia w danym państwie nie może podminowywać całego systemu międzynarodowego prawa karnego i działalności organów międzynarodowych, zob. Y. Naqvi, *Amnesty for war crimes: Defining the limits of international recognition*, „International Review of the Red Cross” 2003, Vol. 85, Issue 851.

Trybunału Karnego. Podkreśla to dodatkowo art. 106 pozostawiający Trybunałowi nadzorowanie wykonywania kary oraz warunków pozbawienia wolności. Warunki te mają być regulowane przez państwo wykonania, zgodnie z prawem traktatowym, ale nie mogą one być lepsze lub gorsze od warunków, w jakich przebywają więźniowie skazani za podobne zbrodnie. Tym samym należy podkreślić równość w odbywaniu kary przez skazanych przez MTK i brak dyskryminacji. W konsekwencji nie są dopuszczalne wobec skazanego zarówno szykany, jak i nie jest dopuszczalne traktowanie specjalne, co mogłoby stanowić rodzaj narzędzia umożliwiającego choćby teoretycznie poprawienie stosunków z państwem pochodzenia skazanego.

Statut MTK przewiduje również postępowanie ze skazanym po odbyciu przez niego kary pozbawienia wolności. Jeżeli nie jest on obywatelem państwa, w którym wykonywana jest kara, może on zostać przekazany do państwa, które jest zobowiązane do jego przyjęcia lub do innego, które wyraża na to zgodę lub zezwolić na pozostanie na swoim terytorium. Przy przekazaniu państwo bierze pod uwagę opinię skazanego. Należy zauważyć, że Statut dopuszcza przekazanie go do państwa, które domaga się wydania lub przekazania w celu przeprowadzenia postępowania karnego lub wykonania kary.

Jurysdykcję MTK nad skazanym podkreśla również art. 108 Statutu. Nie dopuszcza on ścigania, ukarania lub ekstradycji do państwa trzeciego przez państwo wykonania z powodu czynu popełnionego przed przekazaniem skazanego, chyba że Trybunał po wysłuchaniu skazanego wyda na to zgodę. Wyjątkiem jest przypadek, gdy skazany przez więcej niż 30 dni dobrowolnie pozostaje na terytorium państwa wykonania lub powrócił na nie po jego opuszczeniu. Państwo nie jest również władne zwolnić skazanego przed upływem orzeczonej kary, co stanowi wyłączne uprawnienie MTK. Po odbyciu określonej części kary Trybunał dokonuje oceny wyroku pod kątem zmniejszenia jej wymiaru, badając postawę skazanego wyrażoną we współpracy z Trybunałem, jego pomoc w wykonywaniu kary i naprawienie szkody oraz inne czynniki.

Statut pozostawia prawu wewnętrznemu stron przedmiotowego dokumentu wykonanie orzeczeń grzywny oraz przepadku, co jest o tyle cenne, że nie wyznacza się w tym wypadku jednego państwa wykonującego. Umowa przewiduje również istotną możliwość, z powodów wcześniej wskazanych, podejmowania środków w celu odzyskania równowartości

majątku, korzyści lub aktywów. Zajęty majątek i kwoty uzyskane z jego sprzedaży mają być przekazane Trybunałowi.

Statut przewiduje również postępowanie w przypadku ucieczki skazanego z państwa wykonania. Po konsultacji z Trybunałem może ono złożyć wniosek o wydanie przez państwo, w którym ta osoba się znajduje. W przypadku, gdy między tymi podmiotami nie ma porozumień dwustronnych lub wielostronnych, państwo wykonania dopiero wówczas może wystąpić do MTK o to, aby zażądano wydania osądzonego.

Kwestia wykonywania wyroków stanowi również przedmiot Reguł Procesowych i Dowodowych⁶⁰, przyjętych przez Zgromadzenie Państw-Stron na podstawie art. 51 ust. 1 Statutu Rzymskiego⁶¹. Zagadnieniu temu jest poświęcony rozdział 12 powyższego dokumentu. Reguła 200 stanowi o ustanowieniu i uaktualnianiu listy państw, które zgodziły się na przyjęcie skazanych do wykonania wyroku w ramach rejestru. Jeżeli jednak Prezydium nie wyraża zgody na warunki zastrzeżone przez podmiot, wówczas nie zostaje on wpisany na wskazaną wyżej listę. Ponadto Prezydium może żądać od kraju dodatkowych informacji. W odniesieniu do warunków, państwo może w każdej chwili z nich zrezygnować. Fakt ten musi zostać potwierdzony przez Prezydium. Należy jednak wskazać, że zastrzeżenie warunków możliwe jest wyłącznie przy złożeniu deklaracji, nie zaś później. Reguły dopuszczają rezygnację przez państwo z przyjmowania nowych skazanych, jednakże nie może to wpływać na wykonanie wyroków, którymi są objęci przyjęci osądzeni. Ważnym postanowieniem jest upoważnienie Trybunału do zawierania z państwami umów dwustronnych, określających warunki przyjmowania skazanych, co jak pokazuje praktyka stało się standardem. Reguła 201 określa przesłanki, jakimi kieruje się MTK przy rozdzielaniu skazanych, biorąc pod uwagę równość pod względem geograficznym, możliwość przyjęcia przez państwo skazanych, liczbę osądzonych już przyjętych i inne czynniki. W Regule 202 podniesiono, że nie można przekazać do wykonania wyroku, który nie jest ostateczny. Skazany powinien zostać pisemnie poinformowany o wyborze państwa odbywania

⁶⁰ The Rules of Procedure and Evidence, Official Records of the Assembly of States Parties to the Rome Statute of the International Criminal Court, First session, New York, 3-10 September 2002 (ICC-ASP/1/3 and Corr.1).

⁶¹ Warto zwrócić uwagę na zdanie M. Płachty, który podkreśla wagę Reguł oraz to, że mimo sporządzenia ich również w przypadku trybunałów karnych *ad hoc*, nie można stwierdzić, iż te sporządzone dla MTK są prostym ich powtórzeniem. Więcej zob. M. Płachta, *Kodeks postępowania MTK*, „Studia Europejskie” 1999, nr 4.

wyroku i w wyznaczonym, odpowiednim terminie zająć pisemne stanowisko, a za zgodą Trybunału również ustne. MTK przekazuje do państwa wykonania wyroku informacje dotyczące skazanego oraz wyroku, jak i wymiaru sankcji wobec osadzonego oraz pozostałego do wykonania. Należy zaznaczyć, że Reguły dopuszczają nieprzyjęcie skazanego przez państwo, wówczas Prezydium wybiera inne, które złożyło deklarację.

Po zawiadomieniu Prokuratora i skazanego, osądzony powinien być niezwłocznie przekazany do kraju wykonania wyroku. Reguła 207 odnosi się do państwa tranzytowego, które w przypadku nieplanowanego lądowania jest zobowiązane zapewnić warunki do zatrzymania skazanego w warunkach odosobnienia. Jest to problematyczne w przypadku tranzytu przez terytorium państw, które nie są stronami Statutu Rzymskiego, bowiem w tym przypadku Reguły nie stanowią o państwie-stronie, a państwie. Warto dodatkowo podkreślić, że Reguły niejako zobowiązują wszystkie państwa do umożliwienia przelotu statku powietrznego nad swoim terytorium, ponieważ przywołana norma nie stanowi o państwie-stronie, jak w przypadku innych jednostek redakcyjnych, ale o państwie tranzytu. Wymusza to postawienie pytania o to, czy ta zasada nie ma na celu nałożenie obowiązków również na państwa trzecie, które nie związały się Statutem Rzymskim. Szczególnie, że w ustępie 2 przedmiotowej Reguły, który dotyczy tranzytu, wskazuje się na obowiązki państwa-strony. Kolejna Reguła stanowi, że zwykle koszty wykonania kary pozbawienia wolności ponosi państwo wykonania kary, zaś pozostałe koszty obciążają Trybunał. Prezydium w każdej chwili może zmienić państwo wykonania kary z własnej inicjatywy lub na pisemny wniosek zarówno skazanego jak i Prokuratora.

Reguła 210 odnosi się do procedury zmiany państwa wykonania kary. Przed podjęciem decyzji Prezydium zapoznaje się z opinią państwa wykonania kary, skazanego i Prokuratora. Uzyskując wszelkie inne istotne dla sprawy informacje i biorąc pod uwagę opinie ekspertów wydaje decyzję, o której informuje skazanego, Prokuratora i państwo wykonania kary.

Reguły 211-213 dotyczą nadzoru nad wykonaniem kary pozbawienia wolności przez Trybunał. Może on, w porozumieniu z państwem wykonania kary, upewnić się co do prawidłowych warunków wykonywania kary, żądać informacji, sprawozdania lub opinii eksperta z przedmiotowego państwa lub innych wiarygodnych źródeł. Może również delegować, po notyfikacji państwu wykonania kary, sędziego Trybunału w celu wysłuchania skazanego, bez obecności przedstawicieli państwa wykonania sankcji. Umożliwia również przekazanie państwu uzyskanej opinii.

W przypadku, gdy prawo państwa wykonania kary dopuszcza, aby skazany podejmował działalność poza zakładem karnym, wówczas ten fakt musi być przekazany MTK. W celu wykonania zawyrokowanych grzywien, przepadków i odszkodowań, państwo jest zobowiązane przed zakończeniem odbywania kary poinformować Trybunał o wydaniu skazanemu pozwolenia na pozostanie na jego terytorium lub o zamiarze przekazania go do innego państwa.

Reguła 214 odnosi się do sytuacji, gdy państwo wykonania sankcji zamierza wszcząć postępowanie karne lub wykonać wyrok, który zapadł przeciwko skazanemu przed przekazaniem go w celu wykonania orzeczenia MTK. Jest wówczas zobowiązane do przekazania Prezydium stanu faktycznego i subsumpcji, przedstawienia odpowiednich norm prawnych dotyczących m.in. możliwych kar, kopii orzeczeń i innych dokumentów, które państwo ma zamiar wykonać. Do Prezydium kierowane mogą być również wszelkie wnioski o ekstradycję, które kieruje państwo trzecie. W obu powyższych przypadkach niezbędne jest załączenie protokołu zawierającego opinię osądzanego, zaś Prezydium ma prawo żądać dodatkowych informacji, zarówno od państwa wykonania kary, jak i żądającego wydania skazanego. Warto odnotować, że wszystkie dokumenty związane z tymi wnioskami są przekazywane Prokuratorowi. Ponadto Prezydium może zdecydować o przeprowadzeniu przesłuchania i to ono niezwłocznie podejmuje decyzję, która jest doręczana zainteresowanym stronom. Adnotacji wymaga również fakt, że wydanie skazanego do państwa trzeciego może być zastrzeżone warunkami, które dotyczą np. wcześniejszego wykonania orzeczenia wydanego przez sąd.

Przytoczony wcześniej zbiór Reguł odnosi się również do wykonania grzywien, przepadków oraz odszkodowań zasądzonych przez MTK. Trybunał powinien w tym celu podjąć współpracę z wszystkimi państwami, z którymi osądzanego mogłyby łączyć bezpośrednie stosunki obywatelstwa, narodowości, zamieszkania lub gdzie mogą znajdować się jego aktywa lub inne mienie lub państwa, z którymi podobne związki mają ofiary. Warto zauważyć, że dotyczy to wszystkich państw, nie zaś wyłącznie państw, które są stronami Statutu Rzymskiego. Reguły stanowią o zakresie informacji o skazanym oraz mieniu, co do których zgłaszane są żądania. Jednocześnie państwo-strona jest zobowiązane odzyskać wartość mienia, jeżeli nie może odzyskać jego samego. Ponadto Trybunał przekazuje informacje o ofiarach oraz o tym czy odszkodowania mają być im wypłacane bezpośrednio, czy też uzyskany majątek ma być przekazywany na Fundusz

Powierniczy. Polecenia Trybunału nie mogą być zmieniane przez państwo, do którego są kierowane.

Reguła 223 ustanawia reguły skracania odbywania kary, o której stanowi Izba Odwoławcza w składzie trzech sędziów. Skład orzekający bierze pod uwagę zachowanie skazanego podczas odbywania kary, fakt wskazujący na odcięcie się od swoich zbrodni, efekty resocjalizacji i przywrócenia skazanego społeczeństwu, możliwość wywołania niepokojów społecznych w przypadku wcześniejszego zwolnienia, działania skazanego na rzecz ofiar, jak również wpływ wcześniejszego zwolnienia na ofiary i ich rodziny oraz właściwości osobiste skazanego, w tym kwestie zdrowotne. Orzeczenie Trybunału powinno poprzedzić wysłuchanie skazanego, zaś postępowanie powinno być prowadzone po zawiadomieniu Prokuratora, państwa wykonania wyroku, zarówno pozbawienia wolności, jak i kar finansowych oraz ofiar lub ich przedstawicieli. Ponadto Reguła wskazuje na rozważenie przez Trybunał zasadności skrócenia kary co trzy lata i określa warunki tego trybu.

Ostatnia, Reguła 225, reguluje kwestię ucieczki skazanego. Państwo wykonania wyroku jest zobowiązane zawiadomić niezwłocznie o tym fakcie Trybunał. Ponadto wskazane są szczegóły przekazania skazanego z państwa trzeciego, w tym udzielenia pomocy, zarówno w wykonaniu wyroku, jak i przekazania osądzonego. MTK może wyznaczyć inne państwo wykonania wyroku, w tym ten podmiot, na którego terytorium uciekł skazany.

6. Państwa, które zadeklarowały przyjęcie skazanych przez Międzynarodowy Trybunał Karny

Wspomniany powyżej art. 103 Statutu Rzymskiego zakłada, że skazany może zostać skierowany w celu odbycia kary pozbawienia wolności do państwa, które złożyło deklarację o woli przyjęcia skazanego. MTK przyjął zasadę zawierania umów międzynarodowych⁶² z państwami zainteresowanymi. Jak dotąd weszło w życie 13 takich porozumień. Doszło ponadto do dwóch przypadków zawarcia porozumień *ad hoc* z Demokratyczną Republiką Konga w celu wykonania kary pozbawienia wolności,

⁶² Nie są to umowy międzynarodowe w sensie konwencji wiedeńskiej, ponieważ stronami nie są wyłącznie państwa, jednakże nie wpływa to na ich moc prawną, por. art. 2 ust. 1 pkt b i art. 3 Konwencji Wiedeńskiej o prawie traktatów, sporządzonej w Wiedniu dnia 23 maja 1969 r. (Dz. U. z 1990 r. Nr 74, poz. 439).

zaś kolejne państwa zadeklarowały chęć przyjęcia skazanych przy ratyfikacji statutu, jednak zgłosiły zastrzeżenia⁶³. Należy też odróżnić wykonanie kary pozbawienia wolności od aresztowania na czas postępowania przed Trybunałem, które jest wykonywane w Holandii w Scheveningen w okolicach Hagi⁶⁴.

Umowy pomiędzy państwami a Międzynarodowym Trybunałem Karnym były zawierane od 2005 r., kiedy to Austria stała się stroną takiego porozumienia. Warto podkreślić, że zarówno Statut, jak i Reguły nie wykluczają możliwości odbywania kary przez skazanego w państwie, którego jest obywatelem, jak miało to miejsce w przypadku skazanych przez Międzynarodowy Trybunał Karny dla byłej Jugosławii⁶⁵. Wypracowany więc został wzór, który z niewielkimi różnicami został powtórzony w przypadku wszystkich umów, a którego podstawowe założenia zostaną przedstawione poniżej.

Preambuła porozumienia przywołuje podstawy prawne jego zawarcia, tj. art. 103 Statutu Rzymskiego oraz Regułę 200 Reguł Procesowych i Dowodowych oraz zasady wyrażone w międzynarodowych dokumentach dotyczących traktowania więźniów, które nie zostały wymienione wprost w Statucie Rzymskim, lecz zostały literalnie wskazane w porozumieniu⁶⁶.

⁶³ Było to osiem państw, które zgłosiły zastrzeżenia, które można podzielić na dwa typy – podmiotowe, ponieważ państwo zgodziło się na przyjęcie wyłącznie swoich obywateli, ewentualnie rezydentów i przedmiotowe, które dotyczyło możliwości wykonania kary nieprzekraczającej górnego wymiaru kary przewidzianego w prawie wewnętrznym. https://web.archive.org/web/20110604143602/http://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XVIII-10&chapter=18&lang=en (dostęp 17 lipca 2023 r.). Trzeba jednak podkreślić, że o ile dopuszczalne jest złożenie takiego zastrzeżenia, to zastrzeżenie w myśl konwencji wiedeńskiej o prawie traktatów nie jest dopuszczalne do Statutu MTK, co wydaje się dobrym kierunkiem dla umów międzynarodowych dotyczących praw człowieka i międzynarodowego prawa humanitarnego, o czym szerzej zob. M. Fitzmaurice, *On the protection of human rights, The Rome Statute and reservations to multilateral treaties*, "Singapore Year Book of International Law and Contributors" 2006, no 10.

⁶⁴ <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/iccdocs/PIDS/publications/DetentionCentreEng.pdf>.

⁶⁵ Różnicę tą podkreślono w D. Cvorovic, H. Filipovic, *Execution of imprisonment sentenced by judgment of The International Criminal Court*, "Journal of Liberty and International Affairs" 2021, Vol. 7, No. 2, s. 158.

⁶⁶ Są to m.in. Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners approved by ECOSOC resolutions 663 C (XXIV) of 31 July 1957 and 2067 (LXII) of 13 May 1977, the Body of Principles for the Protection of all Persons under any Form of Detention or Imprisonment adopted by General Assembly resolution 43/173 of 9 December 1988, and

Przedmiotowy dokument reguluje kwestię informacji i dokumentów przekazywanych do państwa wykonania wyroku. Są to nazwisko, obywatelstwo, data i miejsce urodzenia, kopia wyroku, okres zasądzonej kary oraz data rozpoczęcia jego odbywania, jak również czas pozostały do zakończenia odbywania kary. Ponadto MTK przekazuje informacje na temat stanu zdrowia i leczenia. Państwo jest z kolei zobowiązane do wyznaczenia właściwego organu, któremu przekazywane są zarówno dane, jak i który jest właściwy do wykonania przekazania osób skazanych. Porozumienie powtarza postanowienia Statutu o zachowywaniu standardów wykonania kary pozbawienia wolności oraz o nadzorze MTK nad jej wykonywaniem. Reguluje również warunki przekazywania skazanego w celu przesłuchania go przed Trybunałem. Dla celów nadzoru nad wykonywaniem kary pozbawienia wolności MTK może, kiedy to konieczne, żądać informacji, sprawozdania lub opinii biegłych dotyczących skazanego, po zanotyfikowaniu państwu wykonania kary. Może również oddelegować sędziego w celu spotkania ze skazanym bez obecności przedstawicieli państwa wykonania wyroku i wysłuchania go, jednakże państwo wykonania wyroku jest uprawnione do wyrażenia swojej opinii na temat przedstawionych twierdzeń. Skazanemu przysługuje ponadto poufna i niezakłócona korespondencja z Trybunałem. Porozumienie powtarza zasadę niedyskryminacji i niefaworyzowania skazanych względem innych pozbawionych wolności w danym państwie. Państwo wykonania wyroku jest zobowiązane do poinformowania Trybunału o każdej zmianie materialnych warunków wykonania kary pozbawienia wolności, jak i w przypadku, gdy skazanemu przysługuje możliwość odbywania kary poza zakładem karnym. Trybunał ma również prawo sprawdzać warunki, w jakich skazany odbywa karę, z której to inspekcji sporządzane jest sprawozdanie dla państwa wykonania kary oraz Trybunału. Powtórzone za Statutem Rzymskim zostały postanowienia dotyczące warunków ścigania, karania oraz ekstradycji do państwa trzeciego, zasady *ne bis in idem* oraz wyłączność MTK do rozpatrywania środków zażalenia wnoszonych przez skazanego. Przeniesiono również postanowienia dotyczące ucieczki skazanego oraz zmiany państwa wykonania kary pozbawienia wolności, jak i przekazania skazanego po wykonaniu kary. Porozumienie przewiduje cztery przyczyny

the Basic Principles for the Treatment of Prisoners adopted by General Assembly resolution 45/111 of 14 December 1990; trzeba podkreślić różnice w przypadku, gdy państwo jest stroną konkretnych aktów z zakresu praw więźniów.

zakończenia kary pozbawienia wolności. Są to zakończenie okresu pozbawienia wolności, zgon skazanego, przeniesienie skazanego do innego państwa oraz zwolnienie w związku z wniesionymi środkami zaskarżenia. W przypadku niemożności wykonania kary pozbawienia wolności, państwo jest zobowiązane do poinformowania o tej okoliczności Trybunału, który ma określony czas na reakcję.

Państwo jest również zobligowane poinformować Trybunał o zakończeniu wykonywania kary na dwa miesiące przed tą datą lub o śmierci albo ucieczce skazanego oraz otrzymanym żądaniu ekstradycji, a także zamiaru pozostania osoby skazanej w państwie wykonania kary przed zakończeniem jej odbywania. Dodatkowo podmiot musi przekazać informacje o wszelkich innych istotnych kwestiach dotyczących wykonania kary. Zwykle koszty wykonania kary obciążają państwo wykonania kary, jednak koszty transportu skazanego do i z siedziby Trybunału, jak i koszty opinii biegłych, powołanych przez MTK, spoczywają na Trybunale. Interesująco rozdzielone zostały fundusze związane z ucieczką więźnia, ponieważ obciążają one państwo w przypadku, gdy było ono za nią odpowiedzialne, co wiąże się z zagadnieniem przypisania odpowiedzialności.

7. Praktyka Międzynarodowego Trybunału Karnego

Okres dwudziestu jeden lat działalności Międzynarodowego Trybunału Karnego przyniósł jak dotąd niewielki dorobek orzeczniczy. W wyniku trzydziestu jeden spraw, które toczyły się lub toczą przez MTK, jak dotąd w pięciu przypadkach zapadły wyroki skazujące. Trzeba odnotować, że w sprawie, w której oskarżeni byli Jean-Pierre Bemba Gombo, Aimé Kilolo Musamba, Jean-Jacques Mangenda Kabongo, Fidèle Babala Wandu i Narcisse Arido, postawione im zarzuty dotyczyły czynów przewidywanych w art. 70 Statutu Rzymskiego, który dopuszcza skazanie za umyślne przestępstwa przeciw wymiarowi sprawiedliwości. Do nich należy m.in. składanie fałszywych zeznań, przedstawianie fałszywych lub nieprawdziwych dowodów, przekupstwo świadków i urzędników MTK czy branie na nich odwetu. W tym przypadku dopuszczalna jest kara pozbawienia wolności do lat 5, kara grzywny lub obie te kary łącznie. Skazani zostali oskarżeni o nielegalne wpływanie na świadków w trakcie procesu dotyczącego zbrodni przeciwko ludzkości przez Jean-Pierre Bemba Gombo, który jako przywódca Ruchu Wyzwolenia Kongo miał dopuścić się morderstw,

gwałtów i grabieży w Republice Środkowej Afryki. Został on w tej sprawie uniewinniony⁶⁷. W sprawie dotyczącej nielegalnego wywierania wpływów na świadków, oskarżeni zostali uznani za winnych i skazani na kary pozbawienia wolności oraz grzywny, jednakże częściowo zaliczono na poczet kary pozbawienia wolności okres ich przebywania w areszcie. W jednym przypadku pozostały okres kary do odbycia został zawieszony⁶⁸.

W dniu 27 września 2016 r. na karę 9 lat pozbawienia wolności skazany został Ahmad Al Faqi Al Mahdi⁶⁹. Został on uznany winnym ataków na obiekty chronione przez prawo międzynarodowe w Mali. Skazany miał dopuścić się zniszczenia mauzoleów i meczetów w Timbuktu, gdy stał na czele organizacji Hesbah, stojącej na straży moralności islamskiej. Zaatakowane obiekty były istotne dla życia religijnego ludności Timbuktu, zaś ich zniszczenie miało zmusić społeczność do zaprzestania swoich praktyk religijnych. Podkreślić trzeba, że obiekty te miały olbrzymią wartość kulturalną i historyczną w związku z czym były one wpisane na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO. Al-Mahdi współpracował z Prokuratorem, wyraził też skruchę i wezwał inne osoby do nieuczestniczenia w podobnych działaniach. W związku z powyższym, Trybunał zasądził karę w dolnym wymiarze żadanego przez Prokuratora. Oprócz kary pozbawienia wolności, Al-Mahdi został skazany na zapłacenie 2,7 miliona euro odszkodowania⁷⁰. Następnie wymiar zasądzonej kary został obniżony o 2 lata⁷¹, przez co wykonywanie jej zostało zakończone 18 września 2022 r. Jak podały służby prasowe MTK 3 maja 2019 r., 29 sierpnia 2018 r. Al-Mahdi w celu odbycia kary pozbawienia wolności został przekazany do Wielkiej Brytanii⁷². Decyzja ta nie została przekazana do publicznej wiadomości od razu, ze względu na jego bezpieczeństwo.

⁶⁷ The Prosecutor v. Jean-Pierre Bemba Gombo, ICC-01/05-01/08-3636-Red, 08 June 2018.

⁶⁸ The Prosecutor v. Jean-Pierre Bemba Gombo, Aimé Kilolo Musamba, Jean-Jacques Mangenda Kabongo, Fidèle Babala Wandu And Narcisse Arido, ICC-01/05-01/13, 19 October 2016. The Prosecutor v. Jean-Pierre Bemba Gombo, Aimé Kilolo Musamba, Jean-Jacques Mangenda Kabongo, Fidèle Babala Wandu And Narcisse Arido, ICC-01/05-01/13 A A2 A3 A4 A5, 8 March 2018.

⁶⁹ The Prosecutor v. Ahmad Al Faqi Al Mahdi, ICC-01/12-01/15, 27 September 2016.

⁷⁰ The Prosecutor v. Ahmad Al Faqi Al Mahdi, ICC-01/12-01/15, 17 August 2017.

⁷¹ The Prosecutor v. Ahmad Al Faqi Al Mahdi, ICC-01/12-01/15, 25 November 2021.

⁷² <https://www.icc-cpi.int/news/ahmad-al-faqi-al-mahdi-transferred-uk-prison-facility-serve-sentence>.

Kolejnym skazanym przez MTK był Germain Katanga. Wyrok wobec niego zapadł 7 marca 2014 r.⁷³. Osądzony był przywódcą Patriotycznego Ruchu Oporu w Ituri zaś wyrok był skutkiem ataku na miejscowość Bogoro. W jego wyniku zginęło wielu cywili, zaś zabójstw dokonywano ze szczególnym okrucieństwem, ponieważ poprzedzały je amputacje kończyn ofiar przy użyciu maczet. Doszło również do niszczenia mienia już po zdobyciu samej miejscowości, co świadczy o tym, że czyn nie wynikał z konieczności wojennej. Katanga został skazany za morderstwo jako zbrodnię wojenną oraz za cztery zbrodnie przeciwko ludzkości: morderstwo, ataki na ludność cywilną, niszczenie mienia i grabież, zaś z pozostałych zarzutów został uniewinniony. Trybunał uznał za okoliczności obciążające m.in. szczególne okrucieństwo i dyskryminację, która była motywem ataku. Nie znaleziono zaś przesłanek świadczących na korzyść skazanego. Ostatecznie został on skazany na 12 lat pozbawienia wolności. Wkrótce wyrok został obniżony o 3 lata i 8 miesięcy⁷⁴, zaś ze względu na stan majątkowy osądzonego nie orzeczono wobec niego obowiązku odszkodowawczego⁷⁵. Ostatecznie 8 grudnia 2015 r. Prezydium zadecydowało o przekazaniu skazanego do Demokratycznej Republiki Konga, uzasadniając to faktem, że osądzony wyraził wolę odbycia pozostałej kary w państwie pochodzenia⁷⁶. Należy podkreślić, że Kongo nie było ówczesnie ani stroną odpowiedniego porozumienia, ani nie złożyło deklaracji, zatem niezbędne było zawarcie porozumienia *ad hoc*, które dotyczyło wykonania wyroku na tej konkretnie osobie⁷⁷. Podobnie doszło do przekazania w tym samym dniu Thomasa Lubanga Dyilo, w stosunku do którego również zawarto porozumienie *ad hoc*⁷⁸. Oba porozumienia są analogiczne do tych, które państwa zawierają z MTK celem wyrażenia zgody na przyjęcie skazanych w celu wykonania wyroku. Lubanga, jako przywódca Unii Kongijskich Patriotów, został skazany na 12 lat pozbawienia wolności

⁷³ The Prosecutor v. Germain Katanga, ICC-01/04-01/07, 7 March 2014.

⁷⁴ The Prosecutor v. Germain Katanga, ICC-01/04/01/07, 13 November 2015.

⁷⁵ The Prosecutor v. Germain Katanga, ICC-01/04/01/07, 24 March 2017.

⁷⁶ <https://www.icc-cpi.int/news/thomas-lubanga-dyilo-and-germain-katanga-transferred-drc-serve-their-sentences-imprisonment>

⁷⁷ Ad Hoc Agreement Between The Government Of The Democratic Republic Of The Congo And The International Criminal Court On Enforcement Of The Sentence Of The International Criminal Court Imposed On Mr Germain Katanga.

⁷⁸ Ad Hoc Agreement Between The Government Of The Democratic Republic Of The Congo And The International Criminal Court On Enforcement Of The Sentence Of The International Criminal Court Imposed On Mr Thomas Lubanga Dyilo.

za rekrutowanie do sił zbrojnych małoletnich poniżej 15 roku życia i wykorzystywanie ich w walce⁷⁹. Sąd nie znalazł podstaw do zredukowania tego wyroku⁸⁰. Jednocześnie interesującym zabiegiem wydaje się, w przypadku obu skazanych, że choć uznano ich za zbyt ubogich, aby ponieśli odpowiedzialność finansową, to określono wysokość ich odpowiedzialności i nakazano monitorowanie ich sytuacji finansowej⁸¹.

Ostatnim przekazanym przez Międzynarodowy Trybunał Karny w celu wykonania wyroku jest Bosco Ntaganda. Był on jednym z dowódców Patriotycznego Frontu Wyzwolenia Kongo i został skazany na karę 30 lat pozbawienia wolności m.in. za morderstwa, ataki na cywili, gwałty i niewolnictwo seksualne – łącznie za 18 czynów uznanych za zbrodnie wojenne i zbrodnie przeciwko ludzkości⁸². Trybunał zwrócił uwagę na liczne okoliczności obciążające związane z traktowaniem dzieci-żołnierzy, m.in. okrutne traktowanie i podawanie im narkotyków. Trybunał oddalił jego apelację, a także zasądził odszkodowanie w wysokości 30 milionów dolarów. Jednak również i jego uznał za zbyt ubogiego, aby zapłacił tę kwotę⁸³. Ostatecznie Prezydium MTK zdecydowało o przekazaniu skazanego do wykonania kary pozbawienia wolności w Belgii⁸⁴.

Oprócz powyżej wymienionych, przekazanych już do wykonania kar, należy odnotować, że obecnie Dominic Ongwen, skazany wyrokiem na karę 25 lat pozbawienia wolności⁸⁵ oczekuje na wyznaczenie państwa wykonania kary⁸⁶. Uznano go za winnego 61 zbrodni wojennych i zbrodni przeciwko ludzkości popełnionych w Ugandzie.

8. Wnioski

Działalność orzecznicza Międzynarodowego Trybunału Karnego nie osiągnęła jak dotąd oczekiwanych rozmiarów. Porównując to z trybunałami *ad hoc*, są one skromne. Powodów takiego stanu rzeczy może być wiele,

⁷⁹ The Prosecutor v. Thomas Lubanga Dyilo, ICC-01/04-01/06, 10 July 2012.

⁸⁰ The Prosecutor v. Thomas Lubanga Dyilo, ICC-01/04-01/06, 22 September 2015.

⁸¹ The Prosecutor v. Thomas Lubanga Dyilo, ICC-01/04-01/06, 21 December 2017.

⁸² The Prosecutor v. Bosco Ntaganda, ICC-01/04-02/06, 7 November 2019.

⁸³ The Prosecutor v. Bosco Ntaganda, ICC-01/04-02/06, 8 March 2021.

⁸⁴ <https://www.icc-cpi.int/news/bosco-ntaganda-transferred-belgian-prison-facility-serve-sentence> (dostęp 31 lipca 2023 r.)

⁸⁵ The Prosecutor v. Dominic Ongwen, ICC-02/04-01/15, 6 May 2021.

⁸⁶ <https://www.icc-cpi.int/uganda/ongwen>

jednak przede wszystkim trzeba wskazać, że z poziomu politycznego MTK napotyka liczne trudności⁸⁷. Należy zauważyć, że pod kątem wykonywania wyroków udało się wypracować pewien standard, stanowiący kontynuację modelu przyjętego w statutach trybunałów *ad hoc*. Przede wszystkim nie opracowano i nie wdrożono odrębnego systemu penitencjarnego. Nadal wykonanie kar jest kierowane do poszczególnych państw. Ponadto nie zastosowano automatyzmu, ponieważ strony Statutu Rzymskiego zawierają odrębne porozumienia w celu przyjęcia więźniów lub składają deklaracje przy przystąpieniu do niego. Oprócz tego stosowana jest podwójna weryfikacja, ponieważ już w indywidualnym przypadku każdego skazanego, konieczna jest zgoda państwa wykonania kary. Niewątpliwie uniwersalny charakter jurysdykcji powoduje, że z wielu powodów państwo, które zadeklarowało wolę przyjęcia, może zdecydować o nieprzyjęciu konkretnego więźnia. Jednocześnie, mimo przekazania skazanego, to Trybunał nadzoruje wykonanie kary. Państwo wykonania wyroku jest również zobowiązane do przestrzegania międzynarodowych standardów traktowania więźniów. Warto jednak podkreślić, zarówno abstrakcyjną, jak i zindywidualizowaną autonomię Trybunału w nadzorze nad wykonywanym wyrokiem i państwem, w zgodzie na jego wykonanie, co stanowi podstawowe zasady tego rozwiązania. Warto też odnotować, że MTK jak dotąd przychyliła się do wniosków skazanych o możliwość odbywania kary w państwie pochodzenia.

Jak wynika z powyższego, obecnie nie jest możliwe wykonanie jakiegokolwiek wyroku Międzynarodowego Trybunału Karnego przez Polskę ze względu na brak umowy lub złożenia deklaracji. Trzeba jednak pamiętać, że Polska ma doświadczenie z wykonywaniem wyroków na sprawcach zbrodni o charakterze międzynarodowym już od kilku dekad. Wydaje się zatem, że po potencjalnym zawarciu odpowiedniego porozumienia, wykonywanie wyroków pozbawienia wolności nie stanowiłoby dla polskiego więziennictwa zadania niewykonalnego i jak najbardziej jest to możliwe zarówno dla administracji, systemu penitencjarnego, jak i kultury prawnej naszego kraju.

⁸⁷ O słabościach Trybunału wynikających z uwarunkowań politycznych oraz ograniczeń wynikających z ukształtowania jurysdykcji zob. P. Kirsch, *The Role of the International Criminal Court in Enforcing International Criminal Law*, "American University International Law Review" 2007, Vol. 22, Issue 4, Article 3.

Bibliografia

Literatura

Abtahi H., Koh S., *The Emerging Enforcement Practice of the International Criminal*, "Court Cornell International Law Journal" 2012, Vol. 45, Issue 1.

Akhavan P., *The International Criminal Tribunal for Rwanda: The Politics and Pragmatics of Punishment*, "The American Journal of International Law" 1996, Vol. 90, No. 3.

Barnes G., *The International Criminal Court's Ineffective Enforcement Mechanisms: The Indictment of President Omar Al Bashir*, "Fordham International Law Journal" 2011, Vol. 34, Issue 6.

Bassiouni C., *Chronology of Efforts to Establish an International Criminal Court*, "Revue Internationale de Droit Penal" 2015, Vol. 86, No 3.

Becker S., *The objections of larger nations to the international criminal court*, „Revue Internationale de Droit Penal” 2010, Vol. 81, no 1.

Brockman-Hawe B., *A Supranational Criminal Tribunal for the Colonial Era: The Franco-Siamese Mixed Court*, w: *The Hidden Histories of War Crimes Trials*, K. Heller, G. Simpson red., Oksford 2013.

Cassese A., *The Statute of the International Criminal Court: Some Preliminary Reflections*, "European Journal of International Law" 1999, vol. 10.

Choromański K., *Forensic Chemiluminescence Effect in Polish Crime Scene Investigation Practice and its Implications in Bloodstain Pattern Analysis*, "International Journal of Legal Studies" 2022, 1(11).

Choromański K., *Prioritisation for Forensic DNA Genetic Testing – Bloodstain Pattern Analysis Approach*, "International Journal of New Economics and Social Sciences" 2022, 1.

Cvorovic D., Filipovic H., *Execution of imprisonment sentenced by judgment of The International Criminal Court*, "Journal of Liberty and International Affairs" 2021, Vol. 7, No. 2.

Czeszejko-Sochacka K., *Zbrojna napaść Rosji na Ukrainę a kwestia odpowiedzialności karnej jednostki*, „Roczniki Nauk Społecznych” 2023, t. 15 (51), nr 2.

Dana S., *Beyond Retroactivity to Realizing Justice: A Theory on the Principle of Legality in International Criminal Law Sentencing*, "Journal of Criminal Law and Criminology" 2008/2009, Vol. 99, Issue 4.

Domaradzki S., *Stany Zjednoczone a Międzynarodowy Trybunał Karny. Od polityki poparcia do zwalczania*, „Krakowskie Studia Międzynarodowe” 2004, nr 4.

Dormann K., *War Crimes under the Rome Statute of the International Criminal Court, with a Special Focus on the Negotiations on the Elements of Crime*, “Max Planck Yearbook of United Nations Law” 2003, Vol. 7.

Dunaj K., „*Dyktat wersalski i jego kontestacja w Republice Weimarskiej*”, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2019, t. XVIII, z. 1.

Fitzmaurice M., *On the protection of human rights, The Rome Statute and reservations to multilateral treaties*, “Singapore Year Book of International Law and Contributors” 2006, no 10.

Freeland S., *No longer acceptable: the exclusion of the death penalty under international criminal law*, “Australian Journal of Human Rights” 2010, Volume 15(2).

Frulli M., *Are Crimes against Humanity More Serious than War Crimes?*, “European Journal of International Law” 2001, Vol. 12, No 2.

Gałązka M., *Znaczenie „procesu lekarzy” przed Amerykańskim Trybunałem Wojskowym nr 1 w Norymberdze dla prawnokarnej oceny eksperymentów badawczych*, „Studia Prawnicze KUL” 2020, nr 2 (82).

Goldsmith J., *The Self-Defeating International Criminal Court*, “The University of Chicago Law Review” 2003, Vol. 70, No. 1.

Gordon G., *The Trial of Peter von Hagenbach: Reconciling History. Historiography and International Criminal Law*, w: *The Hidden Histories of War Crimes Trials*, K. Heller, G. Simpson red., Oxford 2013.

Grzebyk P., *Trudności w penalizacji zbrodni międzynarodowych w prawie krajowym – uwagi wstępne*, w: *Zbrodnie międzynarodowe w prawie krajowym wybranych państw*, P. Grzebyk red., Warszawa 2022.

Heidrich D., *Przyszłość międzynarodowych trybunałów karnych ad hoc. Strategie zakończenia oraz rozwiązania rezydualne, ze szczególnym uwzględnieniem MTK dla byłej Jugosławii*, „Studia Europejskie” 2013, nr 3.

Holá B., Smeulers A., Bijleveld C., *International Sentencing Facts and Figures: Sentencing Practice at the ICTY and ICTR*, “Journal of International Criminal Justice” 2011, Vol. 9, Issue 2.

Iwanek T., *Zbrodnie agresji w prawie międzynarodowym: stan po nowelizacji Statutu Rzymskiego MTK*, „Studia Politicae Universitatis Silesiensis” 2013, t. 11.

Jørgensen N., *The Responsibility of States for International Crimes*, Oxford 2000.

Karski K., *Najwyższy Trybunał Narodowy a osądzenie sprawców zbrodni popełnionych podczas tłumienia Powstania Warszawskiego – niewykorzystany instrument*, „Studia Iuridica” 2022, nr 91.

Karski K., Świętońska D., *Proces przed Międzynarodowym Trybunałem Wojskowym dla Dalekiego Wschodu i jego miejsce w świadomości historycznej Japończyków*, „Gdańskie Studia Azji Wschodniej” 2013, nr 4.

Kirsch P., *The Role of the International Criminal Court in Enforcing International Criminal Law*, “American University International Law Review” 2007, Vol. 22, Issue 4, Article 3.

Kochel K., *Jurysdykcja MTK a jurysdykcja sądów krajowych*, „Zeszyty Naukowe Instytutu Administracji AJD w Częstochowie. Gubernaculum et Administratio” 2015, nr 2(12).

Korn H., *International Military Tribunals’ Genesis, WWII Experience, and Future Relevance*, „Utah Law Review” 2017, No 4, Article 5.

Królikowski M., *Problem „Prawa Karnego Międzynarodowego”*, „Kwartalnik Prawa Publicznego” 2007, nr 3.

Kuczyńska H., *Odpowiedzialność przed Międzynarodowym Trybunałem Karnym za zbrodnie prawa międzynarodowego popełnione w czasie konfliktu w Ukrainie*, „Palestra” 2022, nr 4.

Kuczyńska H., *Rola prokuratora w postępowaniu przygotowawczym przed międzynarodowymi trybunałami karnymi*, „Studia Prawnicze” 2010, nr 2 (184).

Kułakowski T., *Gdyby Hitler zwyciężył...*, Warszawa 1959.

McCormack T., *The Contribution of the International Criminal Court to Increasing Respect for International Humanitarian Law*, “The University of Tasmania Law Review” 2008, Vol. 27, No 1.

Naqvi Y., *Amnesty for war crimes: Defining the limits of international recognition*, “International Review of the Red Cross” 2003, Vol. 85, Issue 851.

Pella V., *Towards an International Criminal Court*, “The American Journal of International Law” 1950, Vol. 44, No. 1.

Płachta M., *Kodeks postępowania MTK*, „Studia Europejskie” 1999, nr 4.

Podkówka A., *Międzynarodowy Trybunał Karny jako wypełnienie „luki bezkarności” w prawie międzynarodowym*, „Zeszyty Naukowe Towarzystwa Doktorantów UJ. Nauki Społeczne” 2018, nr 2 (21).

Robertson G., *Was There an Armenian Genocide?*, “University of St. Thomas Journal of Law and Public Policy” 2010, Vol 4, Issue 2.

Szpak A., *Odpowiedzialność mediów za ludobójstwo na przykładzie orzeczenia MTK ds. Zbrodni w Rwandzie w sprawie Nahimana, Barayagwiza, Ngeze*, „Palestra” 2012, nr 5-6.

van der Wilt H., *The transfer of the execution of sentences of the International Criminal Court in light of inter-State practice*, w: *Research Handbook on the International Penal System*, R. Mulgrew, D. Abels red., 2016.

Wagner M., *The ICC and its Jurisdiction – Myths, Misperceptions and Realities*, “Max Planck Yearbook of United Nations Law” 2003, Vol. 7.

Wiliński P., *Prawo do obrony w postępowaniu przed Międzynarodowym Trybunałem Karnym*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2005, rok LXVII, z. 1.

Żeligowski M., *Odpowiedzialność osób fizycznych za naruszenia norm międzynarodowego prawa humanitarnego konfliktów zbrojnych*, w: *Międzynarodowe prawo humanitarne konfliktów zbrojnych*, Warszawa 2014.

Akty prawne

Konwencja w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa, uchwalona przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 9 grudnia 1948 r. (Dz. U. z 1952 r. Nr 2, poz. 9, ze zm.).

Konwencja Wiedeńska o prawie traktatów, sporządzona w Wiedniu dnia 23 maja 1969 r. (Dz. U. z 1990 r. Nr 74, poz. 439).

Porozumienie międzynarodowe w przedmiocie ścigania i karania głównych przestępców wojennych Osi Europejskiej, podpisane w Londynie dnia 8 sierpnia 1945 r. (Dz.U. z 1947 r. Nr 63, poz. 367).

Traktat pokoju między mocarstwami sprzymierzonymi i skojarzonymi i Niemcami, podpisany w Wersalu dnia 28 czerwca 1919 r. (Dz.U. z 1920 r. Nr 35, poz. 200).

Umowa między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Organizacją Narodów Zjednoczonych o wykonywaniu wyroków MTK dla byłej Jugosławii, sporządzona w Hadze dnia 18 września 2008 r. (Dz.U. z 2009 r. Nr 137, poz. 1123).

Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (Dz. U. z 2022 r. poz. 1138, ze zm.).

Dekret z dnia 22 stycznia 1946 r. o Najwyższym Trybunale Narodowym (Dz.U. z 1946 r. Nr 5, poz. 45).

Resolution 955 (1994) adopted by the Security Council at its 3453rd meeting, on 8 November 1994.

Rezolucja Rady Bezpieczeństwa ONZ z dnia 25 maja 1993 r. S/RES/827 (1993).

Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ 3074 (XXVIII) z 3 grudnia 1973 r.

Security Council Resolution 1966: Establishment, Statute, and Transitional Arrangements S/RES/1966 (2010).

Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners approved by ECOSOC resolutions 663 C (XXIV) of 31 July 1957 and 2067 (LXII) of 13 May 1977, the Body of Principles for the Protection of all Persons under any Form of Detention or Imprisonment adopted by General Assembly resolution 43/173 of 9 December 1988, and the Basic Principles for the Treatment of Prisoners adopted by General Assembly resolution 45/111 of 14 December 1990.

Statut MTK dla byłej Jugosławii (załącznik do Rezolucji Rady Bezpieczeństwa ONZ z dnia 25 maja 1993 r. S/RES/827 (1993).

The Rules of Procedure and Evidence, Official Records of the Assembly of States Parties to the Rome Statute of the International Criminal Court, First session, New York, 3-10 September 2002 (ICC-ASP/1/3 and Corr.1).

Traktat pokojowy zawarty 10 sierpnia 1920 r. w Sèvres.

Orzecznictwo

Wyrok MTK dla byłej Jugosławii z 19 kwietnia 2004 r., IT-98-33-A.

Wyrok MTK dla byłej Jugosławii z 27 marca 2013 r., IT-08-91-T.

Wyrok MTK dla byłej Jugosławii z 27 marca 2013 r., IT-08-91-T.

Wyrok MTK dla byłej Jugosławii z 23 stycznia 2014 r., IT-05-87-A.

Ad Hoc Agreement Between The Government Of The Democratic Republic Of The Congo And The International Criminal Court On Enforcement Of The Sentence Of The International Criminal Court Imposed On Mr Germain Katanga (ICC-01/04-01/07-3626-Anx-tENG, 24 November 2015) www.iccpi.int/RelatedRecords/CR2015_24967.PDF.

Ad Hoc Agreement Between The Government Of The Democratic Republic Of The Congo And The International Criminal Court On Enforcement Of The Sentence Of The International Criminal Court Imposed On Mr Thomas Lubanga Dyilo (ICC-01/04-01/06-3185-Anx-tENG, 24 November 2015) www.iccpi.int/RelatedRecords/CR2015_24966.PDF.

The Prosecutor v. Thomas Lubanga Dyilo, ICC-01/04-01/06, 10 July 2012.

The Prosecutor v. Thomas Lubanga Dyilo, ICC-01/04-01/06, 21 December 2017.

The Prosecutor v. Thomas Lubanga Dyilo, ICC-01/04-01/06, 22 September 2015.

The Prosecutor v. Ahmad Al Faqi Al Mahdi, ICC-01/12-01/15, 17 August 2017.

The Prosecutor v. Ahmad Al Faqi Al Mahdi, ICC-01/12-01/15, 25 November 2021.

The Prosecutor v. Ahmad Al Faqi Al Mahdi, ICC-01/12-01/15, 27 September 2016.

The Prosecutor v. Bosco Ntaganda, ICC-01/04-02/06, 7 November 2019.

The Prosecutor v. Bosco Ntaganda, ICC-01/04-02/06, 8 March 2021.

The Prosecutor v. Dominic Ongwen, ICC-02/04-01/15, 6 May 2021.

The Prosecutor v. Germain Katanga, ICC-01/04/01/07, 13 November 2015.

The Prosecutor v. Germain Katanga, ICC-01/04/01/07, 24 March 2017.

The Prosecutor v. Germain Katanga, ICC-01/04-01/07, 7 March 2014.

The Prosecutor v. Jean-Pierre Bemba Gombo, Aimé Kilolo Musamba, Jean-Jacques Mangenda Kabongo, Fidèle Babala Wandu And Narcisse Arido, ICC-01/05-01/13, 19 October 2016.

The Prosecutor v. Jean-Pierre Bemba Gombo, Aimé Kilolo Musamba, Jean-Jacques Mangenda Kabongo, Fidèle Babala Wandu And Narcisse Arido, ICC-01/05-01/13 A A2 A3 A4 A5, 8 March 2018.

The Prosecutor v. Jean-Pierre Bemba Gombo, ICC-01/05-01/08-3636-Red, 08 June 2018 .

Źródła internetowe

<https://piotrkowtrybunalski.naszemiasto.pl/sreten-lukic-serbski-zbrodniarz-wojenny-zakonczyl-odbywanie/ar/c1-8120517> (dostęp: 8 lipca 2023 r.).

<https://unictr.irmct.org/en/documents/bilateral-agreements> (dostęp: 29 lipca 2023 r.).

<https://unictr.irmct.org/en/tribunal> (dostęp: 29 lipca 2023 r.).

https://web.archive.org/web/20110604143602/http://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XVIII-10&chapter=18&lang=en (dostęp 17 lipca 2023 r.).

<https://www.icc-cpi.int/news/ahmad-al-faqi-al-mahdi-transferred-uk-prison-facility-serve-sentence>.

<https://www.icc-cpi.int/news/bosco-ntaganda-transferred-belgian-prison-facility-serve-sentence> (dostęp: 31 lipca 2023 r.)

<https://www.icc-cpi.int/news/situation-ukraine-icc-judges-issue-arrest-warrants-against-vladimir-vladimirovich-putin-and> (dostęp: 8 lipca 2023 r.).

<https://www.icc-cpi.int/news/thomas-lubanga-dyilo-and-germain-katanga-transferred-drc-serve-their-sentences-imprisonment>

<https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/iccdocs/PIDS/publications/DetentionCentreEng.pdf>.

<https://www.icc-cpi.int/uganda/ongwen>

<https://www.icty.org/en/documents/member-states-cooperation> (dostęp: 8 lipca 2023 r.).

<https://www.irmct.org/en/about/functions/enforcement-of-sentences> (dostęp: 29 lipca 2023 r.).

https://www.temidium.pl/arttykul/sad_serbski_zbrodniarz_wojenny_moze_odbywac_kare_w_polsce-689.html (dostęp: 8 lipca 2023 r.), <https://dzieje.pl/aktualnosci/rocznica-smierci-ericha-kocha> (dostęp: 8 lipca 2023 r.).

Woś M., „Mamy przygotowaną celę dla Putina. W Polsce mamy już zbrodniarzy wojennych, mamy (...) osoby skazane przez Międzynarodowy Trybunał Karny.” Wywiad „Gość Radia Zet” z 12 maja 2022 r. <https://www.youtube.com/watch?v=yJCenXKoP1Y&t=1605s>.

Monika Bieniek-Ciarcńska¹

**GIS – WYKORZYSTYWANIE INFORMACJI
GEOGRAFICZNEJ DLA POTRZEB ZARZĄDZANIA
KRYZYSOWEGO I WYMIARU SPRAWIEDLIWOŚCI**

**GIS – USING GEOGRAPHIC INFORMATION FOR
CRISIS MANAGEMENT AND IN THE JUDICIAL
SYSTEM**

Otrzymano: 03.08.2023 Zaakceptowano: 22.08.2023 Opublikowano: 30.09.2023

DOI: 10.5604/ 01.3001.0053.6697

Artykuł Oryginalny

Źródło finansowania – badania własne

Streszczenie

Celem przedłożonego opracowania pozostają rozważania teoretyczne wsparte aspektami praktycznego wykorzystywania systemów informacji geograficznej w różnych obszarach. Począwszy od ochrony środowiska, transportu, administracji publicznej jak i komercyjnego zastosowania przez przedsiębiorstwa, po zarządzanie infrastrukturą kryzysową opisaną na przykładzie wdrożenia GIS w narzędziach wypracowanych w związku z wystąpieniem pandemii Covid-19. Nie zabrakło także omówienia możliwości jakie stwarza GIS w zakresie przeprowadzania analiz kryminalnych w ramach prowadzonych przez organy ścigania postępowań, w tym wdrożenia rozwiązań opartych na GIS dla celów budowania wersji kryminalistycznych, utworzenia map zagrożeń bezpieczeństwa, kończąc na zastosowaniu w ramach najmłodszej obecnie gałęzi profilowania kryminalnego

¹ Dr Monika Bieniek-Ciarcńska, Ministry of Justice; Institute of Legal Sciences, Polish Academy of Sciences, correspondence address: ul. Mazurska 16, 05-140 Borowa Góra, email: Monika.Bieniek-Ciarcinska@ms.gov.pl, monika_bieniek@outlook.com, ORCID: 0000-0002-9978-0910

jaką pozostaje profilowanie geograficzne. Opracowanie ma więc charakter interdyscyplinarny.

Aby osiągnąć przedstawiony cel w ramach przyjętej metodologii podjęto szczegółową analizę literatury zarówno polsko, jak i anglojęzycznej, w tym w sposób szczególny skupiono uwagę na analizach międzynarodowych programów i narzędzi wspartych systemami informacji geograficznej. Wskazać jednocześnie należy, że opracowanie nie zawiera wyjaśnień w zakresie zastosowanych przez twórców oprogramowań ani szczegółowych rozwiązań technicznych, uznając tę materię za indyferentną do przyjętych założeń. Wykorzystaniu GIS poświęcono zaś uwagę w obszarze zarządzania sytuacjami kryzysowymi i bezpieczeństwem publicznym, także w ujęciu międzynarodowym.

Słowa kluczowe: GIS, system informacji geograficznej, analizy przestrzenne, geoprofilowanie, geografia przestępczości

Abstract

This paper presents theoretical considerations on geographic information systems supported by aspects of their practical use in various areas. Its scope ranges from environmental protection, transport, public administration and the commercial use of such systems to crisis infrastructure management based on the example of GIS implementation in tools developed in connection with the Covid-19 pandemic. It also discusses the opportunities GIS opens up in the field of conducting criminal analyses in proceedings conducted by law enforcement agencies, including the use of GIS-based solutions for the purpose of building forensic versions, creating maps of security threats, and its usage in geoprofiling as currently the youngest branch of criminal profiling. The report is therefore of an interdisciplinary nature.

To achieve the goal within the framework of the adopted methodology, detailed analyses of both Polish and English-language literature were undertaken, with a particular focus on analyses of international programs and tools supported by geographic information systems. However, it must be pointed out that the paper does not contain explanations of the detailed technology used by software developers, considering this matter immaterial to the adopted assumptions, and turns its attention to GIS

usage in the field of crisis management and public safety, including in international contexts.

Key words: GIS, geographic information system, spatial analysis, geoprofiling, geography of crime

Introduction

Geographic Information Systems, also known under the abbreviated name GIS, are designed to collect spatial data that are then subjected to numerous analyses, depending on the demand. This results in the generation of maps supported by a visualisation process, taking into account a division into thematic layers as well as appropriate dimensioning. GIS tailored to the needs of potential users constitutes a tool supporting the decision-making process, because it “helps to understand what is happening and to forecast what will happen in geographic space. Once we understand this, we can take appropriate action. This new approach to management, managing in a geographic context, changes the way an organisation operates”.² In this context, organisations are all entities that use geographic data. For proper management it has become necessary to have highly specialised knowledge that will support the decision-making process.

Based on considerations about the ability to use information in the field of geography to make key decisions (and thus reducing the burden of costs brought about through incorrect or accidental, ill-considered moves), while also looking to build and apply geographic knowledge to the existing conditions and steadily expand it in this area through debate, discussion and analysis, National Geographic introduced a new concept: *geoliteracy*.³ This is an integral part of developing a methodology for using GIS.

Bearing in mind the interdisciplinary nature of the issue, this report has been divided into several parts, their purpose being to familiarise interested parties with the subject matter. The first section discusses the historical perspective. There is also an outline of how GIS was created,

² *Co to jest GIS?*, <https://www.esri.pl/co-to-jest-gis/#0>, access: 9.11.2022.

³ *What is Geo-literacy?*, <https://education.nationalgeographic.org/resource/what-is-geoliteracy>, access: 25.11.2022.

how its concept evolved depending on what was technically possible, and, to a large extent, how the global development of IT tools progressed with it. Another section deals with the introduction of GIS in Poland and details its comprehensive everyday use. The final part is dedicated to the use of GIS by the justice services, followed by a summary of the considerations.

However, the constantly progressing development of technology does not allow for a comprehensive presentation of information on the software used, applied solutions or technical specifications in all the geographic information systems mentioned. Map components consisting of numerous thematic layers adapted to the profile of a given user are also subject to modifications, significant updates and transformations.⁴ Hence, the present study does not undertake any further considerations in this regard, and in places that require it, appropriate references to the relevant literature have been indicated.

1. Historical outline: from thematic layers to advanced technical solutions

Before they evolved into their present shape, the analytical tools known and used today were – compared to current technology – simple and easy-to-use thematic maps. They resembled sets of phenomena located in separate space, which over time also came to be called layers due to the allocation of data to places already containing certain information. This system, also called “overlay”, owes its name to the layering. The prototype of this action was the activity of Luis Alexandre Berthier, who at the end of the 18th century showed how troops moved during the Battle of Yorktown in 1781.⁵ Another documented example refers to a report on Irish

⁴ For example, important components include Cartographic Visualization System (CDS), Digitization System (DS), Database Management System (DBMS), Geographic Analysis System (GAS), Image Processing System (IPS); Statistical Analysis System (SAS) and Decision Support System (DSS) [in:] K. Gradoń, *Zabójstwo wielokrotne. Profilowanie kryminalne*, Lex a Wolters Kluwer business, Warszawa 2010, ISBN PDF-a: 778-83-264-0810-6, p. 230-231.

⁵ See also: D. Gotlib, R. Olszewski, *Od nakładek do n-warstw*, https://geoforum.pl/gis/historia&part=1#page_top, access 7.10.2022; K. Adamczyk, *Nowoczesne metody dokumentacji zabytków. Przykład badań archeologicznych w Wilanowie*, <https://histmag.org/Nowoczesne-metody-dokumentacji-zabytkow.-Przyklad-badan-archeologicznych-w-Wilanowie-3503>, access: 7.10.2022.

railroad development in 1838, which was used to issue an atlas containing data on the intensity of rail traffic, which was then overlaid with information about the geographical areas in which this intensity was recorded. In 1923, the New York demographic and economic overlay was created, and was used to introduce a relationship consisting in the correlation of the population density with the value of land that was inhabited. Following the first attempts to use computer equipment to create maps in the late 1950s, Waldo Tobler created a model of the so-called “Map In-Map Out” (MIMO). However, these were not the only such developments in the world. The Swedish geographer Törsten Hägerstrand was the first to introduce quantitative analysis to the geographical sciences, and at the same time the British digitised drawing.⁶ As a result of the development of IT tools, in 1963 Roger Tomlinson, a British geographer and geologist, created the first structured system called the Canada Geographic Information System (CGIS), which covered the territory of the entire country. The aim was to show agricultural areas on a scale of 1:50,000, mainly the type of soil, degree of afforestation, and water distribution; the system operated in this form until the 1990s. However, it was not until 1968 that the unit added the last element to its name, which was the spatial analysis. During this period, W. Warntz emphasised the need for research to focus on the theory of space, which is also important for the current shape of GIS, in particular in the field of typology or computational geometry (the application of so-called surface mathematics to macro-geography).⁷

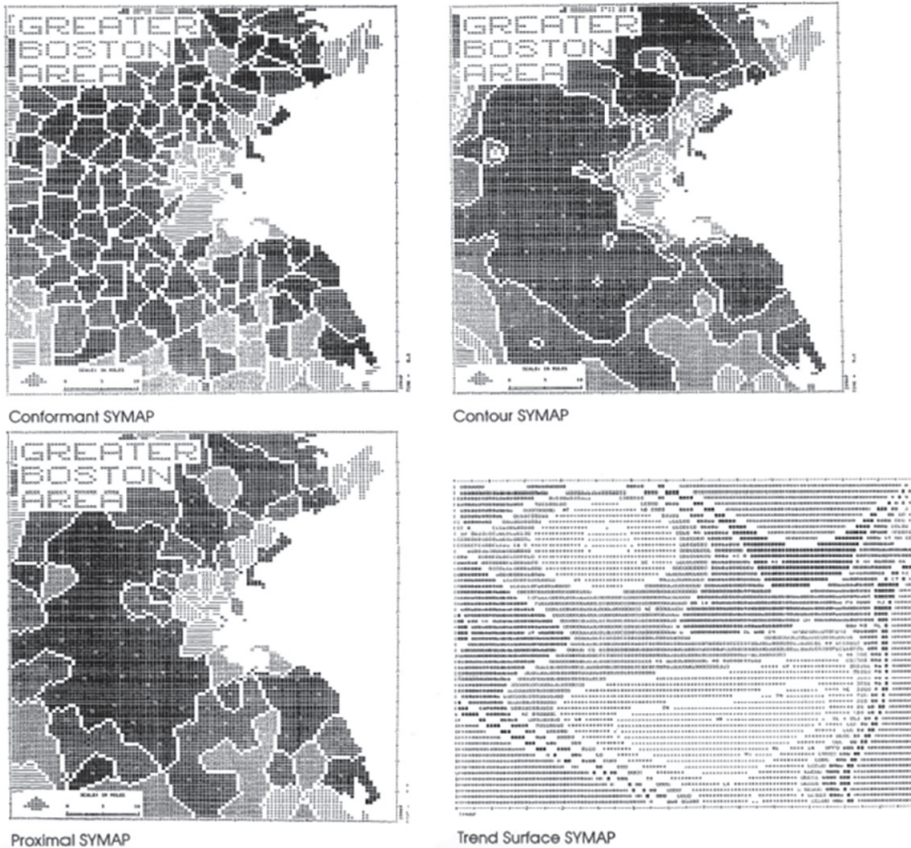
At the same time, architect Howard Fisher began attending a computer mapping workshop at Northwestern University’s Institute of Technology, given by Professor Edgar Horwood of the University of Washington. A little later, H. Fisher initiated the creation of a new institution at Harvard University. It was the Laboratory for Computer Graphics and Spatial Analysis, operating in the years 1965-1991, and is recognised as a pioneer in cartographic and architectural computer applications.⁸ It created the

⁶ *Istota, powstanie oraz cele stosowania Systemów Informacji Przestrzennej GIS*, in: *Zastosowania technologii GIS w kartografii, hydrografii oraz nawigacji morskiej*, engineering work of a student of the Gdynia Maritime University, https://sites.google.com/site/gisnewage/definicje_gis, access: 10.07.2019.

⁷ K. Adamczyk, *Nowoczesne metody...*, access: 7.10.2022.

⁸ N.R., Chrisman, *Charting the Unknown, How computer mapping at Harvard become GIS*, ISBN: 1-58948-118-6, p. 6.

Synergistic Mapping (SYMAP) program (mapping using a line printer).⁹ When William Warntz joined the team, the emphasis was on conducting the aforementioned spatial analysis.¹⁰

Source: *SYMAP - comparison of conformant, contour, proximal, and trend surface outputs*¹¹.

At that time, the Laboratory had a single computer, while the software – from today’s point of view – was basic and as such also problematic. The results of its operation were printed and wound on spools; in order

⁹ M.K. Carlsson, *Stratified, Destratified, and Hybrid GIS: Organizing a Cross-Disciplinary Territory for Design*, <http://hdl.handle.net/1721.1/81657>, access: 9.11.2022.

¹⁰ H.T., Fisher, *Mapping information: The graphic display of quantitative information*. Cambridge, Mass.: Abt Books 1982; N. Chrisman, *Charting..*, ISBN: 1-58948-118-6.

¹¹ *SYMAP – comparison of conformant, contour, proximal, and trend surface outputs*, Laboratory for Computer Graphics and Spatial Analysis, 1.01.1980, Open Source Research, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:SYMAP_-_LAB-LOG_1980.png, access: 7.10.2022.

to find a system error, users had to unwind these spools for hours, reading the printed records.

The first map was therefore not a perfect product, and due to the unavailability of base formats and input data on which further research could be based – simultaneously bearing in mind the rather limited resolution – it was not digitisation as known to modern-day scientists.

The graphic below shows the appearance of the abovementioned print-out, the whole of which is dated to January 1980. The top-left image is indicated as the first in the literature obtained via SYMAP.

However, the literature on the subject indicates that in March 1967, Allan Schmidt (later director of the Laboratory) had created a moving image based on the results obtained from SYMAP. This was probably “the earliest attempt to use automated cartography to display dynamic spatial information. Waldo Tobler’s film about the urban expansion of Detroit, often referred to as the first of its kind, was made two years later”.¹² Part of the work at that time was devoted to environmental planning. To that end, Carl Steinitz collaborated with the landscape architecture department. These activities are indicated as key to understanding the functioning of the early forms of GIS. The soil researcher Angus Hill, employed at the Ontario Department of Lands and Forests, was the first to use the term “*geographic information system*” in a project to digitise land hierarchy maps.¹³ As a side note, the same source points out that “Hill’s technique is the one that needs GIS the least”. Other researchers dealing with the issue in an empirical manner,¹⁴ mainly landscape architects by profession, used special transparent overlays to place maps from various sources in the simplest possible way: one on top of the other.

In addition to SYMAP, other software has also been used for mapping research in general. These include in particular: SYMVU (distributed

¹² N. Chrisman, *Charting...*, p. 12, access: 10.11.2022.

¹³ This information was to be included in an article by R. Tomlinson in Australia in 1968 [in:] N. Chrisman, *Charting...*, p. 4, access: 10.11.2022.

¹⁴ Philip Lewis of the University of Wisconsin and Ian McHarg of the University of Pennsylvania. In 1967, urban planners and landscape architects were running a separate project called Project Delmarva. The project resulted in further works, including map analysis software developed by D. Tomlin which incorporates the term “*grid*” also currently used in commercial software. More on the Delmarva Project itself: N. Chrisman, *Charting...*, pp. 4-5.

since 1969), CALFORM, ASPEX, and INPOM.¹⁵ The ODYSSEY project was considered a prototype of the modern geographic information system. Each of these programs, due to the development of technology, contained components and solutions replacing those of their predecessors. Parallel attempts were also made to implement 3D space in architecture.¹⁶

We owe the key changes to American companies established in 1969, M&S Computing¹⁷ and the Environmental Systems Research Institute (ESRI), which are now considered world leaders in this field.

At the end of the 1960s, the American statistical office developed a geographic database of files – independent double map coding, the so-called GBF-DIME (Geographic Base File, Dual Independent Map Encoding). It contributed to the compilation of a digital list of streets throughout the country. Moreover, the system included information obtained from the census carried out in 1970.¹⁸

In 1974 the focus was on developing a new, comprehensive program, which was called POLYVRT. But in this case as well certain shortcomings were noticed, resulting in attempts to implement the option of manipulating large geographic files. The ODYSSEY¹⁹ program was developed over the next three years, and included many of the features of today's GIS software. Importantly, for the abovementioned M&S Computing, as well as for companies such as Computervision and Geodat, this program turned out to be a kind of template, a basis for further activity.²⁰ The

¹⁵ More information: M. Pidwirny, *Introduction to Geographic Information Systems, Fundamentals of Physical Geography, 2nd Edition*, 2006, <http://www.physicalgeography.net/fundamentals/2f.html>, access: 25.11.2022.

¹⁶ Importantly, the architectural version of the OTOTROL software, which should have addressed issues related to buildings and objects rather than the maps themselves, did not meet the necessary requirements. In 1981, Bruce Donald undertook the creation of a wizard for managing objects in 3D, and in 1986 Mark Van Norman and his team developed a package called SCHEMA, which coped with the tasks then being faced by architects [in:] N. Chrisman, *Charting...*, p. 9, access: 10.11.2022.

¹⁷ Now the Intergraph Corporation.

¹⁸ K. Adamczyk, *Nowoczesne metody...*, access: 7.10.2022.

¹⁹ The 1982 version contained seven programs: PROTEUS, CYCLONE, CYCLOPS, WHIRLPOOL, CALYPSO, POLYPS, PRISM. However, the commercial potential of the software proved an extremely difficult experience for Harvard (staffing, financial and legal problems) [in:] N. Chrisman, *Charting...*, p. 9, access: 9.11.2022.

²⁰ 2015 CGA Conference: *The Lab for Computer Graphics and Spatial Analysis (1965-1991) and Its Legacy*, https://cga-download.hmdc.harvard.edu/publish_web/CGA_Conferences/2015_Lab_Legacy/2015_CGA_Conference_Program.pdf, access: 9.11.2022; M. Mainelli, *Geodat:*

Laboratory had an influence on entities operating commercially on the ESRI market. The ODYSSEY project manager Scott Morehouse made a significant impact; he soon joined ESRI, and this took GIS to a whole new level, higher and more responsive. This is how the ArcInfo²¹ platform was created. The project became a milestone in the development of integrated mapping systems.

One outcome of research at that time was undoubtedly the combination of a two-dimensional map with a three-dimensional surface.²² In time, satellite techniques were also used to collect information about the geographical environment. The launching of satellites into orbit and remote sensing²³ were of enormous, even revolutionary importance for GIS.²⁴ Remote sensing was initially used by military surveillance services, while later, with the advent of their civilian counterparts,²⁵ information was obtained from the surface of the entire Earth. Before long, the National Imagery and Mapping Agency (NIMA)²⁶ developed the Digital Chart of the World (DCW) for the US Defense Mapping Agency (DMA). Through collaboration with the military geographic services of other countries, a digital map of the whole world (the Vector Map, VMap) was created in 1993.²⁷

A Cartographic Data Base for Petroleum Mapping, Communications of Harvard Computer Graphics Week, Harvard Laboratory for Computer Graphics and Spatial Analysis (1982).

²¹ University Consortium for Geographic Information Science, <https://www.ucgis.org/scott-morehouse>, access: 10.11.2022.

²² Monadnock Denis White is considered the creator of this technique.

²³ It is nothing more than a set of “methods of obtaining data on objects, phenomena and processes taking place on the surface of the Earth using devices that are not in direct (physical) contact with the tested object, as well as methods of processing the obtained data into useful information characterizing these objects, phenomena and processes.” [in:] A. Ciołkosz, *Wstęp do teledetekcji*, <https://geoforum.pl/teledetekcja/teledetekcja>, access: 18.10.2022.

²⁴ *Zastosowania technologii GIS...*, https://sites.google.com/site/gisnewage/definicje_gis, access: 10.07.2019; D. Gotlib, A. Iwaniak, R. Olszewski, *GIS Obszary zastosowań*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007, p. 13.

²⁵ One such satellite was Landsat.

²⁶ Now it is the National Geospatial-Intelligence Agency, NSA.

²⁷ These included Canada, France, Belgium, Greece, the Netherlands, Italy and the United Kingdom. In Poland, the Topographic Service of the Polish Army (Służba Topograficzna Wojska Polskiego) was responsible for the development of VMap, in accordance with NATO standards [in:] Polskie Towarzystwo Informacji Przestrzennej, <https://www.ptip.info/LMB/VMAP>, access: 21.10.2022.

At the same time, one cannot ignore the ongoing development of cartography, which although it began much earlier is an integral part of the considerations in question. Cartography itself has undergone numerous divisions, including geoinformatics and geovisualization, which basically show that “cartographic presentation is only one means of visualising or analysing geographic information. The concept of geoinformatics, which integrates the field of cartography with the theory of databases and other branches of computer science, is particularly important nowadays, especially by developing the issues of programming supporting the modelling and analysis of geographic information”.²⁸ Thus GIS was combined with digital data. Despite there being many supporters of the development of cartography, which seemed impossible in isolation from the still fledgling digitisation at that time, some researchers unequivocally indicated that “GIS killed cartography” in the then sense of the term.²⁹

Nevertheless, the progressive development of technology, including above all the internet becoming available for general use, has contributed to the global development of GIS and related IT solutions. At the same time, it is not possible to indicate only one software dedicated in some way to conducting analyses. There are many commercial versions available on the market, including ArcCad, ArcGIS, ArcInf, ArcScene, AutoCAD Map 3D 2008, AutoCAD Raster Design 2008, Autodesk GIS, GeoMedia Professional, MapInfo Professional, OpenMap, PostGIS, and PrimaGIS. The programs are listed in alphabetical order, without indicating the more or less advanced functions of each of them. As previously indicated, the study does not discuss this topic, but focuses on the issues indicated in the introduction to the article. As a side note, it is worth mentioning that ESRI is a leading manufacturer, and its software is used by most police authorities in the world.

Importantly, the European Union, as an international organisation, also discerned a need for community action in regard to integrating the national systems of Member States, which resulted in the creation of the Infrastructure for Spatial Information in the European Community (INSPIRE). Its functioning in the European Union and EFTA countries

²⁸ A. Głazewski, K. Kałamucki, P. J. Kowalski, M. Stankiewicz, *Podstawy wizualizacji kartograficznej*, UMCS, Lublin 2015, ISBN: 978-83-939172-1-1, p. 13.

²⁹ Among them was Professor Judy M. Olson of Michigan State University.

is regulated by Directive 2007/2/EC, in force since 15 May 2007.³⁰ Pursuant to this act, it was established as provided for in Art. 1, European Spatial Data Infrastructure (ESDI),³¹ the aim of which is to achieve Community policies in the field of environmental protection and policies or activities that may have an impact on the environment.³² Based on Article 15, the Commission created the INSPIRE geoportal, which is available in all State Parties.³³

The transposition into the Polish legal order of the above-mentioned Directive 2007/2/EC is implemented by the Act of 4 March 2010 on spatial information infrastructure.³⁴ National activities are coordinated by the minister competent for construction, spatial planning, and development and housing, who performs his tasks with the assistance of the Chief National Surveyor.³⁵

To ensure the full support for public institutions in the implementation of the requirements of Directive 2007/2/EC, the ESRI has created “ArcGIS for INSPIRE Classic”, which is an extension of the ArcMap application, ArcGIS Enterprise software and Esri Geoportal Server. In

³⁰ Directive 2007/2/EC of the European Parliament and of the Council of 14 March 2007 establishing an Infrastructure for Spatial Information in the European Community (INSPIRE), Official Journal of the European Union L 108 z 25.04.2007, p. 1, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32007L0002&from=PL>, access: 21.10.2022.

³¹ The concept of spatial information infrastructure has been regulated in Art. 3 of Directive 2007/2/EC, according to which they are “metadata, spatial data sets and spatial data services; network services and technologies; agreements on sharing, access and use; and coordination and monitoring mechanisms, processes and procedures, established, operated or made available in accordance with this Directive”.

³² Article 1 of Directive 2007/2/EC; According to recital (3) of the preamble to Directive 2007/2/EC: “The problems regarding the availability, quality, organisation, accessibility and sharing of spatial information are common to a large number of policy and information themes and are experienced across the various levels of public authority. Solving these problems requires measures that address exchange, sharing, access and use of interoperable spatial data and spatial data services across the various levels of public authority and across different sectors. An infrastructure for spatial information in the Community should therefore be established.”

³³ Geoportal, https://mapy.geoportal.gov.pl/imap/lmgp_2.html?gpmmap=gp3, access: 9.11.2022.

³⁴ Act of 4 March 2010 on spatial information infrastructure, Journal of Laws [Dziennik Ustaw] 2010 no 76, item 489.

³⁵ Article 18 sec. 1 and Article 19 sec. 1 of the indicated act.

addition, another “ArcGIS INSPIRE Open Data” solution was established.³⁶

It is not difficult today to reach a particular area or location using internet sources or collected resources. IT tools make faithful digital representations. In the late 1970s, Allan Schmidt pointed out that having a personal computer would contribute to generating maps of the daily activity of the population in each area (roads to and from work, schools, shopping preferences, checking the availability of goods, travel routes), which could be modified and updated on a regular basis.³⁷ However, it became problematic to obtain information about a given place possibly being in any way a source of criminogenic behaviour or being perceived as such by the inhabitants themselves. On this basis, criminal and architectural prevention was created, also based on criminological theories aimed at adequate counteracting.³⁸ Thus GIS began to fit into the management of public safety and the decision-making process in crisis situations.

2. Geographic Information Systems in Poland

Domestic experience with GIS is not so well established as that described above, but although without the prior efforts of mainly American scientists the development of geographic information systems in Poland would not have been impossible, it would certainly have been delayed.

The first solutions were developed by the academic community at the AGH University of Science and Technology in Krakow (AGH)³⁹ to conduct analyses for the purposes of both operational and investigative

³⁶ *ArcGIS INSPIRE Open Data*, <https://www.esri.com/pl-pl/arcgis/products/arcgis-inspire/overview>, access: 9.11.2022.

³⁷ A.H., Schmidt, *Future directions of computer mapping*, Context 10:16, 1979.

³⁸ The author deliberates on this topic in a publication devoted exclusively to the issue in question: M. Bieniek-Ciarcińska, *Profilaktyka kryminalno-architektoniczna*, Probacja, no 4/2021, pp. 87-114, ISSN 1689-6122; see also: M. Bieniek-Ciarcińska, *Krajowa Mapa Zagrożeń Bezpieczeństwa w Polsce – aspekty praktyczne w perspektywie kryminologicznej*, Probation, no 2/2022, pp. 129-158, ISSN 1689-6122.

³⁹ Since 2006, the Laboratory of Computer Forensics operating as part of the Department of Computer Science at the Faculty of Computer Science, Electronics and Telecommunications of the AGH University of Science and Technology has been developing, producing and implementing tools that support the process of criminal analysis carried out by the Polish public security services.

activities by the police and other services responsible for ensuring security in the country.⁴⁰ Created as part of a development project, the LINK program was designed to support the work of criminal analysts, primarily by enabling the creation of visualisations of perceived relationships occurring between a telephone number and the user of the device associated with it. Not only billings, as in lists of telephone calls made, but also their detailed analyses were supposed to contribute to faster detection of the perpetrator(s) of prohibited acts.

Another program developed by the AGH was KASS. Its task was to conduct analyses of social networks, SNA (*Social Network Analysis*), for the purpose of inferring possible connections or criminal networks (an example could be determining the structure of a criminal organisation and defining the roles performed by their members).⁴¹ Currently, with the dynamic development of social networks and change in the manner of communication – from private to virtual contacts, registered by popular internet portals – it is possible to link people with their activity. Several dependencies can be distinguished, e.g. FOAF (*Friend of a Friend*). This algorithm enables the collection and aggregation of data from numerous sources, which when properly analysed will ultimately lead to answers concerning which of the friends of a given user is staying in each location, and where that user appears during a specific event. Sometimes such analysis is no longer necessary due to the creation and tagging of groups of people attending a given event on the social networking site itself, including the background geolocation function of the device from which such a login was made. At the same time, however, it may happen that user X marks his presence in event Y in a place Z distant from his place of residence by several hundred kilometres, while the device's geolocator indicates that the activity was recorded in a completely different place. Considering that data publicly posted on social networking sites can be modified, the analysis programs also make the appropriate checks in this respect.

⁴⁰ R. Marcjan, M. Łakomy, M. Wysokiński, K. Piętak, M. Kisiel-Dorohinicki, *Analiza kryminalna wspomagana narzędziami GIS w aplikacji LINK*, in: *Zeszyty Naukowe AON* 2013, pp. 326-345.

⁴¹ See also: M.S. Çinar, B. Genç, H. Sever, *Identifying criminal organizations from their social network structures*, *Turkish Journal of Electrical Engineering & Computer Sciences* (2019) 27: 421-436, DOI:10.3906/elk-1806-52.

The metadata, as a set of information about data subjected to further processing, seems to be an unlimited resource in the 21st century. It therefore proved necessary to develop tools to organise the data that surrounds us into sets/groups that can be used further. To provide a comprehensive reflection of reality, and not disturb significant connections, they should be collected and properly filtered. For this purpose, a world-wide metadata recording standard known as the *Resource Description Framework* (RDF) was created, used by computers for fully automated and simple management of data posted on the internet, compiling a table of contents from them (and enabling the further searching for and tracking of information).⁴²

The software brought onto the market by IBM (IBM i2 COPLINK, IBM i2 Analyst's Notebook), aimed at linking data from various sources, is also very popular in Poland.

Moving on to the use of GIS, it should be noted that in the public sphere, based on the collected spatial information, geoinformation is used both in government and local government administration, as well as by public benefit organisations. The multitude of entities results from the fact that space (both that grasped literally as a physical area, and space in the sense of virtual reality) is an integral part of human functioning in society. GIS has therefore become above all a basis for creating maps of various profiles, intended for use in numerous sectors.

To organise the matter in question and to isolate individual areas, a thematic division was introduced, starting from indicating the basic role of GIS assigned to the issues of geographical analysis as broadly understood. Geographic information is the basis for recording plots, land and the functioning of the agricultural sector. For this purpose, the legislator has separated the National Land Information System (Krajowy System Informacji o Terenie), also known as the Land Information System (System Informacji o Terenie, LIS), maintained by the Chief National Surveyor. Its functioning is determined by the provisions of the Regulation of the Minister of Regional Development and Construction of 12 July 2001 on the detailed rules and procedures for establishing and maintaining a national information system on land (*Rozporządzenie Ministra Rozwoju Regionalnego i Budownictwa z dnia 12 lipca 2001 r. w sprawie szczegółowych*

⁴² RDF uses a tool known as *Semantically-Interlinked Online Communities* (SIOC) to describe commonly used object names (and their relationships) in social networks.

*zasad i trybu założenia i prowadzenia krajowego systemu informacji o terenie*⁴³). The main task of the legal basis is the collection of spatial data, which in accordance with art. 1§1 point 1 include: register of borders; spatial references; geodetic control networks; land and building records; geodetic records of land utilities; and topographic objects. The LIS supports tasks performed by the marshal of a voivodeship, and the starost or president of a city. An additional system is the *Land-parcel identification system* (LPIS) implemented by the Agency for Restructuring and Modernisation of Agriculture (Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa), which covers as much as 98% of the country's area. The GIS also includes the Central Geological Database (Centralna Baza Danych Geologicznych) and several thematic databases collecting hydrological, sozological, geological and economic information.

Geographic Information Systems are used for Earth observation (the Global Earth Observation System of Systems, GEOSS), environmental protection for the purpose of managing protected areas (the Global Monitoring for Environment and Security – GMES), as well as for the exploration and exploitation of natural resources (GEODETA system). GIS is also used by the State Forests and the Tatra National Park (Geoportal Tatry).

To quickly and effectively deal with the information found at the scene of an incident, GIS was implemented for the purposes of crisis management and monitoring of undesirable phenomena. It covers emergency notification centres that use it to properly deploy emergency services (ambulance services, fire brigades, police, army, as well as Mountain Volunteer Search and Rescue (Górskie Ochotnicze Pogotowie Ratunkowe – GOPR) to places requiring urgent intervention. The geographic information system also contributed to the construction of the SMOK system (System Monitoringu i Osłony Kraju), under which flood protection was introduced.⁴⁴

GIS provides solutions to protect health. They enable depiction of the geographical distribution of disease changes, including the search for cause-and-effect relationships (connecting interdependencies such as environmental factors and disease incidence in a given area), as well as

⁴³ Journal of Laws 2001 no 80, item 866.

⁴⁴ See also: A. Saklani, *Geo-Enabled Real Time Emergency Response System using Open System Architecture*, Indian Institute of Remote Sensing, Indian Space Research Organization Dept. of Space, Govt. of India, Dehradun - 248001 Uttarakhand, India August-2014.

analysis of changes taking place over time. The system not only enables the monitoring and preventing of incidents, but also supports logistic activities, and the planning and optimisation of resources (medical facilities, personnel, medical supplies and other materials).

To trace how the SARS-CoV-2 virus⁴⁵ spread, starting from the source (Wuhan, the capital of Hubei province in China), geographic information systems had to be employed. However, this is not the first time geographic methods have been used. In 1694, a special map was created that showed the relationship between geographical data and the health situation of a given region (related to the outbreak of the plague in Italy).⁴⁶ Diseases spread as fast as the possibilities of movement allowed at that time (mainly along trade routes). In the literature, however, the first such map is considered to be that drawn up by John Snow showing the sources of the cholera epidemic that took place in Soho (London) in 1854. This was possible by manually marking the locations of confirmed cases on the map, and comparing them with the locations of the pumps used by the city water supply to provide water to residents.

The year 2006 saw the creation of the HealthMap,⁴⁷ which later showed the progression of the Covid-19 pandemic. Like other phone applications, based on the user's location, it was possible to indicate whether somebody had had close contact with an infected person. In this context, a pivotal role was played by the Canadian company BlueDot, which by using specialised IT tools was able to correlate data on the movement of the infection that could form the basis of an outbreak of other diseases. People's movement data was also the basis for an application jointly run by China's National Health Commission and China Electronics Technology Group Cooperation, called *close contact detector*, cited as an example of using individual user data for the common good. A similar solution was introduced in the subway in the Chinese Province of Guangdong. Passengers were encouraged to voluntarily scan QR codes and fill in the data in the appropriate forms. The information thus obtained made it possible to trace the path travelled by a person at a certain time and to identify close contacts if any of them later obtained information about a confirmed illness. The same solution was also used by Chinese airlines.

⁴⁵ The virus was initially named Novel Coronavirus 2019-nCoV, later renamed SARS-CoV-2.

⁴⁶ Others concerned the spread of yellow fever, cholera and the flu epidemic (in 1918).

⁴⁷ Boston Childrens' Hospital, USA.

Scientists from the interdisciplinary research group WorldPop, which deals with the usage of spatial demographic data in the decision-making process, have developed global maps of potential risks, based on the assumption of tracking the probability of virus transmission in the future. Extensive research⁴⁸ has focused not only on the rate of spread of the disease, but also on the correlation between the pandemic and social problems, including global poverty. In addition, analyses were undertaken in the field of changing mobility trends, for which data from the Facebook social network were used.⁴⁹

Another platform that dealt with the issue of the spread of the virus via transport (airlines as well as everyday means, mainly for commuting) was EpiRisk.⁵⁰ This was created as part of the Global Epidemic and Mobility Model – GLEAM project, which uses mathematical modelling combined with real data from around the world. With it, simulations can be carried out of probable infections as well as actions that can be taken in response to them, and the effectiveness of intervention strategies can be assessed.⁵¹ In this context, also worth noting is the early warning portal Early Alert Inc., which monitors situations around the world, enabling reaction as quickly as possible.

In Poland, an example of a solution based on geographic data is the “Pokaż Wirusa” portal,⁵² which is both informational and educational. In addition to the geographical distribution of coronavirus cases (detailed statistical data divided into the country’s administrative units, regarding the number of cases and including the number of people requiring hospitalisation, in critical condition, and quarantined, and the number of occupied hospital beds and respirators in use), the data also illustrated the situation in the countries bordering Poland.⁵³ The portal presents data on the movement of the country’s inhabitants, broken down by way of

⁴⁸ WorldPop, <https://www.worldpop.org/covid19>, access: 9.11.2022.

⁴⁹ The data came from website users from Great Britain, who had location services enabled on their phones [in:] *Using Facebook data to understand changing mobility patterns*, <https://datasciencecampus.ons.gov.uk/using-facebook-data-to-understand-changing-mobility-patterns/>, access: 9.11.2022.

⁵⁰ EpiRisk, <https://epirisk.net/>, access: 9.11.2022.

⁵¹ GLEAMviz, *A Multidisciplinary approach to epidemic analysis*, <http://www.gleamviz.org/approach/>, access: 9.11.2022.

⁵² Pokaż Wirusa, *Stop COVID-19*, <https://pokazwirusa.pl/>, access: 9.11.2022.

⁵³ For example, the number of new infections on 28 January 2022, per 100,000 inhabitants was indicated.

spending time (choice of services – work, other activities, transport, staying at home). It also includes information on what to do in the event of symptoms of the disease, as well as safety rules or national restrictions introduced by the authorities.

Another portal, the “COVID-19 Dashboard”, was developed by the Center for Systems Science and Engineering (CSSE) within the Department of Civil and Systems Engineering at Johns Hopkins University. It presents on a map current data from around the world for the last 28 days (number of cases, number of deaths, number of people vaccinated).⁵⁴ Worth mentioning here are the mathematical optimisation models created in cooperation with several American research units (the Center for Systems Science and Engineering, the Malone Center for Engineering in Healthcare, the Center for Data Science in Emergency Medicine, Department of Civil and Systems Engineering, the Johns Hopkins University) to illustrate the number of vacancies in hospitals in the United States.⁵⁵ By superimposing output data from the US Department of Health and Human Services (HHS) (pandemic data) and the US Center for Disease Control’s (CDC’s) (further projections) on the maps, and using the distance measurement function between hospital facilities, it is possible to rationally manage critical infrastructure, including taking targeted actions for quick response in cases requiring urgent decisions. A geoportal operating on similar principles to the ones mentioned above was developed by the World Health Organization (WHO).

What all these portals have in common is the need to cope with a new situation, which implies an increase in the demand for activities adapted to constantly changing conditions (spreading of the virus, new variants). Each of them enables crisis management and logistics activities, including above all the effective use of resources and their distribution. Thanks to the data collected on the portals, it is possible to take preventive measures, use the experience gained, draw conclusions from analyses, and introduce early warning systems. Moreover, being able to use GIS to operate and manage drone flight routes to deliver medical supplies to hard-to-reach areas, as well as to use them in situations where interpersonal contacts need to be restricted, is crucial.

⁵⁴ More information: <https://www.arcgis.com/apps/dashboards/bda7594740fd40299423467b48e9ecf6>, access: 9.11.2022.

⁵⁵ *COVID-19 Hospital Capacity Management using Mathematical Models*, <https://covid-hospital-operations.com/home>, access: 9.11.2022.

It should be noted that all of the portals, applications, websites and IT software described here are based on geographical data and closely related demographic data from around the world. The previously mentioned INSPIRE directive, among the topics of spatial data that are subject to collection, also listed those related to human health and safety, including: “Geographical distribution of dominance of pathologies (allergies, cancers, respiratory diseases, etc.), information indicating the effect on health (biomarkers, decline of fertility, epidemics) or well-being of humans (fatigue, stress, etc.) linked directly (air pollution, chemicals, depletion of the ozone layer, noise, etc.) or indirectly (food, genetically modified organisms, etc.) to the quality of the environment”.⁵⁶

However, not only information about the spread of the epidemic was tracked geographically.

Disinformation and its virality were also analysed. Social media, said to spread disinformation faster than the virus itself, played an enormous role.⁵⁷ GIS has also found its application in the sector of broadly understood public administration (city, county, and provincial geographic information systems), including the activities of Statistics Poland (Główny Urząd Statystyczny).

Its role has been appreciated in the transport sector, which uses many geoinformation services to support communication. Geographic information systems enable the General Directorate for National Roads and Motorways (Generalna Dyrekcja Dróg Krajowych i Autostrad) to effectively manage the road network, including through Intelligent Transport Systems (traffic lights, emergency corridors, road incidents, etc.). GIS is also used for the wireless transmission of location data (GSM, GPRS), which is responsible for the functioning of car and marine navigation, as well as for recording any changes on maps and electronic atlases, as well as route planning and automatic distance calculation.

⁵⁶ Point 5 “Human health and safety” in Annex III: Spatial data themes referred to in Articles 6(b) and 9(b) the Directive 2007/2/EC.

⁵⁷ M.N.K Boulos., E.M. Geraghty, *Geographical tracking and mapping of coronavirus disease COVID-19/severe acute respiratory syndrome coronavirus 2 (SARS-CoV-2) epidemic and associated events around the world: how 21st century GIS technologies are supporting the global fight against outbreaks and epidemics*, International Journal of Health Geographics (2020) 19:8, <https://doi.org/10.1186/s12942-020-00202-8>, p. 9; M. Richter, W.H.O. *Fights a Pandemic Besides Coronavirus: an ‘infodemic’*, The New York Times, 6 February 2020, <https://www.nytimes.com/2020/02/06/health/coronavirus-misinformation-social-media.html>, access: 4.11.2022.

Automatic vehicle location (AVL) would not be possible without GIS. This is required for positioning cars in the case of managing a specific fleet, e.g. for obtaining information about the location of cargo (by companies), escorting people, military manoeuvres, or simply when identifying a taxi available in a given location, etc.

Geomarketing services are also available on the market, such as studies of spatial relationships between facilities and a potential customer (company, competition), and services offered at a specific location and their availability. In this regard, models are being created for using company resources or for development risk (logistics systems and strategic management of the company's infrastructure).

Ultimately, and as seemed inevitable in the face of such advanced development, GIS became the subject of scientific research⁵⁸ – from geography and geology, geophysics, climatology, agriculture, biology and economics, to the formation of mental (imaginative) maps in sociology and criminology. Therefore, it is an interdisciplinary issue constituting the basis for creating solutions of a revolutionary nature, with advanced options of application in a dynamically changing space and in crisis events related to this. The Covid-19 pandemic, other numerous tools indicated above, and the examples of applications mentioned all prove that geographic information systems have the potential to create “tailor-made” solutions.

3. GIS in the service of justice

In addition to the possibilities of using GIS in various multidimensional areas, indicated in the preceding section, the usage in the field of geographic systems in the activities of the justice services (mainly the police and army) deserves attention.

Thanks to geographical coordinates or data obtained by using devices equipped with the Global Positioning System (GPS), such as the route recorders that police officers are equipped with, it is possible to create a digital map on which, for example, the movements of a perpetrator of a prohibited act can be marked. To make this possible, officers need to be trained not only to collect evidence but also to acquire the ability

⁵⁸ Geodeta, Magazyn Geoinformacyjny no 4 (95), April 2003.

to properly enter data into the system, so that appropriate spatial analyses can be carried out. This will lead to a visualisation of the collected information, the indication of certain phenomena and dependencies, the exchange of data between the competent authorities, and optimisation of managing units' resources (their distribution) to places requiring them (actions with an indication, targeted actions).

At the same time, it should be noted that the collection of data from a crime scene is subject to the risk of error. A human is unable to conduct multi-threaded analyses autonomously, therefore dedicated computer software seems to be an auxiliary tool. It does not completely replace the role of the specialist responsible for collecting the information and introducing an appropriate algorithm on the basis of which the program will carry out several operations. Nevertheless, the result should be subjected to human analysis. And although there is more and more discussion concerning the application of artificial intelligence algorithms in forensic science, it is still the responsibility of the software user to enter the data correctly. Incorrectly collected or entered information will entail incorrect analyses (Garbage In, Garbage Out – GIGO).

The concept of *intelligence-led policing*, based on GIS as a support system for police activities, is to be found in the American system of social control.

The approach focused on reacting to events that had occurred, effective at the time of detecting the perpetrator, thereby began to be replaced by proactive investigations – with the simultaneous use of geographic information – aimed at detecting and preventing possible criminal events.⁵⁹ Spatial correlation, a concept known to sciences such as geomatics and geostatistics, was used for this purpose. It is based on the assumption that some objects located at a close distance are similar to each other (compared to those located further away). Location data is used to determine relationships that change with the distance (one object from another).⁶⁰ In addition, the concept of object clustering – their division into groups consisting of similar objects – finds its justification in the implementation

⁵⁹ I. Kaczmarek, D. Olejniczak, M. Szostak, A. Iwaniak, *Wykorzystanie informacji geograficznej w kryminalistyce*, in: *Roczniki Geomatyki* 2016, t. XIV, zeszyt 33(73), Polskie Towarzystwo Informacji Przestrzennej, pp. 363-373; J.M. Konieczny, *Kryzys czy zmiana paradygmatu kryminalistyki*, *Państwo i Prawo*, vol. 67, no: 3:16, 2012.

⁶⁰ *Słownik geomatyczny*, in: *Geomatyka w Lasach Państwowych – Część II. Poradnik praktyczny*, CILP, Warszawa 2013.

of the identifying and detection function in forensic science. In this regard, the literature on the subject indicates the possibility of using the risk-adjusted NNH method, which considers the factors determining the occurrence of a given criminal event.⁶¹ Among other methods, those of spatial regression and autocorrelation of phenomena are mentioned.

The issue of the indicated decay function along with the distance and other components that describe the behaviour of objects and people in a given space, and thus the related geographic profiling – aimed at determining the most likely place of residence or work performed by an unknown perpetrator of a prohibited act – are dealt with by the author in a separate scientific work.⁶² The references contained therein, to the identification, detection, evidence and preventive functions of forensic science, clearly indicate that GIS satisfies all of them in terms of the use of geographical profiling in forensic science.

The aforementioned route recorder does not, as a basic tool, need access to the network. It records the route taken by an officer, detailing the time, distance covered, and coordinates. Officers use palmtops for “geotagging” places, taking photos in a specific space and marking them according to their location (geographical coordinates).⁶³ Geotagging can take the form of placing a pin with a photo taken from a satellite image or attached directly by the user.

It is not without significance that officers’ basic activity performed to support the detection process is sketching a situational map or an overview map. However, this tool cannot be clearly assigned an objective role because the sketch shows how space is perceived in given conditions (not only atmospheric, but also in terms of a person’s disposition). The ability to see certain spatial details is as perfect as the perception of the person making the sketch is perfect on a given day. Therefore, a much better solution is to take photographs of the crime scene (from different perspectives), as well as to use aerial photography in the detection process, which from a forensic point of view is seen as increasingly important in the investigation process. The environment, subjected to external factors, can also undergo significant changes that should be considered. Geographical coordinates are unchangeable, and their correct indication – regardless

⁶¹ I. Kaczmarek, D. Olejniczak, M. Szostak, A. Iwaniak, *Wykorzystanie informacji...*, p. 366.

⁶² M. Bieniek-Ciarcińska, *Wykorzystanie profilowania geograficznego w kryminalistyce*, unpublished doctoral dissertation, Warszawa 2020.

⁶³ K. Gradoń, *Zabójstwo...*, pp. 233-234.

of other developments in the natural environment (e.g. construction in a previously undeveloped area, demolition of a building, or deforestation) – will be of the greatest value, especially when compared to other ways of presenting data, manual or depending on the individual. Thus, GIS is often used to create a reconstruction of the course of a criminal event, where in addition to collecting and correlating data it supports the decision-making process in regard to finding significant dependencies or cause-and-effect relationships based on the collected evidence.

Visual representations on the one hand, and assigning a specific category to a given area on the other, will enable the construction of databases, the importance of which may increase over time. Due to the geomobility of the perpetrators, which may impede but does not exclude the correct conduct of the aforementioned geographic profiling, it is vital to equip these databases with as high a number as possible of parameters describing the place of an event and the accompanying factors. Comparing crime over time in a specific area can contribute to the introduction of preventive measures. At the same time, when dealing with undetected perpetrators, information from the locations of events plus the mapping of certain relationships in another area may ultimately lead to several crimes that occurred in different areas being attributed to a single perpetrator.

In addition, officers use geographic information systems for the daily monitoring of space.⁶⁴ Their appropriate allocation in areas marked as particularly vulnerable to the occurrence of a criminal event significantly affects the data on crime in a given area (combination of the description of the criminal event with space). Basically, it takes place as a result of officers' operational and analytical work after the collection of data on specific areas. Simultaneously, for several years now residents of given areas have been marking dangerous places in the National Security Threat Map in Poland (KMZB).⁶⁵ This is a tool supporting the work of officers with information that is not always objective, and that might not refer to a crime or an offence but rather events that are bothersome rather than legally prohibited. Police cooperation with local communities is

⁶⁴ Data concerning crime are available in the National Police Information System (Krajowy System Informacyjny Policji, KSIP), which has been extended with a spatial module (registration of events with their spatial location - KSIP-BIUŁETYN) and in the National Criminal Information Center (Krajowe Centrum Informacji Kryminalnych, KCIK).

⁶⁵ More information: M. Bieniek-Ciarcińska, *Krajowa Mapa...*, Probacja, no 2/2022, ISSN 1689-6122.

a pivotal aspect in preventing adverse events, however, the functioning of the KMZB does not eliminate the problem of these events moving to other, unmarked places.

The police, as part of their investigative activities, also conduct analyses in terms of the probability of a criminal event occurring in a given space, which is reflected in the creation of so-called potential crime maps. The factors determining a crime are scrutinised in comparison with its spatial distribution (interpretation of the spatial distribution of a given type of crime, or in other words the geography of crime). Therefore it is currently a process of dealing with progress in crime mapping – from typically makeshift activities (marking crimes on a map) to advanced technical solutions.

In the context laid out above it was possible to use the capabilities of geographic information systems to implement the *near repeat* function, which is a way to predict (as a preventive measure) serial crimes (the same criminal event X in the same location Y in the near future, with a chance of recurrence).⁶⁶ This resulted in the introduction of the Risk Areas Modelling Method, based on the study of the behaviour of perpetrators of crimes and factors that may increase the likelihood of occurrence of certain events. Some types of infrastructure in selected locations may be perceived as criminal opportunities (e.g. placing an ATM in an unlit place, away from other infrastructure or video surveillance, increases the risk of theft).

Determining the number of phenomena and their frequency makes it possible to specify places (regions, areas) characterised by the presence of both a high level of crime density – *hot spots* – as well as those where the intensity of such events is insignificant or they do not occur at all – *cold spots*.

It should also be noted that the RAG (Red-Amber-Green) traffic light system was used to mark areas of interest to law enforcement authorities with colours in terms of searching for people (red used for a location where a victim's corpse was likely to be hidden, given the status of high priority; amber for medium priority; and green for low). Over time, the system was refined by Italian scientists led by Roberta Somma of the

⁶⁶ K. Pease, *Repeat Victimisation: Taking stock*, London: Home Office Police Research Group 1998 [from:] I. Kaczmarek, D. Olejniczak, M. Szostak, A. Iwaniak, *Wykorzystanie...*, pp. 363-373.

Università degli Studi di Messina. Additional indicators were introduced to the GIS, e.g. whether a place where a corpse was hidden was prepared at night or during the day; accessibility and visibility of the place (also in terms of the possibility of the perpetrator leaving the scene); type of soil (whether it was possible to dig a hole to hide the corpse); slope angle; the presence of other infrastructure; the presence of vegetation; and the morphology of the terrain. Researchers conducted two experiments using the Digital Surface Model (DSM) to search for previously buried mannequins, which resulted in their corpses being found in the space of 1 and 3 hours respectively from the start of search activities.⁶⁷

Detecting phone logins in specific locations – particularly in homicide cases (disclosure of the perpetrator, disclosure of the victim's corpse), when searching for missing persons, in regard to calls made to report a specific event (such as the planting of an explosive charge at an airport), or linked to the covering of traces or discarding of the tool used to commit a crime – is crucial. Mobile phones, regardless of how they are used, leave digital records that are recognised as digital spatial traces. And in this case, without GIS, it would not be possible to precisely determine the location of the user of a given number, or to perform spatial-temporal analyses (movement of people in a specific location, assuming prior careful planning of the telecommunications infrastructure necessary to receive the signal from radio transmitters).

Obtaining information may raise some questions, and the debate continues concerning whether it is a greater good to use it for locating a missing person as quickly as possible, or rather a necessary evil when faced with the possibility of violating the user's privacy. However, this paper will not delve further into considerations on this matter, while recognising that each of the options will have its supporters and opponents capable of delivering appropriate argumentation in their favour.

⁶⁷ R. Somma, *The use of digital surface, terrain models and geophysics to define search priorities for clandestine burials in a GIS-based Red-Amber-Green (RAG) system*, September 2016, DOI: 10.3301/ROL.2016.79; R. Somma, M. Cascio, M. Silvestro, E. Torre, *A GIS-based Quantitative Approach for the Search of Clandestine Graves, Italy*, 30 October 2017, <https://doi.org/10.1111/1556-4029.13677>; R. Somma, N. Costa, *Unravelling Crimes with Geology: As Geological and Geographical Evidence Related to Clandestine Graves May Assist the Judicial System*, September 2022 *Geosciences (Switzerland)* 12(9):339; <https://www.forensicmag.com/news/2017/11/using-gis-find-hidden-graves-based-killers-preferences>, access: 21.10.2022.

The subject of this publication allows us to conclude that without GIS, it would not be possible for officers' work to be fully effective (allocation of services to appropriate places for action appropriate to the event), not to mention the fact that GIS itself has become the basis for many tools they use. One of them is CrimeStat, which has a built-in function of indicating the relationship between two crimes, or between a crime and its determinant.⁶⁸ At the end of the 1990s, the Mapping and Analysis of Public Security (MAPS)⁶⁹ program was used to depict crime on maps, followed by analyses of the spatial determinants of crime. GIS was also implemented in software in New York, Los Angeles, Philadelphia (Comp-Stat), Baltimore (Citistat), and Jersey City (COMSTAT).⁷⁰ In the UK it was first used in 2000 for burglary prevention. Programs that deserve special attention include: the Partnerships to Reduce Crime and Disorder (CDRPs); the Birmingham On-Line Community Safety Mapping system (COSMOS); the East Midlands Joint Partnerships (JUPITER) program in Nottinghamshire; London Analyst Support Area (LASS); the Crime and Disorders Survey Information System (SCaDIS); the Sussex Crime and Disorder Information Exchange (CADDIE); the Amethyst program in Cornwall and Devon; Northwest Regional Crime Mapping System (NWRCMS); Northwest Regional Information Sharing System (NER-ISS); the Greater Manchester Against Crime (GMAC) scheme; and the DRAGON project in the Welsh Assembly, South Wales.⁷¹

In Poland, officers in the criminal analysis units of the General Police Headquarters (Komenda Główna Policji), Voivodship Police Headquarters (Komendy Wojewódzkie Policji), Warsaw Police Headquarters (Komenda Stołeczna Policji), Central Police Investigation Bureau (Centralne Biuro Śledcze Policji) and the Police Internal Affairs Bureau (Biuro Spraw Wewnętrznych Policji) use the abovementioned LINK software (currently the LINK3 version). In 2020, a thematic course was organised for the first time, its purpose being to familiarise officers with the "new

⁶⁸ D.T., Herbert *Crime and place: an introduction*, in: D. Evans, D. Herbert (red.), *The geography of crime*, Routledge, London, New York 1989, pp. 1-15 [from:] I. Kaczmarek, D. Olejniczak, M. Szostak, A. Iwaniak, *Wykorzystanie...*, pp. 363-373.

⁶⁹ *Mapping & Analysis for Public Safety Program of the National Institute of Justice (NIJ)*, <https://www.icpsr.umich.edu/CrimeStat/mapping.html>, access: 9.11.2022.

⁷⁰ *Geography and public safety*, w: A Quarterly Bulletin of Applied Geography for the Study of Crime & Public Safety, vol. 1, issue 1, February 2008, p. 12.

⁷¹ S. Chainey, Ch. Smith, *Review of GIS-based information sharing systems*, The Jill Dando Institute of Crime Science UC London, Home Office Online Report 02/06, pp. 5-45.

functionalities of the integrated environment supporting criminal analysis LINK, which contributed to increasing the possibilities of information processing”.⁷² Based on the above, it should be emphasised that GIS is an inseparable element of the tools used by officers to ensure public safety within the scope of their strictly defined and implemented own tasks.

4. Final conclusions

GIS is an international tool that has a place in almost every area of human life, regardless of where people live. Its interdisciplinary significance has been described in this study to draw attention to how geographic information is currently used. The analyses carried out with geographic information systems use data from various sources. In the course of analytical activities, using dedicated software, it is possible to carry out a number of complex correlations that contribute to the management of the collected data depending on the needs identified. In this way, by changing the data format (geocoding them into geographical data, coordinates), it is possible to create a digital map with a wide spectrum of use. Analogue maps are still in use and have not lost their popularity, but using them in certain situations can make it much more difficult or completely impossible to provide a simple indication of significant connections (spatial dependencies). In the case of finding the occurrence of certain events in a geographically defined area, in addition to learning about them, it is necessary to undertake detailed analyses that may be helpful in determining the aetiology of a given phenomenon.

Geoinformation constitutes an ever-growing opportunity for correlating spatial data in various fields. The dynamically changing environment implies the introduction of new, adequate, and automated solutions. A step in this direction is the creation of the so-called area of human

⁷² “New functions in the LINK3 software”; training conducted as part of the project “Processing and analysis of mass data in relation to economic crimes” (FIN LINK) No. DOB-BIO9/33/01/2018 implemented with funds from the National Center for Research and Development; Criminal Analysis Department of the Intelligence and Criminal Information Bureau of the National Police Headquarters together with the Laboratory of Computer Forensics of the AGH University of Science and Technology in Cracow, <https://policja.pl/pol/kgp/bwik/aktualnosci-1/biezace-informacje/191655,Szkolenie-LINK3.html>, access: 20.10.2022.

mobility research. A certain regularity should be pointed out here: there are interpersonal interactions that cannot be predicted, and thus cannot be considered in mathematical modelling. This applies to the issue of movement in connection with a given event, regardless of whether it is criminal (stationary and geomobile criminals), or quarantine, isolation or even travel during an ongoing pandemic, it is impossible to embrace an individual's behaviour in a single scenario. In this case, GIS will only work in the gradual implementation of strategic information management processes and forecasting models with many variants.

In the field of legal sciences, in the case of performing activities at the scene of an incident, spatial analyses significantly support criminal analyses for revealing the unknown perpetrator of a prohibited act. In this context, geoprofiling, as the youngest branch of profiling in the world, has the potential to conduct criminal analyses based on spatial data collected at the scene of the incident. Though of key importance, it has to be emphasised that GIS, in its current state of advancement, has not fully replaced the human factor (an experienced investigator or criminal analyst). The paper points out that information collected in the form of evidence will be processed by the system/dedicated software only at the next stage of an investigation. First of all it is a specialist who takes the appropriate action.

Importantly, it should be remembered that GIS is constantly subject to and will be subject to numerous modifications in the near future. They are inevitable, mainly related to the development of information science and changing circumstances, which is described in this paper taking the Covid-19 pandemic as an example. Successive implementation of changes by decision-makers will contribute to ensuring the development of further sectors, from the economy public administration environmental protection, and crisis management to health care, public safety, advanced urban planning and the judiciary as broadly understood. Due to the progressive use of artificial intelligence, GIS too, as in the case of managing intelligent transport systems or autonomous vehicles, will become the basis for new solutions. However, in order for these to serve the common good, one should not forget about their proper preparation (a scientific basis is needed to identify areas where GIS can be used, developing a methodology for functioning, and SWOT analyses should be carried out⁷³). Building

⁷³ SWOT means complex analysis of specified field (object, premise, thesis, phenomenon, etc.) in the context of its strengths, weaknesses, opportunities, and threats.

coordination and management systems is a necessity, as too is developing the possibility of integrating other (perhaps also currently used) systems to support the process of making key decisions in various areas.

Bibliography

Literature

Bielecka E., *Systemy informacji geograficznej. Teoria i zastosowanie*, Wydawnictwo PJWSTK, Warszawa 2006.

Bieniek-Ciarcińska M., *Krajowa Mapa Zagrożeń Bezpieczeństwa w Polsce – aspekty praktyczne w perspektywie kryminologicznej*, „Probacja”, no 2/2022, ISSN 1689-6122.

Bieniek-Ciarcińska M., *Profilaktyka kryminalno-architektoniczna*, „Probacja”, no 4/2021, ISSN 1689-6122.

Bieniek-Ciarcińska M., *Wykorzystanie profilowania geograficznego w kryminalistyce*, unpublished doctoral dissertation, Warszawa 2020.

Boulos M. N. K., Geraghty E. M., *Geographical tracking and mapping of coronavirus disease COVID-19/severe acute respiratory syndrome coronavirus 2 (SARS-CoV-2) epidemic and associated events around the world: how 21st century GIS technologies are supporting the global fight against outbreaks and epidemics*, International Journal of Health Geographics (2020) 19:8, <https://doi.org/10.1186/s12942-020-00202-8>.

Chainey S., Smith Ch., *Review of GIS-based information sharing systems*, The Jill Dando Institute of Crime Science UC London, Home Office Online Report 02/06.

Chrisman N.R., *Charting the Unknown, How computer mapping at Harvard become GIS*, ISBN: 1-58948-118-6.

Chrisman N.R., 1997, *Exploring geographic information*, Wiley, Second edition 2002.

Çinar M.S., Genç B., Sever H., *Identifying criminal organizations from their social network structures*, Turkish Journal of Electrical Engineering & Computer Sciences (2019) 27: 421-436, DOI:10.3906/elk-1806-52.

Evans D., Herbert D. (ed.), *The geography of crime*, Routledge, London, New York 1989.

Fisher H. T., *Mapping information: The graphic display of quantitative information*. Cambridge, Mass.: Abt Books 1982; N. Chrisman, *Charting the Unknown, How computer mapping at Harvard become GIS*, ISBN: 1-58948-118-6.

Geodeta, Magazyn Geoinformacyjny no 4 (95), April 2003.

Geography and public safety, „A Quarterly Bulletin of Applied Geography for the Study of Crime & Public Safety”, vol. 1, issue 1, February 2008.

GIS Europe: Europe's geographical information systems magazine, Geoinformation International, Cambridge, UK 1992.

Głazewski A., Kałamucki K., Kowalski P.J., Stankiewicz M., *Podstawy wizualizacji kartograficznej*, UMCS, Lublin 2015, ISBN: 978-83-939172-1-1.

Goldschneider M., *Geografia przestępczości. Uwagi na temat przestrzennych analiz przestępczości przy wykorzystaniu technik cyfrowych*, „Archiwum Kryminologii” t. XXXII/2010, PAN, INP, ZK, PL ISSN 0066-6890.

Gotlib D., Iwaniak A., Olszewski R., *GIS Obszary zastosowań*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007.

Gradoń K., *Zabójstwo wielokrotne. Profilowanie kryminalne*, Lex a Wolters Kluwer business, Warszawa 2010, ISBN PDF-a: 778-83-264-0810-6

Kaczmarek I., Olejniczak D., Szostak M., Iwaniak A., *Wykorzystanie informacji geograficznej w kryminalistyce*, Polskie Towarzystwo Informacji Przestrzennej, „Roczniki Geomatyki” 2016, TOM XIV, Zeszyt 3(73).

Kelly L., Worboys M., Duckham M., *GIS: a computing perspective*, CRC Press, 2004.

Mainelli M., *Geodat: A Cartographic Data Base for Petroleum Mapping*, Communications of Harvard Computer Graphics Week, Harvard Laboratory for Computer Graphics and Spatial Analysis (1982).

Marcjan R., Łakomy M., Wysokiński M., Pięta K., Kisiel-Dorohiniński M., *Analiza kryminalna wspomagana narzędziami GIS w aplikacji LINK*, „Zeszyty Naukowe AON” no 4(93) 2013.

Mordwa S., *Zastosowanie GIS w badaniach przestępczości*, Acta Universitatis Lodzensis Folia Geographicaa Socio-Oeconomica no 14, 2013.

Olszewski R., Gotlib D., Iwaniak A., *GIS. Obszary zastosowań*, Wydawnictwo Naukowe PWN 2007.

Pease K., *Repeat Victimisation: Taking stock*, London: Home Office Police Research Group 1998.

Pludrzyńska B., *Systemy informacji geograficznej – GIS i profilowanie geograficzne jako instrumenty zapobiegania i zwalczania przestępczości*, „Wojskowy Przegląd Prawniczy”, R. 85, no 1/2 (2012).

Saklani A., *Geo-Enabled Real Time Emergency Response System using Open System Architecture*, Indian Institute of Remote Sensing, Indian

Space Research Organization Dept. of Space, Govt. of India, Dehradun - 248001 Uttarakhand, India August-2014.

Schmidt A. H., *Future directions of computer mapping*, Context 10: 16, 1979.

Słownik geomatyczny, „Geomatyka w Lasach Państwowych – Część II. Poradnik praktyczny”, CILP, Warszawa 2013.

Smith S.C., Bruce Ch.W., *CrimeStatIII User Workbook*, 61-8.0, 2008.

Somma R., Costa N., *Unraveling Crimes with Geology: As Geological and Geographical Evidence Related to Clandestine Graves May Assist the Judicial System*, September 2022Geosciences (Switzerland) 12(9):339.

Somma R., *The use of digital surface, terrain models and geophysics to define search priorities for clandestine burials in a GIS-based Red-Amber-Green (RAG) system*, September 2016, DOI: 10,3301/ROL.2016.79.

Weisburd D., McEwen T. (red.), *Crime mapping and crime prevention*, no.8, New York: Criminal Justice Press 1998.

Legal acts

Directive 2007/2/EC of the European Parliament and of the Council of 14 March 2007 establishing an Infrastructure for Spatial Information in the European Community (INSPIRE), Official Journal of the European Union L 108, 25.04.2007, p. 1.

Decree issued by the Ministry of Regional Development and Construction on 12 July 2001 concerning the rules and procedures of operating a national land information system, Journal of Laws 2001, no 80, item 866.

Act of 4 March 2010 on spatial information infrastructure, Journal of Laws 2010 no 76, item 489.

Internet sources

<http://hdl.handle.net/1721.1/81657>

<http://www.gleamviz.org/approach/>

<http://www.physicalgeography.net/fundamentals/2f.html>

http://www.ucl.ac.uk/jdi/downloads/publications/other_publications/crime_mapping_guide.pdf

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:SYMAP_-_LAB-LOG_1980.png

<https://covid-hospital-operations.com/home>

<https://datasciencecampus.ons.gov.uk/using-facebook-data-to-understand-changing-mobility-patterns/>

<https://education.nationalgeographic.org/resource/geographic-information-system-gis>

<https://education.nationalgeographic.org/resource/what-is-geo-literacy>

<https://epirisk.net/>

https://geoforum.pl/gis/historia&part=1#page_top

<https://geoforum.pl/teledetekcja/teledetekcja>

<https://histmag.org/Nowoczesne-metody-dokumentacji-zabytkow.-Przyklad-badan-archeologicznych-w-Wilanowie-3503>

https://mapy.geoportal.gov.pl/imap/Imgp_2.html?gpmmap=gp3

<https://pokazwirusa.pl/>

<https://policja.pl/pol/kgp/bwik/aktualnosci-1/biezace-informacje/191655,Szkolenie-LINK3.html>

https://sites.google.com/site/gisnewage/definicje_gis

<https://systems.jhu.edu/>

<https://www.arcanagis.pl/gis-w-analizach-zroznicowania-czasoprzestrzennego-przestepczosci-na-przykladzie-poznania/>

<https://www.arcanagis.pl/monitoring-zagrozen-w-miescie-gis-w-strazy-miejskiej-m-st-warszawy/>

<https://www.arcgis.com/apps/dashboards/bda7594740fd40299423467b48e9ecf6>

<https://www.cb.szczecin.pl/wpisy/aktualnosci/wykorzystanie-informacji-geoprzestrzennej-gis-w-monitorowaniu-pandemii-koronawirusa-covid-19/>

<https://www.esri.com/en-us/industries/public-safety/overview>

<https://www.esri.com/pl-pl/arcgis/products/arcgis-inspire/overview>

<https://www.esri.pl/branza/gis-w-policji/>

<https://www.forensicmag.com/news/2017/11/using-gis-find-hidden-graves-based-killers-preferences>

<https://www.fslab.agh.edu.pl/#!/pages/about>

<https://www.icpsr.umich.edu/CrimeStat/mapping.html>

<https://www.nytimes.com/2020/02/06/health/coronavirus-misinformation-social-media.html>

<https://www.ptip.info/LMB/VMAP>

<https://www.worldpop.org/covid19>

Ewa Grudzińska¹
Sylvia Huczuk-Kapłuk²

**POCZUCIE KOMPETENCJI OSOBISTYCH
I RADZENIE SOBIE W SYTUACJACH STRESOWYCH
PRZEZ NIELETNICH Z OŚRODKÓW
KURATORSKICH**

**SENSE OF PERSONAL COMPETENCE AND COPING
WITH STRESSFUL SITUATIONS AMONG MINORS
FROM PROBATION CENTRES**

Otrzymano: 11.04.2023 Zaakceptowano: 22.08.2023 Opublikowano: 30.06.2023

DOI: 10.5604/01.3001.0053.8644

Artykuł Oryginalny

Źródło finansowania – badania własne

Streszczenie

Rola kompetencji osobistych w życiu człowieka, szczególnie młodego odgrywa istotne znaczenie. A radzenie sobie ze stresem jest jedną z nich. Dlatego też celem badań było ustalenie zależności pomiędzy poczuciem kompetencji osobistej a radzeniem sobie w sytuacjach stresowych przez nieletnich z ośrodków kuratorskich. Do zebrania materiału wykorzystano Skalę KompOs Z. Juczyńskiego oraz Skalę JSR autorstwa Z. Juczyńskiego i N. Ogińskiej-Bulik, zaś w badaniach wzięło udział 106 nieletnich z ośrodków kuratorskich działających na terenie województwa lubelskiego.

¹ Dr Ewa Grudzińska, adiunkt, Zakład Profilaktyki Społecznej i Pracy Socjalnej, Akademia Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej w Warszawie, e-mail: egrudzińska@aps.edu.pl, ORCID: 0000-0003-2353-0197.

² Dr Sylvia Huczuk-Kapłuk, kurator zawodowy, Sąd Rejonowy we Włodawie, ORCID: 0000-0002-2077-7912.

Otrzymane wyniki wskazują, że badani nieletni cechują się przeciętnym poziomem kompetencji osobistych i aktywnym radzeniem sobie ze stresem, co jest istotne z punktu widzenia planowania prowadzonych oddziaływań wychowawczych i resocjalizacyjnych. Optymalny poziom nasilenia tych zmiennych pozwala w satysfakcjonujący sposób nawiązywać i podtrzymywać relacje interpersonalne, a w sytuacjach trudnych, problemowych czy konfliktowych skutecznie sobie z nimi radzić bez szkody dla siebie i innych ludzi. Pogłębione analizy wykazały, że nieletnie dziewczęta z ośrodków kuratorskich w sytuacjach stresowych znacznie częściej koncentrują się na emocjach i cechują się niższym poczuciem kompetencji osobistej ($p < 0,001$).

Słowa kluczowe: nieletni, kompetencje osobiste, stres, ośrodek kuratorski

Abstract

Personal competences play a major role in people's lives, especially young people, and coping with stress is one of them. The aim of the research was therefore to establish the relationship between the sense of personal competence and coping with stressful situations by juveniles from probation centres. The KompOs Scale by Z. Juczyński, and the JSR Scale by Z. Juczyński and N. Ogińska-Bulik, were used to collect the data, and 106 juveniles from probation centres took part in the research.

The findings indicate that the juvenile respondents have an average level of personal competences and they cope with stress actively, which is important from the point of view of planning educational and social rehabilitation interactions. The optimal level of intensity of these variables enables them to satisfactorily establish and maintain interpersonal relationships, and to deal effectively with difficult, problematic or conflict situations without harm to themselves or others. In-depth analysis showed that juvenile girls from probation centres focus significantly more often on emotions in stressful situations, and display a lower sense of personal competence ($p < 0.001$).

Keywords: minors, personal competences, stress, probation centre

1. Kompetencje osobiste i społeczne – definicja i znaczenie

W literaturze kompetencje osobiste definiowane są przez wielu autorów i ujmowane z różnych perspektyw. Dla przykładu Anna Matczak traktuje je jako „złożone umiejętności warunkujące efektywność radzenia sobie w określonego typu sytuacjach społecznych, nabywane przez jednostkę w toku treningu społecznego”³. Kompetencje społeczne rozpatrywane są również w kontekście umiejętności wywierania wpływu na innych w różnych sytuacjach⁴.

Jak wskazuje powyższa definicja kompetencje społeczne stanowią ważne z punktu widzenia społecznego umiejętności, które warunkują efektywność odnalezienia się w różnych sytuacjach, a także zdolność wpływania na innych ludzi.

Przy omawianiu kompetencji społecznych warto zwrócić szczególną uwagę na jej istotne elementy, do których zalicza się przede wszystkim umiejętności komunikacyjne, empatię, asertywność czy zdolność do nagradzania innych, radzenia sobie ze stresem, a także umiejętność wyrażania siebie⁵.

Hubert Kupiec kompetencje społeczne nazywa wewnętrznymi dyspozycjami, wyrażającymi się poprzez umiejętność nawiązywania skutecznych relacji z innymi, zaspokajającymi podstawowe potrzeby człowieka i pozostającymi w zgodzie z zasadami panującymi w społeczeństwie. Posiadanie wysokiego poziomu kompetencji umożliwia człowiekowi nawiązywanie wartościowych dla jego życia i rozwoju relacji z otoczeniem społecznym, a dodatkowo w dużym stopniu warunkuje prawidłowe przystosowanie społeczne, poczucie szczęścia i dobrostanu osobistego⁶.

Dotychczas prowadzone badania w obszarze kompetencji społecznych wskazują na ich istotny udział w kształtowaniu się zachowań o charakterze ryzykownym i przestępczym w odniesieniu do grupy młodzieży. Kompetencje społeczne stanowią czynnik pośredni, który zabezpiecza młodzież przed podejmowaniem zachowań o charakterze przestępczym

³ A. Matczak, *Kwestionariusz kompetencji społecznych*. KKS, Warszawa 2007, s. 7.

⁴ M. Argyle, *Zdolności społeczne*, w: *Psychologia społeczna w relacji ja-inni*, red. S. Moscovici, Warszawa 1998, s. 77-104.

⁵ A. Bieńkowska, *Bez kompetencji społecznych ani rusz!*, „Psychologia w Szkole” 2002, nr 4, s. 99.

⁶ H. Kupiec, *Zmiany w poziomie kompetencji społecznych jako wskaźnik (nie)efektywności resocjalizacji nieletnich*, „Opuscula Sociologica” 2013, nr 2, s. 98.

w szczególności rówieśniczym, popełnianiem przestępstw w przyszłości, a także dodatkowo zwiększa szansę na pomyślny przebieg kariery edukacyjnej⁷.

Kompetencje społeczne, poziom samokontroli, a także empatia determinują występowanie zachowań o charakterze przemocowym na terenie szkoły wśród uczniów. Wysoki poziom kompetencji społecznych zabezpiecza młodzież przed stosowaniem przemocy, zaś umiejętności komunikacyjne i empatia oddziałują chroniąco na pojawienie się zjawiska tzw. wiktyimizacji⁸.

W odniesieniu do nabywania i/lub kształtowania się kompetencji społecznych warto zwrócić szczególną uwagę na czynniki, takie jak: zdolności, wiedza oraz cechy osobowości i temperament, które odgrywają ważną rolę. W przypadku zdolności, w tym emocjonalnych, społecznych, czy werbalnych, a także wiedzy emocjonalno-społecznej, w literaturze wskazuje się na to, że warunkują one możliwość generowania kompetentnych społecznie zachowań. Natomiast cechy osobowości i temperament mogą warunkować skłonność do podejmowania aktywności społecznej oraz intensywność podejmowanych działań⁹.

W tym miejscu warto odnieść się do faktu, że radzenie sobie z trudnościami/stresem jest kompetencją społeczną. W rzeczywistości istnieje wiele sposobów na to, aby poradzić sobie ze stresem, może to być np. rozmowa, sport, smaczny posiłek itp. Umiejętność radzenia sobie ze stresem i/lub w sytuacjach trudnych jest istotna dla człowieka z wielu względów. Otóż zapewnia mu uzyskanie m.in. komfortu psychicznego, spokoju, zadowolenia czy poczucia satysfakcji. Przy omawianiu zagadnień związanych z radzeniem sobie ze stresem wskazuje się na dwa istotne aspekty tj. profilaktykę i koncentrację na znajdowaniu rozwiązań. W przypadku profilaktyki wskazać należy na uodparnianie się na stres, wzrost poziomu odporności na niego, osiągnięcie równowagi życiowej, asertywność, samoakceptacja, świadomość samego siebie, własna skuteczność i jej świadomość. Koncentracja na znajdowaniu rozwiązań dotyczy przyjęcia postawy zadaniowej i aktywnej w momencie zetknięcia się z sytuacją stresującą oraz na szukaniu optymalnych rozwiązań, a nie skupianiu swojej uwagi na ograniczeniach/trudnościach. Wskazuje się również na wgląd we własne

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Ibidem*.

⁹ K. Martowska, *Psychologiczne uwarunkowania kompetencji społecznych*, Warszawa 2012, s. 17-19.

zasoby oraz korzystanie ze wsparcia¹⁰. W przypadku nieletnich bardzo ważne z punktu widzenia oddziaływań o charakterze wychowawczo-re-socjalizacyjnym jest kształtowanie i trenowanie kompetencji osobistych.

2. Stres – pojęcie, style radzenia sobie

W literaturze stres definiowany jest jako „proces, za pomocą którego czynniki środowiskowe zagrażają równowadze organizmu lub ją naruszają i za pomocą którego organizm reaguje na zagrożenie”¹¹. Wymienione czynniki środowiskowe bywają nazywane również stresorami, które oddziałują w sposób aktywujący na mechanizmy zachowań człowieka o charakterze fizjologicznym i psychologicznym oraz wpływają na jego stan zdrowia¹².

W sytuacji stresu człowiek może reagować w różnorodny sposób. Norman S. Endler i James D.A. Parker wyróżniają trzy style radzenia sobie w sytuacji stresowej. Pierwszy z nich nazywany jest stylem skoncentrowanym na zadaniu, a polega na pokonywaniu stresu przez wykonywanie czynności czy działań bezpośrednio zmierzających do rozwiązania sytuacji, czy problemu. Drugi styl skoncentrowany na emocjach polega na podejmowaniu wysiłku, np. koncentracji na sobie, własnych przeżyciach czy myśleniu życzeniowym i fantazjowaniu. Służy on zminimalizowaniu powstałego napięcia emocjonalnego. Trzecim, ostatnim z omawianych stylów, jest styl skoncentrowany na unikaniu, który w praktyce polega na wystrzeganiu się myślenia, przeżywania i doświadczania sytuacji trudnej¹³.

Poziom zagrożenia wystąpienia czynów karalnych wzrasta w sytuacji, gdy społeczne wzory radzenia sobie z sytuacjami trudnymi są niewyraźne, zaś wsparcie społeczne jest niewielkie. Ponadto chwiejność emocjonalna pojawiająca się w okresie dorastania wywołuje obniżenie poziomu odporności na stres u nieletnich. Wśród czynników determinujących podatność na stres u młodzieży wskazuje się wysokie nasilenie neurotyzmu, podwyższony poziom lęku, depresyjność, zaniżoną samoocenę, zaburzenia

¹⁰ <https://ssl-administracja.sgh.waw.pl/pl/cwzb/Documents/Pi%C4%99%C4%87%20kluczowych%20kompetencji.pdf>, dostęp: 10.02.2022.

¹¹ R.J. Gatchel, A. Baum, D.S. Krantz 1989 za: A. Grygorczuk, *Pojęcie stresu w medycynie i psychologii*, „Via Medica” 2008, nr 3, s. 111.

¹² A. Grygorczuk, *Pojęcie stresu w medycynie i psychologii*, „Via Medica” 2008, nr 3, s. 111-115.

¹³ N.S. Endler, J.D.A. Parker, *Multidimensional assessment of coping: A critical evaluation*, „Journal of Personality and Social Psychology” 1990, nr 58, s. 844-854.

poczucia kontroli oraz niskie kompetencje społeczne¹⁴. Warto w tym miejscu dodać, że wysoki poziom pobudzenia emocjonalnego jest bardzo niebezpieczny i może w rezultacie doprowadzić do pojawienia się agresji, irytacji, wybuchów wściekłości, z pozoru nieuzasadnionych reakcji emocjonalnych czy zachowań o charakterze destrukcyjnym¹⁵.

3. Nieletni z ośrodków kuratorskich

Procedury postępowania z nieletnimi regulują przepisy zawarte przede wszystkim w ustawie z dnia 9 czerwca 2022 r. o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich¹⁶. Niniejszy akt prawny stanowi w art. 1 ust. 1 pkt 1-3, że w odniesieniu do zapobiegania i zwalczania demoralizacji nieletnim jest osoba, która nie ukończyła 18, a ukończyła 10 rok życia. Nieletnim jest również osoba, która ukończyła 13 rok życia, ale przed ukończeniem przez nią 17 roku życia w przypadku postępowania w sprawach o czyny karalne. Dodatkowo o nieletnim jest mowa w sytuacji wykonywania środków wychowawczych lub środka poprawczego – w stosunku do osób, względem których środki te zostały orzeczone, nie dłużej jednak niż do ukończenia przez te osoby lat 21.

Skierowanie do ośrodka kuratorskiego, jako orzekany środek wychowawczy (wcześniej nazywanym kuratorskim ośrodkiem pracy z młodzieżą), istnieje od roku 1971¹⁷.

Wychowankami ośrodków kuratorskich są osoby skierowane tam na mocy prawomocnego postanowienia sądu § 2 pkt 5 rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości w sprawie ośrodków kuratorskich z dnia 23 listopada 2022 r.¹⁸. Nieletni z ośrodków kuratorskich to osoby pochodzące najczęściej ze środowisk o zaburzonej strukturze, w których dochodzi

¹⁴ M. Argyle, *Psychologia stosunków międzyludzkich*, Warszawa 2001, s. 244-247.

¹⁵ J. Terelak, *Psychologia stresu*, Bydgoszcz 2001, s. 307.

¹⁶ Ustawa z dnia 9 czerwca 2022 r. o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich (Dz. U. z 2022 r. poz. 1700); dalej: u.w.r.n.

¹⁷ P. Kozłowski, K. Stasiak, *Ośrodek kuratorski. Ujęcie prawne, organizacyjne i metodyczne*, Warszawa 2018, s. 20.

¹⁸ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 23 listopada 2022 r. w sprawie ośrodków kuratorskich (Dz. U. z 2022 r. poz. 2449); dalej: rozporządzenie MS.

do zerwania więzi czy relacji rodzinnych, odwrócenia ról, w których obszerwie się takie zjawiska jak karalność, bezrobocie czy uzależnienia¹⁹.

Przyjęcie podopiecznego składa się z kilku etapów, pierwszym z nich jest wezwanie nieletniego wraz z rodzicem lub opiekunem prawnym do osobistego stawienia się w placówce, kolejnym jest zawarcie kontraktu z podopiecznym i wreszcie zapoznanie go z prawami i obowiązkami oraz regulaminem obowiązującym w placówce²⁰.

Ośrodek kuratorski zgodnie z § 6 ust. 3 pkt 1-5 rozporządzenia MS jest placówką o charakterze wolnościowym, do którego kierowane są osoby na podstawie prawomocnego postanowienia sądu rodzinnego, w którym zajęcia opierają się na prowadzeniu zajęć o charakterze psychoedukacyjnym, socjoterapeutycznym, rekreacyjno-sportowym, korekcyjno-edukacyjnym, organizacji czasu wolnego, pomocy w nauce własnej.

Funkcjonowanie ośrodka kuratorskiego opiera się na działalności wychowawczej, resocjalizacyjnej, terapeutycznej, profilaktycznej i kontrolnej, która ukierunkowana jest na uzyskanie zmiany w postawach uczestników. Działalność ta realizowana jest przez „przeciwdziałanie rozwojowi demoralizacji nieletnich, przeciwdziałanie przyczynom przestępczości, przeciwdziałanie uzależnieniom nieletnich, eliminowanie zaniedbań wychowawczych, wdrażanie do przestrzegania norm społecznych, wdrażanie do przestrzegania norm prawnych, kształtowanie postaw i umiejętności społecznych, naukę samodzielnego radzenia sobie z trudnościami życiowymi, kształtowanie poczucia odpowiedzialności i opiekuńczości, rozwijanie zainteresowań, uzdolnień i kreatywności, pomoc i wsparcie w trudnych sytuacjach życiowych, rozwiązywanie problemów emocjonalnych, wyrabianie właściwych nawyków spędzania czasu wolnego, współpracę ze środowiskiem rodzinnym i lokalnym”²¹.

Wartym podkreślenia opracowaniem dotyczącym ośrodków kuratorskich jest opracowanie P. Kozłowskiego i P. Stasiaka, w którym autorzy dokonali prezentacji środka wychowawczego w postaci skierowania do ośrodka kuratorskiego w aspekcie prawnym, organizacyjnym i metodycznym. Stanowi ono źródło wiedzy dla praktyków pracujących na terenie tego typu placówek.

¹⁹ S. Huczuk, A. Pytko, *Funkcjonowanie w rodzinie nieletnich z ośrodków kuratorskich*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 2019, nr 10, s. 23-34.

²⁰ S. Huczuk-Kapłuk, *Ośrodek kuratorski. Poradnik dla kadry. Praktyczne funkcjonowanie ośrodków kuratorskich*, Lublin 2018.

²¹ § 6 ust. 1 pkt 1-14 rozporządzenia MS.

Zgodnie z § 6 ust. 2 rozporządzenia MS na terenie ośrodków kuratorskich działania prowadzone są przy użyciu takich metod, jak praca grupowa, indywidualnego przypadku i środowiskowa²².

Warto nadmienić, że w ośrodkach kuratorskich prowadzone są zajęcia z wychowawcą, psychologiem, zajęcia socjoterapeutyczne, arteterapia, sport, terapia, zajęcia z wolontariatu, korepetycje z przedmiotów szkolnych, zajęcia z doradcą zawodowym, wyjścia do kina, teatru, na basen itp.²³. Jednak w dalszym ciągu podkreśla się potrzebę wspierania i rozwijania działalności prowadzonej na terenie ośrodków²⁴.

Ośrodek kuratorski stanowi alternatywę dla izolacyjnych placówek w których umieszczani są nieletni skonfliktowani z prawem. Pobyt podopiecznych w ośrodku nie izoluje ich od środowiska rodzinnego²⁵.

Zgodnie z art. 93 ust. 1 u.w.r.n. o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich, środek wychowawczy w postaci skierowania do ośrodka kuratorskiego ustaje z mocy prawa z dniem osiągnięcia przez podopiecznego/ną pełnoletności.

W ośrodkach kuratorskich zatrudniani są przede wszystkim zawodowi i społeczni kuratorzy sądowi. We współczesnej literaturze problematyką dotyczącą zagadnień z zakresu polskiej kurateli sądowej zajmują się P. Bachmat (2010)²⁶, W. Mazurek (2014)²⁷, A. Bałandynowicz (2019)²⁸, Ł. Kwadrans (2019)²⁹, B. Stróżewski (2019)³⁰, K. Stasiak, Ł. Wirkus, P. Ko-

²² § 6 ust. 2 rozporządzenia MS.

²³ S. Huczuk, *Formy pomocy udzielanej nieletnim-podopiecznym ośrodków kuratorskich*, „Kultura i Wychowanie” 2018, nr 12, s. 61-69.

²⁴ Ł. Kwadrans, *Diagnoza aktualnej sytuacji i propozycje rozwoju ośrodków kuratorskich*, „Probacja” 2012, nr 3, s. 113-124.

²⁵ S. Huczuk-Kapłuk, *Ośrodek kuratorski, jako instytucja resocjalizacji nieletnich w warunkach wolnościowych*, w: J. Michalski, A. Lewandowski, M. Wolińska (red.), *Bezpieczeństwo społeczne. Konteksty-zagrożenia-perspektywy*, Pułtusk 2019, s. 179-192.

²⁶ P. Bachmat, K. Buczkowski, B. Czarnecka-Działuk, K. Drapała, B. Gruszczyńska, R. Kulma, M. Marczewski, P. Ostaszewski, A. Więcek-Durańska, D. Wójcik, *Kuratela Sądowa. Sukcesy i porażki*, Warszawa 2010.

²⁷ W. Mazurek, *Kuratela sądowa w kształtowaniu warunków bezpieczeństwa dzieci i młodzieży*, Kraków 2014.

²⁸ A. Bałandynowicz, *Probacja. Resocjalizacja z udziałem społeczeństwa. Konteksty antropologiczno-filozoficzne*, Warszawa 2019.

²⁹ Ł. Kwadrans, *Metody pracy wychowawczo-resocjalizacyjnej i profilaktycznej stosowane przez kuratorów sądowych wykonujących orzeczenia w sprawach rodzinnych i nieletnich*, Warszawa 2019.

³⁰ B. Stróżewski, *Instytucja kuratora sądowego w polskim wymiarze sprawiedliwości*, „Journal of Modern Science” 2019, no 2/41, s. 249-272.

złowski, T. Jedynak (2010)³¹, M. Konopczyński, Ł. Kwadrans, K. Stasiak (2016)³², E. Grudziwska (2017)³³ oraz R. Opora, Ł. Wirkus (2021)³⁴.

Dotychczas opublikowana literatura omawiała badania prowadzone w obszarze strategii radzenia sobie ze stresem u młodzieży w okresie dorastania, które realizowała E. Talik³⁵. Inna publikacja, której autorem jest K. Konaszewski omawia badania, których przedmiotem jest poczucie koherencji oraz style radzenia sobie ze stresem w grupie młodzieży nieprzystosowanej społecznie, w tym wychowanków MOW, OHP, Młodzieżowego Ośrodka Terapii i Readaptacji ETAP, Centrum Sprawiedliwości Naprawczej w Białymstoku, MOS w Goniądzu oraz uczniów gimnazjum³⁶. Również K. Nowakowski i K. Wróbel prowadzili badania w obszarze cech psychopatycznych, prężności psychicznej i radzenia sobie ze stresem w grupie młodzieży niedostosowanej społecznie³⁷. Natomiast aspekt posiadanych przez nieletnich kompetencji i strategii radzenia sobie ze stresem, wobec których orzeczono środki wychowawcze, nie był dotychczas przedmiotem badań naukowych.

4. Badania własne

Celem prowadzonych badań było ustalenie zależności pomiędzy poczuciem kompetencji osobistej a radzeniem sobie w sytuacjach stresowych przez nieletnich z ośrodków kuratorskich. Do zebrania materiału empirycznego zastosowano metodę sondażu diagnostycznego, technikę ankiety

³¹ K. Stasiak, Ł. Wirkus, P. Kozłowski, T. Jedynak (red.), *Dziewięćdziesięciolecie kurateli sądowej w Polsce. Historia – Teraźniejszość – Przyszłość*, Kraków 2010.

³² M. Konopczyński, Ł. Kwadrans, K. Stasiak (red.), *Polska kuratela sądowa na przełomie wieków. Nadzieje, oczekiwania, dylematy*, Kraków 2016.

³³ E. Grudziwska, *Satysfakcja z pracy kuratorów sądowych. Studium teoretyczno-empiryczne*, Warszawa 2017.

³⁴ R. Opora, Ł. Wirkus, *Funkcjonowanie Kuratorskiej Służby Sądowej przed i w czasie pandemii COVID-19*, Warszawa 2021.

³⁵ E. Talik E, *Strategie radzenia sobie ze stresem u młodzieży w okresie dorastania*, „Psychologia Rozwojowa” 2009, nr 4, s. 73-86.

³⁶ K. Konaszewski, *Sense of Coherence and Stress-Coping Styles in the Group of Maladjusted Youth*. „Resocjalizacja Polska” 2017, nr 12, s. 163-172.

³⁷ K. Nowakowski, K. Wróbel, *Cechy psychopatyczne, prężność psychiczna i radzenie sobie ze stresem u młodzieży niedostosowanej społecznie*, „Psychiatria Polska” 2020, nr 169, s. 1-11.

i dwa narzędzia, tj. Skalę KompOs Z. Juczyńskiego³⁸ oraz Skalę JSR autorstwa Z. Juczyńskiego i N. Ogińskiej-Bulik³⁹.

Do celu badań sformułowano następujące problemy badawcze:

1. Jaki jest poziom poczucia kompetencji osobistej badanych nieletnich z ośrodków kuratorskich?
2. Jakie strategie radzenia sobie ze stresem preferują badani nieletni z ośrodków kuratorskich?
3. Czy poczucie kompetencji osobistej determinuje przyjmowane strategie radzeniem sobie w sytuacjach stresowych przez badanych nieletnich?
4. Czy wiek i płeć badanych nieletnich różnicują ich poczucie kompetencji osobistej oraz preferowane strategie radzenia ze sobie ze stresem?

Pytania pierwsze, drugie i czwarte mają charakter diagnostyczny w związku z tym nie sformułowano hipotez. Natomiast do trzeciego pytania badawczego sformułowano hipotezę, która brzmi: Poczucie kompetencji osobistej badanych nieletnich z ośrodków kuratorskich determinuje przyjmowane strategie radzenia sobie ze stresem.

Przed przystąpieniem do badań wystąpiono z pisemną prośbą do prezesów sądów rejonowych, na terenie których znajdują się ośrodki kuratorskie, o wyrażenie zgody na wejście do placówek i przeprowadzenie badań wśród nieletnich. Pisemne zgody na realizację badań otrzymano od prezesów sądów rejonowych w Lublinie (Lublin-Wschód i Lublin-Zachód), Radzynie Podlaskim, Zamościu, Włodawie i Lubartowie. Nieletni przed przystąpieniem do badań zostali poinformowani o dobrowolnym w nich udziale i możliwości zrezygnowania z udziału w trakcie trwania badania. Ponadto zapewniono poufność (całkowita anonimizacja danych osobowych) oraz poinformowano o celu badań i sposobie wykorzystania otrzymanych wyników, wyłącznie do celów naukowych.

W badaniach wśród wychowanków ośrodków kuratorskich z terenu województwa lubelskiego wzięło udział 106 nieletnich. Należy dodać, że na terenie województwa lubelskiego jest najwięcej ośrodków kuratorskich w całej Polsce, zaś dane z Rocznika statystycznego z 2019 r. wskazują, iż w ośrodkach kuratorskich w 2018 r. przebywało 1439 nieletnich, w związku z popełnieniem czynu karalnego lub demoralizacją. Tylko w 2018 r. do ośrodków

³⁸ Z. Juczyński, *Narzędzia pomiaru w promocji i psychologii zdrowia*, Warszawa 2001.

³⁹ Z. Juczyński, N. Ogińska-Bulik, *Narzędzia pomiaru stresu i radzenia sobie ze stresem*, Warszawa 2012.

skierowano łącznie 501 nieletnich (Rocznik statystyczny 2020). Natomiast w roku 2019 skierowano 772 nieletnich, podczas gdy w roku 2020 było ich 526, spadek ten można tłumaczyć czasem pandemii Covid-19, który zaczął się w marcu tego roku (Kobes 2021, s. 9).

Analizując wiek badanych osób, najmłodszy z nich miał 11 lat, natomiast najstarszy lat 17. Średnia wieku badanych nieletnich wynosiła 15 lat, a najliczniejszą wiekowo grupę stanowili 15-latkowie (35,8%), zaś najmniej liczną 11-latkowie (2,8%). Wśród badanych nieletnich z ośrodków kuratorskich było 46 dziewcząt (43,4%) oraz 60 chłopców (56,6%). Uwzględniając miejsce zamieszkania badanych nieletnich aż 89,6% pochodziło z miast, natomiast 10,4% zamieszkiwało tereny wiejskie. Jeżeli chodzi o strukturę rodziny badanych nieletnich to 41,5% wychowuje się w rodzinach pełnych, 32,1% wychowywanych jest przez matki, a niespełna 10% w rodzinach tylko z ojcem. Wśród nieletnich 11,3% wychowuje się w rodzinach zrekonstruowanych, a 5,7% przebywa w pieczy zastępczej. Analiza środków wychowawczych stosowanych wobec badanych nieletnich wykazała, że nadzór rodziców był orzeczony wobec czterech nieletnich (3,8%), natomiast nadzór kuratora sądowego był sprawowany względem 70 nieletnich, tj. 66%. Informacje pochodzące od kuratorów sądowych pracujących w ośrodkach pozwoliły ustalić, że samouszkodzenia wystąpiły u 14 nieletnich (13,2%), 72,6% nieletnich takich zachowań nie przejawiało, z kolei o 15 nieletnich kuratorzy nie posiadali takich informacji (14,2%). Jeżeli chodzi o próby samobójcze podejmowane przez badanych nieletnich to 6,6% tego rodzaju zachowania przejawiało, zaś o 16% badanych nieletnich brak informacji w tym zakresie.

Dobór badanych miał charakter celowo-losowy, zaś badania przeprowadzono na przełomie 2019 i 2020 roku.

5. Wyniki badań własnych

Wyniki badań opracowano w programie SPSS IBM 27.0. Dla całości analiz statystycznych przyjęto poziom istotności Alfa = 0,05.

Do określenia poczucia własnej kompetencji nieletnich z ośrodków kuratorskich wykorzystano Skalę Kompetencji Osobistej KompOs autorstwa Z. Juczyńskiego. W obrębie Skali można wyodrębnić dwa czynniki, tj. siłę i wytrwałość, które odzwierciedlają wymiary poczucia własnej

kompetencji. Poczucie kompetencji jest tu rozumiane jako pewność co do pokonania trudności i przeciwności sytuacyjnych i osiągnięcia wyznaczonego celu⁴⁰.

Na wstępie postanowiono określić statystyki opisowe w zakresie poczucia własnej kompetencji badanych nieletnich. Otrzymane wyniki z badań własnych odniesiono do tych, jakie uzyskały dzieci i młodzież w wieku 11-17 lat z próby normalizacyjnej (N=758) w badaniach prowadzonych przez Z. Juczyńskiego (Juczyński, 2001, s. 101-102). Szczegółowe wyniki zaprezentowano w tabeli 1.

Tabela 1. Poczucie kompetencji osobistej – statystyki opisowe

	Minimum	Maksimum	M	SD
Siła	8,00	24,00	17,97	3,45
Wytrwałość	6,00	24,00	15,84	3,87
Poczucie kompetencji - wynik ogólny	20,00	47,00	33,81	6,20

Źródło: opracowanie własne; Legenda: M – średnia arytmetyczna; SD – odchylenie standardowe

Analiza wyników zaprezentowanych w tabeli 1 wskazuje, że w zakresie czynnika Siły badani nieletni z ośrodków kuratorskich osiągnęli średni wynik $M=17,97$ i jest on nieznacznie wyższy, niż ten uzyskany przez badanych z próby normalizacyjnej ($M=17,09$). Jeśli chodzi o Wytrwałość to średni wynik w badanej grupie jest niższy ($M=15,84$), aniżeli ten dla próby normalizacyjnej ($M=16,93$), co może oznaczać, że w sytuacji wymagającej działania i wiary w swoje możliwości nieletni z ośrodków kuratorskich częściej decydują się na rezygnację z dążenia do wyznaczonego celu, ponieważ cechuje ich niższa mobilizacja. Jeśli chodzi o ogólne poczucie kompetencji osobistej badanych nieletnich to uzyskany przez nich wynik jest nieznacznie niższy ($M=33,81$) w porównaniu do tego z grupy normalizacyjnej ($M=34,02$).

Następnie postanowiono sprawdzić jaki poziom kompetencji osobistej cechuje badanych nieletnich z ośrodków kuratorskich, przeliczając wyniki surowe na normy stenowe.

⁴⁰ Z. Juczyński, *Narzędzia pomiaru w promocji i psychologii zdrowia*, Warszawa 2001, s. 103.

Tabela 2. Poczucie własnej kompetencji badanych nieletnich – poziomy

	Poziom	N	%
Poczucie kompetencji osobistej	Niski	33	31,1
	Przeciętny	33	31,1
	Wysoki	40	37,8
	Ogółem	106	100,0

Źródło: opracowanie własne

Niski poziom poczucia kompetencji osobistej cechuje 31,1% spośród badanych nieletnich z ośrodków kuratorskich. Ten sam odsetek, czyli 31,1% nieletnich ma przeciętne przekonanie co do własnej skuteczności. Z kolei niespełna 38% nieletnich osiągnęło wysoki poziom analizowanej zmiennej, co oznacza, że w sytuacjach wymagających pokonania trudności, przeciwności oraz dążenia do wyznaczonego celu mają podmiotową wiarę w swoje możliwości.

Określenie preferowanych strategii radzenia sobie ze stresem przez nieletnich z ośrodków kuratorskich możliwe było dzięki wykorzystaniu skali JSR autorstwa Z. Juczyńskiego i N. Ogińskiej-Bulik. Otrzymane wyniki z badań własnych odnosiono do tych, jakie uzyskały dzieci i młodzież w wieku 11-17 lat z próby normalizacyjnej (N=919) w badaniach prowadzonych przez N. Ogińską-Bulik i Z. Juczyńskiego (Juczyński, Ogińską-Bulik, 2012, s. 66-67). Szczegółowe statystyki opisowe zaprezentowano w tabeli 3.

Tabela 3. Strategie radzenia sobie ze stresem nieletnich z ośrodków kuratorskich – statystyki opisowe

	Minimum	Maksimum	M	SD
Aktywne Radzenie Sobie	0,00	3,33	1,59	0,90
Koncentracja na Emocjach	0,00	4,00	1,13	1,07
Poszukiwanie Wsparcia Społecznego	0,00	4,00	1,19	0,81

Źródło: opracowanie własne; Legenda: M – średnia arytmetyczna; SD – odchylenie standardowe

Badani nieletni w sytuacjach stresowych najczęściej radzą sobie aktywnie, tzn. są zorientowani na problem i poradzenie sobie z nim (M=1,59 pkt). Odnosząc ten wynik do próby normalizacyjnej, jest on nieznacznie

niższy zarówno, jeśli uwzględnimy płeć badanych, jak i ich wiek oraz miejsce zamieszkania⁴¹. Najrzadziej natomiast nieletni z ośrodków w sytuacjach stresowych koncentrują się na swoich emocjach ($M=1,13$ pkt).

Postanowiono również sprawdzić, czy pomiędzy poczuciem kompetencji osobistej a radzeniem sobie w sytuacjach stresowych przez nieletnich z ośrodków kuratorskich występuje zależność i jaki jest jej charakter. Szczegółowe dane zamieszczono w tabeli 4.

Tabela 4. Związki zależnościowe pomiędzy poczuciem kompetencji osobistej a radzeniem sobie w sytuacjach stresowych przez badanych nieletnich z ośrodków kuratorskich

		Aktywne radzenie sobie	Koncentracja na emocjach	Poszukiwanie wsparcia społecznego
Poczucie kompetencji osobistej	korelacja Pearsona	0,147	-0,204	0,141
	p	0,132	0,036*	0,150

Źródło: opracowanie własne; Poziom istotności – * $p < 0,05$

Tabela 5. Wyniki analizy regresji zmiennej zależnej poczucie kompetencji osobistej oraz zmiennych niezależnych Aktywne radzenie sobie, Koncentracja na emocjach, Poszukiwanie wsparcia społecznego

Grupa badawcza (N = 106)				
Wskaźniki zmiennych niezależnych	Poczucie własnej kompetencji $R = ,388$ $R^2 = ,151$ $F(1,204) = 6,028$ $p < 0,001^{**}$			
	β	B	t0	p
Aktywne radzenie sobie	0,167	1,152	1,519	0,132
Koncentracja na emocjach	-0,424	-2,446	-3,852	0,000**
Poszukiwanie wsparcia społecznego	0,280	2,132	2,344	0,021*

Źródło: opracowanie własne; Poziom istotności – * $p < 0,05$; ** $p < 0,001$

Zastosowanie testu korelacji r-Pearsona wykazało, że występuje ujemna zależność istotna statystycznie ($p < 0,036$) pomiędzy poczuciem

⁴¹ Z. Juczyński, N. Ogińska-Bulik, *Narzędzia pomiaru stresu i radzenia sobie ze stresem*, Warszawa 2012, s. 67.

kompetencji osobistej badanych nieletnich z ośrodków kuratorskich a ich koncentracją na emocjach w sytuacji radzenia sobie ze stresem. Korelacja jest niska, zaś zależność wyraźna, ale niewielka. Oznacza to, że im niższe poczucie kompetencji osobistej nieletnich tym częściej stosują koncentrację na emocjach w sytuacjach stresowych, a rzadziej aktywnie sobie radzą sami bądź poszukują wsparcia społecznego.

Interesujące z poznawczego punktu widzenia było ustalenie, czy poczucie kompetencji osobistej determinuje przyjmowane strategie radzenia sobie w sytuacjach stresowych. W tym celu przeprowadzono analizę regresji liniowej. Szczegółowe dane zamieszczono w tabeli 5.

W wyniku przeprowadzonych analiz wyodrębniono model korelacyjny, który obejmuje trzy elementy, przy czym dwa wskaźniki korelują ze zmienną zależną na poziomie istotnym statystycznie. Na podstawie otrzymanych wyników można stwierdzić, że poczucie kompetencji osobistej tworzy dodatni związek z Poszukiwaniem wsparcia społecznego oraz ujemny związek z Koncentracją na emocjach. Otrzymane wyniki pozwalają przypuszczać, że Poszukiwanie wsparcia społecznego przyczynia się do wyższego poczucia własnej kompetencji, natomiast koncentrowanie na emocjach w sytuacji stresowej powoduje niższe nasilenie poczucia skuteczności. Wyniki analizy regresji wskazują, że strategie radzenia sobie ze stresem mają udział w wyjaśnianiu poczucia kompetencji osobistej badanych nieletnich z ośrodków kuratorskich na poziomie 15%.

Postanowiono ponadto sprawdzić, czy takie zmienne, jak płeć i wiek badanych nieletnich różnicują ich poczucie kompetencji osobistej oraz preferowane strategie radzenia sobie w sytuacjach stresowych. Szczegółowe dane zamieszczono w tabelach 6 i 7.

Z danych zamieszczonych w tabeli 6 wynika, że uwzględniając płeć badanych nieletnich odnotowano istotną statystycznie różnicę w strategii radzenia sobie ze stresem, wykorzystującej koncentrację na emocjach ($p < 0,001$), przy czym częściej taki sposób na poradzenie sobie ze stresem stosują badane dziewczęta ($M = 1,64$), aniżeli chłopcy z ośrodków kuratorskich ($M = 0,74$). Również badane nieletnie częściej w sytuacjach stresowych radzą sobie z nim aktywnie lub poszukują wsparcia społecznego niż badani nieletni. Natomiast chłopcy mają wyższe nasilenie poczucia kompetencji osobistej ($M = 34,35$) w porównaniu do dziewcząt ($M = 33,11$).

Tabela 6. Poczucie kompetencji osobistej i radzenie sobie ze stresem a płeć nieletnich – test t-Studenta dla prób niezależnych

	płeć	N	M	Sd	t	p
Poczucie kompetencji osobistej	dziewczyna	46	33,11	6,45	-1,022	0,309
	chłopak	60	34,35	5,60		
Aktywne radzenie sobie	dziewczyna	46	1,76	0,87	1,711	0,091
	chłopak	60	1,47	0,90		
Koncentracja na emocjach	dziewczyna	46	1,64	1,13	4,648	0,001*
	chłopak	60	0,74	0,85		
Poszukiwanie wsparcia społecznego	dziewczyna	46	1,34	0,90	1,627	0,107
	chłopak	60	1,08	0,74		

Źródło: opracowanie własne; Poziom istotności – *p < 0,001

Tabela 7. Poczucie kompetencji osobistej i radzenie sobie ze stresem a wiek nieletnich – test t-Studenta dla prób niezależnych

	wiek	N	M	Sd	t	p
Poczucie kompetencji osobistej	do 15 lat	55	33,85	6,47	0,074	0,941
	15 lat i więcej	51	33,76	5,95		
Aktywne radzenie sobie	do 15 lat	55	1,60	0,89	0,086	0,932
	15 lat i więcej	51	1,59	0,91		
Koncentracja na emocjach	do 15 lat	55	1,19	1,13	0,615	0,540
	15 lat i więcej	51	1,06	1,02		
Poszukiwanie wsparcia społecznego	do 15 lat	55	1,16	0,78	-0,489	0,626
	15 lat i więcej	51	1,23	0,86		

Źródło: opracowanie własne

Jeżeli chodzi o wiek badanych jako punkt podziału na grupy przyjęto średni wiek, który wynosi 15 lat. Zastosowanie testu t-Studenta dla prób niezależnych wykazało, że wiek nie różnicuje istotnie statystycznie analizowanych zmiennych, takich jak poczucie kompetencji osobistej nieletnich, czy w zakresie preferowanych strategii radzenia sobie ze stresem. Nieznacznie wyższym poczuciem kompetencji osobistej cechują się nieletni do 15 roku życia. Również w tej grupie wiekowej odnotowano częstsze aktywne radzenie sobie w sytuacjach stresowych oraz koncentrowanie na emocjach, natomiast nieletni, którzy mają 15 lat i więcej doświadczając stresu częściej szukają wsparcia społecznego.

6. Podsumowanie

Nieletni kierowani do ośrodków kuratorskich to grupa dzieci i młodzieży dość słabo rozpoznana, jeżeli chodzi o literaturę przedmiotu. Częściej znajdziemy opracowania dotyczące funkcjonowania samych ośrodków kuratorskich, natomiast ciągle jest bardzo mało badań dotyczących osób, które do tych placówek, na mocy postanowienia sądu, są kierowane.

Zarówno poczucie kompetencji osobistej, jak i strategie radzenia sobie ze stresem, to te aspekty funkcjonowania każdego człowieka, a w szczególności młodego, które są ważne w kontekście pełnienia ról społecznych, zgodnie z ogólnie przyjętymi i aprobowanymi normami społecznymi, moralnymi czy prawnymi. Optymalny poziom nasilenia tych zmiennych pozwala w satysfakcjonujący sposób nawiązywać i podtrzymywać relacje interpersonalne, natomiast w sytuacjach trudnych, problemowych czy konfliktowych skutecznie sobie z nimi radzić bez szkody dla siebie i innych ludzi.

Badani nieletni z ośrodków kuratorskich z terenu województwa lubelskiego cechują się przeciętnym poziomem kompetencji osobistych oraz aktywnym radzeniem sobie ze stresem, co jest istotne z punktu widzenia planowania prowadzonych oddziaływań wychowawczych i resocjalizacyjnych. Przekonanie o kompetencji osobistej będzie miało wpływ na dokonywane wybory i wytrwałość w realizacji podjętych celów. Pozwoli też kontrolować emocje w sytuacjach trudnych, a jeśli zajdzie taka potrzeba obniżyć pobudzenie emocjonalne, a także zwiększyć gotowość do podejmowania działania w celu radzenia sobie z przeszkodami. Aby skutecznie radzić sobie z problemami trzeba posiadać różne umiejętności, które wynikają z cech osoby nieletniej. Projektując oddziaływania i planując plan pracy należy uwzględnić różne zasoby osobiste, aby wspomagać ich rozwijanie, a co za tym idzie ukierunkowywanie młodych ludzi na satysfakcjonujące życie społeczne.

Niewątpliwie zaprezentowane wyniki badań są przyczynkiem do szerszego przyjrzenia się funkcjonowaniu nieletnich kierowanych do ośrodków kuratorskich, biorąc pod uwagę fakt, że nie jest to mała grupa dzieci i młodzieży. Z pewnością warto uwzględnić w dalszych analizach takie zmienne, jak cechy środowiska rodzinnego, stosowane uprzednio środki wychowawcze czy przejawiane zachowania autodestrukcyjne. Ponadto prowadzone analizy mogą stać się punktem wyjścia do projektowania oddziaływań wychowawczych czy resocjalizacyjnych ukierunkowanych

na konkretne obszary funkcjonowania, które cechuje dysfunkcyjność. Warto sprawdzić chociażby czy oddziaływania prowadzone przez ośrodki kuratorskie są skuteczne, jaki jest odsetek nieletnich, wobec których stosuje się zamiast środków wolnościowych tzw. wychowawcze środki izolacyjne związane z umieszczeniem np. w rodzinie zastępczej czy młodzieżowym ośrodku wychowawczym.

Z całą pewnością potencjał ośrodków kuratorskich nie jest wykorzystywany, jednak należy podkreślić, że obecnie praca z nieletnimi koncentruje się w dużej mierze na niwelowaniu deficytów szkolnych, chociażby przez pomoc w odrabianiu lekcji. Biorąc pod uwagę liczne formy pracy grupowej, jakie ośrodki mogą proponować, stanowią one optymalne środowisko do kształtowania prawidłowych postaw społecznych, a ponadto mogą mieć możliwość szerszego oddziaływania na rodziców, chociażby przez prowadzone dla nich warsztaty.

Bibliografia

Literatura

Argyle M., *Zdolności społeczne*, w: *Psychologia społeczna w relacji ja-inni*, red. S. Moscovici, Warszawa 1998.

Argyle M., *Psychologia stosunków międzyludzkich*, Warszawa 2001.

Bachmat P., Buczkowski K., Czarnecka-Działuk B., Drapała K., Gruszczyńska B., Kulma R., Marczewski M., Ostaszewski P., Więcek-Durańska A., Wójcik D., *Kuratela Sądowa. Sukcesy i porażki*, Warszawa 2010.

Balandynowicz P., *Probacja. Resocjalizacja z udziałem społeczeństwa. Konteksty antropologiczno-filozoficzne*, Warszawa 2019.

Bieńkowska A., *Bez kompetencji społecznych ani rusz!*, „Psychologia w szkole” 2002, nr 4.

Endler N.S., Parker J.D.A., *Multidimensional assessment of coping: A critical evaluation*, „Journal of Personality and Social Psychology” 1990, nr 58.

Grudziwska E., *Satysfakcja z pracy kuratorów sądowych. Studium teoretyczno-empiryczne*, Warszawa 2017.

Grygorczuk A., *Pojęcie stresu w medycynie i psychologii*, „Via Medica” 2008, nr 3.

Huczuk S., *Formy pomocy udzielanej nieletnim-podopiecznym ośrodków kuratorskich*, „Kultura i Wychowanie” 2018, nr 12.

Huczuk-Kapluk S., *Ośrodek kuratorski, jako instytucja resocjalizacji nieletnich w warunkach wolnościowych*, w: J. Michalski. A. Lewandowski. M. Wolińska (red.), *Bezpieczeństwo społeczne. Konteksty-zagrożenia-perspektywy*, Pułtusk 2019.

Huczuk-Kapluk S., Pytka A., *Funkcjonowanie w rodzinie nieletnich z ośrodków kuratorskich*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 2019, nr 10.

Huczuk-Kapluk S., *Ośrodek kuratorski. Poradnik dla kadry. Praktyczne funkcjonowanie ośrodków kuratorskich*, Lublin 2018.

Juczyński Z., *Narzędzia pomiaru w promocji i psychologii zdrowia*, Warszawa 2001.

Juczyński Z., Ogińska-Bulik N., *Narzędzia pomiaru stresu i radzenia sobie ze stresem*, Warszawa 2012.

Kobes P., *Resocjalizacja nieletnich, wobec których orzeczono środek wychowawczy w postaci skierowania do ośrodka kuratorskiego*, Warszawa 2021.

Konaszewski K., *Sense of Coherence and Stress-Coping Styles in the Group of Maladjusted Youth*. „Resocjalizacja Polska” 2017, nr 12.

Konopczyński M., Kwadrans Ł., Stasiak K. (red.), *Polska kuratela sądowa na przełomie wieków. Nadzieje, oczekiwania, dylematy*, Kraków 2016.

Kozłowski P., Stasiak K., *Ośrodek kuratorski. Ujęcie prawne, organizacyjne i metodyczne*, Warszawa 2018.

Kwadrans Ł., *Metody pracy wychowawczo-resocjalizacyjnej i profilaktycznej stosowane przez kuratorów sądowych wykonujących orzeczenia w sprawach rodzinnych i nieletnich*, Warszawa 2019.

Kwadrans Ł., *Diagnoza aktualnej sytuacji i propozycje rozwoju ośrodków kuratorskich*, „Probacja” 2012, nr 3.

Kupiec H., *Zmiany w poziomie kompetencji społecznych jako wskaźnik (nie)efektywności resocjalizacji nieletnich*, „Opuscula Sociologica” 2013, nr 2.

Martowska K., *Psychologiczne uwarunkowania kompetencji społecznych*, Warszawa 2012.

Matczak A., *Kwestionariusz kompetencji społecznych. KKS*, Warszawa 2007.

Mazurek W., *Kuratela sądowa w kształtowaniu warunków bezpieczeństwa dzieci i młodzieży*, Kraków 2014.

Niewiadomska I., *Radzenie sobie ze stresem przez nieletnich*, „Roczniki Psychologiczne” 2002, nr 5.

Nowakowski K., Wróbel K., *Cechy psychopatyczne, prężność psychiczna i radzenie sobie ze stresem u młodzieży niedostosowanej społecznie*, „Psychiatria Polska” 2020, nr 169.

Opora R., Wirkus Ł., *Funkcjonowanie Kuratorskiej Służby Sądowej przed i w czasie pandemii COVID-19*, Warszawa 2021.

Stasiak K., Wirkus Ł., Kozłowski P., Jedynak T. (red.), *Dziewięćdziesięciolecie kurateli sądowej w Polsce. Historia – Teraźniejszość – Przyszłość*, Kraków 2010.

Talik E., *Strategie radzenia sobie ze stresem u młodzieży w okresie dorastania*, „Psychologia Rozwojowa” 2009, nr 4.

Terelak J., *Psychologia stresu*, Bydgoszcz 2001.

Stróżewski B., *Instytucja kuratora sądowego w polskim wymiarze sprawiedliwości*, „Journal Of Modern Science” 2019, nr 2 (41).

Akty prawne

Ustawa z dnia 9 czerwca 2022 r. o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich (Dz. U. z 2022 r. poz. 1700).

Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 23 listopada 2022 r. w sprawie ośrodków kuratorskich (Dz. U. z 2022 r. poz. 2449).

Źródła internetowe

<https://ssladministracja.sgh.waw.pl/pl/cwzb/Documents/Pi%C4%99%C4%87%20kluczowych%20kompetencji.pdf>.

Michał Grudecki¹

**ZALETY I WADY KAR DŁUGOTERMINOWYCH –
ROZWAŻANIA W ZWIĄZKU Z USUNIĘCIEM KARY
25 LAT POZBAWIENIA WOLNOŚCI Z KODEKSU
KARNEGO**

**STRENGTHS AND DRAWBACKS OF LONG-TERM
PENALTIES – CONSIDERATIONS IN CONNECTION
WITH THE REMOVAL OF THE PENALTY
OF 25 YEARS' IMPRISONMENT FROM
THE PENAL CODE**

Otrzymano: 30.03.2023 Zaakceptowano: 22.08.2023 Opublikowano: 30.06.2023

DOI: 10.5604/01.3001.0053.8646

Artykuł Oryginalny

Źródło finansowania – badania własne

Streszczenie

W 2022 r. do Sejmu trafiła kolejna próba obszernej nowelizacji Kodeksu karnego. Jedną z postulowanym zmian jest likwidacja kary 25 lat pozbawienia wolności i zastąpienie jej terminową karą pozbawienia wolności o wydłużonej górnej granicy z 15 do 30 lat. Projekt ten stanowi okazję do dokonania dogłębnej analizy kary 25 lat pozbawienia wolności ze szczególnym zwróceniem uwagi na jej zalety i wady. Jest to również szansa całościowej oceny kar długoterminowych z perspektywy funkcji kary kryminalnej oraz zasady proporcjonalności, co stanowi nowy element

¹ Dr Michał Grudecki, adiunkt w Instytucie Nauk Prawnych, Wydział Prawa i Administracji Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach, e-mail: michal.grudecki@us.edu.pl, ORCID: 0000-0002-5185-3770.

w polskim piśmiennictwie z tego zakresu. Autor stawia hipotezę, zgodnie z którą ani pozostawienie kary 25 lat pozbawienia wolności, ani wydłużenie terminowej kary pozbawienia wolności do 30 lat nie jest rozwiązaniem prawidłowym z punktu widzenia funkcji i zasad prawa karnego. Następnie próbuje dowieść jej słuszności, korzystając z metod badawczych przyjętych w prawoznawstwie: formalno-dogmatycznej analizy przepisów prawa, a także krytycznego przeglądu literatury i orzecznictwa.

Przeprowadzone badania potwierdziły stawianą hipotezę. Zdaniem autora kary długoterminowe mogą być negatywnie oceniane z perspektywy konstytucyjnej zasady proporcjonalności. Zamiast głoszenia postulatów przewidujących zwiększenie punitwności prawa karnego przez wprowadzenie kar bardziej represyjnych warto rozważyć podjęcie działań wręcz przeciwnych, dążących do złagodzenia represji karnej i postawienia na skuteczną resocjalizację. Zdaniem autora artykuł może być przyczynkiem do dyskusji na temat zmian w polityce kryminalnej, przyczyniając się w ten sposób do rozwoju prawa karnego i prawa karnego wykonawczego.

Słowa kluczowe: prawo karne, kara kryminalna, kara 25 lat pozbawienia wolności, kara pozbawienia wolności, nowelizacja, punitwność

Abstract

In 2022, another attempt at a comprehensive amendment of the Penal Code was submitted to the Sejm. One of the changes proposed was the elimination of the penalty of 25 years' imprisonment and its replacement with a term prison sentence carrying an upper limit lengthened from 15 to 30 years. This draft is an opportunity to conduct an in-depth analysis of the sentence of 25 years' imprisonment, paying particular attention to its strengths and drawbacks. It also constitutes an opportunity for a comprehensive assessment of long-term incarceration from the perspective of the function of criminal punishment and the principle of proportionality, which is a new element in Polish literature in this field. The author hypothesises that neither retaining the penalty of 25 years' imprisonment nor extending the term to 30 years would be the correct solution from the point of view of the functions and principles of criminal law. He then strives to prove this hypothesis, using research methods adopted in jurisprudence: formal and dogmatic analysis of legal provisions, as well as a critical review of literature and judgements.

The research confirmed the hypothesis. In the author's opinion, long-term imprisonment may be negatively assessed from the perspective of the constitutional principle of proportionality. Instead of voicing demands for an increase in punitive criminal law through the introduction of more repressive penalties, it is worth considering taking steps in the opposite direction, aiming to alleviate penal repression and focus on effective resocialisation. According to the author, the article may contribute to the discussion on changes in criminal policy, thus furthering the development of criminal law and criminal enforcement law.

Keywords: criminal law, criminal punishment, penalty of 25 years imprisonment, term imprisonment, amendment, punitiveness

1. Wprowadzenie

Kara 25 lat pozbawienia wolności to sankcja, która od zawsze budzi duże emocje. Podlega krytyce za swoją surowość, eliminacyjny, a przez to mało humanitarny charakter, sprzeczność z ideą resocjalizacji² oraz brak elastyczności, który wynika z jej „punktowości”. Choć w polskim prawie karnym występuje od 1970 r., to od pewnego czasu można było zauważyć aktywne dążenie przedstawicieli władzy do wyrugowania jej z systemu prawa karnego. Pierwsze – ostatecznie nieudane – propozycje usunięcia tej kary miały miejsce na początku XXI w.³ Próba, która również skończyła się porażką, była – ostatecznie uznana przed podpisaniem przez Prezydenta za niezgodną z Konstytucją⁴ – ustawa z 13 czerwca 2019 r., na mocy której rolę kary 25 pozbawienia wolności miała niejako przejąć terminowa kara pozbawienia wolności o wydłużonej górnej granicy z 15 do 30 lat. Warto w tym miejscu zaznaczyć, że przyczyną uznania powyższej ustawy za niezgodną z Konstytucją RP (art. 7 w zw. z art. 112) nie było usunięcie kary 25 lat pozbawienia wolności czy inne, przewidywane w Kodeksie karnym zmiany przepisów materialnych (w tym w zakresie katalogu kar), lecz naruszenia procedury legislacyjnej, związane z niezachowaniem właściwego

² J. Korecki, *Kara 25 lat pozbawienia wolności w Polsce*, Warszawa 1988, s. 17.

³ M. Melezini, *Wybrane problemy nowego podejścia do filozofii karania w świetle ustawy z 13 czerwca 2019 r.*, „Ius Novum” 2020, nr 2, s. 49-50.

⁴ Wyrok TK z 14.07.2020 r., Kp 1/19, LEX nr 3028994.

trybu, przewidzianego dla nowelizacji ustaw rangi kodeksu w rozdziale 4 działu II regulaminu Sejmu⁵.

Idea usunięcia kary 25 lat pozbawienia wolności i wydłużenia tzw. terminowej kary pozbawienia wolności powróciła w przygotowywanym przez Ministerstwo Sprawiedliwości projekcie zmian w Kodeksie karnym⁶. Stała się zaś faktem dzięki art. 1 pkt 2 i 5 ustawy z dnia 7 lipca 2022 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny i niektórych innych ustaw⁷. Zmiana weszła w życie 1 października 2023 r.⁸ Od tego dnia w polskim systemie prawa karnego *sensu stricto* znajdują się wyłącznie dwie kary izolacyjne – kara pozbawienia wolności orzekana w wymiarze od miesiąca do 30 lat i kara dożywotniego pozbawienia wolności. Oczywiście pozostaje nadal w części wojskowej Kodeksu karnego kara aresztu wojskowego (art. 322 k.k.), która jest orzekana wyłącznie wobec żołnierzy. Niemniej można ją traktować jako rodzaj kary pozbawienia wolności, gdyż przepisy o jej wykonywaniu stosuje się odpowiednio (art. 322 § 1 k.k.).

Celem niniejszego artykułu jest udzielenie odpowiedzi na pytanie czy postulat usunięcia kary 25 lat pozbawienia wolności był słuszny oraz czy zastąpienie jej wydłużoną terminową karą pozbawienia wolności jest zabiegiem właściwym z punktu widzenia polityki kryminalnej i funkcji oraz zasad prawa karnego. Warto też spróbować postawić hipotezę, w świetle której ani pozostawienie kary 25 lat pozbawienia wolności, ani wydłużenie terminowej kary pozbawienia wolności do 30 lat nie jest rozwiązaniem prawidłowym z punktu widzenia wyżej wskazanych funkcji oraz zasad. Tak długoterminowa kara może nie wypełniać należycie funkcji prewencyjnej, zarówno w wymiarze indywidualnym, jak i ogólnym.

Nie można nie zwrócić uwagi na fakt, że prowadzenie rozważań na temat kary 25 lat pozbawienia wolności wiąże się z koniecznością przedstawienia zalet i wad kar długoterminowych – a w zasadzie najsurowszych – *in genere*. Stąd też uwagi czynione pod adresem kary 25 lat pozbawienia wolności w znacznej części będą adekwatne także odnośnie do kary dożywotniego pozbawienia wolności czy terminowych kar pozbawienia

⁵ *Ibidem*.

⁶ Biuro Komunikacji i Promocji Ministerstwa Sprawiedliwości, *Reforma Kodeksu karnego – bezpieczeństwo Polaków*, <https://www.gov.pl/web/sprawiedliwosc/reforma-kodeksu-karnego-bezpieczenstwo-dla-polakow>, dostęp: 15.02.2022.

⁷ Dz.U. z 2022 r. poz. 2600; dalej: nowela lipcowa.

⁸ Art. 5 ustawy z dnia 26 stycznia 2023 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2023 r. poz. 403).

wolności w najwyższym możliwym wymiarze (od 15 do 30 lat), a zadaniem niniejszej publikacji jest *de facto* przedstawienie zalet i wad kar najsurowszych.

Aby móc udzielić odpowiedzi na powyżej postawione pytanie i zweryfikować bądź sfalsyfikować hipotezę, niezbędnym jest opisanie przesłanek, przemawiających za orzeczeniem kary 25 lat pozbawienia wolności. Oczywiście jest wszakże to, że kara ta zawsze występowała alternatywnie z terminową karą pozbawienia wolności lub z nią i z karą dożywotniego pozbawienia wolności. W tym celu dokonany zostanie przegląd najnowszego orzecznictwa oraz literatury. Wykorzystane zostaną także materiały legislacyjne w celu przedstawienia argumentów zwolenników usunięcia kary 25 lat pozbawienia wolności.

2. Kara 25 lat pozbawienia wolności – istota i warunki orzekania

Kara 25 lat pozbawienia wolności pojawiła się jako kara zasadnicza w polskim systemie prawa z chwilą wejścia w życie Kodeksu karnego z 1969 r.⁹ Omawianą karę, zgodnie z art. 30 § 3 d.k.k., sąd mógł orzec za przestępstwo zagrożone karą śmierci oraz w innych wypadkach przewidzianych w ustawie. W obecnie obowiązującym Kodeksie karnym z 1997 r.¹⁰ kara 25 lat pozbawienia wolności weszła w skład katalogu kar jako odrębna sankcja od tzw. terminowej kary pozbawienia wolności (art. 32 pkt 4 k.k.). Możliwość jej orzeczenia została przewidziana wyłącznie w przypadku popełnienia kilkunastu najcięższych zbrodni¹¹.

W dawnym stanie prawnym, gdy nie występowała kara dożywotniego pozbawienia wolności, zaś kara śmierci stanowiła karę o charakterze wyjątkowym, zadaniem kary 25 lat pozbawienia wolności było ułatwienie orzekania sprawiedliwej sankcji w przypadku najcięższych przestępstw, gdy kara 15 lat pozbawienia wolności mogłaby zostać uznana za zbyt

⁹ Ustawa z dnia 19 kwietnia 1969 r. – Kodeks karny (Dz.U. z 1969 r. Nr 13, poz. 94); dalej: d.k.k.

¹⁰ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (Dz.U. z 2021 r. poz. 2345, ze zm.); dalej: k.k.

¹¹ M. Melezini, *Wokół propozycji zmiany górnej granicy kary pozbawienia wolności oraz rezygnacji z kary 25 lat pozbawienia wolności*, „Ius Novum” 2022, nr 3, s. 10.

łagodną¹². Zastępowała ona niewystępującą w systemie prawa karnego PRL karę dożywotniego pozbawienia wolności, uznawaną za niezgodną z zasadami socjalistycznego humanizmu oraz sprzeczną z ideą resocjalizacji¹³. Kara 25 lat pozbawienia wolności miała więc zredukować częstotliwość orzekania kary śmierci, stąd R. Zawłocki nazywał ją *de lege praevia* „wentylem bezpieczeństwa”¹⁴. Biorąc pod uwagę fakt, że art. 30 § 2 d.k.k. określał karę śmierci jako karę zasadniczą o charakterze wyjątkowym, a art. 30 § 3 d.k.k. zezwalał na orzeczenie zamiast niej kary 25 lat pozbawienia wolności, można zaryzykować tezę, iż kara 25 lat pozbawienia wolności na gruncie Kodeksu karnego z 1969 r. również posiadała charakter wyjątkowy¹⁵.

W uzasadnieniu do obecnie obowiązującego Kodeksu karnego zwracano uwagę, że obecność kary 25 lat pozbawienia wolności powinna wpływać na rzadsze stosowanie kary dożywotniego pozbawienia wolności, będącej surogatem kary śmierci¹⁶. Motywem jej wprowadzenia była negatywna ocena dożywotniego pozbawienia wolności zarówno z humanitarnego, jak i praktycznego punktu widzenia¹⁷. Założenie, że człowiek ma spędzić w odosobnieniu całe życie wywoływało bowiem opór ze względu na zasadę humanitaryzmu¹⁸. Z tego powodu dożywotnie pozbawienie wolności często w praktyce zmieniano się w karę pozbawienia wolności terminową, gdyż istniała wszak możliwość warunkowego przedterminowego zwolnienia z odbywania tej kary¹⁹. Dlatego kara 25 lat pozbawienia wolności jest

¹² L. Hochberg, *Zawołowane dożywocie*, „Nowe Prawo” 1956, nr 7-8, s. 158; J. Korecki, *op. cit.*, s. 17; Lachowski, *Zasady wymierzania kar 25 lat oraz dożywotniego pozbawienia wolności*, w: *Kary długoterminowe. Polityka karna, wykonywanie, warunkowe zwolnienia*, red. T. Gardocka, Warszawa 2006, s. 29; M. Melezini, *Wokół...*, s. 8.

¹³ J. Lachowski, *Zmiany...*, s. 176.

¹⁴ K. Buchała, *Niektóre problemy wymiaru kar najsurowszych*, „Państwo i Prawo” 1976, nr 11, s. 42; R. Zawłocki, *Przeciw karze dożywotniego pozbawienia wolności w polskim prawie karnym*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1996, z. 2, s. 109; M. Melezini, *Wokół...*, s. 8.

¹⁵ Odmienne J. Lachowski, *Zmiany...*, s. 178.

¹⁶ *Nowe kodeksy karne – z 1997 r. z uzasadnieniami*, red. I. Fredrich-Michalska, B. Stachurska-Marcińczak, Warszawa 1997, s. 142; M. Melezini, *Wokół...*, s. 8-9.

¹⁷ J. Bednarzak, *W sprawie wymiaru kary za najbardziej groźne zabójstwa*, „Nowe Prawo” 1977, nr 5, s. 704; J. Lachowski, *Zmiany w zakresie kary 25 lat pozbawienia wolności na gruncie Kodeksu karnego z 1997 r. oraz próba ich oceny*, „Studia Iuridica” 2022, nr 93, s. 175; M. Melezini, *Wokół...*, s. 8.

¹⁸ M. Melezini, *Wokół...*, s. 8.

¹⁹ *Ibidem*.

też nazywana przez niektórych przedstawicieli doktryny „zawołowanym dożywociem” – substytutem kary dożywotniego pozbawienia wolności²⁰. Na gruncie Kodeksu karnego z 1997 r. omawiana kara również mogła być traktowana jako sankcja o charakterze wyjątkowym. Przemawiał za tym „sztywny charakter tej kary, który nie pozwalał dostosować jej do indywidualnych właściwości i warunków sprawcy”²¹.

Omawiana kara była niejako namiastką kary zasadniczej głównie dla sprawców, których stopień winy (limitowany np. młodym wiekiem) nie pozwalał na wymierzenie kary dożywotniego pozbawienia wolności, gdyż byłaby ona zbyt dolegliwa (art. 53 § 1 k.k.). Dla wielu sprawców, zwłaszcza starszych, równała się w zasadzie karze dożywotniego pozbawienia wolności²², zwłaszcza, że w piśmiennictwie podkreśla się²³, iż spełnia ona – J. Śliwowski dodaje nawet, że całkowicie²⁴ – funkcję tej kary. Zwracano też uwagę, że wykonywanie kary 25 lat pozbawienia wolności nie różni się zasadniczo w praktyce od wykonywania kary dożywotniego pozbawienia wolności²⁵. Omawiana kara spotykała się także, jak zauważa J. Lachowski, z niemalże identycznymi zarzutami, co kara dożywotniego pozbawienia wolności, o których będzie mowa dalej²⁶.

Dorobek orzecznicy pozwolił na wypracowanie przesłanek wymierzenia omawianej kary, co jest zjawiskiem bardzo korzystnym, gdyż ustawodawca nie pozostawił w tekście ustawy karnej żadnych wskazówek, co do orzeczenia kary 25 lat pozbawienia wolności. Ten brak ustawowych wskazówek krytycznie ocenia V. Konarska-Wrzošek²⁷. Karnistka ma rację i co więcej, argument ten odnosi się również do kary dożywotniego pozbawienia wolności, która pozostaje w katalogu kar jako kara najsurowsza. Znaczna dolegliwość tego typu kar uzasadnia ograniczenie dyskrejonalnej

²⁰ J. Korecki, *op. cit.*, s. 16, 43. Por. też P. Stępnia, „*Habit diabła*” czyli o funkcjach i celach najdłuższych kar pozbawienia wolności polemicznie, w: *Długoterminowe kary pozbawienia wolności w teorii i praktyce*, red. W. Zalewski, Gdańsk 2015, s. 27.

²¹ J. Lachowski, *Zmiany...*, s. 179.

²² Por. L. Hochberg, *op. cit.*, s. 159.

²³ M. Melezini, *Wokół...*, s. 10.

²⁴ J. Śliwowski, *Czasowe ramy kary pozbawienia wolności w projekcie kk. PRL na tle przepisów socjalistycznego prawa karnego*, „Państwo i Prawo” 1957, nr 1, s. 124.

²⁵ J. Zagórski, *Kara dożywotniego pozbawienia wolności – aspekty prawne i penitencjarne*, „Państwo i Prawo” 2000, nr 10, s. 86.

²⁶ J. Lachowski, *Zasady...*, s. 29.

²⁷ V. Konarska-Wrzošek, *Długoterminowe kary pozbawienia wolności w systemie polskiego prawa karnego i dyrektywy ich orzekania de lege lata i de lege ferenda*, w: *Długoterminowe kary pozbawienia wolności w teorii i praktyce*, red. W. Zalewski, Gdańsk 2015, s. 138.

władzy sędziego przez wskazanie w ustawie szczegółowych przesłanek ich wymierzenia. Czyniłoby to zadość zasadzie określoności kar – *nulla poena sine lege*.

W najnowszym orzecznictwie – oczywiście w oparciu o utrwaloną linię orzecniczą – wskazywano, że kara 25 lat pozbawienia wolności mogła być wymierzona, gdy²⁸:

- a) sprawca popełnił zbrodnię o ogromnym ładunku społecznej szkodliwości²⁹;
- b) na sprawcy ciążył wysoki stopień winy³⁰;
- c) sprawca był wysoko zdemoralizowany i trudno byłoby go zresocjalizować³¹;
- d) okoliczności obciążające przeważają nad łagodzącymi albo łagodzących w ogóle brak³²;
- e) cele kary, zwłaszcza w zakresie prewencji generalnej i indywidualnej (w szczególności izolacji), nie mogły zostać zrealizowane za pomocą

²⁸ Podobny zestaw przesłanek opisuje M. Melezini, *Wokół...*, s. 11.

²⁹ Wyrok SA w Katowicach z 13.02.2019 r., II AKa 10/19, LEX nr 2637251; wyrok SA we Wrocławiu z 13.06.2018 r., II AKa 126/18, LEX nr 2522795; wyrok SA w Katowicach z 14.09.2017 r., II AKa 304/17, LEX nr 2414620; wyrok SA w Lublinie z 7.03.2017 r., II AKa 14/17, LEX nr 2279552; wyrok SA w Łodzi z 7.12.2016 r., II AKa 157/16, LEX nr 2278236; wyrok SA we Wrocławiu z 16.06.2016 r., II AKa 139/16, LEX nr 2073872; wyrok SA w Poznaniu z 25.11.2014 r., II AKa 198/14, LEX nr 1602965.

³⁰ Wyrok SA w Katowicach z 13.02.2019 r., II AKa 10/19, LEX nr 2637251; wyrok SA w Katowicach z 26.10.2018 r., II AKa 295/18, LEX nr 2664736; wyrok SA we Wrocławiu z 13.06.2018 r., II AKa 126/18, LEX nr 2522795; wyrok SA w Łodzi z 7.12.2016 r., II AKa 157/16, LEX nr 2278236; wyrok SA we Wrocławiu z 16.06.2016 r., II AKa 139/16, LEX nr 2073872; wyrok SA w Poznaniu z 25.11.2014 r., II AKa 198/14, LEX nr 1602965.

³¹ Wyrok SA w Katowicach z 13.02.2019 r., II AKa 10/19, LEX nr 2637251; wyrok SA w Krakowie z 30.12.2018 r., II AKa 170/18, LEX nr 2707536; wyrok SA w Warszawie z 17.10.2017 r., II AKa 191/17, LEX nr 2414657; wyrok SA w Katowicach z 14.09.2017 r., II AKa 304/17, LEX nr 2414620; wyrok SA w Gdańsku z 31.05.2017 r., II AKa 135/17, LEX nr 2383357; wyrok SA w Gdańsku z 2.03.2017 r., II AKa 16/17, LEX nr 2310586; wyrok SA we Wrocławiu z 16.06.2016 r., II AKa 139/16, LEX nr 2073872.

³² Wyrok SA w Katowicach z 13.02.2019 r., II AKa 10/19, LEX nr 2637251; wyrok SA w Katowicach z 26.10.2018 r., II AKa 295/18, LEX nr 2664736; wyrok SA we Wrocławiu z 13.06.2018 r., II AKa 126/18, LEX nr 2522795; wyrok SA w Gdańsku z 31.05.2017 r., II AKa 135/17, LEX nr 2383357; wyrok SA w Lublinie z 7.03.2017 r., II AKa 14/17, LEX nr 2279552; wyrok SA w Gdańsku z 2.03.2017 r., II AKa 16/17, LEX nr 2310586; wyrok SA w Łodzi z 7.12.2016 r., II AKa 157/16, LEX nr 2278236; wyrok SA we Wrocławiu z 16.06.2016 r., II AKa 139/16, LEX nr 2073872; wyrok SA w Poznaniu z 25.11.2014 r., II AKa 198/14, LEX nr 1602965.

terminowej kary pozbawienia wolności (najczęściej w najwyższym wymiarze – 15 lat)³³.

Warto też zastanowić się czy kara 25 lat pozbawienia wolności mogła być wymierzona nieletniemu, warunkowo odpowiadającym karnie na mocy art. 10 § 2 k.k. Jak twierdzi M. Melezini, w doktrynie nie wykluczano takiej możliwości w wyjątkowych przypadkach³⁴. Nie jest to pogląd słuszny. Po pierwsze, eliminacyjny charakter tej kary stał w sprzeczności z wychowawczym oddziaływaniem, które powinno cechować sankcję orzeczaną nieletniemu (art. 54 § 1 k.k.). Po drugie, sprzeciwiał się temu wprost art. 10 § 3 k.k., zakazujący orzeczenia nieletniemu kary przekraczającej 2/3 górnej granicy ustawowego zagrożenia przewidzianego za przypisane sprawcy przestępstwo. Kara 25 lat pozbawienia wolności była karą „sztywną”, stąd też nie mogła podlegać zabiegowi wyliczenia 2/3 górnej granicy. Jako, że sankcja ta występowała zawsze alternatywnie z tzw. terminową karą pozbawienia wolności w najwyższym wymiarze (do 15 lat), to najsurowszą karą możliwą do orzeczenia wobec nieletniego była *de lege praevia* kara 10 lat pozbawienia wolności ($2/3 \cdot 15 = 10$). Po wejściu w życie noweli lipcowej, treść art. 10 § 3 k.k. ulega znacznej zmianie. Regulacja ta nie ma już zastosowania wobec nieletnich sprawców, którym przypisano sprawstwo czynu zagrożonego karą dożywotniego pozbawienia wolności. Biorąc pod uwagę ten fakt, jak również likwidację punktowej kary 25 lat pozbawienia wolności, granice odpowiedzialności nieletnich za najpoważniejsze zbrodnie znacznie się poszerzą – będzie im nawet za nie grozić kara pozbawienia wolności w maksymalnym wymiarze 30 lat.

Kara 25 lat pozbawienia wolności pełniła również ważną rolę w wymierzaniu kary łącznej³⁵. Zgodnie z art. 86 § 1a k.k., jeżeli suma orzeczonych kar pozbawienia wolności wynosiła 25 lat albo więcej, a chociażby jedna z podlegających łączeniu kar wynosiła nie mniej niż 10 lat, sąd mógł orzec karę łączną 25 lat pozbawienia wolności.

Podsumowując rozważania o istocie kary 25 lat pozbawienia wolności, należy zwrócić uwagę, że do momentu jej uchylenia omawiana kara

³³ Wyrok SA w Katowicach z 13.02.2019 r., II AKa 10/19, LEX nr 2637251; wyrok SA w Krakowie z 30.12.2018 r., II AKa 170/18, LEX nr 2707536; wyrok SA w Katowicach z 26.10.2018 r., II AKa 295/18, LEX nr 2664736; wyrok SA w Lublinie z 7.03.2017 r., II AKa 14/17, LEX nr 2279552; wyrok SA w Łodzi z 7.12.2016 r., II AKa 157/16, LEX nr 2278236; wyrok SA w Poznaniu z 25.11.2014 r., II AKa 198/14, LEX nr 1602965.

³⁴ M. Melezini, *Wokół...*, s. 13-14.

³⁵ Tak też M. Melezini, *Wokół...*, s. 9-10.

stanowiła środek prawnokarnej reakcji na najpoważniejsze zbrodnie, których sprawca zasługiwał na surową – w zasadzie eliminującą karę, lecz nie w postaci dożywotniego pozbawienia wolności, będącego *de lege praevia* karą najsurowszą. *De facto* pełniła więc to samo zadanie, co kiedyś, gdy stanowiła alternatywę wobec kary śmierci. Wypracowane przez orzecznictwo surowe przesłanki orzekania powodowały, że mogła zostać zastosowana wyłącznie w przypadkach czynów o bardzo wysokim stopniu społecznej szkodliwości, popełnianych przez sprawców niepoprawnych, co do których stwierdzono złą prognozę kryminologiczną, przy jednoczesnym ryzyku popełniania dalszych czynów zabronionych przeciwko istotnym dobrom chronionym prawem. Karę tę stosowano w przypadkach, w których najwyższa kara terminowa, tj. 15 lat pozbawienia wolności nie spełniałaby funkcji kary, a społeczne poczucie sprawiedliwości wymagało surowego ukarania sprawcy zbrodni. Należy zatem przyznać rację M. Melezini, zdaniem której, choć Kodeks karny z 1997 r. nie przydawał karze 25 lat pozbawienia wolności charakteru kary wyjątkowej, to dzięki dorobkowi orzecznictwa cechę taką nabyła³⁶.

3. Kara 25 lat pozbawienia wolności – zalety z perspektywy funkcji prewencji generalnej

Prima facie głównym celem kary 25 lat pozbawienia wolności – analogicznie jak w przypadku kary dożywotniego pozbawienia wolności – była prewencja generalna – w formie odstraszenia. Pogląd, w świetle którego groźba surowej kary stanowi skuteczne narzędzie motywujące członków społeczeństwa do powstrzymywania się od podejmowania zachowań zabronionych i tym samym kształtuje postawy prospołeczne, głosili reprezentanci szkoły klasycznej i neoklasycznej prawa karnego³⁷. W myśl tej teorii kara powinna wywołać w psychice zbiorowej powstrzymujący od dokonywania czynów zabronionych impuls³⁸. Potencjalny przestępca, będąc świadomym zagrożenia karą i jej dolegliwością, powinien zaniechać

³⁶ M. Melezini, *Wokół...*, s. 10-11. Tak też inni karniści opisywani przez cytowaną autorkę.

³⁷ Zob. przykładowo E. Krzymuski, *System prawa karnego ze stanowiska nauki i trzech kodeksów, obowiązujących w Polsce*, Kraków 1921, s. 184; S. Glaser, *O mocy obowiązującej ustawy karnej pod względem czasu*, Lublin 1921, s. 23.

³⁸ W. Makowski, *Podstawy filozofii prawa karnego, t. 1*, Warszawa 1917, s. 406.

swojego złego zamiaru oraz zachowywać się w sposób zgodny z oczekiwaniami społeczności³⁹.

Zaletą kary 25 lat pozbawienia wolności – podobnie, jak w przypadku kary dożywotniego pozbawienia wolności oraz innych kar długoterminowych – może być jej zdolność do odstraszenia od popełniania szczególnie poważnych przestępstw. Podkreślić trzeba, że zaleta ta uwidacznia się zwłaszcza przy przestępstwach popełnianych z zamiarem przemyślanym, np. przy tzw. zbrodniach fakturowych (art. 277a k.k.). Wydaje się, że sprawca rozważający popełnienie tego typu przestępstwa, będzie w szczególności brał pod uwagę bilans zysków i strat, które może ponieść w wyniku swojego czynu⁴⁰. Większe ustawowe zagrożenie karą zwiększa koszty podjęcia zachowania przestępnego i tym samym zmniejsza ekonomiczną opłacalność sprzecznego z normą sankcjonowaną postępowania⁴¹.

4. Zalety kary 25 lat pozbawienia wolności z perspektywy funkcji prewencji indywidualnej i funkcji sprawiedliwościowej

Zdaniem R. Zawłockiego kara 25 lat pozbawienia wolności nie posiadała wad dożywotniego pozbawienia wolności i dobrze realizowała funkcję izolacyjną, będąc najlepszą sankcją grożącą za najcięższe przestępstwa⁴². W piśmiennictwie zwracano uwagę, że nie znaleziono do tej pory środka, który skuteczniej by ją zastąpił⁴³. Dzięki karom długoterminowym skazani po wyjściu na wolność mają za sobą swoje najlepsze dla przestępczej działalności lata i dlatego też nie zagrażają więcej dobrom prawnym – przerywają one działalność przestępczą⁴⁴. Według P. Stępniaka w ten naturalny i najbardziej skuteczny sposób umożliwiają resocjalizację⁴⁵. Kary długoterminowe orzekane są wobec sprawców najpoważniejszych przestępstw, powodujących istotne zagrożenie, stanowiąc reakcję społeczną w postaci

³⁹ W. Mandrysz, *Skazany... na marginalizację! Negatywne skutki odbywania kary pozbawienia wolności*, w: *Peryferie społeczne w teorii i badaniach empirycznych*, red. K. Wódz, D. Nowacka-Kapuścik, G. Libor, Katowice 2016, s. 160.

⁴⁰ M. Grudecki, *Kilka słów o racjonalnym przestępcy w świetle wybranych nowelizacji Kodeksu karnego z lat 2015-2017*, „Przegląd Prawno-Ekonomiczny” 2018, nr 1, s. 209.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² R. Zawłocki, *op. cit.*, s. 120.

⁴³ Por. J. Korecki, *op. cit.*, s. 195.

⁴⁴ J. Korecki, *op. cit.*, s. 64; P. Stępnia, *op. cit.*, s. 29.

⁴⁵ P. Stępnia, *op. cit.*, s. 29.

chęci odizolowania tego groźnego sprawcy od dóbr prawnych, w czym zawiera się też pewna doza odwetu, a nie troski o jego resocjalizację⁴⁶.

Odstraszenie jest również elementem prewencji indywidualnej – jeżeli jednostka doświadczy surowej kary, odczuje jej dolegliwość, to będzie odczuwać obawę przed jej ponownym zastosowaniem w razie popełnienia przestępstwa⁴⁷. Osobiste odczucie kary urealnia potencjalnemu sprawcy jej groźbę.

Kara 25 lat pozbawienia wolności realizowała ponadto w największym – poza karą dożywotniego pozbawienia wolności – stopniu funkcję izolacyjną, wręcz eliminacyjną, pozbawiając skazanych możliwości dalszego popełniania przestępstw w społeczeństwie otwartym⁴⁸. Dzięki temu nie stanowili oni zagrożenia dla dóbr prawnych i to przez bardzo długi czas, co ma w założeniu pozytywnie wpływać na zmniejszenie przestępczości⁴⁹.

Można również spotkać się z poglądem o wychowawczym charakterze kary 25 lat pozbawienia wolności⁵⁰. Zdaniem J. Bednarzaka, nie tylko kary łagodne są środkami wychowawczymi, gdyż „względy wychowawcze w konkretnym wypadku mogą skłaniać do orzeczenia jako wychowawczej właśnie kary surowszej”⁵¹.

Nie sposób również nie zwrócić uwagi na element sprawiedliwościowy omawianej kary, która może być traktowana jako słuszna sankcja orzekana wobec sprawców najpoważniejszych zbrodni. Jest to wszak sankcja zawierająca proporcjonalną w stosunku do popełnionego czynu dolegliwość dla sprawcy, będąca odpowiedzią społeczeństwa na przestępstwo, które stanowi naruszenie interesów jego członków⁵². Kara powinna być zgodna

⁴⁶ H. Machel, *Sens i bezsens długotrwałej izolacji więziennej – opracowanie poświęcone karze 25 lat pozbawienia wolności oraz karze dożywotniego pozbawienia wolności*, w: *Długoterminowe kary pozbawienia wolności w teorii i praktyce*, red. W. Zalewski, Gdańsk 2015, s. 11; L. Wilk, *Kara dożywotniego pozbawienia wolności i problemy jej łagodzenia*, „Państwo i Prawo” 1998, nr 6, s. 21; *Nowe...*, s. 142.

⁴⁷ B. Szamota-Saeki, *Odstraszające działanie kary na sprawcę przestępstwa w świetle badań empirycznych*, „Archiwum Kryminologii” 1995, t. XXI, s. 8.

⁴⁸ W. Mandrysz, *op. cit.*, s. 160.

⁴⁹ *Ibidem*; H. Wantuła, *Abolicjonizm więzień – podejście racjonalne i humanistyczne*, Kraków 1997, s. 30.

⁵⁰ Tak J. Bednarzak, *Decydująca rola dyrektywy stopnia społecznego niebezpieczeństwa czynu w sądowym wymiarze kary*, „Nowe Prawo” 1974, nr 10, s. 1286.

⁵¹ *Ibidem*.

⁵² J. Makarewicz, *Prawo karne ogólne*, Kraków 1914, s. 239-240.

ze społecznym poczuciem sprawiedliwości – za łagodna grozi wywołaniem poczucia bezkarności i stanowi zachętę do bagatelizowania prawa⁵³.

Podsumowując ten fragment rozważań, należy stwierdzić, że izolacyjny, a w zasadzie wręcz eliminacyjny charakter kary 25 lat pozbawienia wolności byłby – tak samo, jak w przypadku pozostałych kar długoterminowych – jej zaletą pod warunkiem jednoczesnego uznania doniosłości tego elementu prewencji indywidualnej w realizacji tej funkcji. Może się również wydawać, że omawiana kara pełni istotną rolę w zakresie leczenia, stanowiącego składową funkcji prewencyjnej szczególnej. Osoby, które popełniły zbrodnię o znacznym stopniu społecznej szkodliwości, często cierpią na różnego rodzaju zaburzenia psychiczne (np. w zakresie potrzeb seksualnych) i wymagają podjęcia stosownej terapii, która pozwoli im – w przypadku odbycia kary bądź warunkowego przedterminowego zwolnienia – nie stanowić więcej zagrożenia dla społeczeństwa w związku ze stanem zdrowia.

Surowość omawianej sankcji jest natomiast atutem gdy chodzi o realizację funkcji sprawiedliwościowej kary. Polskie społeczeństwo jest generalnie dość punitywne⁵⁴ i domaga się wymierzania dolegliwych kar wobec sprawców przestępstw, zwłaszcza tych najpoważniejszych. Warto w tym miejscu wskazać na wciąż utrzymujące się znaczne poparcie Polaków dla kary śmierci⁵⁵. Orzeczenie surowej kary, a taką jest kara 25 lat pozbawienia wolności, stanowi w pewnym stopniu wyraz sprawiedliwości wobec ofiar szczególnie ciężkich przestępstw, takich jak zabójstwo, zgwałcenie w typie kwalifikowanym czy rozbój w typie kwalifikowanym. Jej wykonywanie to zadośćuczynienie ze strony sprawcy wobec społeczeństwa. Sprawca bowiem tak znacząco wystąpił swym czynem przeciwko panującym w społeczeństwie regułom, że musi ponieść dotkliwe tego konsekwencje.

⁵³ I. Niewiadomska, S. Fel, *Realizacja zasady sprawiedliwości w karaniu przestępców*, „Zeszyty Naukowe KUL” 2016, nr 3, s. 62-63.

⁵⁴ K. Doroszevska, *Punitowność a populizm penalny – rola emocji w procesie legislacyjnym*, „Eryda” 2017, nr 2, s. 191.

⁵⁵ J. Doroszczak, *Kara główna i kara dożywotniego pozbawienia wolności jako jej alternatywa, a prawo do ochrony życia – rozważania dialektyczne na przykładzie prawa polskiego i systemów prawnych innych państw*, (maszynopis rozprawy doktorskiej napisanej pod kierunkiem M. Borskiego), Wyższa Szkoła Humanitas, Sosnowiec 2022, s. 176-179.

5. Kara 25 lat pozbawienia wolności – wady z perspektywy funkcji prewencji generalnej

Odstraszanie jest przez wielu uznawane za nieskuteczną metodę zapobiegania popełnianiu przestępstw ze względu na przyzwyczajenie się społeczeństwa do surowych kar czy niezdolność do odczuwania strachu przez niektóre jednostki, jak: psychicznie chore, wykazujące skłonności psychopatyczne czy socjopatyczne, uzależnione od alkoholu bądź będące przestępcami „zawodowymi”⁵⁶. Warto bowiem zwrócić uwagę, że zdrowi członkowie społeczeństwa nie popełniają wysoce społecznie szkodliwych przestępstw z powodu lęku przed karą, lecz z powodu akceptacji panujących norm moralnych i społecznych⁵⁷. Zagrożenie sankcją nie ma zatem decydującego wpływu na procesy motywacyjne sprawcy⁵⁸.

Zwraca się uwagę, że surowe kary nie są idealnym narzędziem do zwalczania patologii społecznych⁵⁹. Takim odstraszającym instrumentem nie była nawet kara śmierci, a co dopiero łagodniejsza kara 25 lat pozbawienia wolności⁶⁰. Już C. Beccaria zauważa, że pewność i szybkość umiarkowanego ukarania jest skuteczniejszym narzędziem odstraszania przed popełnianiem przestępstw niż surowość kar, która może skłaniać do popełniania kolejnych czynów zabronionych, często celem uniknięcia tej surowej kary⁶¹. Tak też konkluduje R. Zawłocki, pisząc, że skuteczne ściganie i nieuchronne karanie sprawców przestępstw jest lepszym sposobem odstraszania społeczeństwa od popełniania czynów zabronionych niż bardzo surowe kary⁶². Dodatkowo, jak wskazuje J. Lachowski, sąd wymierzając karę 25 lat pozbawienia wolności nie powinien kierować się prewencją ogólną w postaci odstraszania, gdyż nie jest to cel kary związany z osobą sprawcy, co stoi w sprzeczności z zasadą humanitaryzmu⁶³.

⁵⁶ J. Leszczyński, *Z problematyki prewencji ogólnej*, „Palestra” 1974, nr 11, s. 90-91.

⁵⁷ *Ibidem*, s. 91.

⁵⁸ R. Zawłocki, *op. cit.*, s. 114.

⁵⁹ J. Leszczyński, *op. cit.*, s. 91.

⁶⁰ Por. R. Zawłocki, *op. cit.*, s. 114.

⁶¹ C. Beccaria, *O przestępstwach i karach*, tł. E. S. Rappaport, Warszawa 1959, s. 94-95. Zob. też T. Szymanowski, *Nowelizacja prawa karnego po 1998 r. a represyjność polityki karnej w Polsce*, w: *Kary długoterminowe. Polityka karna, wykonywanie, warunkowe zwolnienia*, red. T. Gardocka, Warszawa 2006, s. 174; W. Mandrysz, *op. cit.*, s. 160.

⁶² R. Zawłocki, *op. cit.*, s. 114. Krytycznie na temat odstraszającej mocy kar pisze również J. Lachowski, *Zmiany...*, s. 185.

⁶³ J. Lachowski, *Zasady...*, s. 31.

Zdaje się, że można przyznać rację tym, którzy nie przywiązują dużej wagi do odstraszenia jako istotnego elementu prewencji generalnej. Jeżeli surowość kar zniechęcałaby do popełniania przestępstw, to już dawno społeczeństwa powinny przestać borykać się z zabójstwami, zgwałceniami, rozbojami czy nawet mniej społecznie niebezpiecznym, lecz równie poważnym problemem pijanych kierowców. Tak jednak nie jest, gdyż nie każdy przestępca kalkuluje, analizując szczegółowo bilans zysków i strat, które mogą płynąć z popełnienia przez niego czynu zabronionego, nawet zagrożonego najsurowszymi karami. Niektórych przestępców cechuje wszak zachwiany świat wartości⁶⁴. Trudno od nich wymagać, by w swoim postępowaniu kierowali się lękiem przed poniesieniem surowej kary. W tego typu przypadkach aktualizuje się prawda głoszona już przez C. Beccarię, że szybkość wykrywania przestępstw i skuteczność ścigania ich sprawców dużo bardziej zniechęca do wkraczania na przestępną ścieżkę.

6. Kara 25 lat pozbawienia wolności – wady z punktu widzenia funkcji prewencji indywidualnej

Surowe kary pozbawienia wolności nie są również najskuteczniejszym narzędziem odstraszenia w ramach prewencji indywidualnej. Jak zauważa B. Szamota-Saeki, wydłużenie izolacji nie zwiększa odstraszałej skuteczności kary, lecz wzmacnia negatywne skutki uboczne osadzenia w zakładzie karnym⁶⁵. Osoba niepodatna na zabiegi resocjalizacyjne stosowane przez 15 lat, nie ulegnie raczej pozytywnym zmianom po upływie dalszego czasu odbywania kary⁶⁶. Zaaprobować też należy wyrażone niemal 70 lat temu stanowisko K. Koźniewskiego, który zwrócił uwagę, że jeżeli istnieje obawa powtórnego popełnienia czynu o znacznym stopniu społecznego niebezpieczeństwa przez sprawcę, który odbył karę 15 lat pozbawienia wolności, to należy otoczyć go opieką lekarską, a nie dłużej karać przez izolację w zakładzie karnym⁶⁷. Nieskuteczność zabiegów resocjalizacyjnych dokonywanych przez 15 lat może świadczyć też o nieskuteczności systemu penitencjarnego. Kara 25 lat pozbawienia wolności przypomina bardziej środek zabezpieczający niż karę, podobnie jak kara dożywotniego

⁶⁴ Tak M. Szczepaniec, *Teoria ekonomiczna w prawie karnym*, Warszawa 2012, s. 209.

⁶⁵ B. Szamota-Saeki, *op. cit.*, s. 38.

⁶⁶ M. Melezini, *Wokół...*, s. 10.

⁶⁷ K. Koźniewski, *Rozmyślenia nad projektem K.K.*, „Prawo i Życie” 1956, nr 9, s. 2.

pozbawienia wolności⁶⁸. Pełnią one rolę, jak pisze H. Machel, przechowania odrzutu społecznego⁶⁹. Długotrwała izolacja, ani tym bardziej opresja fizyczna czy moralna nie mogą stanowić głównego celu kary (nim powinna być resocjalizacja) i często zresztą nie stanowi, biorąc pod uwagę możliwość warunkowego przedterminowego zwolnienia – w przypadku omawianej kary po odbyciu co najmniej 15 lat (art. 78 § 3 k.k.)⁷⁰. Co więcej, tylko nieliczni spośród sprawców godzących w najcenniejsze dobra prawne stwarzają zagrożenie powtórzenia swojego czynu w przyszłości⁷¹. Tak długi okres kary jak 25 lat pozbawienia wolności, połączony z późniejszym 10-letnim okresem wymaganym do zatarcia skazania, nie jest zresztą zwykłym zabezpieczeniem dóbr społecznych przed niebezpiecznym sprawcą, lecz odsunięciem go od społeczeństwa, niejaki wyrzuceniem jednostki na margines, przedmiotowym traktowaniem człowieka, a więc działaniem sprzecznym z zasadą humanitaryzmu⁷². Tak zresztą pisze P. Stępnia, zadając pytanie: „po co poprawiać społecznie przestępcę, który od społeczeństwa ma być trwale odizolowany”⁷³.

Z drugiej strony warto zauważyć, że sprawca zresocjalizowany przestaje być niebezpieczny dla dóbr społecznych, a ten, który jest wyłącznie długotrwanie izolowany może pozostać niebezpiecznym⁷⁴. W końcu przecież jego izolacja się skończy i wróci do społeczeństwa – być może jeszcze w gorszym stanie niż przed trafieniem do zakładu karnego. Jak sugeruje R. Zawłocki, sprawca pozbawiony wolności powyżej 15 lat jest już stracony dla

⁶⁸ R. Zawłocki, *op. cit.*, s. 107; V. Konarska-Wrżosek, *op. cit.*, s. 139-140; P. Góralski, *Problem racjonalnej sankcji za zabójstwo kwalifikowane w polskim prawie karnym*, „Przegląd Prawa i Administracji” 2020, nr CXX/2, s. 49.

⁶⁹ H. Machel, *op. cit.*, s. 9.

⁷⁰ Por. podobnie R. Zawłocki, *op. cit.*, s. 113, 115; D. Sarzała, *Resocjalizacyjny wymiar kary pozbawienia wolności*, w: *Kary długoterminowe. Polityka karna, wykonywanie, warunkowe zwolnienia*, red. T. Gardocka, Warszawa 2006, s. 151.

⁷¹ V. Konarska-Wrżosek, *op. cit.*, s. 139-144.

⁷² Por. R. Zawłocki, *op. cit.*, s. 112; J. Korecki, *op. cit.*, s. 200; J. Warylewski, *Długoterminowe kary pozbawienia wolności – przyczynek do analizy statystycznej, jurystycznej i kryminologicznej*, w: *Długoterminowe kary pozbawienia wolności w teorii i praktyce*, red. W. Zalewski, Gdańsk 2015, s. 183.

⁷³ P. Stępnia, *op. cit.*, s. 24.

⁷⁴ Por. J. Korecki, *op. cit.*, s. 62; R. Opora, *Teoretyczne perspektywy podejścia do przestępców w kontekście długoterminowej izolacji więziennej*, w: *Długoterminowe kary pozbawienia wolności w teorii i praktyce*, red. W. Zalewski, Gdańsk 2015, s. 43; S. Paweła, *Tendencje i dylematy polityki karania sprawców przestępstw o wysokiej społecznej szkodliwości*, w: *Kary długoterminowe. Polityka karna, wykonywanie, warunkowe zwolnienia*, red. T. Gardocka, Warszawa 2006, s. 19-20; D. Sarzała, *op. cit.*, s. 169.

społeczeństwa⁷⁵. Im dłuższe pozbawienie wolności, tym mniejsza perspektywa na readaptację społeczną osadzonego po wyjściu z więzienia⁷⁶. Brak związków ze światem uniemożliwia późniejsze odnalezienie się w nim⁷⁷. Jak zauważa A. Pędziszczak, długotrwałe osadzenie w zakładzie karnym jest źródłem procesu społecznej deformacji więźnia m.in. ze względu na zanik poczucia odpowiedzialności za kierowanie własnym życiem⁷⁸. A przecież kara nie może tworzyć przepaści między skazanym a społeczeństwem, lecz most nad tą przepaścią⁷⁹.

Przyczynę „straty” skazanego dla społeczeństwa – społecznej marginalizacji i degradacji⁸⁰ – stanowi m.in. adaptacja osadzonego do specyficznego sposobu życia w więzieniu. Długi pobyt w zakładzie karnym sprzyja rozwojowi negatywnego, opozycyjnego względem resocjalizacji zjawiska zwanego prizonizacją, czyli przystosowaniem więziennym, a więc stworzeniem swego rodzaju drugiego życia⁸¹. Ten rodzaj więziennej socjalizacji grozi demoralizacją więźniów, zniekształceniem ich osobowości (np. zmniejszeniem poczucia odpowiedzialności za kierowanie własnym życiem, spadkiem sprawności intelektualnej, zmniejszeniem poczucia rzeczywistości), a tym samym ryzykiem opuszczenia zakładów karnych przez jednostki

⁷⁵ R. Zawłocki, *op. cit.*, s. 118. Bardzo podobnie V. Konarska-Wrżosek, *op. cit.*, s. 137-138.

⁷⁶ H. Machel, *op. cit.*, s. 12; J. Warylewski, *op. cit.*, s. 183; V. Konarska-Wrżosek, *op. cit.*, s. 144.

⁷⁷ J. Warylewski, *op. cit.*, s. 183; D. Sarzała, *op. cit.*, s. 162; A. Kacprzak, *Kara pozbawienia wolności i jej (dys)funkcjonalność. Krytyka polskiej polityki karnej i resocjalizacyjnej*, „Władza Sądzenia” 2016, nr 10, s. 122-123.

⁷⁸ A. Pędziszczak, *Program postępowania ze skazanymi na karę dożywotniego pozbawienia wolności i kary długoterminowej*, w: *Kary długoterminowe. Polityka karna, wykonywanie, warunkowe zwolnienia*, red. T. Gardocka, Warszawa 2006, s. 277. O negatywnych efektach kar pozbawienia wolności pisze także W. Mandrysz, *op. cit.*, s. 163-164.

⁷⁹ D. Sarzała, *op. cit.*, s. 151-152.

⁸⁰ J. Rejman, *Ocenę skazanych w wykonywaniu kar długoterminowych*, w: *Kary długoterminowe. Polityka karna, wykonywanie, warunkowe zwolnienia*, red. T. Gardocka, Warszawa 2006, s. 300.

⁸¹ S. Małek, *Prizonizacja w grupie mężczyzn odbywających karę pozbawienia wolności*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2009, nr 64-65, s. 135; J. Korecki, *op. cit.*, s. 61; K. Mrozek, *Istota długoterminowej kary pozbawienia wolności oraz jej struktura i dynamika*, „Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego” 2011, t. XXVII, s. 239, 241; A. Bałandynowicz, *Psychodegradacja osobowości oraz defaworyzacja, ekskluzja i wykluczenie społeczne recydywistów następstwem nieracjonalnego i reliktoowego systemu sprawiedliwości karnej opartej na paradygmacie izolacji przestrzennej*, w: *Długoterminowe kary pozbawienia wolności w teorii i praktyce*, red. W. Zalewski, Gdańsk 2015, s. 94-95; A. Kacprzak, *op. cit.*, s. 121.

bardziej zdemoralizowane niż przed odbyciem kary⁸². Osadzeni z biegiem czasu asymilują postawy, modele zachowań i wartości charakterystyczne dla podkultury przestępczej (tzw. subkultura grypsujących)⁸³, utrwalając nieakceptowane społecznie wzory zaspokajania potrzeb⁸⁴. Więzienie staje się całym sensem ich życia – przystosowują się oni do życia w zamkniętym środowisku, w którym obowiązują inne reguły niż w społeczeństwie⁸⁵. Ponadto ograniczenia w możliwościach kontaktów z rodziną prowadzą często do rozpadu więzi małżeńskiej i dezorganizacji, a nawet rozbicia rodziny⁸⁶. W trakcie odbywania kary 25 lat pozbawienia wolności bliskie dla osadzonego osoby mogą umrzeć, małżeństwa się rozpaść, a dzieci usamodzielnąć się i założyć własne rodziny⁸⁷. Skutki uboczne długotrwałych kar pozbawienia wolności znacznie gorzej uderzają w osoby trzecie, inne niż sprawca⁸⁸. Rozpad rodziny jest zaś czynnikiem ujemnie oddziałującym na proces resocjalizacji skazanego⁸⁹. Podobnie niekorzystnie wpływa na osadzonych długi okres niezaspokojenia potrzeb seksualnych, mogący skutkować powstaniem zachowań agresywnych (w tym samoagresywnych) lub wycofujących się⁹⁰. Długotrwale osadzeni cierpią na niedostatek interakcji społecznych (pozytywnego dotyku ludzkiego), a ich układy ze współwięźniami czy wychowawcami są często oparte na strachu, podejrzliwości i przemocy⁹¹. Dodatkowymi przyczynami stresu i wynikającej z niego agresji są więzienne czynniki środowiskowe: stłoczenie, niedostatek słońca, nieurozmaicona dieta oraz smród⁹². Jak wskazuje R. Zawłocki, już po upływie 5 – 10 lat w zakładzie karnym w psychice skazanego mogą

⁸² S. Małek, *op. cit.*, s. 136; A. Bałandynowicz, *Psychodegradacja...*, s. 94; A. Kacprzak, *op. cit.*, s. 121; J. Malec, *Kary długoterminowe*, w: *Kary długoterminowe. Polityka karna, wykonywanie, warunkowe zwolnienia*, red. T. Gardocka, Warszawa 2006, s. 70.

⁸³ A. Bałandynowicz, *Psychodegradacja...*, s. 98 i nast.

⁸⁴ S. Małek, *op. cit.*, s. 136; A. Bałandynowicz, *Psychodegradacja...*, s. 94; A. Kacprzak, *op. cit.*, s. 121-122.

⁸⁵ H. Machel, *op. cit.*, s. 13; A. Kacprzak, *op. cit.*, s. 121.

⁸⁶ J. Korecki, *op. cit.*, s. 74; H. Machel, *op. cit.*, s. 12-13; J. Malec, *op. cit.*, s. 70.

⁸⁷ J. Korecki, *op. cit.*, s. 161.

⁸⁸ K. Mrozek, *op. cit.*, s. 237; A. Kacprzak, *op. cit.*, s. 123.

⁸⁹ J. Korecki, *op. cit.*, s. 75; K. Mrozek, *op. cit.*, s. 237.

⁹⁰ H. Machel, *op. cit.*, s. 13; K. Mrozek, *op. cit.*, s. 237-239.

⁹¹ P. Lass, *Neurobiologia i neurochemia przestępców i długotrwałej izolacji więziennej*, w: *Długoterminowe kary pozbawienia wolności w teorii i praktyce*, red. W. Zalewski, Gdańsk 2015, s. 87.

⁹² P. Lass, *op. cit.*, s. 87. Zob. też A. Bałandynowicz, *Psychodegradacja...*, s. 97.

zajść nieodwracalne zmiany⁹³. W trakcie osadzenia w zakładzie karnym następuje deprywacja potrzeb psychicznych (emocjonalnych), fizycznych, społecznych, polityczno-obywatelskich i ekonomicznych⁹⁴. Prowadzi ona do trwałych odchyśleń w zakresie uczuć, pamięci, myślenia i woli⁹⁵. Stany lękowe, frustracja, napięcie oraz nieustanne poczucie zagrożenia, których przyczyną jest długotrwała izolacja upośledzają zaś procesy intelektualne⁹⁶. Dysfunkcje psychiczne, na które cierpi skazany, mogą więc zostać przez długotrwałą izolację pogłębione⁹⁷. Fakt ten, z perspektywy skutecznej resocjalizacji, przemawia zdecydowanie przeciw karom długoterminowym⁹⁸. Kara 25 lat pozbawienia wolności, tak samo jak inne kary długoterminowe, nie ma charakteru resocjalizacyjnego⁹⁹. Oczywiście efekt prizonizacji może wystąpić także w trakcie odbywania kar średnioterminowych, lecz ze względu na krótszy okres pobytu w zakładzie karnym jego skutki będą mniej dotkliwe dla skazanego.

Jeżeli natomiast uzna się, że dana kara nie powinna pełnić funkcji w zakresie resocjalizacji nawet w najmniejszym stopniu, to nie może być ona dłużej postrzegana jako humanitarna. Nie wypełnia bowiem najważniejszego zadania w zakresie funkcji prewencji indywidualnej i jest w zasadzie wyłącznie aktem ciemienia, pogarszania charakteru osadzonego człowieka. Funkcje ogólnoprewencyjne oraz izolacyjne nie mogą stanowić istoty kar długoterminowych¹⁰⁰. Kara (rozumiana jako odwet) nie może być tak-

⁹³ R. Zawłocki, *op. cit.*, s. 118. Podobnie J. Korecki, *op. cit.*, s. 70; K. Mrozek, *op. cit.*, s. 238; M. Melezini, *Wokół...*, s. 10. Zob. też J. Raglewska, *Długoterminowa kara pozbawienia wolności – głos w dyskusji*, w: *Długoterminowe kary pozbawienia wolności w teorii i praktyce*, red. W. Zalewski, Gdańsk 2015, s. 300-301.

⁹⁴ A. Kacprzak, *op. cit.*, s. 122. O negatywnych zjawiskach długotrwałego osadzenia pisze także T. J. Flanagan, *THE PAINS OF LONG-TERM IMPRISONMENT. A Comparison of British and American Perspectives*, „The British Journal of Criminology” 1980, no. 2, s. 155-156.

⁹⁵ A. Bałandynowicz, *Wykluczenie społeczne recydywistów jako następstwo niesprawiedliwego i nieskutecznego karania, Kary długoterminowe. Polityka karna, wykonywanie, warunkowe zwolnienia*, red. T. Gardocka, Warszawa 2006, s. 93; W. Mandrysz, *op. cit.*, s. 164.

⁹⁶ A. Bałandynowicz, *Wykluczenie...*, s. 93; J. Rejman, *op. cit.*, s. 300.

⁹⁷ P. Lass, *op. cit.*, s. 89.

⁹⁸ Tak też J. Raglewski, *Głos w dyskusji podczas drugiego dnia konferencji „Długoterminowe kary pozbawienia wolności w teorii i praktyce”, Gdańsk 7-8 kwietnia 2014 roku*, w: *Długoterminowe kary pozbawienia wolności w teorii i praktyce*, red. W. Zalewski, Gdańsk 2015, s. 306; A. Bałandynowicz, *Wykluczenie...*, s. 91. Zdaje się, że nieco odmiennie J. Lachowski, *Zasady...*, s. 41.

⁹⁹ M. Melezini, *Wokół...*, s. 10.

¹⁰⁰ D. Sarzała, *op. cit.*, s. 163.

że celem samym w sobie¹⁰¹, jej sensem zawsze musi być naprawa jednostki, która wystąpiła przeciwko dobrom cenionym w społeczeństwie¹⁰². Sprawiedliwa kara to taka, która nie przekreśla możliwości rozwoju osobowego człowieka¹⁰³. Wynika to bezpośrednio z treści art. 67 Kodeksu karnego wykonawczego¹⁰⁴, odnoszącej się nie tylko do terminowych kar pozbawienia wolności, ale i do tych najsurowszych¹⁰⁵: „Wykonywanie kary pozbawienia wolności ma na celu wzbudzanie w skazanym woli współdziałania w kształtowaniu jego społecznie pożądaných postaw, w szczególności poczucia odpowiedzialności oraz potrzeby przestrzegania porządku prawnego i tym samym powstrzymania się od powrotu do przestępstwa”¹⁰⁶. Warto też zaaprobować konkluzję R. Zawłockiego, zgodnie z którą istotą kary nie może być prewencja w rozumieniu długotrwałej izolacji, gdyż byłoby to karanie za czyny niepopelnione¹⁰⁷. Prewencja szczególna, a więc m.in. readaptacja społeczna skazanego jest podstawowym celem wykonywania kary pozbawienia wolności¹⁰⁸. Tak też twierdzi G. Arsoshvili, pisząc, że sprawiedliwe rozstrzygnięcie musi służyć resocjalizacji skazanego, gdyż tego wymagają założenia demokratycznego państwa prawa¹⁰⁹. We współczesnym świecie, w którym zasada humanitaryzmu jest jednym z wyznaczników polityki kryminalnej¹¹⁰, nie można w pełni zaakceptować słów J. Ochorowicza, zdaniem którego przestępstwem staje się kara, która

¹⁰¹ S. Małek, *op. cit.*, s. 115; H. Machel, *op. cit.*, s. 9.

¹⁰² Odmienne, uznając, że kara 25 lat pozbawienia wolności ma charakter wyłącznie eliminacyjny i może być stosowana wobec sprawców, którzy nie rodzą żadnych nadziei na resocjalizację, twierdzi SA w Białymstoku w wyroku z 14.11.2018 r., II AKa 175/18, LEX nr 2630446. Zob. też wyrok SA w Krakowie z 28.06.2016 r., II AKa 232/15, LEX nr 2079200.

¹⁰³ D. Sarzała, *op. cit.*, s. 164.

¹⁰⁴ Ustawa z 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny wykonawczy (Dz.U. z 2021 r. poz. 53, ze zm.), dalej: k.k.w.

¹⁰⁵ Tak również J. Warylewski, *op. cit.*, s. 186; J. Raglewska, *op. cit.*, s. 300; J. Lachowski, *Zasady...*, s. 29-30; M. Melezini, *Wokół...*, s. 10; G. Szczygieł, *Kary długoterminowe a cele wykonywania kary pozbawienia wolności*, w: *Kary długoterminowe. Polityka karna, wykonywanie, warunkowe zwolnienia*, red. T. Gardocka, Warszawa 2006, s. 224.

¹⁰⁶ Tak też było pod rządami poprzednich ustaw karnych. Zob. J. Korecki, *op. cit.*, s. 61.

¹⁰⁷ R. Zawłocki, *op. cit.*, s. 114.

¹⁰⁸ G. Szczygieł, *op. cit.*, s. 223-225; D. Gajdus, B. Gronowska, *Więźniowie długoterminowi a europejskie standardy ochrony praw człowieka*, w: *Kary długoterminowe. Polityka karna, wykonywanie, warunkowe zwolnienia*, red. T. Gardocka, Warszawa 2006, s. 235.

¹⁰⁹ G. Arsoshvili, *Restoring Justice as a Purpose of Punishment and Its Interrelation with the Resocialization of Criminal*, „Journal of Law” 2021, no. 1, s. 24, 26.

¹¹⁰ G. Arsoshvili, *op. cit.*, s. 30.

nie poprawia podmiotu lub nie zabezpiecza społeczeństwa¹¹¹. Dziś taką zbrodnią jest kara, której celem nie jest resocjalizacja skazanego. Pomoc w ukształtowaniu prawidłowych postaw społecznych skazanego odgrywa zatem pierwszoplanową rolę w postępowym kształtowaniu karania¹¹².

Podsumowując tę część rozważań, bez żadnych wątpliwości można założyć, że wady kary 25 lat pozbawienia wolności – i jednocześnie każdej kary długoterminowej – w zakresie prewencji indywidualnej są znaczne i ewidentnie górują nad zaletami. Szczególnie dostrzegalny jest brak jakiegokolwiek pozytywnego oddziaływania tej kary w sferze resocjalizacji. Co więcej, jej negatywne oddziaływanie wobec skazanego praktycznie dyskwalifikuje ją jako sankcję w świetle funkcji wychowawczej. Każda kara winna stanowić narzędzie do readaptacji społecznej skazanego. Zupełnie niecelowym jest, by odgrywała rolę wręcz odwrotną. Kary najsurowsze niestety taką pełnią, prowadząc do degeneracji skazanego, który pod wpływem działania efektu prizonizacji jest praktycznie stracony dla społeczeństwa.

Trudno się jednak w stu procentach zgodzić z argumentem, by kary najsurowsze postrzegać negatywnie ze względu na konieczność leczenia zamiast karania sprawców, którzy ze względu na różnego rodzaju zaburzenia są skłonni do powtórzenia wysoce społecznie szkodliwego czynu po wyjściu na wolność. Długotrwała izolacja nie wyklucza bowiem leczenia. Problemem wydaje się wyłącznie to, że leczenie może trwać krócej niż przewidziany surową karą okres izolacji. W takich przypadkach przewagę posiadają środki zabezpieczające, których czasu stosowania nie określa się z góry (art. 99d § 1 k.k.).

7. Wady kary 25 lat pozbawienia wolności z perspektywy funkcji sprawiedliwościowej

Należy zastanowić się również nad rolą, jaką odgrywa kara 25 lat pozbawienia wolności w zakresie funkcji sprawiedliwościowej. Rola ta musi być dominująca, by można było znaleźć jakikolwiek sens istnienia kar długoterminowych przy dość znacznych ich słabościach z perspektywy funkcji

¹¹¹ J. Ochorowicz, *Miłość, zbrodnia, wiara i moralność. Kilka studiów z psychologii kryminalnej*, Warszawa 1870, s. 10.

¹¹² M. Szerer, *Karanie a humanizm*, Warszawa 1964, s. 208.

ochronnej. Z jednej strony oczywistym jest, że kara musi być w pewnym stopniu elementem odpłaty za czyn, który popełnił sprawca, przywracając zachwianą nim równowagę społeczną¹¹³. Społeczeństwo odczuwa „żądę karania” zwłaszcza sprawców przestępstw o znacznej społecznej szkodliwości i trudno to ukryć¹¹⁴. Zbyt łagodne karanie sprawców ciężkich zabójstw może wywołać wzburzenie pośród członków społeczeństwa¹¹⁵. Z drugiej strony, jak zauważa R. Zawłocki, kara nie powinna być efektem dania posłuchu woli społeczeństwa (emocjonalnej żądy zemsty)¹¹⁶, lecz narzędziem w jak największym stopniu efektywnym w zwalczaniu naruszeń dóbr prawnych – narzędziem takim jest kara nieuchronna, a nie bardzo surowa¹¹⁷. Należy zachować balans między funkcją sprawiedliwościową, a prewencją indywidualną, gdyż długotrwałe osadzenie przestępcy w zakładzie karnym daje wprowadzić społeczeństwu poczucie praworządności, ale szkodzi samemu sprawcy¹¹⁸. Poza tym, jak wskazuje się w piśmiennictwie, dolegliwość kar – a ta ma kluczowe znaczenie dla realizacji funkcji sprawiedliwościowej – jest najsilniej odczuwana przez skazanych na początku jej odbywania, zaś z biegiem czasu przyzwyczajają się do niej¹¹⁹. Oznacza to, że kara krótkoterminowa może być tak samo dolegliwa, jak długoterminowa.

Nie sposób też nie skrytykować kary 25 lat pozbawienia wolności ze względu na gigantyczne obciążenie, który niesie dla budżetu państwa przy swoich niewielkich pożytkach. Miesięczne utrzymanie jednego więźnia to koszt co najmniej 3000 zł¹²⁰, co w przypadku odbycia pełnego wymiaru kary 25 lat pozbawienia wolności daje 900 000 zł. Koszty te są oczywiście jeszcze większe w przypadku likwidacji omawianej kary i podwojenia maksymalnego wymiaru terminowej kary pozbawienia wolności. Skazany po opuszczeniu zakładu karnego będzie miał duży problem z „odpracowaniem” tych kosztów przez podjęcie legalnego zatrudnienia, gdyż długotrwała kara w naturalny sposób wpływa na zmniejszenie ich

¹¹³ O. Sitarz, *Czynny żal jako instrument polityki kryminalnej i karnej*, „Archiwum Kryminologii” 2009, t. XXXI, s. 160.

¹¹⁴ P. Stępnia, *op. cit.*, s. 25; J. Malec, *op. cit.*, s. 78; D. Sarzała, *op. cit.*, s. 162. Por. też *Nowe...*, s. 142.

¹¹⁵ P. Góralski, *op. cit.*, s. 38.

¹¹⁶ J. Malec, *op. cit.*, s. 79.

¹¹⁷ R. Zawłocki, *op. cit.*, s. 116.

¹¹⁸ Por. R. Opora, *op. cit.*, s. 35; J. Malec, *op. cit.*, s. 71.

¹¹⁹ J. Korecki, *op. cit.*, s. 72.

¹²⁰ A. Kacprzak, *op. cit.*, s. 117.

zdolności zarobkowych (starzenie się, pogorszenie stanu zdrowia, nienadążanie za rozwojem w poszczególnych dziedzinach życia)¹²¹.

Można się zastanawiać czy wiodącą rolą kary kryminalnej – zwłaszcza tak surowej jak kara 25 lat pozbawienia wolności – we współczesnym świecie nadal powinno być zadośćuczynienie ogólnoludzkemu poczuciu sprawiedliwości. Przede wszystkim wymaga to przyjęcia *a priori* takiego poczucia¹²², co wydaje się niezwykle trudne. Ponadto istnieje duże ryzyko, że surowe kary zamiast pełnić rolę zaspokajania społecznego poczucia sprawiedliwości, staną się narzędziem odwetu – zemsty na sprawcy, dokonywanej przez sąd, ulegający presji opinii publicznej.

8. Zmiany w systemie kar dokonane przez nowelę lipcową

Jak już zostało wspomniane, karze 25 lat pozbawienia wolności wytykano wady w postaci znacznej surowości (zakrawającej nawet o sprzeczność z zasadą humanitaryzmu)¹²³, a także niezgodność z ideą resocjalizacji (wyraz małej wiary w proces resocjalizacji)¹²⁴. Podkreślano jej eliminacyjny czy wręcz odwetowy charakter¹²⁵. Zwracano uwagę, że *de facto* nie jest łagodniejsza od kary dożywotniego pozbawienia wolności¹²⁶. Omawianej karze zarzucano też, że nie spełnia zadań w zakresie prewencji ogólnej i szczególnej w wyższym stopniu niż kara 15 lat pozbawienia wolności¹²⁷. Znaczącej krytyce podlegała również „sztywność” tej kary oraz fakt, że była „[...] sprzeczna z wymogiem ciągłości kary pozbawienia wolności”¹²⁸. Sztywność ta była uznawana za coś sztucznego, niezrozumiałego i antyhumanistycznego¹²⁹. Zarzut ten był aktualny również w świetle zasady

¹²¹ J. Malec, *op. cit.*, s. 70.

¹²² K. Jadach, *Wymiar sprawiedliwości w kontekście zakładanych funkcji kary*, „Studia Edukacyjne” 2013, nr 24, s. 183.

¹²³ K. Koźniewski (*Rozmyślenia...*, s. 2) nazywa ją wręcz karą straszliwą, nieludzką.

¹²⁴ J. Korecki, *op. cit.*, s. 16; L. Hochberg, *op. cit.*, s. 158-159; H. Machel, *op. cit.*, s. 9.

¹²⁵ J. Korecki, *op. cit.*, s. 16; J. Lachowski, *Zasady...*, s. 33.

¹²⁶ J. Śliwowski, *op. cit.*, s. 126.

¹²⁷ L. Hochberg, *op. cit.*, s. 159; K. Koźniewski, *op. cit.*, s. 2.

¹²⁸ J. Śliwowski, *op. cit.*, s. 126; V. Konarska-Wrżosek, *op. cit.*, s. 138; L. Tyszkiewicz, *Problematyka kar najsurowszych*, „Prokuratura i Prawo” 2006, nr 12, s. 9.

¹²⁹ J. Śliwowski, *op. cit.*, s. 126.

swobodnego uznania sędziowskiego¹³⁰. To wszystko doprowadziło ustawodawcę do decyzji o usunięciu tej sankcji z katalogu kar kryminalnych.

Obszerna nowelizacja Kodeksu karnego z lipca 2022 r. zlikwidowała karę 25 lat pozbawienia wolności. Jednocześnie ustawodawca wydłużył górną granicę terminowej kary pozbawienia wolności z 15 do 30 lat oraz pozostawił karę dożywotniego pozbawienia wolności jako sankcję eliminacyjną pewnej kategorii sprawców niebezpiecznych z życia społecznego¹³¹. Likwidacja kary 25 lat pozbawienia wolności była uzasadniana w projekcie zasadniczo dwoma argumentami¹³²:

- a) „sztywnością” („punktowością”) omawianej kary, która uniemożliwiała sądowi miarkowanie wymiaru prawnokarnej dolegliwości;
- b) zbyt znacznym odstępem między górną granicą terminowej kary pozbawienia wolności, a omawianą karą, który może prowadzić do wymierzenia niesprawiedliwej sankcji, nieadekwatnej do stopnia winy i społecznej szkodliwości czynu, zwłaszcza w przypadku współdziałania przestępnego, gdy: „[...] zasada tzw. wewnętrznej sprawiedliwości wyroku wymaga zróżnicowania kar wymierzanych współdziałającym, ale różnica między tymi karami nie powinna przekroczyć kilku lat, gdy tymczasem według aktualnego stanu prawnego w takim przypadku można np. trzem współdziałającym wymierzyć albo karę pozbawienia wolności w identycznym wymiarze albo jednemu 15 lat, drugiemu 25 lat, a trzeciemu dożywotnie pozbawienie wolności”¹³³.

Likwidacja kary 25 lat pozbawienia wolności na rzecz rozszerzenia granic terminowej kary pozbawienia wolności do 30 lat wpisuje się w nurt zwiększania represji karnej¹³⁴. Chęci zwiększenia punitowności prawa karnego nie ukrywa również sam projektodawca¹³⁵. Z drugiej strony zaznacza on, że postulowana zmiana nie przekłada się automatycznie na wzrost represyjności kar, wszak *de lege ferenda* sądy będą mogły orzec karę 20 lat pozbawienia wolności w sytuacjach, w których obecnie

¹³⁰ *Ibidem*, s. 126-127.

¹³¹ Uzasadnienie projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw, druk sejmowy nr 2024, <https://orka.sejm.gov.pl/Druki9ka.nsf/0/2851BC6F8739C593C12587F10042EF6E/%24File/2024.pdf> s. 4, dostęp: 23.03.2022.

¹³² *Ibidem*.

¹³³ *Ibidem*. Argument ten podaje także L. Tyszkiewicz, *op. cit.*, s. 9. O istnieniu luki prawnej w tym względzie pisze aprobowo J. Lachowski, *Zmiany...*, s. 174, 182.

¹³⁴ M. Melezini, *Wybrane...*, s. 48, 53.

¹³⁵ Uzasadnienie, *op. cit.*, s. 1-4.

musiałyby zawyrokováć karę 25 lat pozbawienia wolności, gdyż ze względów sprawiedliwościowych maksymalny wymiar kary terminowej byłby za łagodny¹³⁶. Teza ta nie jest do końca trafna, gdyż wskazana zależność działa także w drugą stronę – sądy będą mogły orzec karę 20 lat pozbawienia wolności w sytuacjach, w których obecnie musiałyby wymierzyć karę 15 lat, gdyż z tych samych względów kara 25 lat pozbawienia wolności byłaby za surowa.

Omawiana postulowana zmiana jest chwalona przez niektóre środowiska ze względu na zwiększenie elastyczności w zakresie reakcji prawnokarnej¹³⁷. Sam projektodawca zwraca uwagę, że to sędziowie postulowali taką zmianę, skarżąc się na niemożność wymierzenia kary pomiędzy 15 a 25 lat¹³⁸. Postulat ten padał od dawna także z ust przedstawicieli doktryny¹³⁹. Przykładowo na fakt zmniejszenia różnicy czasowej między najsurowszą terminową karą pozbawienia wolności w wymiarze 15 lat, a karą 25 lat pozbawienia wolności w sytuacji, w której orzeczenie pierwszego z podanych wymiarów wydaje się za niskie, zwraca uwagę V. Konarska-Wrżosek¹⁴⁰. Projektodawca niestety nie zrealizował drugiego z jej postulatów, którym jest sformułowanie szczegółowych dyrektyw orzekania kar długoterminowych¹⁴¹. Zaś zdaniem J. Lachowskiego ta niemożność orzeczenia sprawiedliwej, adekwatnej kary przy rozpiętości kar 15 lat pozbawienia wolności – 25 lat pozbawienia wolności powodowała, że kara „dożywocia” była wręcz niekonstytucyjna (sprzeczność z zasadą

¹³⁶ *Ibidem*.

¹³⁷ Opinia Ogólnopolskiego Związku Zawodowego Kuratorów Sądowych, OZZKS/3/IX/2021, <https://legislacja.rcl.gov.pl/docs//2/12351306/12815612/12815615/dokument525811.pdf>, s. 1-2, dostęp: 23.03.2022; Uwagi Laboratorium Wolności Religijnej dot. projektu ustawy o zmianie ustawy Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw, <https://legislacja.rcl.gov.pl/docs//2/12351306/12815612/12815615/dokument525989.pdf>, s. 1, dostęp: 23.03.2022; Opinia Prezesa Sądu Okręgowego w Szczecinie, Adm-023-42/21, <https://legislacja.rcl.gov.pl/docs//2/12351306/12815612/12815615/dokument542707.pdf>, s. 1-2, dostęp: 23.03.2022; Stenogram z posiedzenia Sejmu IX z 03.03.2022 r., http://orka2.sejm.gov.pl/StenoInter9.nsf/0/E91548C925FF00F5C12588000075D330/%24File/50_b_ksiadzka.pdf, s. 177, dostęp: 23.03.2022.

¹³⁸ Odniesienie się wnioskodawcy do uwag zgłoszonych w ramach konsultacji do projektu ustawy o zmianie ustawy Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw z dnia 16 września 2021 r., UD 281.

¹³⁹ Zob. S. Paweła, *Tendencje...*, s. 16.

¹⁴⁰ V. Konarska-Wrżosek, *op. cit.*, s. 145.

¹⁴¹ V. Konarska-Wrżosek, *op. cit.*, s. 145. Postulat dyrektyw podnosi też J. Warylewski, *Długoterminowe...*, s. 193.

demokratycznego państwa prawa oraz sprawowania władzy sądowniczej przez sądy powszechne)¹⁴². W podobnym, aprobującym tonie wypowiada się J. Kluza, który zauważa, że „dotychczasowy system kar przewidziany w art. 32 k.k. był nieracjonalny i powodował nieuzasadnioną dysproporcję między karą terminową pozbawienia wolności a karą 25 lat pozbawienia wolności i powodowało to niejednokrotnie problem z wewnętrzną sprawiedliwością wyroku”¹⁴³.

Powyższą argumentację można częściowo poprzeć, ponieważ rozpiętość między karami najsurowszymi: 15 lat pozbawienia wolności – 25 lat pozbawienia wolności – dożywotnie pozbawienie wolności, rzeczywiście utrudniała orzeczenie sprawiedliwej (adekwatnej do stopnia winy i społecznej szkodliwości czynu) sankcji w przypadkach granicznych. Dokonana zmiana, wydłużająca, a w zasadzie podwajająca dotychczasową terminową karę pozbawienia wolności, likwiduje ten problem.

Projektodawca wskazuje ponadto, że: „[...] istnienie dwóch kar – kary 25 lat pozbawienia wolności i dożywotniego pozbawienia wolności w sytuacji, gdy są one do siebie podobne należy oceniać negatywnie”¹⁴⁴. Identyczne argumenty za postulowaną zmianą były przedstawione w uznanej za niezgodną z Konstytucją RP próbie nowelizacji Kodeksu karnego z 2019 r., a także w zawetowanej przez Prezydenta RP ustawie z 2001 r. oraz przy okazji każdorazowych dyskusji nt. kar długoterminowych¹⁴⁵. Zarzuty te pokrywają się w znacznej części z krytyką omawianej kary dokonywaną przez przedstawicieli doktryny i są słuszne. Kara 25 lat pozbawienia wolności w zasadzie dublowała się funkcjami z karą dożywotniego pozbawienia wolności. Posiadała w zasadzie te same zalety i wady. Niemniej takie same uwagi można mieć odnośnie do wydłużonej kary pozbawienia wolności (dawniej tzw. terminowej), w wymiarze od 15 do 30 lat. Już kara pozbawienia wolności w wymiarze 20 lat może być zrównana z „dożywociem”. W tym przypadku ustawodawca nie zrobił nic, by rozwiązać zarysowany przez siebie problem.

Należy zastanowić się czy projekt mimo zapewnień jego autorów, nie uwidacznia zagrożenia, o którym pisał niemal 35 lat temu J. Korecki. Jego słowa warto przytoczyć *in extenso*: „[...] wprowadzenie możliwości

¹⁴² J. Lachowski, *Zmiany...*, s. 183.

¹⁴³ J. Kluza, *Nowy wymiar kary 30 lat pozbawienia wolności*, „Prokuratura i Prawo” 2023, nr 2, s. 68, 80.

¹⁴⁴ Odniesienie się..., *op. cit.*

¹⁴⁵ M. Melezini, *Wybrane...*, s. 49-52.

orzekania kar w granicach od 15 do 25 lat [nowelizacja dała możliwość orzekania aż do 30 lat – MG] osłabiałoby z jednej strony elementy społecznego oddziaływania, z drugiej zaś mogłoby skłaniać w przyszłości do rozszerzenia stanów faktycznych zagrożonych tą sankcją, a w efekcie tego do zwiększania zakresu orzekania kar w wymiarze przekraczającym 15 lat pozbawienia wolności¹⁴⁶. Identyczną konkluzję wyraża bowiem w swojej opinii do projektu Ośrodek Badań, Studiów i Legislacji Krajowej Rady Radców Prawnych, pisząc o ryzyku zburzenia dotychczasowej struktury kar izolacyjnych z powodu utraty przez karę 25 lat pozbawienia wolności swego ekstrapordynaryjnego charakteru, co może przełożyć się na zwiększenie częstotliwości jej orzekania¹⁴⁷. Ośrodek zwraca ponadto uwagę na projektowane nieproporcjonalne zwiększenie górnego progu zagrożenia karą pozbawienia wolności właśnie do 25 lat w przypadku wielu typów czynów zabronionych¹⁴⁸. Również i inne podmioty opiniujące projekt zauważają, że choć pozornie omawiana nowelizacja zapewnia lepszą harmonizację rozmiaru sankcji karnej zgodnie z dyrektywami wymiaru kary, to w połączeniu z podniesieniem górnej granicy zagrożenia karą wielu typów czynów zabronionych prowadzi do nieuzasadnionego zwiększenia represyjności prawa karnego¹⁴⁹. Na zagrożenia te zwracano uwagę także podczas poprzednich prób likwidacji kary 25 lat pozbawienia wolności i wydłużenia terminowej kary pozbawienia wolności¹⁵⁰. O wzroście represyjności prawa po usunięciu omawianej kary i wspomnianym wydłużeniu jednoznacznie pisze także M. Melezini, krytykując decyzję ustawodawcy¹⁵¹.

¹⁴⁶ J. Korecki, *op. cit.*, s. 195. Podobnie V. Konarska-Wrżosek, *op. cit.*, s. 139; M. Melezini, *Wokół...*, s. 14-15.

¹⁴⁷ Opinia Ośrodka Badań, Studiów i Legislacji Krajowej Rady Radców Prawnych w sprawie projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw z dnia 16 września 2021 r., <https://legislacja.rcl.gov.pl/docs//2/12351306/12815612/12815615/dokument525808.pdf>, s. 6, dostęp: 23.03.2022.

¹⁴⁸ *Ibidem*.

¹⁴⁹ Opinia Zespołu ds. Prawa Karnego Stowarzyszenia Sędziów Polskich IUSTITIA dotycząca projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw z dnia 16 września 2021 r., <https://legislacja.rcl.gov.pl/docs//2/12351306/12815612/12815615/dokument525810.pdf>, s. 6, dostęp: 23.03.2022; Uwagi Biura Rzecznika Praw Obywatelskich do projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw, <https://legislacja.rcl.gov.pl/docs//2/12351306/12815618/12815621/dokument525804.pdf>, s. 4, dostęp: 23.03.2022; J. Lachowski, *Zmiany...*, s. 185.

¹⁵⁰ M. Melezini, *Wybrane...*, s. 50-52.

¹⁵¹ M. Melezini, *Wokół...*, s. 20-21.

Zwiększenie surowości prawnokarnej reakcji znajduje jednak aprobatę pośród niektórych środowisk¹⁵². Rodzi się pytanie czy ustawodawca powinien ulegać tym środowiskom i kierować się populizmem penalnym zamiast racjonalną polityką penalną. W demokratycznym państwie prawa coś takiego nie powinno mieć miejsca.

9. Kary najsurowsze – stanowisko własne (zamiast podsumowania)

Nowela lipcowa jest swego rodzaju rewolucją w zakresie kar izolacyjnych w polskim prawie karnym. Przełamana została 90-letnia tradycja (M. Melezini nazywa ją nienaruszalną regułą), że terminowa kara pozbawienia wolności posiada maksymalny wymiar w liczbie 15 lat¹⁵³. Wyłomem legislacyjnym jest również uzupełnienie katalogu kar o możliwą do orzeczenia karę 30 lat pozbawienia wolności, nieznaną wcześniej, przy równoczesnym utrzymaniu kary dożywotniego pozbawienia wolności¹⁵⁴. Z katalogu kar usunięto również karę 25 lat pozbawienia wolności, która stanowiła jego element przez ponad 50 lat. Decyzję tę można raczej oceniać pozytywnie, za czym przemawia wiele argumentów.

Przede wszystkim można potwierdzić stawianą hipotezę, że kara 25 lat pozbawienia wolności nie wypełniała należycie funkcji prewencyjnej, zarówno w wymiarze indywidualnym, jak i ogólnym. Była wyłącznie swego rodzaju odwetem, a przecież w demokratycznym państwie prawa sankcja karna nie powinna być traktowana jako zemsta. Niestety uwagi te należy odnieść do każdej kary długoterminowej. Kary takie w warunkach polskiego więziennictwa są karami niehumanitarnymi, mogącymi wywołać trwałe skutki w centralnym układzie nerwowym więźniów, a przez to urągającymi ludzkiej godności¹⁵⁵.

¹⁵² Uwagi Laboratorium, *op. cit.*, s. 1.

¹⁵³ M. Melezini, *Wokół...*, s. 7-8.

¹⁵⁴ J. Lachowski, *Zmiany...*, s. 184-185. Choć nie jest to nowość w Europie. Zob. nt. państw, w których możliwe jest orzeczenie kary 30 lat pozbawienia wolności – J. Kluza, *op. cit.*, s. 79-80.

¹⁵⁵ Por. J. Korecki, *op. cit.*, s. 117; K. Mrozek, *op. cit.*, s. 243-244; A. Baładynowicz, *Psychodegradacja...*, s. 96-97; A. Baładynowicz, *Wykluczenie...*, s. 93.

Kara 25 lat pozbawienia wolności kumulowała wszystkie negatywne skutki ukarania w formie pozbawienia wolności¹⁵⁶. Czy jej stosowanie – a także orzekanie kar długoterminowych *in genere* spełniało zatem wymogi płynące z konstytucyjnej zasady proporcjonalności (art. 31 ust. 3 Konstytucji RP), a więc czy było skutecznym i najmniej uciążliwym narzędziem prowadzącym do oczekiwanego przez ustawodawcę celu oraz czy płynące z niej korzyści przeważały nad obciążającymi głównie skazanego kosztami?¹⁵⁷ Bez wątpienia bowiem także proces wymierzania kary musi spełniać wymogi wynikające z zasady proporcjonalności¹⁵⁸. Skuteczność kary, płynącą z zasady przydatności, należy oceniać w kontekście jej zdolności do spełnienia celów kary w zakresie wszystkich jej funkcji¹⁵⁹. Zbadanie wypełnienia wymogu konieczności polega na ustaleniu czy ten sam efekt – oceniany z perspektywy realizacji celów kary w zakresie wszystkich jej funkcji – może zostać osiągnięty za pomocą innego narzędzia np. kary łagodniejszej¹⁶⁰.

Omawiana w niniejszym artykule kara posiadała więcej wad niż zalet, przy czym te drugie nie przeważają nad pierwszymi. Głównie ze względu na słabość w realizacji funkcji indywidualno-prewencyjnej nie stanowiła skutecznego narzędzia karania (niewypełnienie wymogu przydatności). Można też mieć uzasadnione wątpliwości, czy celów ukarania nie można było osiągnąć przez zastosowanie kar łagodniejszych, np. kary 15 lat pozbawienia wolności (niewypełnienie wymogu konieczności). Wydaje się też, że wspomniany w powyższych akapitach ciężar ukarania, który ponosi skazany, jak również wynikające z długotrwałego osadzenia negatywne skutki dla społeczeństwa (wykazano, że sprawca opuszczający zakład karny po tak długiej karze jest „stracony” dla społeczeństwa) przeważały nad zyskami w postaci sprawiedliwego ukarania sprawcy wysoce społecznie szkodliwego czynu połączonego z jego odizolowaniem od dóbr prawnych. Jest to poważny zarzut z perspektywy zasady proporcjonalności *sensu stricto*.

¹⁵⁶ K. Mrozek, *op. cit.*, s. 244; G. Szczygieł, *op. cit.*, s. 221. O negatywnych skutkach długotrwałego pozbawienia wolności dla rozwoju człowieka piszą: A. Bałandynowicz, *Psychodegradacja...*, s. 91-93; D. Sarzała, *op. cit.*, s. 161.

¹⁵⁷ Por. K. Wojtyczek, *Zasada proporcjonalności jako granica prawa karania*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” 1999, z. 2, s. 33-34.

¹⁵⁸ Por. G. Arsoshvili, *op. cit.*, s. 25.

¹⁵⁹ Por. podobnie *ibidem*, s. 35.

¹⁶⁰ Por. *ibidem*, s. 38.

Powyższe argumenty prowadzą do wniosku, w świetle którego zarówno pozostawienie kary 25 lat pozbawienia wolności, jak i jej likwidacja celem wydłużenia górnej granicy terminowej kary pozbawienia wolności z 15 do 30 lat mogą naruszać wymogi zasady proporcjonalności z art. 31 ust. 3 Konstytucji RP. Teza ta nie jest nieuzasadniona, gdyż – na co zwraca uwagę K. Wojtyczek: „nadmierna punitivność ustawy karnej może stanowić podstawę do stwierdzenia jej niezgodności z Konstytucją”¹⁶¹. Pogląd ten w pełni należy zaakceptować, wszak zgodnie z art. 31 ust. 3 Konstytucji RP ograniczenia wolności i praw nie mogą naruszać ich istoty. W przypadku kar najsurowszych tak się dzieje i niezwykle trudno jest uzasadnić, że interes publiczny tego wymaga i że trzeba mu dać prymat.

Warto więc postulować, by zamiast kar długoterminowych stosować krótsze kary pozbawienia wolności, kładąc nacisk na skuteczną resocjalizację skazanych. Słusznym byłoby rozpocząć dyskusję nad całkowitym usunięciem z katalogu nie tylko kary 25 lat pozbawienia wolności, ale i kary dożywotniego pozbawienia wolności przy jednoczesnym nie wydłużaniu możliwego do orzeczenia wymiaru terminowej kary pozbawienia wolności (wydłużenie do 30 lat i likwidację kar 25 lat oraz dożywotniego pozbawienia wolności postuluje np. P. Góralski¹⁶²). Nie należy bowiem przetrzymywać skazanego w zakładzie karnym dłużej niż tego potrzeba do osiągnięcia celów resocjalizacyjnych¹⁶³. Maksymalnie 15 lat wydaje się być wystarczającym okresem do realizacji tego celu, choć należy być świadomym kontrowersyjności tej tezy, zwłaszcza biorąc pod uwagę potencjalną konieczność wymierzenia sprawiedliwej kary np. zbrodniarzom wojennym¹⁶⁴. Kary długoterminowe przynoszą jednak więcej szkód niż zysków, a najbardziej efektywnym wymiarem kary pozbawienia wolności z perspektywy resocjalizacji jest okres od 5 miesięcy do 6 lat¹⁶⁵. Oddziaływanie kary na skazanego w pewnym momencie traci sens i staje się szkodliwe, zamiast pożyteczne, co dowodzą liczne badania¹⁶⁶.

Oczywiście można znaleźć głosy przeciwne, wskazujące na wyłącznie eliminacyjny charakter kary 25 lat pozbawienia wolności, orzekanej

¹⁶¹ K. Wojtyczek, *ibidem*, s. 39.

¹⁶² P. Góralski, *op. cit.*, s. 43. Bardzo podobnie też L. Tyszkiewicz, *op. cit.*, s. 10-11.

¹⁶³ Por. J. Korecki, *op. cit.*, s. 64-65.

¹⁶⁴ Por. P. Góralski, *op. cit.*, s. 44-45.

¹⁶⁵ B. Wróblewski, *Zarys polityki karnej*, Wilno 1928, s. 35.

¹⁶⁶ K. Mrozek, *op. cit.*, s. 236.

wobec sprawców niepoprawnych, których nie da się zresocjalizować¹⁶⁷. W praktyce bowiem kara ta była orzekana prawie wyłącznie wobec sprawców zabójstw¹⁶⁸. Rodzi się tylko pytanie czy należy przyznać im rację i utrzymywać niehumanitarne kary długoterminowe dla tak niepewnego stwierdzenia? Czy w ogóle istnieją sprawcy niepoprawni?¹⁶⁹ I czy nie jest to cicha akceptacja tezy C. Lombroso, zgodnie z którą ludzie mają wrodzoną skłonność do popełniania przestępstw¹⁷⁰ i w związku z tym trzeba ich eliminować? Badania wykazują, że nie można wykluczyć poprawy w przyszłości praktycznie każdego skazanego¹⁷¹. Czy warto zatem zaakceptować słowa P. Stępniaaka, zastanawiającego się po co poprawiać człowieka, który powinien zostać wyeliminowany ze społeczeństwa?¹⁷² Czy *de facto* śmierć cywilna (kara długoterminowa) jest bardziej humanitarna od śmierci biologicznej (kara śmierci)? I ponadto czy sprawcom niepoprawnym nie są dedykowane środki opisane w ustawie z dnia 22 listopada 2013 r. o postępowaniu wobec osób z zaburzeniami psychicznymi stwarzających zagrożenie życia, zdrowia lub wolności seksualnej innych osób, a także kodeksowe środki zabezpieczające?¹⁷³

Wydaje się, że na niektóre z powyższych pytań można odpowiedzieć przecząco. Nie sposób bowiem z góry przesądzić o istnieniu sprawców niepoprawnych, których trzeba wyłącznie izolować (a w zasadzie eliminować), zamiast oferować im pomoc w postaci umożliwienia powrotu do społeczeństwa, np. przez potrzebne leczenie. Ponadto w prawie karnym istnieją narzędzia dedykowane takim właśnie sprawcom, jak wspomniane środki zabezpieczające czy środki z ustawy o bestiach. Kary nie mogą natomiast służyć wyłącznie eliminacji jednostek, bez działania w celu ich poprawy.

Warto też po raz kolejny podkreślić, że eliminacja kary 25 lat pozbawienia wolności i wydłużenie górnej granicy terminowej kary pozbawienia

¹⁶⁷ P. Stępniaak, *op. cit.*, s. 23, 25; *Nowe...*, s. 142.

¹⁶⁸ J. Warylewski, *op. cit.*, s. 191.

¹⁶⁹ W. Zalewski, *Przestępca „niepoprawny” – jako problem polityki kryminalnej*, Gdańsk 2015, s. 385 i nast.

¹⁷⁰ Por. J. Raglewski, *op. cit.*, s. 308.

¹⁷¹ G. Szczygieł, *op. cit.*, s. 224.

¹⁷² P. Stępniaak, *op. cit.*, s. 25.

¹⁷³ Dz.U. z 2021 r. poz. 1638; dalej: ustawa o bestiach. Por. W. Zalewski, P. Petasz, B. Kędzierski, *Problematyka sprawcy niebezpiecznego – uwagi kilka*, w: *Długoterminowe kary pozbawienia wolności w teorii i praktyce*, red. W. Zalewski, Gdańsk 2015, s. 63 i nast.; V. Konarska-Wrzošek, *op. cit.*, s. 141-144; P. Góralski, *op. cit.*, s. 43-44.

wolności do 30 lat może spowodować zaostrzenie prawnokarnej represji. W stanach faktycznych, w których do momentu reformy występowało alternatywne zagrożenie wysoką tzw. terminową karą pozbawienia wolności i karą 25 lat pozbawienia wolności (sankcje złożone), sądy decydowały się na orzeczenie tej kary punktowej tylko w szczególnych wypadkach, gdy zostały spełnione wyżej wymienione, opracowane przez orzecznictwo przesłanki. W przypadkach, w których były wątpliwości odnośnie do ich spełnienia, sądy wybierały orzeczenie tzw. kary terminowej w najwyższym wymiarze – 15 lat. Obecnie, mając możliwość orzeczenia kary także w przedziale 15-25 (czy nawet 15-30 lat), dużo częściej mogą decydować się wymierzyć sankcję surowszą niż 15 lat pozbawienia wolności np. 18 czy 20.

Powyżej zarysowaną punitivność prawa karnego po noweli lipcowej, związaną z usunięciem kary 25 lat pozbawienia wolności, widać również w związku z orzekaniem kary łącznej. Do momentu uchYLENIA omawianej sankcji, była ona maksymalną możliwą do orzeczenia w przypadku zbiegu dwóch kar pozbawienia wolności, których suma wynosiła 25 lat lub więcej, a chociażby jedna z nich wynosiła nie mniej niż 10 lat (art. 86 §1a k.k.). Obecnie, w takiej sytuacji możliwe jest orzeczenie kary surowszej niż 25 lat pozbawienia wolności, czyli w maksymalnym wymiarze 30 lat.

Niech kolejna reforma prawa karnego stanie się przyczynkiem do dalszej dyskusji o sensie długotrwałego karania, choć może są to płonne nadzieje, biorąc pod uwagę dążenie do jak największej punitivności prawa karnego, połączone z niezauważaniem starej zasady, zgodnie z którą nie surowość kar, a nieuchronność ich wymierzenia stanowi najlepsze narzędzie odstraszenia od popełniania przestępstw. Drakońska represja karna nie wpływa na zahamowanie przestępczości¹⁷⁴. Warto też zwrócić uwagę, że kierunek punitivny w polityce karnej jest bardzo kosztowny, a przy tym nieskuteczny, gdyż zdecydowanie lepsze efekty przynosi realizacja kar nieizolacyjnych, co potwierdza przykład krajów skandynawskich¹⁷⁵. Być może lepiej jest starać się o reintegrację społeczną skazanego, udzielając mu wsparcia zamiast pozbawiać go na wiele lat dostępu do społeczno-ekonomicznych zasobów, prowadząc tym samym do jego degradacji¹⁷⁶. Odpowiedź na to pytanie nie jest łatwa, zwłaszcza że pożądaną przez

¹⁷⁴ J. Malec, *op. cit.*, s. 78.

¹⁷⁵ A. Kacprzak, *op. cit.*, s. 113. Por. też S. Paweł, *op. cit.*, s. 20-21.

¹⁷⁶ A. Kacprzak, *op. cit.*, s. 114. Podobnie postulując politykę kryminalną opartą o kary pośrednie i kary wolnościowe – A. Bałandynowicz, *Wykluczenie...*, s. 88.

społeczeństwo kształt polityki karnej jest kwestią sporną pomimo faktu, że poziom przestępczości w Polsce systematycznie spada¹⁷⁷.

Bibliografia

Literatura

Arsoshvili G., *Restoring Justice as a Purpose of Punishment and Its Interrelation with the Resocialization of Criminal*, „Journal of Law” 2021, no. 1.

Bałandynowicz A., *Wykluczenie społeczne recydywistów jako następstwo niesprawiedliwego i nieskutecznego karania, Kary długoterminowe. Polityka karna, wykonywanie, warunkowe zwolnienia*, red. T. Gardocka, Warszawa 2006.

Bałandynowicz A., *Psychodegradacja osobowości oraz defaworyzacja, ekskluzja i wykluczenie społeczne recydywistów następstwem nieracjonalnego i relikтового systemu sprawiedliwości karnej opartej na paradygmacie izolacji przestrzennej*, w: *Długoterminowe kary pozbawienia wolności w teorii i praktyce*, red. W. Zalewski, Gdańsk 2015.

Beccaria C., *O przestępstwach i karach*, tł. E.S. Rappaport, Warszawa 1959.

Bednarzak J., *W sprawie wymiaru kary za najbardziej groźne zabójstwa*, „Nowe Prawo” 1977, nr 5.

Buchała K., *Niektóre problemy wymiaru kar najsurowszych*, „Państwo i Prawo” 1976, nr 11.

Doroszczak J., *Kara główna i kara dożywotniego pozbawienia wolności jako jej alternatywa, a prawo do ochrony życia – rozważania dialektyczne na przykładzie prawa polskiego i systemów prawnych innych państw*, (maszynopis rozprawy doktorskiej napisanej pod kierunkiem M. Borskiego), Wyższa Szkoła Humanitas, Sosnowiec 2022.

Doroszewska K., *Punitiveność a populizm penalny – rola emocji w procesie legislacyjnym*, „Eryda” 2017, nr 2.

Flanagan T.J., *THE PAINS OF LONG-TERM IMPRISONMENT. A Comparison of British and American Perspectives*, „The British Journal of Criminology” 1980, no. 2.

¹⁷⁷ A. Kacprzak, *op. cit.*, s. 117; M. Melezini, *Wokół...*, s. 22; J. Lachowski, *Zmiany...*, s. 175.

Gajdus D., Gronowska B., *Więżniowie długoterminowi a europejskie standardy ochrony praw człowieka*, w: *Kary długoterminowe. Polityka karna, wykonywanie, warunkowe zwolnienia*, red. T. Gardocka, Warszawa 2006.

Glaser S., *O mocy obowiązującej ustawy karnej pod względem czasu*, Lublin 1921.

Góralski P., *Problem racjonalnej sankcji za zabójstwo kwalifikowane w polskim prawie karnym*, „Przegląd Prawa i Administracji” 2020, nr CXX/2.

Grudecki M., *Kilka słów o racjonalnym przestępcy w świetle wybranych nowelizacji Kodeksu karnego z lat 2015-2017*, „Przegląd Prawno-Ekonomiczny” 2018, nr 1.

Hochberg L., *Zawołowane dożywocie*, „Nowe Prawo” 1956, nr 7-8.

Jadach K., *Wymiar sprawiedliwości w kontekście zakładanych funkcji kary*, „Studia Edukacyjne” 2013, nr 24.

Kacprzak A., *Kara pozbawienia wolności i jej (dys)funkcjonalność. Krytyka polskiej polityki karnej i resocjalizacyjnej*, „Władza Sądzenia” 2016, nr 10.

Kluza J., *Nowy wymiar kary 30 lat pozbawienia wolności*, „Prokuratura i Prawo” 2023, nr 2.

Konarska-Wrzosek V., *Długoterminowe kary pozbawienia wolności w systemie polskiego prawa karnego i dyrektywy ich orzekania de lege lata i de lege ferenda*, w: *Długoterminowe kary pozbawienia wolności w teorii i praktyce*, red. W. Zalewski, Gdańsk 2015.

Korecki J., *Kara 25 lat pozbawienia wolności w Polsce*, Warszawa 1988.

Koźniewski K., *Rozmyślania nad projektem K.K.*, „Prawo i Życie” 1956, nr 9.

Krzymuski E., *System prawa karnego ze stanowiska nauki i trzech kodeksów, obowiązujących w Polsce*, Kraków 1921.

Lachowski J., *Zasady wymierzania kar 25 lat oraz dożywotniego pozbawienia wolności*, w: *Kary długoterminowe. Polityka karna, wykonywanie, warunkowe zwolnienia*, red. T. Gardocka, Warszawa 2006.

Lachowski J., *Zmiany w zakresie kary 25 lat pozbawienia wolności na gruncie Kodeksu karnego z 1997 r. oraz próba ich oceny*, „Studia Iuridica” 2022, nr 93.

Lass P., *Neurobiologia i neurochemia przestępców i długotrwałej izolacji więziennej*, w: *Długoterminowe kary pozbawienia wolności w teorii i praktyce*, red. W. Zalewski, Gdańsk 2015.

Leszczyński J., *Z problematyki prewencji ogólnej*, „Palestra” 1974, nr 11.

Machel H., *Sens i bezsens długotrwałej izolacji więziennej – opracowanie poświęcone karze 25 lat pozbawienia wolności oraz karze dożywotniego pozbawienia wolności*, w: *Długoterminowe kary pozbawienia wolności w teorii i praktyce*, red. W. Zalewski, Gdańsk 2015.

Makarewicz J., *Prawo karne ogólne*, Kraków 1914.

Makowski W., *Podstawy filozofii prawa karnego, t. 1*, Warszawa 1917.

Malec J., *Kary długoterminowe*, w: *Kary długoterminowe. Polityka karna, wykonywanie, warunkowe zwolnienia*, red. T. Gardocka, Warszawa 2006.

Małek S., *Prizonizacja w grupie mężczyzn odbywających karę pozbawienia wolności*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2009, nr 64-65.

Mandrysz W., *Skazany... na marginalizację! Negatywne skutki odbywania kary pozbawienia wolności*, w: *Peryferie społeczne w teorii i badaniach empirycznych*, red. K. Wódz, D. Nowacka-Kapuścik, G. Libor, Katowice 2016.

Melezini M., *Wokół propozycji zmiany górnej granicy kary pozbawienia wolności oraz rezygnacji z kary 25 lat pozbawienia wolności*, „Ius Novum” 2022, nr 3.

Melezini M., *Wybrane problemy nowego podejścia do filozofii karania w świetle ustawy z 13 czerwca 2019 r.*, „Ius Novum” 2020, nr 2.

Mrozek K., *Istota długoterminowej kary pozbawienia wolności oraz jej struktura i dynamika*, „Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego” 2011, t. XXVII.

Niewiadomska I., Fel S., *Realizacja zasady sprawiedliwości w karaniu przestępców*, „Zeszyty Naukowe KUL” 2016.

Ochorowicz J., *Miłość, zbrodnia, wiara i moralność. Kilka studiów z psychologii kryminalnej*, Warszawa 1870.

Opóra R., *Teoretyczne perspektywy podejścia do przestępców w kontekście długoterminowej izolacji więziennej*, w: *Długoterminowe kary pozbawienia wolności w teorii i praktyce*, red. W. Zalewski, Gdańsk 2015.

Nowe kodeksy karne – z 1997 r. z uzasadnieniami, red. I. Fredrich-Michalska, B. Stachurska-Marcińczak, Warszawa 1997.

Pawela S., *Tendencje i dylematy polityki karania sprawców przestępstw o wysokiej społecznej szkodliwości*, w: *Kary długoterminowe. Polityka karna, wykonywanie, warunkowe zwolnienia*, red. T. Gardocka, Warszawa 2006.

Pędziszczak A., *Program postępowania ze skazanymi na karę dożywotniego pozbawienia wolności i kary długoterminowe*, w: *Kary długoterminowe. Polityka karna, wykonywanie, warunkowe zwolnienia*, red. T. Gardocka, Warszawa 2006.

Raglewska J., *Długoterminowa kara pozbawienia wolności – głos w dyskusji*, w: *Długoterminowe kary pozbawienia wolności w teorii i praktyce*, red. W. Zalewski, Gdańsk 2015.

Raglewski J., *Głos w dyskusji podczas drugiego dnia konferencji „Długoterminowe kary pozbawienia wolności w teorii i praktyce”*, Gdańsk 7-8 kwietnia 2014 roku, w: *Długoterminowe kary pozbawienia wolności w teorii i praktyce*, red. W. Zalewski, Gdańsk 2015.

Rejman J., *Oceny skazanych w wykonywaniu kar długoterminowych*, w: *Kary długoterminowe. Polityka karna, wykonywanie, warunkowe zwolnienia*, red. T. Gardocka, Warszawa 2006.

Sarzała D., *Resocjalizacyjny wymiar kary pozbawienia wolności*, w: *Kary długoterminowe. Polityka karna, wykonywanie, warunkowe zwolnienia*, red. T. Gardocka, Warszawa 2006.

Sitarz O., *Czynny żal jako instrument polityki kryminalnej i karnej*, „Archiwum Kryminologii” 2009, t. XXXI.

Stępnia P., *„Habit diabła” czyli o funkcjach i celach najdłuższych kar pozbawienia wolności polemicznie*, w: *Długoterminowe kary pozbawienia wolności w teorii i praktyce*, red. W. Zalewski, Gdańsk 2015.

Szamota-Saeki B., *Odstraszające działanie kary na sprawcę przestępstwa w świetle badań empirycznych*, „Archiwum Kryminologii” 1995, t. XXI.

Szczepaniec M., *Teoria ekonomiczna w prawie karnym*, Warszawa 2012.

Szczygieł G., *Kary długoterminowe a cele wykonywania kary pozbawienia wolności*, w: *Kary długoterminowe. Polityka karna, wykonywanie, warunkowe zwolnienia*, red. T. Gardocka, Warszawa 2006.

Szerer M., *Karanie a humanizm*, Warszawa 1964.

Szymanowski T., *Nowelizacja prawa karnego po 1998 r. a represyjność polityki karnej w Polsce*, w: *Kary długoterminowe. Polityka karna, wykonywanie, warunkowe zwolnienia*, red. T. Gardocka, Warszawa 2006.

Śliwowski J., *Czasowe ramy kary pozbawienia wolności w projekcie kk. PRL na tle przepisów socjalistycznego prawa karnego*, „Państwo i Prawo” 1957, nr 1.

Tyszkiewicz L., *Problematyka kar najsurowszych*, „Prokuratura i Prawo” 2006, nr 12.

Wantuła H., *Abolicjonizm więzień – podejście racjonalne i humanistyczne*, Kraków 1997.

Warylewski J., *Długoterminowe kary pozbawienia wolności – przyczynek do analizy statystycznej, jurydycznej i kryminologicznej*, w: *Długoterminowe*

kary pozbawienia wolności w teorii i praktyce, red. W. Zalewski, Gdańsk 2015.

Wojtyczek K., *Zasada proporcjonalności jako granica prawa karania*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” 1999, z. 2.

Wróblewski B., *Zarys polityki karnej*, Wilno 1928.

Zagórski J., *Kara dożywotniego pozbawienia wolności – aspekty prawnokarne i penitencjarne*, „Państwo i Prawo” 2000, nr 10.

Zalewski W., *Przestępca „niepoprawny” – jako problem polityki kryminalnej*, Gdańsk 2015.

Zalewski W., Petasz P., Kędzierski B., *Problematyka sprawcy niebezpiecznego – uwag kilka*, w: *Długoterminowe kary pozbawienia wolności w teorii i praktyce*, red. W. Zalewski, Gdańsk 2015.

Zawłocki R., *Przeciw karze dożywotniego pozbawienia wolności w polskim prawie karnym*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1996, z. 2.

Źródła prawa

Ustawa z 19 kwietnia 1969 r. – Kodeks karny (Dz.U. z 1969 r. Nr 13, poz. 94).

Ustawa z 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (Dz.U. z 2021 r. poz. 2345, ze zm.).

Ustawa z 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny wykonawczy (Dz.U. z 2021 r. poz. 53, ze zm.).

Ustawa z 22 listopada 2013 r. o postępowaniu wobec osób z zaburzeniami psychicznymi stwarzających zagrożenie życia, zdrowia lub wolności seksualnej innych osób (Dz.U. z 2021 r. poz. 1638).

Ustawa z dnia 26 stycznia 2023 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2023 r. poz. 403).

Źródła internetowe

Biuro Komunikacji i Promocji Ministerstwa Sprawiedliwości, *Reforma Kodeksu karnego – bezpieczeństwo Polaków*, <https://www.gov.pl/web/sprawiedliwosc/reforma-kodeksu-karnego-bezpieczenstwo-dla-polakow>, dostęp: 15.02.2022.

Odniesienie się wnioskodawcy do uwag zgłoszonych w ramach konsultacji do projektu ustawy o zmianie ustawy Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw z dnia 16 września 2021 r., UD 281.

Opinia Ogólnopolskiego Związku Zawodowego Kuratorów Sądowych, OZZKS/3/IX/2021, <https://legislacja.rcl.gov.pl/docs//2/12351306/12815612/12815615/dokument525811.pdf>, dostęp: 23.03.2022.

Opinia Ośrodka Badań, Studiów i Legislacji Krajowej Rady Radców Prawnych w sprawie projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw z dnia 16 września 2021 r., <https://legislacja.rcl.gov.pl/docs//2/12351306/12815612/12815615/dokument525808.pdf>, dostęp: 23.03.2022.

Opinia Prezesa Sądu Okręgowego w Szczecinie, Adm-023-42/21, <https://legislacja.rcl.gov.pl/docs//2/12351306/12815612/12815615/dokument542707.pdf>, dostęp: 23.03.2022.

Opinia Zespołu ds. Prawa Karnego Stowarzyszenia Sędziów Polskich IUSTITIA dotycząca projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw z dnia 16 września 2021 r., <https://legislacja.rcl.gov.pl/docs//2/12351306/12815612/12815615/dokument525810.pdf>, dostęp: 23.03.2022

Stenogram z posiedzenia Sejmu IX z 03.03.2022 r., http://orka2.sejm.gov.pl/StenoInter9.nsf/0/E91548C925FF00F5C12588000075D330/%-24File/50_b_książka.pdf, dostęp: 23.03.2022.

Uwagi Biura Rzecznika Praw Obywatelskich do projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw, <https://legislacja.rcl.gov.pl/docs//2/12351306/12815618/12815621/dokument525804.pdf>, s. 4, dostęp: 23.03.2022.

Uwagi Laboratorium Wolności Religijnej dot. projektu ustawy o zmianie ustawy Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw, <https://legislacja.rcl.gov.pl/docs//2/12351306/12815612/12815615/dokument525989.pdf>, s. 1, dostęp: 23.03.2022.

Uzasadnienie projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw, druk sejmowy nr 2024, <https://orka.sejm.gov.pl/Druki9ka.nsf/0/2851BC6F8739C593C12587F10042EF6E/%24File/2024.pdf>, dostęp: 23.03.2022.

Orzecznictwo

Wyrok TK z 14.07.2020 r., Kp 1/19, LEX nr 3028994.

Wyrok SA w Białymstoku z 14.11.2018 r., II AKa 175/18, LEX nr 2630446.

Wyrok SA w Gdańsku z 2.03.2017 r., II AKa 16/17, LEX nr 2310586.

Wyrok SA w Gdańsku z 31.05.2017 r., II AKa 135/17, LEX nr 2383357.

Wyrok SA w Katowicach z 14.09.2017 r., II AKa 304/17, LEX nr 2414620.

Wyrok SA w Katowicach z 26.10.2018 r., II AKa 295/18, LEX nr 2664736.

Wyrok SA w Katowicach z 13.02.2019 r., II AKa 10/19, LEX nr 2637251.

Wyrok SA w Krakowie z 28.06.2016 r., II AKa 232/15, LEX nr 2079200.

Wyrok SA w Krakowie z 30.12.2018 r., II AKa 170/18, LEX nr 2707536.

Wyrok SA w Lublinie z 7.03.2017 r., II AKa 14/17, LEX nr 2279552.

Wyrok SA w Łodzi z 7.12.2016 r., II AKa 157/16, LEX nr 2278236.

Wyrok SA w Poznaniu z 25.11.2014 r., II AKa 198/14, LEX nr 1602965.

Wyrok SA w Warszawie z 17.10.2017 r., II AKa 191/17, LEX nr 2414657.

Wyrok SA we Wrocławiu z 16.06.2016 r., II AKa 139/16, LEX nr 2073872.

Wyrok SA we Wrocławiu z 13.06.2018 r., II AKa 126/18, LEX nr 2522795.

Artur Furga¹

COVID-19 A CUKRZYCA

COVID-19 AND DIABETES

Otrzymano: 11.04.2023 Zaakceptowano: 22.08.2023 Opublikowano: 30.06.2023

DOI: 10.5604/01.3001.0053.8728

Artykuł Oryginalny

Źródło finansowania – badania własne

Streszczenie

Niemal natychmiast po pojawieniu się koronawirusa SARS-CoV-2 zaobserwowano, że osoby chore przewlekłe, w tym obciążone cukrzycą prezentują zwiększone ryzyko hospitalizacji i wyższą śmiertelność. Cukrzyca może zwiększać ryzyko zgonu związanego z COVID ponad sześciokrotnie. Hipoteza dwukierunkowego związku między COVID-19 a cukrzycą zakłada, że cukrzyca stanowi czynnik ryzyka gorszych wyników leczenia COVID-19, a zakażenie koronawirusem jest czynnikiem predysponującym do wystąpienia nowo zdiagnozowanej cukrzycy lub nagłych stanów hiperglikemii. Nowe rozpoznania lub zaostrzenia już istniejącej cukrzycy wiążą się z bezpośrednim uszkodzeniem trzustki lub reakcją organizmu na przewlekły stan zapalny, a dużą rolę w tym patomechanizmie odgrywają receptory ACE. Wprowadzone w wielu krajach ograniczenia skutkowały gorszą kontrolą i niedodiagnozowaniem cukrzycy.

W niniejszym przeglądzie omówiono aktualną literaturę, aby przybliżyć wpływ COVID-19 na osoby z cukrzycą. Przedstawione zostają zmiany w prezentacji klinicznej i epidemiologia tej populacji podczas pandemii.

¹ Artur Furga, Klinika Chirurgii Onkologicznej, Transplantacyjnej i Ogólnej, Centrum Medycyny Inwazyjnej, Gdański Uniwersytet Medyczny, ul. Smoluchowskiego 17, e-mail: arturfurga@gumed.edu.pl, ORCID: 0000-0003-2370-6367.

Rozważane są również implikacje pandemii na pacjentów i świadczenie usług opieki zdrowotnej.

Słowa kluczowe: cukrzyca, COVID-19, pandemia, śmiertelność

Abstract

Almost immediately after the emergence of the SARS-CoV-2 coronavirus, it was observed that people with chronic disease, including diabetes, presented an increased risk of hospitalisation and mortality. Diabetes can increase the risk of COVID-associated mortality by more than six times. The hypothesis of a bidirectional relationship between COVID-19 and diabetes assumes that diabetes is a risk factor for worse outcomes of COVID-19 treatment, and that coronavirus infection is a predisposing factor for newly diagnosed diabetes or hyperglycaemic emergencies. New diagnoses or exacerbations of existing diabetes are associated with direct damage to the pancreas or the body's response to chronic inflammation, and ACE receptors play a large role in this pathomechanism. The restrictions imposed in many countries resulted in the poorer control and underdiagnosis of diabetes. This review summarises the impact of acute COVID-19 on diabetics, discusses how presentation and epidemiology changed during the pandemic, and considers the broader impact of the pandemic on patients and healthcare delivery.

Key words: diabetes mellitus, COVID-19, pandemic, mortality

1. Wstęp

Pierwszy przypadek COVID-19 został zidentyfikowany i wyizolowany w Wuhan, w prowincji Hubei, w Chinach pod koniec 2019 r.², a w sierpniu 2020 r. Światowa Organizacja Zdrowia (WHO) potwierdziła 25 milionów przypadków zachorowania, w tym 800 000 zgonów³. Wirus do-

² D.S. Hui, E.I. Azhar, T.A. Madani, et al., *The continuing 2019-nCoV epidemic threat of novel coronaviruses to global health – The latest 2019 novel coronavirus outbreak in Wuhan, China*. Int J Infect Dis. 2020 Feb;91.

³ Coronavirus disease (COVID-19) Weekly Epidemiological Update Data as received by WHO from national authorities, as of 10 am CEST 30 August 2020 dostępne na:

tknął wszystkie grupy wiekowe, a szczególnie osoby starsze, zwłaszcza obciążone przewlekłymi schorzeniami. Wśród przewlekłych chorób wymienionych jako czynniki ryzyka, cukrzyca okazała się jedną z głównych przyczyn cięższego przebiegu SARS-CoV-2, jak i wyższej śmiertelności⁴. W niniejszym przeglądzie omówiono aktualną literaturę dotyczącą wpływu COVID-19 na chorych z cukrzycą, epidemiologii nowo rozpoznanej cukrzycy w czasie pandemii oraz jej wpływu na pacjentów i świadczenie usług opieki zdrowotnej.

2. Zakażenie COVID u osób z cukrzycą

Wczesne doniesienia z Wuhan w Chinach sugerowały nadreprezentację osób z cukrzycą wśród umierających z powodu COVID-19⁵. Niedługo później przeprowadzono populacyjne badanie kohortowe, do którego włączono wszystkie osoby z rozpoznaną cukrzycą w populacji angielskiej. Badanie potwierdziło, że diabeetycy ciężiej przechodzą zakażenie SARS-CoV-2⁶. Dane dotyczące 263 830 (0,4%) osób z rozpoznaniem cukrzycy typu 1 oraz 2 864 670 (4,7%) osób z rozpoznaniem cukrzycy typu 2, 41 750 (0,1%), a także osób z innymi typami cukrzycy i 58 244 220 (94,8%) osób bez cukrzycy zostały porównane z 23 698 zgonami wewnątrzszpitalnymi związanymi z COVID-19. Po skorygowaniu wyników o wiek, płeć, depryzację społeczno-ekonomiczną, pochodzenie etniczne i region geograficzny, w porównaniu z osobami bez cukrzycy, ryzyko wewnątrzszpitalnego zgonu związanego z COVID-19 było 3,5-krotnie wyższe u chorych z cukrzycą typu 1 i 2-krotnie wyższe u osób z cukrzycą typu 2⁷. Wpływ cukrzycy na zgon był większy u osób poniżej 70. roku życia. Wykazano ponadto, że płeć męska, starszy wiek, rasa inna niż kaukaska, deprywacja społeczno-ekonomiczna, wcześniejszy udar mózgu, niewydolność serca oraz zaburzenia czynności nerek (eGFR <60 ml/min na 1-73 m²) były

<https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/situation-reports/20200831-weekly-epi-update-3.pdf>

⁴ A.H. Abdelhafiz, D. Emmerton, A.J. Sinclair, *Diabetes in COVID-19 pandemic-prevalence, patient characteristics and adverse outcomes*, Int J Clin Pract. 2021;75.

⁵ S. Di Gangi, B. Lüthi, L. Diaz Hernandez, et al., *Quality outcome of diabetes care during COVID-19 pandemic: a primary care cohort study*, Acta Diabetol. 2022; 59.

⁶ E. Barron, C. Bakhai, P. Kar, et al. *Associations of type 1 and type 2 diabetes with COVID-19-related mortality in England: a whole-population study*, Lancet Diabetes Endocrinol 2020; 8.

⁷ *Ibidem*.

związane ze zwiększoną śmiertelnością związaną z COVID-19 zarówno w przypadku cukrzycy typu 1, jak i typu 2⁸. Kolejne badania w Szkocji⁹ i Szwecji¹⁰ potwierdziły te wyniki.

Pomimo wyższego ryzyka związanego z COVID-19 w zakresie hospitalizacji, przyjęcia na oddział intensywnej terapii i śmiertelności u osób obciążonych cukrzycą, nie ma dowodów na to, że cukrzyca predysponuje do zakażenia wirusem SARS-CoV-2¹¹.

3. Nowe rozpoznania cukrzycy w pandemii

Wkrótce po wybuchu pandemii pojawiły się raporty o wzroście liczby przypadków nowo zdiagnozowanej cukrzycy¹² oraz przypadków kwasicy ketonowej u osób z wcześniej rozpoznaną cukrzycą, jak i nowo rozpoznaną¹³.

⁸ N. Holman, P. Knighton, P. Kar, et al. *Risk factors for COVID-19-related mortality in people with type 1 and type 2 diabetes in England: a population-based cohort study*. Lancet Diabetes Endocrinol. 2020;8.

⁹ S.J. McGurnaghan, A. Weir, J. Bishop, et al., *Risks of and risk factors for COVID-19 disease in people with diabetes: a cohort study of the total population of Scotland*. Lancet Diabetes Endocrinol. 2021;9.

¹⁰ A. Rawshani, E.A. Kjolhede, A. Rawshani, et al., *Severe COVID-19 in people with type 1 and type 2 diabetes in Sweden: a nationwide retrospective cohort study*. Lancet Reg Health Eur. 2021;4.

¹¹ J. Hartmann-Boyce, K. Rees, J.C. Perring, et al., *Risks of and from SARS-CoV-2 infection and COVID-19 in people with diabetes: a systematic review of reviews*. Diabetes Care. 2021;44.

¹² R. Unsworth, S. Wallace, N.S. Oliver, et al., *New-onset type 1 diabetes in children during COVID-19: multicenter regional findings in the U.K.* Diabetes Care. 2020;43.; Y.J. Chee, S.J.H. Ng, E. Yeoh, *Diabetic ketoacidosis precipitated by Covid-19 in a patient with newly diagnosed diabetes mellitus*. Diabetes Res Clin Pract. 2020;164.; J. Li, X. Wang, J. Chen, et al., *COVID-19 infection may cause ketosis and ketoacidosis*. Diabetes Obes Metab. 2020;22.; H. Li, S. Tian, T. Chen, et al., *Newly diagnosed diabetes is associated with a higher risk of mortality than known diabetes in hospitalized patients with COVID-19*. Diabetes Obes Metab. 2020;22.

¹³ Y.J. Chee, S.J.H. Ng, E. Yeoh, *Diabetic ketoacidosis precipitated by Covid-19 in a patient with newly diagnosed diabetes mellitus*. Diabetes Res Clin Pract. 2020;164.; J. Li, X. Wang, J. Chen, et al., *COVID-19 infection may cause ketosis and ketoacidosis*. Diabetes Obes Metab. 2020;22. A.I. Heaney, G.D. Griffin, E.L. Simon, *Newly diagnosed diabetes and diabetic ketoacidosis precipitated by COVID-19 infection*. Am J Emerg Med. 2020;38.; K.H. Chan, D. Thimmarreddygari, A. Ramahi et al., *Clinical characteristics and outcome in patients with combined diabetic ketoacidosis and hyperosmolar hyperglycemic state associated with COVID-19: a retrospective, hospital-based observational case series*. Diabetes Res Clin Pract. 2020;166.; N.Y. Kim, E. Ha, J.S. Moon, et al., *Acute hyperglycemic crises with coronavirus disease-19: case reports*. Diabetes Metab J. 2020;44.; E. Armeni, U. Aziz, S. Qamar S, et al., *Protracted*

Wielu specjalistów postawiło hipotezę o dwukierunkowym związku między COVID-19 a cukrzycą¹⁴, według której, cukrzyca sama w sobie stanowiła czynnik ryzyka gorszych wyników leczenia COVID-19. Jednocześnie jednak obecność COVID-19 była także czynnikiem predysponującym do wystąpienia nowo zdiagnozowanej cukrzycy lub nagłych stanów hiperglikemii.

Wiele badań potwierdziło zwiększoną częstość występowania cukrzycy w okresie pandemii¹⁵. Obszerne badanie kohortowe, oparte na Krajowej Bazie Danych Departamentu Spraw Weteranów Stanów Zjednoczonych, obejmujące 181 280 uczestników z pozytywnym wynikiem testu COVID-19, wykazało, że w okresie obserwacji o medianie 352 dni, osoby COVID-pozytywne miały 1,4 razy większe ryzyko cukrzycy w porównaniu z grupą kontrolną¹⁶.

Podczas pierwszego roku pandemii zaobserwowano wzrost liczby nowych przypadków cukrzycy typu 1, kwasicy ketonowej i ciężkiej kwasicy ketonowej – wzrosły one odpowiednio o 9,5%, 25% i 19,5% w porównaniu z okresem sprzed pandemii COVID-19. Mediany wartości glukozy i HbA1c u nowo zdiagnozowanych dzieci z cukrzycą typu 1 po pandemii COVID-19 wzrosły odpowiednio o 6,43% i 6,42%¹⁷.

Patogeneza nowo powstałej cukrzycy w COVID-19 nie jest jeszcze znana, może obejmować wcześniej niezdiagnozowaną cukrzycę, hiperglikemię stresową, hiperglikemię wywołaną steroidoterapią lub bezpośrednim lub pośrednim wpływem zakażenia SARS-CoV-2 na komórki beta trzustki¹⁸. Spośród osób, które przeżyły zakażenie SARS-CoV-2 z nowo

ketonaemia in hyperglycaemic emergencies in COVID-19: a retrospective case series. Lancet Diabetes Endocrinol. 2020;8.

¹⁴ F. Rubino, S.A. Amiel, P. Zimmet, et al., *New-onset diabetes in covid-19.* N Engl J Med. 2020;383.; H. Muniangi-Muhitu, E. Akalestou, V. Salem, *Covid-19 and diabetes: a complex bidirectional relationship.* Front Endocrinol (Lausanne) 2020;11. M. Apicella, M.C. Campopiano, M. Mantuano, L, et al., *COVID-19 in people with diabetes: understanding the reasons for worse outcomes.* Lancet Diabetes Endocrinol. 2020;8.

¹⁵ K. Khunti, S. Del Prato, C. Mathieu, et al., *COVID-19, hyperglycemia, and new-onset diabetes.* Diabetes Care. 2021;44.

¹⁶ Y. Xie, Z. Al-Aly, *Risks and burdens of incident diabetes in long COVID: a cohort study.* Lancet Diabetes Endocrinol 2022 May;10

¹⁷ M. Rahmati, M. Keshvari, S. Mirnasuri, et al., *The global impact of COVID-19 pandemic on the incidence of pediatric new-onset type 1 diabetes and ketoacidosis: A systematic review and meta-analysis.* J Med Virol. 2022 Nov;94.

¹⁸ H. Li, S. Tian, T. Chen, et al., *Newly diagnosed diabetes is associated with a higher risk of mortality than known diabetes in hospitalized patients with COVID-19.* Diabetes Obes Metab. 2020;22.

rozpoznaną cukrzycą, 56,3% nadal chorowało na cukrzycę, a 40,6% powróciło do normoglikemii lub stanu przedcukrzycowego¹⁹.

4. Zespół post-COVID-19

Spektrum objawów klinicznych COVID-19 waha się od bezobjawowego do ciężkiego przebiegu choroby. Czas powrotu do zdrowia po COVID-19 jest bardzo zmienny i zależy od ciężkości choroby, wieku i wcześniejszych chorób współistniejących. U osób z łagodną infekcją czas powrotu do zdrowia może wynosić od kilku dni do dwóch tygodni, podczas gdy u osób z ciężką chorobą czas powrotu do zdrowia może być dłuższy i wynosić od 2 do 3 miesięcy. Jeśli objawy utrzymują się dłużej niż 4 tygodnie od początku infekcji, stosuje się termin długi COVID (ang. *long COVID*), podczas gdy utrzymywanie się objawów przez ponad 12 tygodni kwalifikuje się jako PCS (ang. *Post-COVID syndrome*)²⁰. Ponad 90% pacjentów z zespołem post-COVID potrzebowało 35 tygodni lub dłużej, aby w pełni powrócić do zdrowia²¹. Najczęstsze objawy PCS obejmują skrajne zmęczenie, zmęczenie, duszność, mgłę mózgową, zmiany smaku i zapachu oraz bóle mięśniowo-szkieletowe i artretyczne. Obraz może przypominać zespół przewlekłego zmęczenia, który wydaje się być najczęstszą dolegliwością i ogranicza codzienne czynności, takie jak gotowanie, branie prysznica, zakupy spożywcze lub ćwiczenia²². Uważa się, że w tej fazie utrzymuje się przewlekły stan zapalny o niskim stopniu nasilenia, który może trwać tygodniami lub miesiącami²³. Chociaż uzyskano wiele informacji na temat hiperglikemii i cukrzycy związanej z COVID, jej patomechanizm i przebieg nie zostały jeszcze w pełni wyjaśnione.

¹⁹ A.E. Dixon, U. Peters, *The effect of obesity on lung function*. Expert Rev Respir Med. 2018;12.

²⁰ National Institute for Health and Care Excellence (2021) COVID-19 rapid guideline: managing COVID-19. Available from <https://www.nice.org.uk/guidance/ng191>. Accessed on 14th April 2022.

²¹ H.E. Davis, G.S. Assaf, L. McCorkell, et al., *Characterizing long COVID in an international cohort: 7 months of symptoms and their impact*. EClinicalMedicine. 2021;38

²² C. Fernandez-de-Las-Penas, C. Guijarro, J. Torres-Macho, et al., *Diabetes and the risk of long-term post-COVID symptoms*. Diabetes. 2021;70.

²³ A.A. Rizvi, A. Kathuria, W. Al Mahmeed, et al., *Cardiometabolic Panel of International experts on Syndemic COvid-19 (CAPISCO). Post-COVID syndrome, inflammation, and diabetes*. J Diabetes Complications. 2022;36(11).

5. Mechanizmy rozwoju cukrzycy u chorych na COVID

Zmiany patofizjologiczne po wystąpieniu COVID, które predysponują do nietolerancji glukozy, są aktywnie badane. Wyróżniono trzy prawdopodobne mechanizmy patofizjologiczne. Odnoszą się one do nasilonego stanu prozapalnego, roli receptorów enzymu konwertującego angiotensynę typu 2 (ACE2) oraz dysfunkcji komórek beta trzustki²⁴.

5.1. Czynniki prozapalne

Wieloośrodkowe badanie „International Study of Inflammation in COVID-19” obejmujące 2044 pacjentów hospitalizowanych z powodu COVID-19 oceniło wpływ cukrzycy na wyniki wewnątrzszpitalne, udział stanu zapalnego i hiperglikemii w ryzyku przypisywanym chorobie. W oparciu o tę kompleksową bazę danych Vasbinder i współpracownicy zmierzili poziomy biomarkerów stanu zapalnego przy przyjęciu do szpitala oraz poziomy glukozy i dane dotyczące insulinoterapii podczas całej hospitalizacji²⁵. Ich odkrycia sugerują, że związek między cukrzycą, a gorszymi wynikami leczenia COVID-19 jest w dużej mierze spowodowany przez: stan „hiper-zapalenia”, otyłość, hiperglikemię i wiek. U hospitalizowanych pacjentów z cukrzycą, prozapalny stan metaboliczny wynikający z obecności wirusa sprzyja ciężkiej insulinooporności, hiperglikemii i tendencji do szybko rozwijającej się niewydolności nerek, niskiego ciśnienia, które wymaga stosowania leków wazopresyjnych i steroidów oraz potrzeby wsparcia żywieniowego²⁶.

5.2. Rola receptorów ACE2

Wyróżniamy dwa enzymy konwertujące angiotensynę – oba odgrywają znaczącą rolę w regulacji gospodarki wodno-elektrolitowej organizmu,

²⁴ K. Khunti, J. Valabhji, S. Misra, *Diabetes and the COVID-19 pandemic*. Diabetologia. 2023;66.

²⁵ A. Vasbinder, et al., *On behalf of the ISIC Study Group. Inflammation, hyperglycemia, and adverse outcomes in individuals with diabetes mellitus hospitalized for COVID-19*. Diabetes Care. 2022;45.

²⁶ A.S. Shah, A.W. Wong, C.J. Hague, et al., *A prospective study of 12-week respiratory outcomes in COVID-19-related hospitalisations*. Thorax. 2021;76:402-404; A. Vasbinder, et al. *On behalf of the ISIC Study Group. Inflammation, hyperglycemia, and adverse outcomes in individuals with diabetes mellitus hospitalized for COVID-19*, Diabetes Care. 2022;45.

układu renina-angiotensyna-aldosteron (RAA), który w dużej mierze jest odpowiedzialny za kontrolę ciśnienia tętniczego krwi. Enzym tego układu, konwertaza angiotensyny typu 2 (ACE2), jest także receptorem znajdującym się na powierzchni komórek, przez który SARS-CoV-2 dostaje się do komórek gospodarza. Receptory ACE2 odgrywają ważną rolę w insulinooporności i patofizjologicznym rozwoju cukrzycy, ulegają silnej ekspresji w sercu, nerkach i płucach oraz są wydalone do osocza²⁷. Wirus SARS-CoV-2 powoduje zaburzenie równowagi enzymów konwertazy angiotensyny i aktywację RAAS, co przyczynia się do rozwoju insulinooporności i prowadzi do progresji COVID-19, szczególnie u pacjentów z chorobami współistniejącymi, takimi jak nadciśnienie, cukrzyca i choroby układu krążenia²⁸. Dokładna rola, jaką receptory ACE2 odgrywają w patomechanizmie zakażenia SARS-CoV-2, nie została jeszcze w pełni wyjaśniona²⁹. Prowadzone są jednak badania z wykorzystaniem ACE2, jako celu terapeutycznego w leczeniu COVID19. Strategie te zakładają: dostarczanie rozpuszczalnej formy ACE2, która wiążąc koronawirusa zmniejszałaby w ten sposób obciążenie komórek gospodarza wirusem³⁰ oraz blokowanie interakcji między SARS-CoV-2, a receptorem ACE2 z wykorzystaniem przeciwciał monoklonalnych³¹.

5.3. SARS-CoV-2 niszczy komórki trzustki

Istnieją dowody na to, że wirus SARS-CoV-2 bezpośrednio atakuje trzustkę, w tym komórki *beta*, prowadząc do ich uszkodzenia i późniejszego upośledzenia wydzielania insuliny³². Chociaż może się to objawiać u osób bez wcześniej zdiagnozowanej cukrzycy, to u pacjentów z cukrzycą

²⁷ W. Li, M.J. Moore, N. Vasilieva, et al., *Angiotensin-converting enzyme 2 is a functional receptor for the SARS coronavirus*. Nature. 2003;426.

²⁸ S. Beyerstedt, E.B. Casaro, É.B. Rangel, *COVID-19: angiotensin-converting enzyme 2 (ACE2) expression and tissue susceptibility to SARS-CoV-2 infection*. Eur J Clin Microbiol Infect Dis. 2021;40.

²⁹ W. El-Huneidi, M. Hamad, J. Taneera, *Expression of SARS-CoV-2 receptor „ACE2” in human pancreatic β cells: to be or not to be! Islets*. 2021;13.

³⁰ D. Battle, J. Wysocki, K. Satchell, *Soluble angiotensin-converting enzyme 2: a potential approach for coronavirus infection therapy?* Clinical Science. 2020;134.

³¹ C. Yi, X. Sun, J. Ye, et al., *Key residues of the receptor binding motif in the spike protein of SARS-CoV-2 that interact with ACE2 and neutralizing antibodies*. Cellular & Molecular Immunology. 2020;17.

³² H.M. Kuraishy, A.I. Al-Gareeb, M. Alblihed, et al., *COVID-19 in relation to hyperglycemia and diabetes mellitus*. Front Cardiovasc Med. 2021;8.

wiąże się z gorszymi wynikami klinicznymi ze względu na obecność chorób współistniejących i zaburzeń zapalnych³³. SARS-CoV-2 oddziałuje na trzustkę poprzez enzym konwertujący angiotensynę 2 (ACE2), który w trzustce ulega wysokiej ekspresji w porównaniu z innymi narządami, prowadząc do uszkodzenia jej komórek³⁴.

6. Wpływ pandemii na dostęp do opieki zdrowotnej

Dwa dni przed potwierdzeniem pierwszego przypadku zakażenia SARS-CoV-2 w Polsce, władze publiczne zgodnie z art. 68 ust. 4 Konstytucji RP („Władze publiczne są obowiązane do zwalczania chorób epidemicznych i zapobiegania negatywnym dla zdrowia skutkom degradacji środowiska”) wprowadziły szereg ograniczeń mających na celu zwalczanie pandemii i minimalizowanie jej skutków. Ustawa z dnia 2 marca 2020 r. „o szczególnych rozwiązaniach związanych z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, innych chorób zakaźnych oraz wywołanych nimi sytuacji kryzysowych³⁵, na mocy art. 31 ust. 3 Konstytucji RP nałożyła na obywateli RP wiele ograniczeń. Aby jak największe zasoby medyczne przeznaczyć na walkę z pandemią i maksymalnie ograniczyć szerzenie się wirusa, poważnie zostały ograniczone świadczenia opieki zdrowotnej poza stanami ostrymi, w tym: dostępność do usług medycznych, konsultacje bezpośrednie zarówno w podstawowej, jak i specjalistycznej opiece zdrowotnej. Skupiono się na wykorzystaniu telemedycyny – dominowały konsultacje wirtualne, których największą wadą jest brak bezpośredniego dostępu do pacjenta. Wymuszało to pomijanie badania fizykalnego, wykonywania pomiarów ciała, badań krwi i corocznych kontroli glikemii³⁶. Bardzo szybko od ogłoszenia pandemii poznaliśmy

³³ R. Unnikrishnan, A. Misra, *Diabetes and COVID19: a bidirectional relationship*. Nutr Diabetes. 2021;11; S. Shao, Q. Yang, R. Pan, et al., *Interaction of severe acute respiratory syndrome coronavirus 2 and diabetes*. Front Endocrinol. 2021;12.

³⁴ W. El-Huneidi, M. Hamad, J. Taneera, *Expression of SARS-CoV-2 receptor „ACE2” in human pancreatic β cells: to be or not to be! Islets*. 2021;13.

³⁵ Dz.U. z 2023 r. poz. 1327, ze zm.

³⁶ A.J. Sinclair, A.H. Abdelhafiz, L. Rodríguez-Mañas, *Frailty and sarcopenia - newly emerging and high impact complications of diabetes*. J Diabetes Complication. 2017;31; X. Yao, R.G. Hamilton, N.P. Weng, et al., *Frailty is associated with impairment of vaccine-induced antibody response and increase in post-vaccination influenza infection in community-dwelling older adults*. Vaccine. 2011;29.

bezpośrednie zagrożenia związane z SARS-CoV2 dla diabetyków. Jednak dopiero teraz poznajemy negatywny wpływ długotrwałych w związku z pandemią zaniedbań w diagnostyce, w tym wykrywalności i leczeniu chorób przewlekłych, w tym cukrzycy. Wykazano, że podczas pandemii regularne kontrole u osób z cukrzycą typu 2 zmniejszyły się o 76-88% w porównaniu z 10-letnimi trendami³⁷. W badaniu przeprowadzonym w Wielkiej Brytanii oceniono 25 milionów pacjentów i oszacowano, że pominięto lub opóźniono rozpoznanie cukrzycy typu 2 u około 60 000 osób³⁸. Bardzo możliwe, że to ci pacjenci są częściowo odpowiedzialni za nieproporcjonalny przyrost w kategoriach „nowo zdiagnozowanej” cukrzycy w porównaniu z danymi sprzed pandemii.

6. Wnioski

W powyższym przeglądzie aktualnych badań wykazaliśmy, że diabetycy prezentują wyższe ryzyko hospitalizacji, potrzeby intensywnej opieki oraz zgonu w wyniku zakażenia. Wyniki te wskazują na potrzebę szczególnej opieki nad pacjentami z cukrzycą w przypadku infekcji SARS-CoV-2 oraz na konieczność implementacji strategii prewencyjnych w tej populacji.

Wpływ pandemii na cukrzycę obejmuje również wzrost nowo rozpoznanych przypadków cukrzycy. Wzrost ten może być efektem zarówno istniejącej cukrzycy, która została zdiagnozowana zarówno w związku z objawami COVID-19, jak i nowo powstałej cukrzycy spowodowanej wpływem infekcji lub stresu metabolicznego.

Postawiono hipotezę o dwukierunkowym związku między COVID-19 a cukrzycą, według której, cukrzyca stanowi czynnik ryzyka gorszych wyników leczenia COVID-19, a zakażenie koronawirusem jest czynnikiem predysponującym do wystąpienia nowo zdiagnozowanej cukrzycy lub nagłych stanów hiperglikemii.

Stan zapalny, rola receptorów enzymu konwertującego angiotensynę (ACE)-2 oraz uszkodzenie trzustki to teorie wyjaśniające patomechanizm nowo rozpoznanej, wtórnie do COVID-19, cukrzycy. Powstają strategie terapeutyczne oparte na wykorzystaniu receptorów ACE2 przez stosowanie

³⁷ M.J. Carr, A.K. Wright, L. Leelarathna, et al., *Impact of COVID-19 on diagnoses, monitoring, and mortality in people with type 2 diabetes in the UK*. Lancet Diabetes Endocrinol. 2021 Jul;9.

³⁸ *Ibidem*.

rozpuszczalnej formy ACE2 w celu wiązania wirionów lub przeciwciał monoklonalnych, aby blokować interakcję między SARS-CoV2, a receptorem ACE2.

Wpływ pandemii na dostęp do opieki zdrowotnej dla pacjentów z cukrzycą jest istotny. Ograniczenie dostępu do tradycyjnej opieki medycznej, skupienie na telemedycynie i odroczenie regularnych kontroli doprowadziło do spadku wykrywalności i kontroli cukrzycy, co ma potencjalnie długotrwałe skutki zdrowotne.

Bibliografia

Abdelhafiz A.H., Emmerton D., Sinclair A.J., *Diabetes in COVID-19 pandemic-prevalence, patient characteristics and adverse outcomes*, Int J Clin Pract. 2021;75.

Apicella M., Campopiano M.C., Mantuano M., Mazoni L., Coppelli A., Del Prato S., *COVID-19 in people with diabetes: understanding the reasons for worse outcomes*, Lancet Diabetes Endocrinol. 2020;8.

Armeni E., Aziz U., Qamar S., et al., *Protracted ketonaemia in hyperglycaemic emergencies in COVID-19: a retrospective case series*, Lancet Diabetes Endocrinol. 2020;8.

Barron E., Bakhai C., Kar P., et al., *Associations of type 1 and type 2 diabetes with COVID-19-related mortality in England: a whole-population study*, Lancet Diabetes Endocrinol.

Battle D., Wysocki J., Satchell K., *Soluble angiotensin-converting enzyme 2: a potential approach for coronavirus infection therapy?*, Clinical Science. 2020;134.

Beyerstedt S., Casaro E.B., Rangel É.B., *COVID-19: angiotensin-converting enzyme 2 (ACE2) expression and tissue susceptibility to SARS-CoV-2 infection*, Eur J Clin Microbiol Infect Dis. 2021;40.

Carr M.J., Wright A.K., Leelarathna L., et al., *Impact of COVID-19 on diagnoses, monitoring, and mortality in people with type 2 diabetes in the UK*, Lancet Diabetes Endocrinol. 2021 Jul;9.

Chan K.H., Thimmarreddygari D., Ramahi A., Atallah L., Baranetsky N.G., Slim J., *Clinical characteristics and outcome in patients with combined diabetic ketoacidosis and hyperosmolar hyperglycemic state associated with COVID-19: a retrospective, hospital-based observational case series*, Diabetes Res Clin Pract. 2020;166.

Chee Y.J., Ng S.J.H., Yeoh E., *Diabetic ketoacidosis precipitated by Covid-19 in a patient with newly diagnosed diabetes mellitus*, Diabetes Res Clin Pract. 2020;164.;

COVID-19 Weekly Epidemiological Update. Data as received by WHO from national authorities, as of 10 am CEST 30 August 2020 dostępne na: <https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/situation-reports/20200831-weekly-epi-update-3.pdf>.

Davis H.E., Assaf G.S., McCorkell L., et al., *Characterizing long COVID in an international cohort: 7 months of symptoms and their impact*. EClinicalMedicine. 2021;38.

Di Gangi S., Lüthi B., Diaz Hernandez L., et al., *Quality outcome of diabetes care during COVID-19 pandemic: a primary care cohort study*, Acta Diabetol. 2022 Sep;59.

Dixon A.E., Peters U., *The effect of obesity on lung function*. Expert Rev Respir Med. 2018;12.

El-Huneidi W., Hamad M., Taneera J., *Expression of SARS-CoV-2 receptor „ACE2” in human pancreatic β cells: to be or not to be! Islets*. 2021;13.

Fernandez-de-Las-Penas C., Guijarro C., Torres-Macho J., et al., *Diabetes and the risk of long-term post-COVID symptoms*, Diabetes. 2021;70.

Hartmann-Boyce J., Rees K., Perring J.C., et al., *Risks of and from SARS-CoV-2 infection and COVID-19 in people with diabetes: a systematic review of reviews*, Diabetes Care. 2021;44.

Heaney A.I., Griffin G.D., Simon E.L., *Newly diagnosed diabetes and diabetic ketoacidosis precipitated by COVID-19 infection*, Am J Emerg Med. 2020;38.

Holman N., Knighton P., Kar P., et al., *Risk factors for COVID-19-related mortality in people with type 1 and type 2 diabetes in England: a population-based cohort study*, Lancet Diabetes Endocrinol. 2020;8.

Hui D.S., E.I. Azhar, T.A. Madani, et al., *The continuing 2019-nCoV epidemic threat of novel coronaviruses to global health – The latest 2019 novel coronavirus outbreak in Wuhan, China*, Int J Infect Dis. 2020 Feb;91.

Khunti K., Del Prato S., Mathieu C., Kahn S.E., Gabbay R.A., Buse J.B., *COVID-19, hyperglycemia, and new-onset diabetes*, Diabetes Care. 2021;44.

Khunti K., Valabhji J., Misra S., *Diabetes and the COVID-19 pandemic*, Diabetologia 2023;66.

Kim N.Y., Ha E., Moon J.S., Lee Y.H., Choi E.Y., *Acute hyperglycemic crises with coronavirus disease-19: case reports*, Diabetes Metab J. 2020;44.

Kuraishy H.M., Al-Gareeb A.I., Alblihed M., Guerreiro S.G., Cruz-Martins N., Batiha G.E., *COVID-19 in relation to hyperglycemia and diabetes mellitus*, Front Cardiovasc Med. 2021;8.

Li H., Tian S., Chen T., et al., *Newly diagnosed diabetes is associated with a higher risk of mortality than known diabetes in hospitalized patients with COVID-19*, Diabetes Obes Metab. 2020;22.

Li J., Wang X., Chen J., Zuo X., Zhang H., Deng A., *COVID-19 infection may cause ketosis and ketoacidosis*, Diabetes Obes Metab. 2020;22.

Li W., Moore M.J., Vasilieva N., Sui J., Wong S.K., Berne M.A., Somasundaran M., Sullivan J.L., Luzuriaga K., Greenough T.C., Choe H., Farzan M., *Angiotensin-converting enzyme 2 is a functional receptor for the SARS coronavirus*, Nature 2003;426.

McGurnaghan S.J., Weir A., Bishop J., et al., *Risks of and risk factors for COVID-19 disease in people with diabetes: a cohort study of the total population of Scotland*, Lancet Diabetes Endocrinol. 2021;9.

Muniangi-Muhitu H., Akalestou E., Salem V., Misra S., Oliver N.S., Rutter G.A., *Covid-19 and diabetes: a complex bidirectional relationship*, Front Endocrinol (Lausanne) 2020;11.

National Institute for Health and Care Excellence (2021) COVID-19 rapid guideline: managing COVID-19. Available from <https://www.nice.org.uk/guidance/ng191>, Accessed on 14th April 2022.

Rahmati M., Keshvari M., Mirnasuri S., Yon D.K., Lee S.W., Il Shin J., Smith L., *The global impact of COVID-19 pandemic on the incidence of pediatric new-onset type 1 diabetes and ketoacidosis: A systematic review and meta-analysis*, J Med Virol. 2022, Nov;94.

Rawshani A., Kjolhede E.A., Rawshani A., et al., *Severe COVID-19 in people with type 1 and type 2 diabetes in Sweden: a nationwide retrospective cohort study*, Lancet Reg Health Eur. 2021;4.

Rizvi A.A., Kathuria A., Al Mahmeed W., et al., *Cardiometabolic Panel of International experts on Syndemic Covid-19 (CAPISCO). Post-COVID syndrome, inflammation, and diabetes*. J Diabetes Complications, 2022;36(11).

Rubino F., Amiel S.A., Zimmet P., et al., *New-onset diabetes in covid-19*, N Engl J Med. 2020;383.

Shah A.S., Wong A.W., Hague C.J., et al., *A prospective study of 12-week respiratory outcomes in COVID-19-related hospitalisations*, Thorax 2021;76.

Shao S., Yang Q., Pan R., Yu X., Chen Y., *Interaction of severe acute respiratory syndrome coronavirus 2 and diabetes*, Front Endocrinol. 2021;12.

Sinclair A.J., Abdelhafiz A.H., Rodríguez-Mañas L., *Frailty and sarcopenia – newly emerging and high impact complications of diabetes*, J Diabetes Complication. 2017;31.

Singh A.K., Gillies C.L., Singh R., et al., *Prevalence of co-morbidities and their association with mortality in patients with COVID-19: a systematic review and meta-analysis*, Diabetes Obes Metab. 2020;22.

Unnikrishnan R., Misra A., *Diabetes and COVID19: a bidirectional relationship*, Nutr Diabetes 2021;11.

Unsworth R., Wallace S., Oliver N.S., et al., *New-onset type 1 diabetes in children during COVID-19: multicenter regional findings in the U.K.*, Diabetes Care, 2020;43.

Vasbinder A., et al., *On behalf of the ISIC Study Group. Inflammation, hyperglycemia, and adverse outcomes in individuals with diabetes mellitus hospitalized for COVID-19*, Diabetes Care. 2022;45.

Xie Y., Al-Aly Z., *Risks and burdens of incident diabetes in long COVID: a cohort study*, Lancet Diabetes Endocrinol. 2022, May;10.

Yao X., Hamilton R.G., Weng N.P., et al. *Frailty is associated with impairment of vaccine-induced antibody response and increase in post-vaccination influenza infection in community-dwelling older adults*, Vaccine 2011;29.

Yi C., Sun X., Ye J., Ding L., Liu M., Yang Z., Lu X., Zhang Y., Ma L., Gu W., Qu A., Xu J., Shi Z., Ling Z., Sun B., *Key residues of the receptor binding motif in the spike protein of SARS-CoV-2 that interact with ACE2 and neutralizing antibodies*, Cellular & Molecular Immunology 2020;17.

Yong S.J., *Long COVID or post-COVID-19 syndrome: putative pathophysiology, risk factors, and treatments*, Infect Dis (Lond) 2021 Oct;53.

Mieczysław Oliwa¹

STATUS PRAWNY OSOBY NIEPEŁNOSPRAWNEJ W POSTĘPOWANIU KARNYM WYKONAWCZYM

LEGAL STATUS OF A DISABLED PERSON IN CRIMINAL ENFORCEMENT PROCEEDINGS

Otrzymano: 06.09.2022 Zaakceptowano: 22.08.2023 Opublikowano: 30.06.2023

DOI: 10.5604/01.3001.0053.8647

Artykuł Oryginalny

Źródło finansowania – badania własne

Streszczenie

Niniejszy artykuł omawia problematykę pozycji osoby niepełnosprawnej występującej w postępowaniu karnym wykonawczym. Z uwagi na szeroki zakres tematyczny dotyczący zarówno samej niepełnosprawności, jak i praw i obowiązków osób niepełnosprawnych w różnych aspektach życia autor skupia się na kwestiach związanych z pozycją osoby niepełnosprawnej w toku postępowania wykonawczego. W szczególności rozważania dotyczą dostępu osoby niepełnosprawnej, w tym skazanego niepełnosprawnego, zarówno do sądu, rozumianego jako konstytucyjne prawo, jak i do korzystania i wstępu do budynku przeznaczonego na potrzeby wymiaru sprawiedliwości. Z uwagi nie tylko na krajowe, lecz także międzynarodowe regulacje prawne wprowadzające rozwiązania w zakresie umożliwienia i ułatwienia skutecznego udziału osób niepełnosprawnych w prowadzonych postępowaniach, sytuacja osób niepełnosprawnych jako stron postępowania wykonawczego uległa zdecydowanej poprawie w obrębie zabezpieczenia ich praw i obowiązków. Przejawia się to zwłaszcza

¹ Mieczysław Oliwa, prezes Sądu Okręgowego w Bydgoszczy, e-mail: prezes@bydgoszcz.so.gov.pl, ORCID: 0000-0002-8764-6212.

w lepszym dostępie dla osób niepełnosprawnych do budynków, w zastosowaniu oznakowania w budynkach w alfabecie Braille'a oraz w przygotowaniu tekstów informacyjnych łatwiejszych do czytania i zrozumienia, czy wreszcie w zapewnieniu pomocy ze strony urzędników i pracowników sądowych oraz innych osób, w tym profesjonalnych pełnomocników czy tłumaczy języka migowego.

Słowa kluczowe: niepełnosprawny, postępowanie wykonawcze, sąd, kurator sądowy, kara ograniczenia wolności

Abstract

This article discusses the issue of the position of a disabled person appearing in criminal enforcement proceedings. Due to the wide range of topics concerning both disability itself and the rights and obligations of people with disabilities in various aspects of life, the author focuses on issues related to the disabled person's position in the course of enforcement proceedings. His considerations concern in particular the access of a disabled person, including a convicted disabled person, to a court, understood as a constitutional right, as well as to the use of and access to a building intended for the needs of the judiciary. Due to the provisions of not only domestic but also international legislation in regard to enabling and facilitating disabled persons' effective participation in proceedings, the situation of persons with disabilities as parties to enforcement proceedings has significantly improved in terms of securing their rights and obligations. This is particularly evident in the better access for people with disabilities to buildings, in the use of braille signage in buildings, in the availability of information that is easier to read and understand, and finally in the provision of assistance from court officials and employees as well as other people, including professional representatives or sign language interpreters.

Key words: disabled, enforcement proceedings, court, probation officer, restriction of liberty

Wprowadzenie

W toku postępowania wykonawczego można zetknąć się ze zróżnicowaną populacją osób. Przy wykonywaniu orzeczeń sądowych istotne są takie czynniki, jak: wiek podsądnych, ich płeć, narodowość, wyznanie czy wykształcenie. Czynności w ramach postępowania dotyczą osób reprezentujących różne grupy społeczne.

Wśród tych osób często można spotkać takie, które deklarują posiadanie statusu osoby niepełnosprawnej. Sam fakt niepełnosprawności podsądnego nie powoduje wyłączenia wobec niego możliwości wykonania prawomocnego orzeczenia. Niepełnosprawność może jednak mieć wpływ na czynności organu postępowania wykonawczego oraz sposób wykonania orzeczenia.

Dla sposobu wykonania orzeczenia istotne znaczenie będzie miało przede wszystkim ustalenie, czy podsądny posiada, czy też nie, status osoby niepełnosprawnej oraz jaki charakter i stopień niepełnosprawności dotyczyć będzie tej osoby.

W myśl art. 1 Konwencji z 2006 r. o prawach osób niepełnosprawnych zalicza się do tej grupy te jednostki, które mają długotrwale naruszoną sprawność fizyczną, psychiczną, intelektualną lub w zakresie zmysłów, co może, w oddziaływaniu z różnymi barierami, utrudniać im pełny i skuteczny udział w życiu społecznym, na zasadzie równości z innymi osobami². Tak szerokie rozumienie niepełnosprawności może przesądzać o tym, że wiele osób może zostać uznanych za osoby niepełnosprawne.

Z kolei według definicji przyjętej w 1980 r. przez Światową Organizację Zdrowia (WHO) koncepcja niepełnosprawności obejmuje trzy obszary:

- 1) uszkodzenie (*impairment*) – oznaczające brak lub jakąkolwiek anormalność anatomicznej struktury narządów, jak również brak lub zaburzenie funkcji psychicznych lub fizjologicznych organizmu, na skutek określonej wady wrodzonej, choroby bądź urazu;
- 2) niepełnosprawność funkcjonalną (*disability*) – obejmującą wszelkie braki zdolności wykonywania czynności w sposób i w zakresie uważanym za normalny dla człowieka, wynikające z uszkodzenia, ograniczenia lub braku takiej zdolności;

² Konwencja o prawach osób niepełnosprawnych sporządzona w Nowym Jorku dnia 13 grudnia 2006 r. (Dz.U. z 2012 r. poz. 1169); dalej: KPON.

3) upośledzenie lub niepełnosprawność społeczną (*handicap*) – przez którą należy rozumieć uprzywilejowaną lub mniej korzystną sytuację danej osoby, wynikającą z uszkodzenia i niepełnosprawności funkcjonalnej, ograniczającej lub uniemożliwiającej tej osobie wypełnianie ról związanych z jej wiekiem, płcią oraz sytuacją społeczną lub kulturową³.

Spectrum znaczenia pojęcia niepełnosprawności oraz jego kulturowe ujęcie zostało określone również w Międzynarodowej klasyfikacji funkcjonowania, niepełnosprawności i zdrowia (*International Classification of Functioning, Disability and Health* – ICF)⁴. Z dokumentu tego wynika, że zjawisko niepełnosprawności dotyczy wszystkich ludzi, ponieważ każdy człowiek może doświadczyć takiego pogorszenia stanu zdrowia, który spowoduje powstanie niepełnosprawności. W tym ujęciu niepełnosprawność należałoby rozumieć zatem jako każde pogorszenie zdrowia, które w myśl obowiązujących definicji medycznych i stanu wiedzy medycznej powoduje powstanie niepełnosprawności o trwałym i nieodwracalnym charakterze.

Międzynarodowa Organizacja Pracy w 1983 r. w Konwencji nr 159, dotyczącej rehabilitacji zawodowej i zatrudnienia osób niepełnosprawnych, przyjęła nieco inną definicję osoby niepełnosprawnej. Zawarta w powołanej konwencji definicja określa jako osobę niepełnosprawną taką jednostkę, której możliwości uzyskania i utrzymania odpowiedniego zatrudnienia oraz awansu zawodowego są znacznie ograniczone w wyniku ubytku zdolności fizycznych lub umysłowych⁵.

Status osoby niepełnosprawnej warunkowany jest zatem przez ubytek zdolności fizycznych lub umysłowych, zmniejszający możliwość uzyskania i utrzymania zatrudnienia oraz awansu. Status ten winien być orzeczony według odpowiednich krajowych aktów prawnych⁶.

³ Strona internetowa Ośrodka Informacji ONZ w Warszawie, www.unic.un.org.pl/niepelnosprawnoscd/definicia.php (dostęp: 18.07.2022 r.).

⁴ *Międzynarodowa klasyfikacja funkcjonowania, niepełnosprawności i zdrowia*, Światowa Organizacja Zdrowia 2001, [online], https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwj3Mmv_Zv5AhUIqIsKHVEiDmAQFnoEC-CUQAQ&url=https%3A%2F%2Fzdrowie.gov.pl%2FdownloadFile%2F740&usg=AOvVaw0J6mnyVHbe27aC1EnB-S32 (dostęp: 19.07.2022 r.).

⁵ Konwencja nr 159 Międzynarodowej Organizacji Pracy dotycząca rehabilitacji zawodowej i zatrudnienia osób niepełnosprawnych, przyjęta w Genewie dnia 20 czerwca 1983 r. (Dz. U. z 2005 r. Nr 43, poz. 412).

⁶ M. Giełda, *Pojęcie niepełnosprawności* [online], <https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwj3rP85v5AhXJxIsKHRj5DO-AQFnoECAUQAQ&url=https%3A%2F%2Fwww.repozytorium.uni.wroc>

W polskim porządku prawnym obowiązuje pojęcie niepełnosprawności wprowadzone ustawą z dnia 27 sierpnia 1997 r. o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych⁷. Na gruncie tej ustawy niepełnosprawność rozumiana jest jako trwała lub okresowa niezdolność do wypełniania ról społecznych z powodu stałego lub długotrwałego naruszenia sprawności organizmu, w szczególności powodująca niezdolność do pracy. W art. 3 ust. 1 tej ustawy ustalono trzy stopnie niepełnosprawności: znaczny, umiarkowany i lekki.

Podana w art. 4 ust. 1 definicja osoby zakwalifikowanej do znacznego stopnia niepełnosprawności oznacza osobę z naruszoną sprawnością organizmu, niezdolną do pracy albo zdolną do pracy jedynie w warunkach pracy chronionej i wymagającą, w celu pełnienia ról społecznych, stałej lub długotrwałej opieki oraz pomocy innych osób w związku z niezdolnością do samodzielnej egzystencji.

Z kolei do umiarkowanego stopnia niepełnosprawności ustawodawca zaliczył osobę z naruszoną sprawnością organizmu, niezdolną do pracy albo zdolną do niej jedynie w warunkach pracy chronionej lub wymagającą czasowej albo częściowej pomocy innych osób w celu pełnienia ról społecznych.

Lekki stopień niepełnosprawności obejmuje osoby o naruszonej sprawności organizmu, powodującej w sposób istotny obniżenie zdolności do wykonywania pracy w porównaniu ze zdolnością, jaką wykazuje osoba z pełną sprawnością psychiczną i fizyczną o podobnych kwalifikacjach zawodowych lub osoby mające ograniczenia w pełnieniu ról społecznych dające się kompensować za pomocą wyposażenia w przedmioty ortopedyczne, środki pomocnicze lub środki techniczne.

W ustawie określono również pojęcie niezdolności do samodzielnej egzystencji. Oznacza ono takie naruszenie sprawności organizmu w stopniu uniemożliwiającym zaspokajanie podstawowych potrzeb życiowych takich jak samoobsługa, poruszanie się i komunikacja bez pomocy innych osób.

Ustawodawca nie zawarł jednak definicji osoby niepełnosprawnej w kodeksie karnym⁸. Definicja niepełnosprawnego nie jest również określona

pl%2FContent%2F79842%2FPDF%2F01_01_Gielda-M_Pojecie-niepelnosprawnosci.pdf&usg=AOvVaw0DxHLn6Xd7iarD1GvJ8kji (dostęp: 15.07.2022 r.).

⁷ Ustawa z dnia 27 sierpnia 1997 r. o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych (Dz.U. z 2021 r. poz. 573).

⁸ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (Dz.U. z 2022 r. poz. 1138); dalej: k.k.

w kodeksie postępowania karnego⁹ ani w kodeksie karnym wykonawczym¹⁰. Brak w tych aktach prawnych definicji osoby niepełnosprawnej czy wyjaśnienia terminu niepełnosprawność nie oznacza jednak, że osoby posiadające taki status nie będą podmiotami postępowania karnego czy postępowania wykonawczego. W stosunku do osób niepełnosprawnych może być z powodzeniem prowadzone postępowanie karne, a po wydaniu wyroku i jego uprawomocnieniu również postępowanie wykonawcze.

W ocenie autora, najbardziej wartościową definicją na potrzeby postępowania karnego wykonawczego przed izolacją penitencjarną, jest definicja osoby niepełnosprawnej zawarta w ustawie o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych. Wydaje się, iż stanowi ona definicję powszechnie przyjętą w odbiorze społecznym.

Wykonanie orzeczeń w stosunku do osób niepełnosprawnych może powodować wiele trudności nie tylko w zakresie ich izolacji penitencjarnej, wymagającej stosowania szczególnie zindywidualizowanych oddziaływań penitencjarnych, lecz także choćby w ramach czynności kuratorów sądowych czy podmiotów, w których wykonywana jest kara ograniczenia wolności, czy też prace społecznie użyteczne.

Celem niniejszego opracowania jest zasygnalizowanie potrzeb w zakresie regulacji prawnych dotyczących sytuacji osób niepełnosprawnych w postępowaniu karnym wykonawczym prowadzonym na etapie przed izolacją penitencjarną. O ile bowiem odbywanie kary pozbawienia wolności w warunkach izolacji penitencjarnej przez osoby niepełnosprawne jest częściowo uregulowane w § 27 rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 21 grudnia 2016 r. w sprawie regulaminu organizacyjno-porządkowego wykonywania kary pozbawienia wolności¹¹, innych aktach prawnych oraz regulacjach *soft law*, to brak jest stosownych regulacji w postępowaniu wykonawczym w zakresie sytuacji osób niepełnosprawnych nieosadzonych w jednostkach penitencjarnych. Celem autora nie jest omawianie sytuacji osób niepełnosprawnych w warunkach izolacji penitencjarnej z uwagi na istniejące już liczne opracowania dotyczące warunków, w jakich

⁹ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks postępowania karnego (Dz.U. z 2022 r. poz. 1375); dalej: k.p.k.

¹⁰ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny wykonawczy (Dz.U. z 2021 r. poz. 53); dalej: k.k.w.

¹¹ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 21 grudnia 2016 r. w sprawie regulaminu organizacyjno-porządkowego wykonywania kary pozbawienia wolności (Dz.U. z 2016 r. poz. 223).

niepełnosprawni odbywają karę pozbawienia wolności¹². Konieczność bieżącego monitorowania warunków w jakich niepełnosprawni odbywają karę pozbawienia wolności jest bowiem bezsporna i realizowana choćby przez Rzecznika Praw Obywatelskich czy sądy penitencjarne.

Autor jedynie wskazał na regulacje prawne w zakresie dotyczącym odbywania przez osoby niepełnosprawne kary pozbawienia wolności w warunkach izolacji penitencjarnej. Opracowanie w większości dotyczy części postępowania wykonawczego nie skutkującej izolacją penitencjarną.

O tym, jak istotne znaczenie może mieć dla postępowania karnego wykonawczego problematyka dotycząca osób niepełnosprawnych, wskazują dane statystyczne dotyczące liczby osób z orzeczonym stopniem niepełnosprawności. Według danych zebranych w ramach Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań z 2011 r. liczba osób niepełnosprawnych w Polsce na koniec pierwszego kwartału 2011 r. wynosiła niemal 4,7 mln, tj. 12,2% ogółu społeczeństwa. Z tej liczby wśród niepełnosprawnych więcej było kobiet – 53,9% niż mężczyzn – 46,1%. W 2011 r. ponad 3,1 mln osób wydano orzeczenie potwierdzające status osoby niepełnosprawnej.

W porównaniu z wynikami Narodowego Spisu Powszechnego z 2002 r. ogólna liczba osób niepełnosprawnych zmniejszyła się w 2011 r. o 13,9%, z kolei liczba osób niepełnosprawnych dysponujących stosownym orzeczeniem obniżyła się o 29,6%.

Przeprowadzając Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań w 2011 r. wykorzystano – w przeciwieństwie do roku 2002 – administracyjne bazy danych.

Z kolei według Europejskiego Ankietowego Badania Zdrowia (European Health Interview Survey – EHIS) w 2014 r. w Polsce było 7,7 mln osób niepełnosprawnych biologicznie, tj. takich, które deklarują ograniczoną zdolność wykonywania czynności, jakie ludzie zazwyczaj wykonują. W badaniu przeanalizowano znaczne i mniej znaczne ograniczenia, skutkujące niemożnością wykonywania tych czynności przez okres co najmniej 6 ostatnich miesięcy.

¹² *Monitoring traktowania więźniów z niepełnosprawnością fizyczną i sensoryczną. Raport z działalności Krajowego Mechanizmu Prewencji Tortur*, Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich 2019, s. 19-22. <https://bip.brpo.gov.pl/sites/default/files/Monitoring%20traktowania%20wi%C4%99%C5%BAni%C3%B3w%20z%20niepe%C5%82nosprawno%C5%9Bci%C4%85%20fizyczn%C4%85%20i%20sensoryczn%C4%8501.pdf> (dostęp: 16.10.2022 r.).

W zależności od zastosowanego kryterium niepełnosprawności biologicznej populacja osób niepełnosprawnych w Polsce może liczyć od 4,9 mln do 7,7 mln¹³.

Osoby niepełnosprawne, pomimo posiadanych ograniczeń, również mogą stać się sprawcami czynów zabronionych częstokroć takich samych, jakie popełniają w osoby w pełni sprawne¹⁴.

Zasadny wydaje się pogląd, że charakter niepełnosprawności może mieć wpływ na prawdopodobieństwo popełnienia określonych kategorii czynów zabronionych. Dotyczyć to może oczywiście osób o obniżonej sprawności intelektualnej, niespełniających kryteriów wynikających z art. 31 § 1 k.k. Mogą one ulegać wpływom osób charyzmatycznych, chcących wykorzystać ich słabą wolę czy potrzebę przynależności do grupy. Często osoby te są nakłaniane do popełniania przestępstw przez jednostki chcące wykorzystać ich mniejszy krytycyzm czy zaburzoną ocenę sytuacji. Z kolei osoby, których niepełnosprawność nie wynika z obniżonej sprawności intelektualnej, z uwagi na zmiany sytuacji osobistej mogą dopuszczać się czynów określonych np. w rozdziale XXVI kodeksu karnego regulującego typy przestępstw przeciwko rodzinie i opiece.

Niezależnie od stopnia i przyczyny niepełnosprawności w przypadku popełnienia czynu zabronionego przez osobę niepełnosprawną podlega ona odpowiedzialności karnej na takich samych zasadach, jak pozostali sprawcy. Na tych samych zasadach realizowane jest również wykonanie kar w przypadku ich prawomocnego orzeczenia przez sąd.

1. Dostęp do sądu

Prawo do sądu, jako jedno z osobistych praw człowieka, zapewnione jest na każdym etapie postępowania karnego. Oznacza zagwarantowaną konstytucyjnie możliwość zwrócenia się do sądu w każdej sprawie, celem ustalenia statusu prawnego jednostki, ochrony jej praw czy też

¹³ Strona internetowa Biura Pełnomocnika Rządu do Spraw Osób Niepełnosprawnych, <https://niepelnosprawni.gov.pl/p,78,dane-demograficzne> (dostęp: 15.02.2022 r.).

¹⁴ *Jak zakładnicy*, „Niebieska linia” 2003, nr 4, <https://psychologia.edu.pl/czytelnia/59-niebieska-linia/755-jak-zakladnicy.html> (dostęp: 16.10.2022 r.); P. Braun, *Osoba niepełnosprawna w izolacji penitencjarnej*, „Niepełnosprawność – zagadnienia, problemy, rozwiązania” 2013, nr 2(7), s. 130.

rozstrzygnięcia o prawach i obowiązkach¹⁵. Zgodnie z art. 45 ust 1 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej¹⁶ każdy ma prawo do sprawiedliwego i jawnego rozpatrzenia sprawy bez nieuzasadnionej zwłoki przez właściwy, niezależny, bezstronny i niezawisły sąd.

W doktrynie uznane jest stanowisko, że prawo do sądu stanowi jednocześnie osobiste publiczne prawo podmiotowe, jak i podstawowy środek ochrony konstytucyjnych wolności i praw. Prawo do sądu ma charakter nieograniczony i przysługuje każdemu, a więc zarówno osobie fizycznej, jak i podmiotowi mającemu charakter osoby prawnej prawa prywatnego¹⁷.

Na prawo do sądu składają się trzy elementy: prawo dostępu do sądu, prawo do odpowiedniego ukształtowania procedury sądowej zgodnie z wymogami sprawiedliwości i jawności oraz prawo do orzeczenia sądowego¹⁸.

Przez prawo dostępu do sądu rozumieć należy prawo do uruchomienia stosownej procedury przed sądem¹⁹.

Z kolei prawo do orzeczenia sądowego oznacza prawo jednostki do uzyskania prawnie wiążącego rozstrzygnięcia sprawy dotyczącej tej jednostki.

W orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego utrwalony jest pogląd, że prawo do sądu nie może być rozumiane jedynie formalnie jako dostępność drogi sądowej w ogóle, lecz i materialnie, jako możliwość prawnie skutecznej ochrony praw na drodze sądowej²⁰. Tym samym nie można utożsamiać dostępu do sądu jedynie z uprawnieniami do uruchomienia stosownej procedury sądowej. Osoba korzystająca z dostępu do sądu winna mieć zatem ów dostęp zapewniony w sposób możliwie dla niej łatwy i prosty.

Dostępność do sądu i możliwość uruchomienia postępowania przed sądem ma szczególne znaczenie w przypadku osób niepełnosprawnych.

¹⁵ P. Sarnecki, komentarz do art. 45, w: *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, red.: L. Garlicki, M. Zubik, Tom II, wyd. II, red. Warszawa 2016, teza 3, <https://sip.lex.pl/#/commentary/587744255/541695/garlicki-leszek-red-zubik-marek-red-konstytucja-rzeczypospolitej-polskiej-komentarz-tom-ii-wyd-ii?cm=URELATIONS>, dostęp: 16.10.2022

¹⁶ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483).

¹⁷ P. Tuleja, komentarz do art. 45, w: *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, red. P. Czarny, M. Florczak-Wątor, B. Naleziński, P. Radziejewicz, P. Tuleja, wyd. II, LEX/el. 2021, <https://sip.lex.pl/#/commentary/587806639/650702/tuleja-piotr-red-konstytucja-rzeczypospolitej-polskiej-komentarz-wyd-ii?cm=URELATIONS> (dostęp: 27.07.2022 r.).

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ Wyrok TK z 16 marca 1999 r., sygn. SK 12/99, LEX nr 41215.

²⁰ Wyrok TK z 10 maja 2000 r., sygn. K 21/99 (Dz.U. z 2000 r. Nr 39, poz. 462).

Warto mieć na uwadze, że osoba niepełnosprawna oczekiwać będzie sprawiedliwego osądzenia, co wcale nie musi oznaczać osądzenia zgodnie z zasadami sprawiedliwości społecznej, nakazującymi brać pod uwagę socjalny kontekst, w jakim osadzona jest osobą niepełnosprawną jako strona postępowania sądowego²¹. Nie oznacza to jednak od razu, że nie będą zachowywane standardy demokratycznego państwa prawnego urzeczywistniającego zasady sprawiedliwości społecznej²². Każdy przypadek winien być bowiem rozpoznawany indywidualnie z uwagi na możliwość powstania kolizji pomiędzy wymogami wynikającymi z zasady państwa prawnego a wymogami płynącymi z zasady sprawiedliwości społecznej²³.

Wszelkie regulacje prawne w zakresie prawa do sądu osób niepełnosprawnych powinny odnosić się do rzeczywistych potrzeb tych osób, wynikających z rodzaju i stopnia niepełnosprawności. Trzeba mieć tu na uwadze nie tylko niepełnosprawność fizyczną, lecz także psychiczną czy intelektualną, które w połączeniu z różnymi barierami mogą skutecznie utrudniać dostęp do wymiaru sprawiedliwości. W tym kontekście konstytucyjne prawo do sądu osób niepełnosprawnych może doznawać ograniczeń. Ograniczenia muszą pozostawać jednak w zgodności z warunkami określonymi w art. 31 ust. 3 Konstytucji²⁴.

Prawo dostępu osób z wszelkimi niepełnosprawnościami do wymiaru sprawiedliwości zostało rozwinięte w art. 13 KPON. Przepis ten statuuje obowiązek zapewnienia osobom niepełnosprawnym skutecznego dostępu do wymiaru sprawiedliwości, w szczególności poprzez wprowadzenie dostosowań proceduralnych odpowiednich do wieku tych osób, w celu ułatwienia im skutecznego udziału we wszelkich postępowaniach prawnych, niezależnie od ich roli w konkretnym postępowaniu.

²¹ A. Ławniczak, komentarz do art. 45, w: *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, red. M. Haczowska, Warszawa 2014, teza 2, <https://sip.lex.pl/#/commentary/587599029/396469/haczowska-monika-red-konstytucja-rzeczypospolitej-polskiej-komentarz?cm=URELATIONS> (dostęp: 15.10.2022 r.).

²² W. Skrzydło, *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, wyd. 7, Warszawa 2013, komentarz do art. 2, s. 17.

²³ M. Zubik, W. Sokolewicz, komentarz do art. 2, w: *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, red. L. Garlicki, Warszawa 2016, Tom I, wyd. II, teza 8, <https://sip.lex.pl/#/commentary/587734530/531970/garlicki-leszek-red-zubik-marek-red-konstytucja-rzeczypospolitej-polskiej-komentarz-tom-i-wyd-ii?cm=URELATIONS> (dostęp: 16.10.2022 r.).

²⁴ K. Kurowski, *Prawo do sądu osób z niepełnosprawnością intelektualną w świetle Konstytucji RP, Konwencji o prawach osób z niepełnosprawnościami oraz orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka*, w: *Osoba z niepełnosprawnością w postępowaniach przed sądem i innymi organami*, red. M. Zima-Parjaszewska, Warszawa 2015, s. 70-71.

W szczególności winno się to odbywać poprzez organizację i przeprowadzanie odpowiednich szkoleń dla osób pracujących w wymiarze sprawiedliwości, w tym również w policji i więziennictwie. Regulacja ta winna być interpretowana w powiązaniu z art. 9 KPON, nakładającym na strony konwencji zobowiązanie do podjęcia odpowiednich środków w celu zapewnienia osobom niepełnosprawnym dostępu do infrastruktury, środków informacji i komunikacji oraz innych urządzeń i usług, powszechnie dostępnych zarówno na obszarach miejskich, jak i wiejskich. W kontekście dostępu do sądu warto wskazać na obowiązek zapewnienia osobom niepełnosprawnym dostępu do budynków sądowych, zapewnienia w ogólnodostępnych budynkach i innych obiektach oznakowania w alfabecie Braille'a w formach łatwych do czytania i zrozumienia, jak również obowiązek zapewnienia różnych sposobów pomocy i pośrednictwa ze strony kompetentnych osób, w tym przewodników, lektorów i profesjonalnych tłumaczy języka migowego.

W celu wykonania zapisów KPON w Polsce zarządzeniem Prezesa Rady Ministrów został powołany Zespół do spraw Opracowania Rozwiązań w zakresie Poprawy Sytuacji Osób Niepełnosprawnych i Członków ich Rodzin jako organ pomocniczy Rady Ministrów²⁵. Zadania Zespołu obejmowały opracowanie i wykonanie analizy aktualnej sytuacji osób niepełnosprawnych i członków ich rodzin ze szczególnym uwzględnieniem dostępu do edukacji, kultury, zatrudnienia oraz świadczeń zdrowotnych. Jako zadanie Zespołu przyjęto również wypracowanie kompleksowych rozwiązań w zakresie poprawy sytuacji osób niepełnosprawnych i członków ich rodzin z uwzględnieniem postanowień KPON oraz przedstawienie propozycji rozwiązań legislacyjnych i systemowych mających na celu poprawę sytuacji osób niepełnosprawnych i członków ich rodzin. W skład zespołu wchodził przedstawiciele poszczególnych ministrów, w tym również Ministra Sprawiedliwości.

Organy administracji rządowej oraz jednostki organizacyjne im podległe lub przez nie nadzorowane zostały w myśl § 7 zarządzenia zobowiązane do udzielania Zespołowi, w ramach swoich kompetencji, pomocy przy wykonywaniu jego zadań, w szczególności przedstawiania niezbędnych informacji i dokumentów.

²⁵ Zarządzenie nr 89 Prezesa Rady Ministrów z dnia 29 sierpnia 2016 r. w sprawie Zespołu do spraw Opracowania Rozwiązań w zakresie Poprawy Sytuacji Osób Niepełnosprawnych i Członków ich Rodzin (M.P. z 2016 r. poz. 850).

W Ministerstwie Rodziny i Polityki Społecznej został powołany Zespół do spraw wykonywania postanowień KPON, który koordynuje prace Rady Ministrów w zakresie wdrażania postanowień tej konwencji²⁶.

Podjęte działania doprowadziły do wypracowania rozwiązań w zakresie zapewnienia fizycznego dostępu do budynków sądowych oraz możliwości skutecznego udziału osób niepełnosprawnych w postępowaniu karnym na wszystkich jego etapach, niezależnie od roli tej osoby w postępowaniu.

Bez wątpienia gmachy sądowe stanowią budynki użyteczności publicznej. Stanowi o tym wprost § 3 pkt 6 rozporządzenia Ministra Infrastruktury z dnia 12 kwietnia 2002 r. w sprawie warunków technicznych, jakim powinny odpowiadać budynki i ich usytuowanie²⁷, wskazując jako budynek użyteczności publicznej każdy obiekt architektoniczny przeznaczony na potrzeby wymiaru sprawiedliwości. Gmachy sądowe muszą zatem spełniać wymagania stawiane tym konstrukcjom, w tym również w zakresie możliwości wstępu i korzystania z nich przez osoby z niepełnosprawnościami. Powołane wyżej rozporządzenie zawiera wiele regulacji dotyczących dostosowania tych obiektów do wymogów dostępności dla osób niepełnosprawnych. Wymogi te rozumiane są dość szeroko, począwszy od zapewnienia, określonego w § 16 ust. 1, co najmniej jednego utwardzonego dojścia zapewniającego osobom niepełnosprawnym dostęp do całego budynku lub tych jego części, z których osoby te mogą korzystać, kończąc na zapewnieniu odpowiedniej liczby miejsc parkingowych. Miejsca parkingowe dla osób niepełnosprawnych winny być odpowiednio oznakowane (§ 20 rozporządzenia) oraz mieć określone wymiary (§ 21 ust. 1 pkt 2 i ust. 2 pkt 2 rozporządzenia). Stosowne wymogi dotyczą również furtek w ogrodzeniach, które nie mogą utrudniać wjazdu osobom niepełnosprawnym.

Z kolei w budynku sądowym wyposażonym w dźwigi należy zapewnić osobom niepełnosprawnym dojazd z poziomu terenu i dostęp na wszystkie kondygnacje użytkowe (§ 54 ust. 1 rozporządzenia).

W przypadku wbudowywania lub przybudowywania szybu dźwigowego do istniejącego budynku przewidziano możliwość usytuowania drzwi przystankowych na poziomie spocznika międzypiętrowego, jeżeli zostanie

²⁶ Zarządzenie nr 23 Ministra Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej z dnia 11 sierpnia 2020 r. w sprawie powołania Zespołu do spraw wykonywania postanowień Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych (Dz.Urz.MRPiP, z 2020 r. poz. 25).

²⁷ Rozporządzenie Ministra Infrastruktury z dnia 12 kwietnia 2002 r. w sprawie warunków technicznych, jakim powinny odpowiadać budynki i ich usytuowanie (Dz.U. z 2022 r. poz. 1225).

zapewniony osobom niepełnosprawnym dostęp do tej kondygnacji użytkowej (§ 54 ust. 2 rozporządzenia).

W niskim budynku użyteczności publicznej, niewymagającym wyposażenia w dźwigi, wprowadzono obowiązek zainstalowania urządzeń technicznych zapewniających osobom niepełnosprawnym dostęp na kondygnacje z pomieszczeniami użytkowymi, z których mogą oni korzystać (§ 55 ust. 2 rozporządzenia).

Położenie drzwi wejściowych do budynku oraz kształt i wymiary pomieszczeń wejściowych powinny umożliwiać osobom niepełnosprawnym dogodne warunki ruchu (§ 61 ust. 1 rozporządzenia).

Rozporządzenie określa również szczegółowe warunki dostosowania budynków dla potrzeb osób niepełnosprawnych. Przykładowo wymogi dotyczą kąta nachylenia pochylni przeznaczonych do korzystania w ramach ruchu pieszego i dla osób niepełnosprawnych poruszających się przy użyciu wózka inwalidzkiego. Przy wysokości pochylni do 0,15 metra, kąt nachylenia niezależnie od jej umieszczenia na zewnątrz czy wewnątrz budynku może wynosić do 15% nachylenia. W przypadku pochylni do 0,5 metra wysokości wartości te wynoszą odpowiednio do 8% przy pochylni umieszczonej na zewnątrz i 10% przy pochylni wewnątrz budynku. Pochylnie do ruchu pieszego i dla osób niepełnosprawnych o długości powyżej 0,5 metra winny mieć kąt nachylenia odpowiednio do 6 i 8%, z tym zastrzeżeniem, że pochylnie o długości ponad 9 m powinny być podzielone na krótsze odcinki, przy zastosowaniu spoczników o długości co najmniej 1,4 m (§ 70 rozporządzenia).

Pochylnie przeznaczone dla osób niepełnosprawnych powinny mieć szerokość płaszczyzny ruchu 1,2 m, krawężniki o wysokości co najmniej 0,07 m i obustronne poręcze przy czym odstęp między nimi powinien mieścić się w granicach od 1 m do 1,1 m (§ 71 ust. 1 rozporządzenia). Długość poziomej płaszczyzny ruchu na początku i na końcu pochylni powinna wynosić co najmniej 1,5 m (§ 71 ust. 2 rozporządzenia). Powierzchnia spocznika przy pochylni dla osób niepełnosprawnych poruszających się na wózkach inwalidzkich powinna mieć wymiary co najmniej 1,5 × 1,5 m poza polem otwierania skrzydła drzwi wejściowych do budynku (§ 71 ust. 3 rozporządzenia).

W budynku użyteczności publicznej pomieszczenia ogólnodostępne ze zróżnicowanym poziomem podłóg powinny być przystosowane do ruchu osób niepełnosprawnych (§ 74 rozporządzenia).

W § 85 ust. 2 pkt 3 określono wymogi dla kabin ustępowych w budynkach użyteczności publicznej ze wskazaniem sposobu otwierania drzwi (na zewnątrz) oraz ich szerokości przystosowanych dla potrzeb osób niepełnosprawnych, wynoszącej co najmniej 0,9 m.

W budynku, na kondygnacjach dostępnych dla osób niepełnosprawnych, przewidziano również przystosowanie dla niepełnosprawnych co najmniej jednego z ogólnodostępnych pomieszczeń higienicznosanitarnych poprzez zapewnienie przestrzeni manewrowej o wymiarach co najmniej $1,5 \times 1,5$ m; stosowanie w tych pomieszczeniach i na trasie dojazdu do nich drzwi bez progów, zainstalowanie odpowiednio przystosowanej, co najmniej jednej, miski ustępowej i umywalki, zainstalowanie uchwytów ułatwiających korzystanie z urządzeń higienicznosanitarnych.

Dopuszczono stosowanie pojedynczego ustępu dla osób niepełnosprawnych bez przedziałka oddzielającego od komunikacji ogólnej (§ 86 rozporządzenia).

Stosowne regulacje w zakresie dostępności budynków sądowych dla osób niepełnosprawnych zawarto również w przygotowanych przez Ministerstwo Sprawiedliwości *Wytycznych do projektowania budynków dla sądów z 2020 r.* w ramach których przewidziano chociażby system alarmowy montowany w sanitariatach, zapewniający bezpieczeństwo osobom niepełnosprawnym²⁸.

Regulacje te mają szczególne znaczenie, ponieważ dla osób niepełnosprawnych skuteczny dostęp do wymiaru sprawiedliwości możliwy jest dopiero wtedy, gdy budynki przeznaczone na potrzeby wymiaru sprawiedliwości są dostosowane do ich potrzeb i przez to dla nich dostępne²⁹. Nie da się przecenić wpływu dostosowania infrastruktury na realizację prawa do sądu grupy osób niepełnosprawnych.

²⁸ Wytyczne do projektowania budynków dla sądów powszechnych opracowane przez Departament Budżetu i Efektywności Finansowej w Ministerstwie Sprawiedliwości i zatwierdzone w dniu 4 grudnia 2020 r. przez Ministra Sprawiedliwości.

²⁹ *Zasada równego traktowania*, „Prawo i praktyka”, nr 21. *Dostęp osób z niepełnosprawnościami do wymiaru sprawiedliwości – analiza i zalecenia*, „Biuletyn Rzecznika Praw Obywatelskich” 2016, nr 7, s. 6, [online], <https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKewjG29-xsqH5AhWR6CoKHdGJDyGQFnoECA-gQAQ&url=https%3A%2F%2Fbip.brpo.gov.pl%2Fsites%2Fdefault%2Ffiles%2FDo-st%25C4%2599p%2520os%25C3%25B3b%2520z%2520niepe%25C5%2582nospraw-no%25C5%259Bciami%2520do%2520wymiaru%2520sprawiedliwo%25C5%259Bci.pdf&usq=AOvVaw3T-hHETnCKJibksbdYIcPq> (dostęp: 26.07.2022 r.).

Drugim istotnym elementem ograniczającym dostęp osób z niepełnosprawnościami do wymiaru sprawiedliwości są regulacje odnoszące się do zdolności procesowej. Problem ten widoczny jest jednak na gruncie postępowania cywilnego czy postępowania administracyjnego. Nie dotyczy wprost prawa karnego, na gruncie którego, niepełnosprawność nie wyklucza odpowiedzialności karnej, o ile nie zachodzą warunki określone w art. 31 § 1 k.k.

2. Regulacje prawne dotyczące sytuacji osób niepełnosprawnych w postępowaniu wykonawczym

a) kary izolacyjne

W postępowaniu karnym, w postępowaniu w sprawach o przestępstwa skarbowe i wykroczenia skarbowe oraz w postępowaniu w sprawach o wykroczenia wykonywanie orzeczonych kar i środków przymusu odbywa się według przepisów kodeksu karnego wykonawczego. Przepisy tego kodeksu regulują również wykonywanie kar porządkowych i środków przymusu skutkujących pozbawieniem wolności. Do zakresu postępowania wykonawczego w kwestiach nieuregulowanych w kodeksie karnym wykonawczym stosuje się odpowiednio przepisy kodeksu postępowania karnego.

W ramach postępowania wykonawczego nie rozstrzyga się o odpowiedzialności karnej, lecz orzeka w zakresie sposobu realizacji orzeczenia wydanego w postępowaniu jurysdykcyjnym, a w przypadku tymczasowego aresztowania również w postępowaniu przygotowawczym. Zauważalna jest zatem zależność postępowania wykonawczego od postępowania jurysdykcyjnego, bez którego postępowanie wykonawcze istnieć nie może. Orzeczenia wydawane w postępowaniu wykonawczym mają więc charakter następczy.

Postępowanie wykonawcze ma charakter służebny wobec postępowania jurysdykcyjnego, które zmierza bowiem wprost do realizacji norm prawa karnego materialnego, natomiast postępowanie wykonawcze zmierza do zrealizowania orzeczenia sądu. Bez względu na cele tych postępowań oba mają charakter przymusowy³⁰.

³⁰ K. Dąbkiewicz w: *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, LEX/el. 2020, art. 1. [online], <https://sip.lex.pl/#/commentary/587835142/632582/dabkiewicz-krzysztof-kodeks-karny-wykonawczy-komentarz?cm=URELATIONS> (dostęp: 29.07.2022 r.).

Analiza treści art. 1 § 1 k.k.w. wskazuje, że na podstawie przepisów tego kodeksu wykonywane są orzeczenia wydane w postępowaniu karnym, w postępowaniu w sprawach o przestępstwa skarbowe i wykroczenia skarbowe, w postępowaniu w sprawach o wykroczenia oraz dotyczące kar porządkowych i środków przymusu skutkujących pozbawieniem wolności. Przepis ten przewiduje stosowanie odrębności w ramach przepisów określonych w innych ustawach, co skutkuje koniecznością uwzględniania odrębności w ramach wykonywania poszczególnych kar i środków przymusu.

Wykonywanie orzeczeń w sprawach o przestępstwa i wykroczenia skarbowe odbywa się co do zasady według przepisów kodeksu karnego wykonawczego, z uwzględnieniem odrębności zawartych w przepisach art. 178-191 kodeksu karnego skarbowego³¹. W przypadku orzeczonych kar w postępowaniu w sprawach o wykroczenia podobnie co do zasady stosuje się przepisy kodeksu karnego wykonawczego, jednakże przy odpowiednim stosowaniu zasad wynikających z art. 23, art. 25 i art. 27 kodeksu wykroczeń³². Wykonaniu według przepisów kodeksu karnego wykonawczego podlegają także na podstawie art. 69 § 2 i 3 ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich³³ kary orzeczone wobec nieletnich.

Według przepisów kodeksu karnego wykonawczego następuje również wykonanie kar porządkowych skutkujących pozbawieniem wolności. Wśród tych kar należy wymienić: aresztowanie (w razie uporczywego uchylania się od złożenia zeznania, wykonania czynności biegłego, tłumacza lub specjalisty oraz wydania przedmiotu, niezależnie od kary pieniężnej, na czas nieprzekraczający 30 dni – na podstawie art. 287 § 2 k.p.k.); karę porządkową pozbawienia wolności do 14 dni (w razie naruszenia powagi, spokoju lub porządku czynności sądowych albo ubliżenia sądowi, innemu organowi państwowemu lub osobom biorącym udział w sprawie, na podstawie art. 49 § 1 ustawy - Prawo o ustroju sądów powszechnych³⁴).

Przepisy kodeksu karnego wykonawczego będą również stosowane w przypadku środków przymusu. Najdalej idącym środkiem przymusu jest zatrzymanie. Przesłanki stosowania zatrzymania określono w różnych aktach prawnych. Zatrzymanie regulowane jest przepisami kodeksu

³¹ Ustawa z dnia 10 września 1999 r. – Kodeks karny skarbowy (Dz.U. z 2022 r. poz. 859).

³² Ustawa z dnia 20 maja 1971 r. – Kodeks wykroczeń (Dz.U. z 2021 r. poz. 2008).

³³ Ustawa z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich (Dz.U. z 2018 r. poz. 969).

³⁴ Ustawa z dnia 27 lipca 2001 r. – Prawo o ustroju sądów powszechnych (Dz.U. z 2020 r. poz. 2072).

postępowania karnego (art. 75 § 2, art. 244 § 1, art. 247 § 1), kodeksu karnego skarbowego (art. 150 § 3), ustawy o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi³⁵ (art. 40 ust. 1 i 2), ustawy o Policji³⁶ (art. 15 ust. 1 pkt 2-3), ustawy o Żandarmerii Wojskowej i wojskowych organach porządkowych³⁷ (art. 17 ust. 1 pkt 3-4), ustawy o Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego³⁸ (art. 23 ust. 1 pkt 3), ustawy o Straży Granicznej³⁹ (art. 11 ust. 1 pkt 5-5b), czy ustawy o Centralnym Biurze Antykorupcyjnym⁴⁰ (art. 14 ust. 1 pkt 3).

W stosunku do skazanych niepełnosprawnych fizycznie odbywających karę pozbawienia wolności, wymagających oddziaływania specjalistycznego, zwłaszcza opieki psychologicznej, lekarskiej lub rehabilitacyjnej, ustawodawca w art. 96 § 1 k.k.w. przewidział odbywanie kary pozbawienia wolności w systemie terapeutycznym. W systemie tym karę odbywają skazani z niepsychotycznymi zaburzeniami psychicznymi, w tym skazani za przestępstwo określone w art. 197-203 k.k., popełnione w związku z zaburzeniami preferencji seksualnych, upośledzeni umysłowo, a także uzależnieni od alkoholu albo innych środków odurzających lub psychotropowych.

Wykonywanie kary pozbawienia wolności w warunkach izolacji penitencjarnej w stosunku do osób niepełnosprawnych winno być zgodne z „Regułami Mandeli”⁴¹ ostatecznie przyjętymi w październiku 2015 r. w Nowym Jorku.

Nakładają one obowiązek podejmowania uzasadnionych działań i tworzenia regulacji mających na celu zapewnienie więźniom niepełnosprawnym fizycznie, psychicznie lub w inny sposób pełnego i skutecznego dostępu do życia więziennego na sprawiedliwych zasadach (reguła

³⁵ Ustawa z dnia 26 października 1982 r. o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi (Dz.U. z 2021 r. poz. 1119).

³⁶ Ustawa z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Policji (Dz.U. z 2021 r. poz. 1882).

³⁷ Ustawa z dnia 24 sierpnia 2001 r. o Żandarmerii Wojskowej i wojskowych organach porządkowych (Dz.U. z 2021 r. poz. 1214).

³⁸ Ustawa z dnia 24 maja 2002 r. o Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego oraz Agencji Wywiadu (Dz.U. z 2022 r. poz. 557).

³⁹ Ustawa z dnia 12 października 1990 r. o Straży Granicznej (Dz.U. z 2022 r. poz. 1061).

⁴⁰ Ustawa z dnia 9 czerwca 2006 r. o Centralnym Biurze Antykorupcyjnym (Dz.U. z 2021 r. poz. 1671).

⁴¹ Wzorcowe reguły minimalne Organizacji Narodów Zjednoczonych dotyczące postępowania z więźniami (Reguły Mandeli), https://www.rpo.gov.pl/sites/default/files/Reguly_Mandeli.pdf (dostęp: 16.10.2022 r.).

nr 5) oraz obowiązek informowania skazanych m.in. o podstawowych prawach i obowiązkach oraz wymogach dyscyplinarnych, a także procedurach składania skargi i wniosków, czy korzystania z porad prawnych oraz o przepisach postępowania z określoną kategorią więźniów (reguła nr 54). W przypadku skazanych z niepełnosprawnością sensoryczną informacje te winny być im przekazywane w sposób dostosowany do ich potrzeb (reguła nr 55). Użyte w Regułach Mandeli sformułowanie „więzień” wskazuje dobitnie, iż regulacje te dotyczą skazanych już osadzonych.

Jeśli skazany niepełnosprawny fizycznie nie będzie wymagał oddziaływania specjalistycznego, w szczególności opieki psychologicznej, lekarskiej lub rehabilitacyjnej, karę odbywać będzie w systemie programowanego oddziaływania lub w systemie zwykłym. Wniosek o skierowanie do odpowiedniego oddziału terapeutycznego sporządza bowiem lekarz w przypadku stwierdzenia u skazanego niepełnosprawności fizycznej, wymagającej opieki lekarskiej lub rehabilitacyjnej.

Wykonywanie kary pozbawienia wolności w systemie terapeutycznym dostosowuje się do potrzeb w zakresie leczenia, zatrudnienia, nauczania i wymagań higieniczno-sanitarnych. Jeżeli względy zdrowotne tego wymagają, organizuje się zatrudnienie w warunkach pracy chronionej. Skazanych, którzy nie wymagają już oddziaływania specjalistycznego, przenosi się do odpowiedniego systemu wykonywania kary. Przy wykonywaniu kary w tym systemie uwzględnia się w szczególności potrzebę zapobiegania pogłębianiu się patologicznych cech osobowości, przywracania równowagi psychicznej oraz kształtowania zdolności współżycia społecznego i przygotowania do samodzielnego życia.

b) kary nieizolacyjne

Wobec zmiany podejścia ustawodawcy do stosowania kar nieizolacyjnych coraz większą liczbę orzekanych kar stanowi kara ograniczenia wolności jako kara o charakterze wolnościowym. Począwszy od 2015 r. liczba osób skazanych w pierwszej instancji w sądach rejonowych na karę ograniczenia wolności znacząco wzrosła z 36 811 osób w 2015 r. do 60 778 osób w 2016 r.

Poziom orzekanych kar ograniczenia wolności nadal systematycznie wzrasta. W 2017 r. orzeczono karę ograniczenia wolności w stosunku do 57 978 osób, w 2018 r. w stosunku do 80 144 osób, a w 2019 r. wobec 83 800 osób. W okresie pandemii liczba skazań nieco zmalała do 72 620

w 2020 r., by w kolejnym, 2021 r., wzrosnąć ponownie do liczby 76 823 osób⁴². Wśród tych osób część stanowią osoby deklarujące posiadanie statusu osoby niepełnosprawnej.

Kara ograniczenia wolności w formie nieodpłatnej, kontrolowanej pracy na cele społeczne realizowana jest co do zasady w podmiotach, dla których organ gminy, powiatu lub województwa jest organem założycielskim, a także państwowe lub samorządowe jednostki organizacyjne oraz spółki prawa handlowego z wyłącznym udziałem Skarbu Państwa lub gminy, powiatu bądź województwa.

Może być także wykonywana na rzecz instytucji lub organizacji reprezentujących społeczność lokalną oraz w placówkach oświatowo-wychowawczych, młodzieżowych ośrodkach wychowawczych, młodzieżowych ośrodkach socjoterapii, podmiotach leczniczych w rozumieniu przepisów o działalności leczniczej, jednostkach organizacyjnych pomocy społecznej, fundacjach, stowarzyszeniach i innych instytucjach lub organizacjach użyteczności publicznej, niosących pomoc charytatywną, za ich zgodą lub na rzecz innych podmiotów, którym powierzono w dowolny sposób wykonywanie zadań własnych gminy.

Zgodnie z art. 55 § 2 k.k.w. czynności związane z organizowaniem i kontrolowaniem wykonywania kary ograniczenia wolności oraz obowiązków nałożonych na skazanego odbywającego tę karę wykonuje sądowy kurator zawodowy.

Zgodnie z treścią art. 57 § 1 k.k.w. sądowy kurator zawodowy w terminie 7 dni od doręczenia orzeczenia wzywa skazanego oraz poucza go o prawach i obowiązkach oraz konsekwencjach wynikających z uchylania się od odbywania kary, a także określa, po wysłuchaniu skazanego, rodzaj, miejsce i termin rozpoczęcia pracy, o czym niezwłocznie informuje właściwy organ gminy i podmiot, na rzecz którego będzie wykonywana praca.

W przypadku gdy skazany nie stawia się na wezwanie lub pouczone o prawach, obowiązkach i konsekwencjach związanych z wykonywaniem nieodpłatnej, kontrolowanej pracy na cele społeczne, oświadczy sądowemu kuratorowi zawodowemu, że nie wyraża zgody na podjęcie pracy, kurator kieruje do sądu wnioski o orzeczenie kary zastępczej.

⁴² Osądzienia (w tym skazania) w I instancji w sądach rejonowych i w sądach okręgowych w latach 1997-2021, [online], <https://isws.ms.gov.pl/pl/baza-statystyczna/opracowania-wieloletnie/download,2853,29.html> (dostęp: 20.07.2022 r.).

Już często na etapie wysłuchania przez kuratora sądowego, skazany sygnalizuje niemożność wykonywania kary ograniczenia wolności, uzasadniając to statusem osoby niepełnosprawnej i przedkładając stosowne orzeczenie. Z części przedkładanych orzeczeń wprost wynika brak możliwości podjęcia przez skazanego pracy zarobkowej lub możliwość podjęcia pracy zarobkowej jedynie w warunkach pracy chronionej.

Co istotne, na etapie postępowania jurysdykcyjnego częstokroć brak jest jakichkolwiek informacji o stanie zdrowia podsądnego uniemożliwiającego mu podjęcie i wykonywanie kary ograniczenia wolności w formie nieodpłatnej kontrolowanej pracy na cele społeczne. Zdarza się, że obowiązek wykonywania nieodpłatnej, kontrolowanej pracy na cele społeczne zostaje orzeczony wobec osób, które już po wydaniu orzeczenia, dopiero w toku postępowania wykonawczego ujawniły, że posiadają status osoby niepełnosprawnej ze wskazaniem do wykonywania pracy w warunkach pracy chronionej. Ujawnienie i przedstawienie stosownego orzeczenia o niepełnosprawności na tym etapie postępowania skazany wykorzystuje jako argument przemawiający za niemożnością wykonywania kary ograniczenia wolności.

Najczęściej brak jest również wyznaczonych miejsc, w których osoby niepełnosprawne mające orzeczenie o możliwości wykonywania pracy jedynie w warunkach pracy chronionej, mogłyby wykonywać orzeczoną wobec nich nieodpłatną, kontrolowaną pracę na cele społeczne.

W części przypadków skutkuje to niemożnością skierowania takiego skazanego do wykonania kary, co w konsekwencji prowadzi częstokroć do zawieszenia postępowania wykonawczego. Wobec faktu, że stan zdrowia takiej osoby może nie ulec zmianie, jak również może nie ulec zmianie powiązane z tym wskazanie do wykonywania pracy w warunkach pracy chronionej, oznacza to *de facto* brak możliwości wykonania kary przez skazanego.

Skutkuje to najczęściej kierowaniem do sądu przez kuratorów wniosków o powołanie biegłego w danej sprawie w celu rozstrzygnięcia, czy stan zdrowia skazanego pozwala mu na wykonywanie kary ograniczenia wolności. W przypadku gdy biegły stwierdzi, że skazany pomimo posiadanego orzeczenia może karę wykonywać, możliwe jest skuteczne skierowanie skazanego do wyznaczonego podmiotu w celu wykonania kary. W przypadku natomiast gdy w ocenie biegłego stan zdrowia skazanego nie pozwala na wykonywanie kary ograniczenia wolności, sąd winien podjąć stosowne rozstrzygnięcie w przedmiocie dalszego przebiegu postępowania wykonawczego w sprawie.

Wydaje się, że niepełnosprawność, ujawniona w toku postępowania wykonawczego po skierowaniu, może być jednym z przypadków, w których na podstawie decyzji zawodowego kuratora sądowego możliwa będzie zmiana miejsca, terminu lub sposobu wykonywania przez skazanego kary. Zmiana taka może nastąpić w szczególnie uzasadnionych wypadkach.

W przypadku skazanego niepełnosprawnego nie zawsze będzie możliwe orzeczenie kary ograniczenia wolności w formie potrącenia części wynagrodzenia za pracę. Aby takie orzeczenie było możliwe, skazany musiałby pozostawać w stosunku zatrudnienia. W tym przypadku nie ma znaczenia niepełnosprawność skazanego, o ile tylko jest on w stanie wykazać, że pozostaje w stosunku pracy. W takim przypadku sąd przesyła odpis orzeczenia zakładowi pracy zatrudniającemu skazanego, podając jednocześnie, na czyją rzecz mają być dokonywane potrącenia i gdzie powinny być wpłacane, a nadto wskazując, z jakich składników wynagrodzenia za pracę i w jaki sposób należy ich dokonywać. Użyte w art. 59 § 1 k.k.w. pojęcie zakładu pracy należy utożsamiać z pracodawcą skazanego.

Pracodawca skazanego, wypłacając wynagrodzenie skazanemu, potrąca określoną w orzeczeniu część wynagrodzenia i bezzwłocznie przekazuje wskazanemu przez sąd podmiotowi potrąconą kwotę stosownie do otrzymanych wskazań, zawiadamiając o tym sąd. Koszty związane z przekazywaniem tych kwot odlicza się od dokonywanych potrąceń.

W sytuacji osób niepełnosprawnych istotne znaczenie ma art. 63a § 1 k.k.w., który przewiduje w szczególnie uzasadnionych przypadkach możliwość zmiany formy kary. Może ona dotyczyć zarówno nieodpłatnej, kontrolowanej pracy na potrącenie części wynagrodzenia za pracę, jak i sytuacji odwrotnej. Co istotne, możliwa jest kilkukrotna zmiana formy kary w toku jednego postępowania wykonawczego, o ile oczywiście długość orzeczonej kary na to pozwala, a skazany wykaże przed sądem swoją szczególną sytuację uzasadniającą rozstrzygnięcie na jego korzyść.

Przy dokonywaniu zmiany sąd przyjmuje 20 godzin pracy na cele społeczne za równoważne 10% wynagrodzenia za pracę, a orzeczona praca nie może przekroczyć 40 godzin w stosunku miesięcznym.

Ograniczenie przez ustawodawcę możliwości orzeczenia kary ograniczenia wolności w formie potrącenia części wynagrodzenia za pracę do sytuacji pozostawiania skazanego w zatrudnieniu wyklucza możliwość orzeczenia tej formy kary w stosunku do skazanego niepełnosprawnego, który nie pozostaje w stosunku pracy, a utrzymuje się np. z renty lub emerytury. Analogicznie będzie wyglądała sytuacja w przypadku wykonywania

zatrudnienia poza granicami kraju na rzecz pracodawcy mającego siedzibę poza terenem kraju.

Kodeks karny wykonawczy przewiduje dwie instytucje umożliwiające modyfikację terminu odbywania kary ograniczenia wolności, w postaci odroczenia wykonania kary ograniczenia wolności na okres do 6 miesięcy, jeżeli natychmiastowe wykonanie kary pociągnęłoby dla skazanego lub jego rodziny zbyt ciężkie skutki (art. 62 k.k.w.) oraz przerwy w odbywaniu kary do czasu ustania przeszkody, jeżeli stan zdrowia skazanego uniemożliwia wykonanie kary ograniczenia wolności (art. 63 k.k.w.). Wydaje się, iż żadna z tych instytucji nie znajdzie zastosowania w przypadku osoby niepełnosprawnej z uwagi na fakt, że niepełnosprawność ma charakter trwały. W przypadku przemijającej przeszkody nie można bowiem mówić o niepełnosprawności.

W takiej sytuacji wydaje się zasadne rozważenie możliwości umorzenia lub zawieszenia postępowania wykonawczego.

Zgodnie z art. 15 § 1 k.k.w. sąd umarza postępowanie wykonawcze w razie przedawnienia wykonania kary, śmierci skazanego lub innej przyczyny wyłączającej to postępowanie. Niepełnosprawność skazanego w większości przypadków nie będzie w sposób całkowity uniemożliwiać wykonania kary ograniczenia wolności. Nie będzie to zatem przesłanka wyłączająca postępowanie. Sytuację tę należy rozpatrywać w powiązaniu z wyrokiem Trybunału Konstytucyjnego w sprawie o sygn. K 9/17⁴³, aczkolwiek w nieco innym kontekście.

W przypadku osób niepełnosprawnych, które ze względu na stan zdrowia nie będą mogły wykonywać kary ograniczenia wolności w formie nieodpłatnej kontrolowanej pracy oraz w stosunku do których nie będzie możliwe orzeczenie potrącenia wynagrodzenia za pracę bardziej zasadne wydaje się zawieszenie postępowania wykonawczego. Bez wątpienia niepełnosprawność i związany z nią brak fizycznej zdolności do wykonywania kary można rozpatrywać w charakterze długotrwałej przeszkody uniemożliwiającej postępowanie wykonawcze. Wynika to wprost z treści art. 15 § 2 k.k.w., który wskazuje przeszkody w wykonaniu orzeczenia w stosunku do skazanego w postaci choroby psychicznej lub innej przewlekłej, ciężkiej choroby. W takim przypadku postępowanie zawiesza się w całości lub w części na czas trwania przeszkody. W przypadku skazanego

⁴³ Wyrok TK z 17 lipca 2018 r., K 9/17 (Dz.U. z 2018 r. poz. 1387).

niepełnosprawnego, którego stan zdrowia jest nieodwracalny i nie rokuje poprawy zawieszenie postępowania *de facto* nastąpi bezterminowo.

Orzeczone w ten sposób zawieszenie postępowania wykonawczego nie wstrzymuje biegu przedawnienia, chyba że skazany uchyła się od wykonania kary. Okres wstrzymania biegu przedawnienia nie może przekroczyć 10 lat. O ile zatem stan zdrowia skazanego niepełnosprawnego nie ulegnie zmianie, nie podejmie on zatrudnienia w ramach stosunku pracy lub nie pojawią się nowe możliwości po stronie podmiotów, w których kara jest wykonywana, umożliwiające skazanemu wykonanie kary pomimo niepełnosprawności, to zawieszenie postępowania trwać będzie *de facto* aż do przedawnienia wykonania kary.

Jedynie wykonywanie kary pozbawienia wolności, zastępczej kary pozbawienia wolności, kary aresztu wojskowego, kary aresztu lub zastępczej kary aresztu, kary porządkowej oraz środka przymusu skutkującego pozbawieniem wolności w tej samej lub innej sprawie wstrzymuje bieg przedawnienia. Co najważniejsze wykonanie kary pozbawienia wolności, zastępczej kary pozbawienia wolności, kary aresztu wojskowego, kary aresztu lub zastępczej kary aresztu, kary porządkowej oraz środka przymusu jest możliwe również w stosunku do osoby niepełnosprawnej.

W postępowaniu wykonawczym sąd orzeka postanowieniem. Sąd orzeka na wniosek prokuratora, skazanego albo jego obrońcy oraz z urzędu, a jeżeli ustawa tak stanowi – na wniosek innych osób.

Zażalenie wnosi się do sądu, który wydał zaskarżone postanowienie. Zostaje ono przekazane bezzwłocznie wraz z aktami sprawy do sądu wyższej instancji, chyba że sąd orzekający w tym samym składzie przychylił się do zażalenia. Natomiast zażalenie na postanowienie referendarza sądowego rozpoznaje sąd, w którym wydano zaskarżone postanowienie. Wniesienie zażalenia na to postanowienie wstrzymuje jego wykonanie.

Art. 8 § 1 k.k.w. wskazuje, że w postępowaniu wykonawczym skazany może korzystać z pomocy obrońcy ustanowionego w tym postępowaniu.

Ustawa wskazuje przypadki, w których w postępowaniu przed sądem skazany musi mieć obrońcę. Dotyczy to sytuacji, w których skazany jest głuchy, niemy lub niewidomy, zachodzi uzasadniona wątpliwość co do jego poczytalności, nie ukończył 18 lat lub gdy sąd uzna to za niezbędne ze względu na okoliczności utrudniające obronę. W części przypadków obligatoryjne ustanowienie obrońcy będzie dotyczyć wprost osób niepełnosprawnych, posiadających status osoby niepełnosprawnej z uwagi na utratę słuchu lub wzroku bądź też niemożność komunikowania się.

Podobna sytuacja dotyczy wątpliwości co do poczytalności skazanego, wynikających ze stanu zdrowia skazanego oraz potwierdzonych stosownym orzeczeniem o niepełnosprawności. Niepełnosprawność skazanego z powodzeniem może też stanowić podstawę do uznania przez sąd istnienia okoliczności utrudniających obronę z uwagi na stan zdrowia skazanego.

Skazany pozbawiony wolności, w tym skazany niepełnosprawny, może porozumiewać się ze swoim obrońcą, pełnomocnikiem będącym adwokatem lub radcą prawnym oraz przedstawicielem niebędącym adwokatem ani radcą prawnym, który został zaaprobowany przez Przewodniczącą Izby Europejskiego Trybunału Praw Człowieka do reprezentowania skazanego przed tym Trybunałem, podczas nieobecności innych osób, a rozmowy z tymi osobami w trakcie widzeń i rozmowy telefoniczne nie podlegają kontroli.

3. Potrzeba zmian w postępowaniu wykonawczym w stosunku do osób niepełnosprawnych

Wszelkie zmiany regulacji prawnych dotyczących osób niepełnosprawnych winny mieć swój początek w zmianie postrzegania tych osób⁴⁴. W ocenie autora winno skutkować to również zmianą postrzegania osób niepełnosprawnych jako stron postępowania wykonawczego.

W odbiorze społecznym niepełnosprawność kojarzona jest wyłącznie z niepełnosprawnością ruchową, a osoba niepełnosprawna utożsamiana z osobą poruszającą się na wózku inwalidzkim. Może to mieć, choć nie musi, przełożenie również na przebieg postępowania wykonawczego.

Wydaje się, że problem mogłaby rozwiązać większa dostępność szkoleń oraz ich lepsze pozycjonowanie pod względem treści. Przykładowo w ofercie szkoleń organizowanych przez Krajową Szkołę Kadr Sądownictwa i Prokuratury jest sporo szkoleń dotyczących organizacji czasu pracy, przeciwdziałania wypaleniu zawodowemu, a stosunkowo mało dotyczących właśnie pracy i komunikacji z osobami niepełnosprawnymi. Warto wskazać, że kontakty z takimi osobami są szczególnie obciążające dla urzędników sądowych i zawodowych kuratorów sądowych. Trudne warunki pracy z ludźmi przekładają się na kwestie organizacji czasu pracy

⁴⁴ A. Sakowicz-Boboryko, D. Otapowicz, D. Wyrzykowska-Koda, *Osoby z niepełnosprawnością w izolacji penitencjarnej – pozór a/i rzeczywistość*, „Resocjalizacja Polska” 2018, nr 16, s. 98.

(kontakt z osobą niepełnosprawną zajmuje tego czasu więcej) oraz szybciej następujące symptomy wypalenia zawodowego. Wydaje się zasadne, aby przeciwdziałać przyczynom, a nie skutkom. Zatem o wiele skuteczniejsze będzie przeszkolenie pracownika w zakresie kontaktu z osobą niepełnosprawną i uniknięcie trudności organizacyjnych w pracy oraz problemów z wypaleniem zawodowym, niż przekazywanie wiedzy o technikach relaksacyjnych.

W praktyce organów postępowania wykonawczego odnotowywane są przypadki, w których czynności w ramach postępowania mają być realizowane w stosunku do osób całkowicie lub częściowo ubezwłasnowolnionych. Można tu rozpatrywać co najmniej dwie sytuacje. Pierwszą, w której postępowanie wykonawcze prowadzone jest wobec osoby, która w chwili wydania wyroku była ubezwłasnowolniona częściowo lub całkowicie, oraz drugą, w której ubezwłasnowolnienie zostało orzeczone podczas trwania postępowania wykonawczego⁴⁵.

W pierwszym przypadku ubezwłasnowolnienie nie będzie miało wpływu na ocenę zdolności osoby do rozpoznania w czasie czynu jego znaczenia lub pokierowania swoim postępowaniem. W orzecznictwie funkcjonuje pogląd, że całkowite ubezwłasnowolnienie nie przesądza w żaden sposób o braku albo o ograniczeniu poczytalności sprawcy czynu zabronionego, wskazując wyłącznie na uzasadnione wątpliwości co do poczytalności i potrzebę ich rozstrzygnięcia poprzez zasięgnięcie opinii biegłych⁴⁶. Pojęcia te w żaden sposób nie są tożsame⁴⁷. Co ważne, osoba ubezwłasnowolniona może w czasie popełnienia przestępstwa mieć w znacznym stopniu ograniczoną zdolność rozpoznania znaczenia czynu lub kierowania postępowaniem, a sąd może zastosować nadzwyczajne złagodzenie kary, orzekając np. karę z warunkowym zawieszeniem jej wykonania lub karę ograniczenia wolności. Pomimo ograniczeń z art. 31 k.k. postępowanie wykonawcze będzie musiało być prowadzone.

⁴⁵ P. Mazur, W. Nowak, *Sytuacja prawna opiekuna oskarżonego ubezwłasnowolnionego całkowicie w polskim postępowaniu karnym przed sądem I instancji*, „Ruch Prawniczy, Socjologiczny i Ekonomiczny” 2007, t. LXIX, nr 1, s. 87.

⁴⁶ Wyrok SA w Katowicach z 20 grudnia 2018 r., II AKa 513/18, LEX nr 2772905.

⁴⁷ M. Jankowska, K. Witkowska, *Niepoczytalność w prawie karnym, w prawie cywilnym, a udział i reprezentacja stron procesowych z zakłóceniami czynności psychicznych w procesie karnym*, s. 46, [online], <https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwiO19-Wo6H5AhUIzYsKHd3QBI4QFnoECAUQAQ&url=https%3A%2F%2Fwww.gov.pl%2Fattachment%2F6b497e9-9ea6-4b3e-9832-76981d38faac&u sg=AOvVaw3iS4GJtUwoE7JbfkLI6qHi> (dostęp: 27.07.2022 r.).

Z kolei w drugim przypadku nie będzie wątpliwości co do poczytalności sprawcy, ale późniejsze czynności prawne będą skutkowały orzeczeniem ubezwłasnowolnienia.

W takiej sytuacji pojawia się pytanie, w jaki sposób winno być prowadzone postępowanie wykonawcze.

Wątpliwości są podnoszone przez kuratorów sądowych w kontekście sposobu prowadzenia postępowania i dotyczą sytuacji, czy czynności winny być prowadzone tylko z udziałem skazanego, czy może również z udziałem jego przedstawiciela ustawowego. Pojawia się też problem uzyskiwania informacji – czy można je uzyskiwać od skazanego czy też od jego przedstawiciela, czy też od obu tych osób.

Wydaje się, że kurator może prowadzić czynności wobec skazanego ubezwłasnowolnionego, weryfikując uzyskane informacje u jego przedstawiciela ustawowego. Skazany może bowiem działać w postępowaniu niezależnie od swojego pełnomocnika czy przedstawiciela, podejmując nawet najbardziej doniosłe czynności i decyzje procesowe w swojej sprawie⁴⁸.

Warto podkreślić również kwestię uzyskiwania od skazanego ubezwłasnowolnionego podpisów na pouczeniach i oświadczeniach. W świetle przepisów prawa cywilnego zależy to od tego, czy skazany jest ubezwłasnowolniony całkowicie czy częściowo albo nie posiada on zdolności do czynności prawnych lub jego zdolność do czynności prawnych jest ograniczona. Wydaje się, iż o ile skazany potrafi czytać i pisać, uzyskanie od niego stosownego podpisu na pouczeniu jest możliwe. Jednak czynności w tym zakresie winny odbyć się w obecności jego przedstawiciela ustawowego. Uzyskanie jednak podpisu od skazanego całkowicie ubezwłasnowolnionego i domniemanie z tego w pełni skutecznego oświadczenia woli stałoby jednak w sprzeczności z przepisami prawa cywilnego. W tym zakresie nie jest to bowiem czynność z zakresu spraw życia codziennego, a zatem wymagane byłoby złożenie oświadczenia przez przedstawiciela, co stoi z kolei w sprzeczności z indywidualizacją odpowiedzialności karnej.

Zasadne jest rozważenie przez ustawodawcę określenia zakresu czynności kuratora wobec osoby ubezwłasnowolnionej częściowo lub całkowicie, w tym również wobec osoby niepełnosprawnej.

⁴⁸ J. Gurgul, *Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 28 sierpnia 2002 r.*, sygn. II KKN 368/00, „Prokuratura i Prawo” 2004, nr 4, s. 116.

Warto wskazać również na trudności w zakresie wykonywania kary ograniczenia wolności. Podstawowym problemem jest brak podmiotów, w których kary mogliby wykonywać skazani niepełnosprawni.

W przypadku, w którym skazany dysponuje orzeczeniem o niepełnosprawności, pojawia się wskazanie stosownego podmiotu, w którym możliwe byłoby wykonanie przez skazanego nieodpłatnej, kontrolowanej pracy na cele społeczne. Na terenie poszczególnych jednostek samorządu terytorialnego funkcjonują co prawda podmioty, w których kara ograniczenia wolności jest wykonywana, jednak większość z tych podmiotów wprost wskazuje na brak możliwości wykonania kary przez skazanego niepełnosprawnego.

W ograniczony sposób możliwe jest korzystanie z możliwości kierowania skazanych do zakładów aktywizacji zawodowej. Przede wszystkim zakłady aktywizacji zawodowej występują tylko w części gmin miejskich i wiejskich. Spectrum osób tam zatrudnionych w niektórych przypadkach uniemożliwia skierowanie do tych podmiotów skazanych.

Tymczasem istnieje potrzeba zapewnienia miejsc dostosowanych do potrzeb skazanych, w tym miejsc specjalistycznych, w których skazany otrzymałby stosowną pracę adekwatną do stanu zdrowia. Powyższe umożliwiłoby kuratorom kierowanie do wskazanych podmiotów osób deklarujących posiadanie orzeczenia o niepełnosprawności⁴⁹.

Wydaje się zasadne wprowadzenie zmian w przepisach zobowiązujących jednostki samorządu terytorialnego do tworzenia i wskazywania podmiotów, w których karę ograniczenia wolności mogliby wykonywać również skazani niepełnosprawni.

Warto wskazać, że zmian nie wymagają przepisy określające techniczne warunki budynków przystosowanych do potrzeb osób niepełnosprawnych. Regulacje te bowiem w sposób szczegółowy i precyzyjny wskazują na uwarunkowania techniczne budynków pod kątem ich dostępności dla osób niepełnosprawnych.

⁴⁹ M. Małolepszy, M. Pierchlewicz, *Wykonywanie pracy społecznie użytecznej w ramach kary ograniczenia wolności*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” 2020, t. XXIV, nr 1, s. 64-65.

Zakończenie

Problematyka niepełnosprawności jest tematem o szerokim *spectrum*. Wydaje się jednak, że nie wszystkie kwestie dotyczące sytuacji i pozycji osób niepełnosprawnych zostały w całości wyczerpane. Jednym z takich tematów jest sytuacja osoby niepełnosprawnej w postępowaniu karnym wykonawczym zwłaszcza przy wykonywaniu kar o charakterze wolnościowym. Pomimo podejmowanych prób wprowadzenia przepisów określających czynności organów postępowania wykonawczego nadal pozostają kwestie wymagające uregulowania, zwłaszcza w kontekście czynności kuratorów sądowych podejmowanych w toku postępowania wykonawczego w ramach sprawowanych dozorów oraz kontrolowania i organizowania kary ograniczenia wolności w formie nieodpłatnej, kontrolowanej pracy na cele społeczne.

Niezbędne jest poszerzenie kategorii podmiotów, w których kara ograniczenia wolności jest wykonywana, o te podmioty, w których karę ograniczenia wolności mogliby wykonywać skazani z niepełnosprawnościami. Wymagałoby to jednak kompleksowych działań ze strony ustawodawcy. Biorąc pod uwagę aktualną politykę karną ustawodawcy oraz przyjętą w większości sądów linię orzeczniczą, skutkującą corocznym wzrostem liczby orzekanych kar wolnościowych, oraz liczbę osób niepełnosprawnych w kraju, działania te winny zostać podjęte jak najszybciej. Bez wątpienia w ewentualnym procesie legislacyjnym należałoby uwzględnić zarówno opinie płynące zarówno z doświadczeń organów postępowania wykonawczego, jak i środowisk skupiających osoby niepełnosprawne. Wydaje się bowiem możliwe wypracowanie w ten sposób skutecznych i trwałych rozwiązań.

Warto również skupić się na podejmowaniu dalszych działań mających na celu dostosowanie aktualnie istniejącej infrastruktury wymiaru sprawiedliwości do potrzeb osób niepełnosprawnych. O ile bowiem nowo powstałe budynki sądowe są dostosowane do ich potrzeb, o tyle część budynków już istniejących takiego dostosowania wymaga. Część siedzib sądów mieści się w budynkach nierzadko zabytkowych, które z uwagi na swój stan, sposób zabudowy, położenie w ramach infrastruktury miejskiej lub konieczność uzyskania decyzji stosownych organów w zakresie możliwości przebudowy może sprawiać trudności w ich dostosowaniu do korzystania przez osoby niepełnosprawne. W części tych budynków może okazać się niemożliwe wykonanie odpowiednich udogodnień.

Za zasadne należy przyjąć, że każda nowa inwestycja w budynki wymiaru sprawiedliwości, niezależnie, czy dotycząca powstania nowej infrastruktury czy też dopasowania do potrzeb infrastruktury już istniejącej, powinna uwzględniać zasady uniwersalnego projektowania przewidziane w odrębnych przepisach dla budynków użyteczności publicznej. Wydaje się również zasadne wprowadzenie stosownych rozwiązań do wytycznych do projektowania budynków dla sądów powszechnych w razie podjęcia działań zmierzających do nowelizacji wytycznych.

Nie może to jednak pozbawiać osoby niepełnosprawnej prawa do sądu i ochrony swoich praw. Wydaje się, że wraz z postępem technologicznym możliwe jest zapewnienie dostępu do sądu bez konieczności fizycznego stawiania się osoby niepełnosprawnej w budynku sądowym. Z powodzeniem można byłoby wykorzystać w tym celu możliwości przeprowadzenia posiedzeń w trybie zdalnym. W trudnym czasie pandemii koronawirusa wprowadzone rozwiązania choćby w zakresie wokand w zakładach karnych organizowanych zdalnie okazały się nie tylko możliwe do realizacji, lecz także zapewniły skuteczne sprawowanie wymiaru sprawiedliwości i są stosowane nadal z uwagi na ich sprawdzoną formę.

Bibliografia

Literatura

Braun P., *Osoba niepełnosprawna w izolacji penitencjarnej*, „Niepełnosprawność – zagadnienia, problemy, rozwiązania” 2013, nr 2(7).

Gromek K., *Kuratorzy sądowi. Komentarz*, Warszawa 2005.

Gurgul J., *Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 28 sierpnia 2002 r., sygn. II KKN 368/00*, „Prokuratura i Prawo” 2004, nr 4.

Kurowski K., *Prawo do sądu osób z niepełnosprawnością intelektualną w świetle Konstytucji RP, Konwencji o prawach osób z niepełnosprawnościami oraz orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka*, w: *Osoba z niepełnosprawnością w postępowaniach przed sądem i innymi organami*, red. M. Zima-Parjaszewska, Warszawa 2015 r.

Małolepszy M., Pierchlewicz M., *Wykonywanie pracy społecznie użytecznej w ramach kary ograniczenia wolności*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” 2020, t. XXIV, nr 1.

Mazur P., Nowak W., *Sytuacja prawna opiekuna oskarżonego ubezwłasnowolnionego całkowicie w polskim postępowaniu karnym przed sądem I instancji*, „Ruch Prawniczy, Socjologiczny i Ekonomiczny” 2007, t. LXIX, nr 1.

Ostolski A., *Dyskurs u władzy. Filozofia polityczna Michela Foucaulta*, „Etyka” 2003, nr 36.

Sakowicz-Boboryko A., Otapowicz D., Wyrzykowska-Koda D., *Osoby z niepełnosprawnością w izolacji penitencjarnej – pozór a rzeczywistość*, „Resocjalizacja Polska” 2018 r. nr 16,

Skrzydło W., *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, wyd. 7, Warszawa 2013.

Stasiak K., *Ustawa o kuratorach sądowych. Komentarz*, Warszawa 2021.

Akty prawne

Konwencja Nr 159 Międzynarodowej Organizacji Pracy dotycząca rehabilitacji zawodowej i zatrudnienia osób niepełnosprawnych, przyjęta w Genewie dnia 20 czerwca 1983 r. (Dz.U. z 2005 r. Nr 43, poz. 412).

Konwencja o prawach osób niepełnosprawnych sporządzona w Nowym Jorku dnia 13 grudnia 2006 r. (Dz.U. z 2012 r. poz. 1169).

Rozporządzenie Ministra Infrastruktury z dnia 12 kwietnia 2002 r. w sprawie warunków technicznych, jakim powinny odpowiadać budynki i ich usytuowanie (Dz.U. z 2022 r. poz. 1225).

Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 12 czerwca 2003 r. w sprawie szczegółowego sposobu wykonywania uprawnień i obowiązków kuratorów sądowych (Dz.U. z 2014 r. poz. 989).

Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 13 czerwca 2016 r. w sprawie sposobu i trybu wykonywania czynności przez kuratorów sądowych w sprawach karnych wykonawczych (Dz.U. z 2016 r. poz. 969).

Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 21 grudnia 2016 r. w sprawie regulaminu organizacyjno-porządkowego wykonywania kary pozbawienia wolności (Dz.U. z 2016 r. poz. 223).

Ustawa z dnia 20 maja 1971 r. – Kodeks wykroczeń (Dz.U. z 2021 r. poz. 2008).

Ustawa z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich (Dz.U. z 2018 r. poz. 969).

Ustawa z dnia 26 października 1982 r. o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi (Dz.U. z 2021 r. poz. 1119).

Ustawa z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Policji (Dz.U. z 2021 r. poz. 1882).

Ustawa z dnia 12 października 1990 r. o Straży Granicznej (Dz.U. z 2022 r. poz. 1061).

Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (Dz.U. z 2022 r. poz. 1138).

Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny wykonawczy (Dz.U. z 2021 r. poz. 53).

Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks postępowania karnego (Dz.U. z 2022 r. poz. 1375).

Ustawa z dnia 27 sierpnia 1997 r. o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych (Dz.U. z 2021 r. poz. 573).

Ustawa z dnia 10 września 1999 r. – Kodeks karny skarbowy (Dz.U. z 2022 r. poz. 859).

Ustawa z dnia 27 lipca 2001 r. o kuratorach sądowych (Dz.U. z 2020 r. poz. 167).

Ustawa z dnia 27 lipca 2001 r. – Prawo o ustroju sądów powszechnych (Dz.U. z 2020 r. poz. 2072).

Ustawa z dnia 24 sierpnia 2001 r. o Żandarmerii Wojskowej i wojskowych organach porządkowych (Dz.U. z 2021 r. poz. 1214).

Ustawa z dnia 24 maja 2002 r. o Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego oraz Agencji Wywiadu (Dz.U. z 2022 r. poz. 557).

Ustawa z dnia 9 czerwca 2006 r. o Centralnym Biurze Antykorupcyjnym (Dz.U. z 2021 r. poz. 1671).

Wytyczne do projektowania budynków dla sądów powszechnych opracowane przez Departament Budżetu i Efektywności Finansowej w Ministerstwie Sprawiedliwości i zatwierdzone w dniu 4 grudnia 2020 r. przez Ministra Sprawiedliwości.

Zarządzenie nr 23 Ministra Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej z dnia 11 sierpnia 2020 r. w sprawie powołania Zespołu do spraw wykonywania postanowień Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych (Dz.Urz. MRPiPSp. z 2020 r. poz. 25).

Zarządzenie nr 89 Prezesa Rady Ministrów z dnia 29 sierpnia 2016 r. w sprawie Zespołu do spraw Opracowania Rozwiązań w zakresie Poprawy Sytuacji Osób Niepełnosprawnych i Członków ich Rodzin (M.P. z 2016 r. poz. 850).

Źródła internetowe

Dąbkiewicz K., w: *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, LEX/el. 2020, art. 1. <https://sip.lex.pl/#/commentary/587835142/632582/dabkiewicz-krzysztof-kodeks-karny-wykonawczy-komentarz?cm=URELATIONS> (dostęp: 22.07.2022 r.).

Giełda M., *Pojęcie niepełnosprawności*, https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwjg3rP85v5AhXJxIsKHRj5DOAQFnoECAUQAQ&url=https%3A%2F%2Fwww.repozytorium.uni.wroc.pl%2FContent%2F79842%2FPDF%2F01_01_Giełda-M_Pojecie-niepelno-sprawnosci.pdf&usg=AOvVaw0DxHLn6Xd7iarD1GvJ8kji (dostęp: 22.07.2022 r.).

Jankowska M., Witkowska K., *Niepoczytalność w prawie karnym, w prawie cywilnym, a udział i reprezentacja stron procesowych z zakłóceniami czynności psychicznych w procesie karnym*, s. 46, <https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwiO19-Wo6H5AhU-IzYsKHd3QBI4QFnoECAUQAQ&url=https%3A%2F%2Fwww.gov.pl%2Fattachment%2Ff6b497e9=9-e6a4-3be9832-76981-38dfaac&usg=AOvVaw3iS4GJtUwoE7JbflLI6qHi> (dostęp: 22.07.2022 r.).

Ławniczak A., komentarz do art. 45, w: *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, red. M. Haczkowska, Warszawa 2014, teza 2, <https://sip.lex.pl/#/commentary/587599029/396469/haczkowska-monika-red-konstytucja-rzeczypospolitej-polskiej-komentarz?cm=URELATIONS> (dostęp: 15.10.2022 r.).

Międzynarodowa klasyfikacja funkcjonowania, niepełnosprawności i zdrowia, Światowa Organizacja Zdrowia 2001, https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwji3Mmv_Zv5AhUIqIsKHVEiDmAQFnoECCUQAQ&url=https%3A%2F%2Fzdrowie.gov.pl%2FdownloadFile%2F740&usg=AOvVaw0J6mnyVHbe27aC1EnB-S32 (dostęp: 22.07.2022 r.).

Osądzienia (w tym skazania) w I instancji w sądach rejonowych i w sądach okręgowych w latach 1997-2021, <https://isws.ms.gov.pl/pl/baza-statystyczna/opracowania-wieloletnie/download,2853,29.html> (dostęp: 22.07.2022 r.).

Sarnecki P., komentarz do art. 45, w: *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, red.: L. Garlicki, M. Zubik, Tom II, wyd. II, Warszawa 2016, teza 3, <https://sip.lex.pl/#/commentary/587744255/541695/>

garlicki-leszek-red-zubik-marek-red-konstytucja-rzeczypospolitej-polskiej-komentarz-tom-ii-wyd-ii?cm=URELATIONS, dostęp: 16.10.2022

Szeroczyńska M., *Przestępstwa z nienawiści motywowane niepełnosprawnością – stan prawny w Polsce w świetle regulacji międzynarodowych i zagranicznych. Ekspertyza prawna*. Polskie Towarzystwo Prawa Antydyskryminacyjnego https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwj6suTYy_D6AhUTQ-PEDHYA8APkQFnoECBMQAQ&url=http%3A%2F%2Fptpa.org.pl%2Fsite%2Fassets%2Ffiles%2Fpublikacje%2Fopinie%2FOpinia_przestepstwa_z_nienawisci_motywowane_niepoelnosprawnoscia.pdf&usg=AOvVaw1JGgL8thgX3Q42y1USlInH (dostęp: 17.10.2022 r.)

Strona internetowa Biura Pełnomocnika Rządu do Spraw Osób Niepełnosprawnych, <https://niepelnosprawni.gov.pl/p,78,dane-demograficzne> (dostęp: 22.07.2022 r.).

Strona internetowa Ośrodka Informacji ONZ w Warszawie, www.unic.un.org.pl/niepelnosprawnosci/definicja.php (dostęp: 22.07.2022 r.).

Tuleja P. w: Czarny P., Florczak-Wątor M., Naleziński B., Radziejewicz P., Tuleja P., *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, wyd. II, LEX/el. 2021, art. 45, <https://sip.lex.pl/#/commentary/587806639/650702/tuleja-piotr-red-konstytucja-rzeczypospolitej-polskiej-komentarz-wyd-ii?cm=URELATIONS> (dostęp: 22.07.2022 r.).

Wzorcowe reguły minimalne Organizacji Narodów Zjednoczonych dotyczące postępowania z więźniami (Reguły Mandeli), https://www.rpo.gov.pl/sites/default/files/Reguly_Mandeli.pdf (dostęp: 16.10.2022 r.)

Zasada równego traktowania, „Prawo i praktyka”, nr 21. *Dostęp osób z niepełnosprawnościami do wymiaru sprawiedliwości – analiza i zalecenia*, „Biuletyn Rzecznika Praw Obywatelskich” 2016, nr 7, s. 6, <https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwjG29-xsqH5AhWR6CoKHdGJDyGQFno-ECAGQAQ&url=https%3A%2F%2Fbip.brpo.gov.pl%2Fsites%2Fdefault%2Ffiles%2FDost%25C4%2599p%2520os%25C3%25B-3b%2520z%2520niepe%25C5%2582nosprawno%25C5%259B-ciami%2520do%2520wymiaru%2520sprawiedliwo%25C5%259Bci.pdf&usg=AOvVaw3T-hHETnCKJibksbdYIcPq> (dostęp: 22.07.2022 r.).

Zubik M., Sokolewicz W., komentarz do art. 2, w: *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*. red. L. Garlicki, Warszawa 2016, Tom I, wyd. II, teza 8, <https://sip.lex.pl/#/commentary/587734530/531970/>

garlicki-leszek-red-zubik-marek-red-konstytucja-rzeczypospolitej-polskiej-komentarz-tom-i-wyd-ii?cm=URELATIONS (dostęp: 16.10.2022 r.).

Orzecznictwo

Wyrok TK z 16 marca 1999 r., SK 12/99, LEX nr 41215.

Wyrok TK z 10 maja 2000 r., K. 21/99 (Dz.U. z 2000 r. Nr 39, poz. 462).

Wyrok TK z 17 lipca 2018 r., K 9/17 (Dz.U. z 2018 r. poz. 1387).

Wyrok SA w Katowicach z 20 grudnia 2018 r., II AKa 513/18, LEX nr 2772905.

Barbara Dalkowska¹

Artur Furga²

OWRZODZENIA KOŃCZYN DOLNYCH U OSÓB W KRYZYSIE BEZDOMNOŚCI

LOWER LIMB ULCERS IN PEOPLE EXPERIENCING HOMELESSNESS

Otrzymano: 17.08.2023 Zaakceptowano: 22.08.2023 Opublikowano: 30.06.2023

DOI: 10.5604/01.3001.0053.8643

Artykuł Oryginalny

Źródło finansowania – badania własne

Streszczenie

Kryzys bezdomności w Polsce stanowi poważne wyzwanie dla państwa. W 2019 r. liczba osób bezdomnych wynosiła ponad 30 tys. Autorzy pracy zwracają uwagę na jeden z najczęstszych chirurgicznych problemów osób w kryzysie bezdomności, czyli owrzodzenia żyłne kończyn dolnych, a także przedstawiają aktualne wytyczne dotyczące leczenia. Wśród osób w kryzysie bezdomności, które są szczególnie narażone na niewłaściwe warunki, zaniedbania higieniczne i zaburzenia krążenia, ryzyko ich wystąpienia jest wysokie. Owrzodzenia żyłne to rany przewlekłe, których gojenie jest długotrwałe i skomplikowane. Powstają w wyniku nadciśnienia żylnego, związanego z przewlekłą niewydolnością żylną i zakrzepicą. Często wymagają specjalistycznego leczenia, co w przypadku osób bezdomnych stanowi wyzwanie ze względu na trudności z zapewnieniem regularnej opieki. Leczenie owrzodzeń żylnych jest procesem wieloetapowym.

¹ Barbara Dalkowska, Gdański Uniwersytet Medyczny, basia.dalkowska@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6004-6057.

² Artur Furga, Klinika Chirurgii Onkologicznej, Transplantacyjnej i Ogólnej, Centrum Medycyny Inwazyjnej, Gdański Uniwersytet Medyczny, Ul. Smoluchowskiego 17, e-mail: arturfurga@gumed.edu.pl, ORCID: 0000-0003-2370-6367.

Złotym standardem leczenia jest kompresjoterapia, która redukuje obrzęk i refluks żylny. Strategia TIME opisuje postępowanie z raną przewlekłą, podkreśla znaczenie wstępnego oczyszczenia rany (chirurgicznie, enzymatycznie lub za pomocą larwoterapii), ochrony przed infekcją, utrzymania właściwej wilgotności oraz opracowania brzegów rany. Wymaga to zastosowania odpowiednich antyseptyków, opatrunków oraz dbałości o higienę rany. Populacja osób w kryzysie bezdomności boryka się ze specyficznymi problemami. Wymagają holistycznego podejścia, które zakłada również edukację w zakresie zdrowego stylu życia, odżywienie i rehabilitację.

Słowa kluczowe: bezdomność, owrzodzenie przewlekłe, rana przewlekła, infekcja

Abstract

The homelessness crisis in Poland poses a serious challenge to the state, with the number of homeless individuals exceeding 30,000 in 2019. This paper highlights one of the most common surgical problems of people experiencing homelessness, namely venous leg ulcers, and presents current treatment guidelines. Homeless individuals, particularly exposed to inadequate living conditions, poor hygiene and circulatory disorders, are at high risk of developing them. Venous ulcers are chronic wounds with prolonged and complex healing processes. They arise due to venous hypertension associated with chronic venous insufficiency and thrombosis. Specialised treatment is frequently necessary, which is a challenge in the case of the homeless due to difficulties in providing regular care. The treatment of venous leg ulcers is a multi-stage process. The gold standard for managing venous leg ulcers is compression therapy, which reduces oedema and venous reflux. The TIME strategy outlines the approach to chronic wound management, emphasising the importance of initial wound cleansing (with surgery, enzymes, or larvae therapy), infection prevention, maintaining proper moisture levels and wound edge preparation. This requires the use of suitable antiseptics, dressings, and wound hygiene. People experiencing homelessness face specific problems that necessitate a holistic approach, which includes health education, nutrition, and rehabilitation.

Key words: homelessness, chronic ulceration, chronic wound, infection

1. Wstęp

Kryzys bezdomności w Polsce stanowi poważne wyzwanie dla państwa. Według danych z ostatniego, przeprowadzonego przez Ministerstwo Rodziny, Pracy i Pomocy Społecznej badania w Polsce w 2019 r. zidentyfikowano 30 330 osób bezdomnych³.

Pokazuje to tendencję spadkową w porównaniu do danych z 2017 r. Liczba osób pozostająca w kryzysie bezdomności jest jednak wciąż znacząca. Udzielanie pomocy osobom w kryzysie bezdomności jest codziennością w szpitalnych oddziałach ratunkowych. Pacjenci ci wymagają opieki wielopłaszczyznowej oraz długofalowej. W tej pracy chcemy zwrócić uwagę na jeden z najczęstszych chirurgicznych problemów dotyczących osoby w kryzysie bezdomności – owrzodzeń kończyn dolnych oraz przedstawiamy aktualne wytyczne dotyczące leczenia tego typu ran⁴. Choroby układu żylnego wraz z ich powikłaniami, pomimo częstości występowania, nadal powodują spadek jakości życia pacjentów.

2. Sylwetka osoby w kryzysie bezdomności

Według dostępnych danych zdecydowaną większość badanych osób w kryzysie bezdomności (83,6%) stanowią mężczyźni, w przedziale wiekowym 41-60 lat⁵. Uzależnienie jest drugą, najczęstszą przyczyną bezdomności, ponieważ aż u 77% osób z długim, bo ponad pięcioletnim okresem bezdomności podejrzewano uzależnienie od substancji – głównie od alkoholu, a u 65% badanych bezdomnych mężczyzn formalnie zdiagnozowano uzależnienie⁶. Dodatkowo największa ilość badanych pozostaje w kryzysie bezdomności od minimum 5 do 10 lat, co w porównaniu z badaniem z 2017 r. pokazuje wydłużanie epizodów bezdomności⁷.

³ *Ogólnopolskie badanie liczby osób bezdomnych – Edycja 2019* zamieszczone na stronie internetowej Ministerstwa Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, <https://www.gov.pl/web/rodzina/wyniki-ogolnopolskiego-badania-liczby-osob-bezdomnych-edycja-2019>.

⁴ K. Wrenn, *Immersion foot. A problem of the homeless in the 1990s*, Arch Intern Med 1991, nr 151.

⁵ *Ogólnopolskie badanie liczby osób...*

⁶ A. Burak, A. Ferenc, *Defining and measuring of homelessness. Poland*, "Social Policy Issues" 2021, nr 52.

⁷ *Ogólnopolskie badanie liczby osób...*

3. Czym są owrzodzenia?

Owrzodzenia żyłne należą do najcięższych powikłań przewlekłej choroby żyłnej. Z definicji są to rany przewlekłe, obejmujące naskórek, skórę właściwą oraz tkankę podskórną z brakiem zdolności do gojenia, powodowane przez zaburzenia w odpływie krwi żyłnej⁸.

W badaniu przedmiotowym można zaobserwować głębokie ubytki, najczęściej w obrębie dystalnej części podudzi. Zmiany mogą być pojedyncze lub mnogie. Często towarzyszą im charakterystyczne dla przewlekłej choroby żyłnej teleangiektazje oraz przebarwienia. W obrębie rany można zaobserwować martwicę, ropę, warstwę włókniaka lub biofilmu.

Owrzodzenia podudzi, pomimo dużego postępu w naukach medycznych, stanowią nadal istotny problem dzisiejszej medycyny. Proces gojenia tych ran jest wyjątkowo długi, trwający od kilku miesięcy do nawet kilkunastu lat. Badania naukowe⁹ w tej dziedzinie wskazują, że czas leczenia połowy wszystkich owrzodzeń to przeciętnie 9 miesięcy, a w 20% przypadków może się on wydłużyć nawet do 2 lat. U 8% chorych proces leczenia przekracza 5 lat. Około 70% pacjentów staje w obliczu ryzyka nawrotu schorzenia¹⁰. W przypadku osób dotkniętych kryzysem bezdomności, leczenie tego rodzaju owrzodzeń, które wymaga regularności i systematyczności jest ogromnym wyzwaniem.

Długotrwała choroba, bez zachowania wskazanych wyżej warunków, prowadzi do poważnych powikłań, powoduje u chorego dolegliwości bólowe oraz inne objawy. Owrzodzenia podudzi stanowią ponadto złożony problem zarówno z perspektywy leczenia, jak i pielęgnacji, szczególnie w zaawansowanych stadiach choroby¹¹.

⁸ A. Jawień, M.T. Szewczyk, A. Kaszuba, Z. Gaciong et al., *Guidelines for the management of chronic venous leg ulceration. Recommendations of a multidisciplinary expert group*, „Leczenie Ran” 2011, nr 8.

⁹ L. Lewandowska, Z. Adamski, *Opieka pielęgniarstwa nad chorym z chorobą owrzodzeniową podudzi*, Piel Pol 2008, nr 1; P. Mościcka, M.T. Szewczyk, J. Cwajda-Białasik, E. Hancke, A. Jawień, P., *Owrzodzenia o różnej etiologii. Opis gojenia trzech przypadków*, Piel Chir Ang. 2012, nr 3; M. Nieckula, G. Dębska, A. Szewczyk, *Udział pielęgniarki podstawowej opieki zdrowotnej świadczącej usługi zdrowotne w domu chorego mającego owrzodzenie żyłne kończyn dolnych*, Piel Zdr Publ. 2015, nr 5; R. Przybylska, *Rola zabiegów pielęgnacyjnych w leczeniu owrzodzeń podudzi*, Piel Pol. 2009, nr 3.

¹⁰ M. Nieckula, G. Dębska, A. Szewczyk, *Udział pielęgniarki...*

¹¹ P. Mościcka, J. Cwajda-Białasik, M.T. Szewczyk, A. Jawień, *Owrzodzenie żyłne – problem nie tylko osób starszych. Opis trzech przypadków klinicznych*. Piel Chir Ang. 2017, nr 11.

4. Patomechanizm owrzodzeń żylnych

Owrzodzenia żyłne podudzi są spowodowane długotrwałym działaniem nadciśnienia żylnego – zwiększonego ciśnienia hydrostatycznego w świetle naczyń. Może ono powstać przez zaburzony odpływ krwi z dystalnych odcinków naczyń żylnych kończyn dolnych przeciwnie do siły grawitacji. Głównymi przyczynami tej choroby są przewlekła niewydolność żylna oraz przebyta zakrzepica żył powierzchownych i głębokich, w których dysfunkcyjne zastawki żyłne żył głębokich nie są w stanie wydajnie transportować krwi. W procesie transportu krwi z dystalnych części kończyn dolnych ważną rolę odgrywa także pompa mięśniowa łydki. Skuteczna praca grup mięśniowych łydki podczas powtarzających się po sobie skurczów mięśni działa jak siła napędowa zwiększająca powrót krwi żyłnej z kończyny dolnej do serca. Prawidłowa praca pompy jest zależna od pełnego zakresu ruchu stawu skokowego i prawidłowej ruchomości stopy, dlatego ograniczona ruchomość stawu skokowego zmniejsza jej wydajność prowadząc do utrzymującego się wysokiego hydrostatycznego ciśnienia żylnego, co skutkuje nadciśnieniem żylnym. U większości pacjentów z owrzodzeniami żylnymi kończyn dolnych stwierdza się znaczne ograniczenie zakresu ruchu stawu skokowego¹².

Niewydolność wspomnianych wcześniej procesów powoduje rozszerzanie się i rozciąganie żył powierzchownych w celu dostosowania do zwiększonego przepływu krwi, wsteczny przepływ krwi, zastój żylny i wtórnie zwiększone ciśnienie wewnątrz naczyń.

Pomimo powiązania nadciśnienia żylnego z dysfunkcjami zastawek żylnych lub pompy mięśniowej łydki, istnieją mnogie teorie mające na celu wyjaśnienie przyczyn owrzodzenia żylnego. Przez wzgląd na złożoną kaskadę zdarzeń, z szeregiem mechanizmów komórkowych i humoralnych łączących owrzodzenia z nadciśnieniem żylnym, ujednoliconą teorią patofizjologii pozostaje jednak wciąż spekulatywna z brakiem zrozumienia etiologii owrzodzenia żylnego¹³.

¹² A. Comerota, F. Lurie, *'Pathogenesis of venous ulcer', Seminars in vascular surgery*, Elsevier 2015, nr 28; J.A.O'Brien, H.E. Edwards, K.J. Finlayson, G. Kerr, *Understanding the relationship between the calf muscle pump, ankle range of motion and healing for adults with venous leg ulcers: a review of literature*, "Wound Practice and Research" 2012, nr 20.

¹³ E.T. Chamanga, *Understanding venous leg ulcers*, "British Journal of Community Nursing" 2018, nr 23.

Około 10% populacji Europy i Ameryki Północnej ma niedomykalność zastawek żylnych, a owrzodzenie żyłne rozwija się u 0,2%¹⁴. Osoby bezdomne są wyjątkowo narażone na nadciśnienie żyłne przez długotrwałe stanie i siedzenie, a pozycja często wykorzystywana do spania, skutkuje zastojem żylnym. Zimno (odmrożenie) i wilgoć (stopa zanurzeniowa lub stopa wykopowa) to również częste przyczyny, powodujące pierwotne uszkodzenia i neuropatię obwodową, którą dodatkowo nasila wśród bezdomnych uzależnienie od alkoholu. Wynikająca z tego utrata pełnego zakresu ruchu kończyn i dysfunkcja pompy mięśniowej łydek również przyspiesza nadciśnienie żyłne i obrzęk nóg, prowadząc do owrzodzeń. W połączeniu z utratą czucia bólu sprzyja bardziej rozległym zmianom¹⁵.

Wśród populacji osób bezdomnych wysoka częstość występowania nadciśnienia tętniczego, intensywne palenie tytoniu predysponuje do miażdżycy tętnic, co z kolei przyczynia się do niedokrwienia kończyn dolnych. Brak higieny, jak np. długotrwałe noszenie niepranych skarpetek przez okres tygodni lub nawet miesięcy, a także przerośnięte paznokcie u stóp również sprzyjają rozwojowi zmian na stopach. Wysoka wilgotność, o której wspomnieliśmy wyżej, wraz z wtórną maceracją skóry stóp, jest kolejną przyczyną powstawania owrzodzeń. Bezdomni powszechnie chorują na grzybicę palców i paznokci, a dodatkowe współistnienie urazów, zaburzeń krążenia oraz niedokrwienia tkanek stóp sprzyja infekcom. Charakterystyczne owrzodzenia stóp są zwykle zainfekowane przez różnorodne populacje bakteryjne, w tym *Staphylococcus aureus*, *Streptococcus pyogenes*, mikroorganizmy beztlenowe oraz bakterie z rodziny Enterobacteriaceae. Te infekcje stanowią potencjalne źródło zapalenia kości i szpiku, stanu zapalnego tkanki łącznej oraz zgorzeli, które z kolei mogą prowadzić do konieczności amputacji kończyny¹⁶.

5. Leczenie i diagnostyka

Leczenie owrzodzeń żylnych jest procesem długotrwałym. W procesie leczenia niezwykle ważnym elementem jest wywiad lekarski oraz diagnostyka różnicowa. Owrzodzenia żyłne należy różnicować z owrzodzeniami

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ D. Raoult, C. Foucault, P. Brouqui, *Infections in the homeless*, "The Lancet Infectious Diseases" 2001, nr 1.

¹⁶ *Ibidem*.

związanymi z niedokrwieniem tętniczym, chorobami skóry, chorobami infekcyjnymi, pasożytniczymi, nowotworami oraz urazami. Definiuje to dalsze postępowanie lecznicze. Rekomendowanym badaniem obrazowym w celu potwierdzenia etiologii żyłnej owrzodzenia jest wykonanie duplex-Doppler (badanie ultrasonograficzne z podwójnym obrazowaniem). Pozwala ono na ocenę przepływów w naczyniach żylnych i skalę refluksu w układzie żył powierzchownych oraz głębokich. Ponadto zaleca się pomiar tętna na tętnicy grzbietowej i piszczelowej oraz pomiar wskaźnika kostka/ramię (norma: 0,9-1,3)¹⁷.

Złotym standardem leczenia owrzodzeń żylnych jest kompresjoterapia, której celem jest zredukowanie obrzęku, bólu oraz zmniejszenie refluksu żylnego. Z przeprowadzonych badań wynika, iż wielowarstwowa kompresjoterapia z użyciem elastycznych opatrunków przynosi lepsze rezultaty w porównaniu z kompresjoterapią jednowarstwową¹⁸. Prawidłowo zastosowana powinna redukować cechy nadciśnienia żylnego, głównej przyczyny owrzodzeń żylnych. Rekomendowane ciśnienie wytwarzane w wyniku kompresji w okolicy kostki powinno wynosić 40 mmHg, a w okolicy pod kolanem 17-20 mmHg. Najczęstszymi systemami stosowania kompresjoterapii są:

- kompresja dwuwarstwowa (zastosowanie podkładu oraz bandaża o niskim stopniu rozciągliwości);
- kompresja czterowarstwowa (najpierw warstwa bawełny, następnie warstwa opaski krepowej, bandaża elastycznego i na końcu warstwa przylegająca).

Niezwykle istotnym aspektem leczenia owrzodzeń żylnych jest ocena mikrobiologiczna. Udowodniono, że każda rana przewlekła jest skolonizowana przez bakterie¹⁹. Nie oznacza to jednak, że w każdej ranie dochodzi do rozwoju infekcji. Proces zakażenia jest wynikiem następujących po sobie zdarzeń: kontaminacja, kolonizacja, kolonizacja krytyczna, infekcja

¹⁷ A. Jawień, M.T. Szewczyk, A. Kaszuba, Z. Gaciong et al., *Guidelines for the management of chronic venous leg ulceration. Recommendations of a multidisciplinary expert group*, „Leczenie Ran” 2011, nr 8.

¹⁸ T.F. O'Donnell, M.A. Passman, W.A. Marston et al., *Society for Vascular Surgery; American Venous Forum. Management of venous leg ulcers: clinical practice guidelines of the Society for Vascular Surgery® and the American Venous Forum*, J Vasc Surg. 2014, nr 60.

¹⁹ M. Sopata, A. Jawień, B. Mrozkiewicz-Rakowska et al., *Wtyczne postępowania miejscowego w ranach niezakażonych, zagrożonych infekcją oraz zakażonych – przegląd dostępnych substancji przeciwdrobnoustrojowych stosowanych w leczeniu ran. Zalecenia Polskiego Towarzystwa Leczenia Ran*, „Leczenie Ran” 2020, nr 1.

miejscowa, aż do infekcji ogólnoustrojowej. Stan kontaminacji oraz kolonizacji nie wymaga wprowadzenia leczenia antyseptycznego, jedynie obserwacji. Rany przewlekłe można również sklasyfikować jako niezakażone, zagrożone ryzykiem infekcji lub zakażone²⁰. W celu oceny ryzyka infekcji można wykorzystać skalę W.A.R. (wounds at risk) oraz znanych czynników ryzyka infekcji. Czynniki ryzyka rozwoju infekcji dzielą się na:

- endogenne – choroby układu immunologicznego, cukrzyca i inne choroby przewlekłe, wiek: starość i wczesny okres życia (wcześniaki, niemowlęta, małe dzieci), otyłość lub niedożywienie, krytyczne niedokrwienie kończyn, rany oparzeniowe;
- egzogenne – rany silnie zanieczyszczone (postrzałowe, kłusane, urazowe), przyjmowane leki: glikokortykoidy, insulina, leki cytostatyczne oraz immunosupresyjne, ciała obce *in situ*, rany pooperacyjne po zabiegach w nieaseptycznych warunkach, specyficzna patogenność i wirulencja drobnoustrojów, lokalizacja rany, czynniki środowiskowe (użytki, niewłaściwa dieta, pobyt w domu opieki, hospitalizacja, niewłaściwe standardy opieki i leczenia ran)²¹.

Analizując powyższe czynniki, w kontekście osób w kryzysie bezdomności, można założyć duże prawdopodobieństwo infekcji rany. Osoby te narażone są na niewłaściwe standardy opieki, z nieleczonymi chorobami przewlekłymi, często uzależnione od alkoholu oraz z niebilansowaną dietą.

Kliniczne cechy rany zainfekowanej obejmują początkowo zaczerwienienie, następnie ropny wysięk, ból, zajęcie sąsiadujących tkanek a na końcu infekcję ogólnoustrojową²².

6. Leczenie ran przewlekłych

Schemat leczenia miejscowego ran przewlekłych został wprowadzony w 2004 roku przez European Wound Management Association. Strategia TIME to system obejmujący cztery etapy:

²⁰ *Ibidem*.

²¹ M. Bartoszewicz, T. Banasiewicz, K. Bielecki et al., *Zasady postępowania miejscowego i ogólnego w ranach/owrzodzeniach przewlekłych objętych procesem infekcji*, „Forum Zakażeń” 2019, nr 10.

²² M. Sopata, A. Jawień, B. Mrozikiewicz-Rakowska et al., *Wytyczne postępowania miejscowego....*

- T (*tissue debridement*) – oczyszczanie rany,
- I (*infection and inflammation control*) – kontrola infekcji i zapalenia,
- M (*moisture balance*) – utrzymanie odpowiedniej wilgotności rany, z zastosowaniem odpowiedniego opatrunku,
- E (*edges, epithelialization stimulation*) – opracowanie brzegów rany.

Należy podkreślić, że poszczególne elementy strategii TIME powinny być stosowane każdorazowo, równocześnie z ewentualnym naciskiem na ten, który w danym momencie stanowi największy problem.

6.1. „T” jak *tissue debridement*, czyli fundament TIME

Pierwszy etap postępowania to czyszczenie ran, czyli debridement. Niezależnie od wybranej metody – chirurgicznej, enzymatycznej czy biochirurgicznej przy użyciu larw – oczyszczenie ma fundamentalne znaczenie dla właściwego gojenia się rany i obniżenia ryzyka rozprzestrzeniania się infekcji. Należy pamiętać, aby starannie oczyścić ranę z biofilmu, który uważany jest obecnie za jedno z głównych zagrożeń dla prawidłowego gojenia się rany przewlekłej. Złotym standardem jest tu debridement chirurgiczny, który według Biofilm-Based Wound Care nadal cechuje się najwyższą skutecznością w usuwaniu martwicy i biofilmu. Alternatywą dla klasycznej chirurgii jest biochirurgia z wykorzystaniem larw, które umieszczone pod opatrunkiem wydzielają enzymy oczyszczające ranę z martwych tkanek, niszczą bakterie, wirusy i grzyby. Jest to metoda wysoce selektywna i gdyby nie powszechnie występujący opór psychiczny pacjentów i personelu medycznego stanowiłaby idealne rozwiązanie dla pacjentów leczonych ambulatoryjnie, w tym pacjentów w kryzysie bezdomności²³.

6.2. Lewaseptyka i antyseptyka

Środki lewaseptyczne, niezależnie od obecności w nich substancji przeciwdrobnoustrojowych, stosowane są w celu oczyszczenia i wypłukiwania rany po wstępnym oczyszczeniu mechanicznym. Lewaseptyki, jak sól fizjologiczna, płyn Ringera czy jałowa woda, które nie mają właściwości antyseptycznych, powinniśmy używać wyłącznie do przemywania rany

²³ M. Bartoszewicz, T. Banasiewicz, K. Bielecki et al., *Zasady postępowania miejscowego...*; M. Malone, T. Swanson, *Biofilm-based wound care: the importance of debridement in biofilm treatment strategies*, Br J Community Nurs 2017, nr 22.

poprzedzającego późniejsze działania antyseptyczne. Środki te doskonale sprawdzą się w sytuacjach, gdy chcemy uniknąć potencjalnych reakcji między stosowanymi kolejno po sobie preparatami. W przypadku owrzodzeń kończyn dolnych, szczególnie u osób w kryzysie bezdomności o obniżonym poziomie higieny, gdy rany są zagrożone infekcją lub zakażenie już się toczy, nie należy zapominać o antyseptykach. Dopiero zastosowanie antyseptyku pozwala na miejscową eradykację drobnoustrojów, zniszczenie biofilmu i zapobieganie infekcji²⁴.

6.3. M jak „moisture balance”, czyli jak utrzymać odpowiednią wilgotność rany

Podczas doboru opatrunku należy kierować się charakterystyką miejscową rany i aktualnym etapem gojenia się rany. Stosowany opatrunek musi charakteryzować się odpowiednim stopniem chłonności adekwatnie do ilości wysięku, aby chronić ranę przed szkodliwą maceracją. U osób w kryzysie bezdomności, u których owrzodzenia kończyn dolnych rzadko kiedy należą do ran bez cech lub ryzyka infekcji, powinno się skupić na opatrunkach, które oprócz sekwestracji wysięku wykazują właściwości przeciwdrobnoustrojowe²⁵.

W ranach zainfekowanych suchych, z małym lub średnim wysiękiem rekomenduje się stosowanie żelowych opatrunków zawierających oktenidynę lub poliheksanidynę. W sytuacji pojawienia się wysięku pochłaniają go, przechodząc w postać półpłynną, a gdy rana jest sucha zapewniają nawilżenie dla optymalnych warunków gojenia. Rany cechujące średni lub obfity wysięk powinny być zaopatrywane opatrunkami o wysokiej chłonności, takimi jak opatrunki hydrowłókniste lub piankowe. Te ostatnie cechują się dodatkowo dobrymi właściwościami termoizolacyjnymi, mogą także zawierać jony srebra, czyli działać przeciwdrobnoustrojowo. W ranach o małym lub umiarkowanym wysięku, bez cech infekcji rekomenduje się stosowanie opatrunków hydrokoloidowych, które dzięki aktywnej warstwie koloidu pobudzają procesy autolizy w ranie, stymulują angiogenezę i ziarninowanie. W sytuacji zakażonych ran niedokrwiennych rekomenduje się stosowanie opatrunków z jodopowidonem²⁶.

²⁴ M. Bartoszewicz, T. Banasiewicz, K. Bielecki et al., *Zasady postępowania miejscowego...*

²⁵ *Ibidem.*

²⁶ *Ibidem.*

Ostatnio obserwujemy wzrost popularności opatrunków opartych na nowoczesnych technologiach, np. technologii lipidokoloidowej (TLC). Opatrunki te wyróżniają się wysoką chłonnością, a dzięki zawartości środków przeciwdrobnoustrojowych można je stosować już na etapie oczyszczania rany zainfekowanej. W ostatnim okresie pojawiły się także opatrunki wyposażone w gojącą macierz TLC-NOSF, która po wejściu w reakcję z wydzieliną z rany, przekształca się w żel, skracając czas procesu gojenia poprzez ograniczenie szkodliwego działania metaloproteinaz macierzy pozakomórkowej²⁷.

6.4. Ochrona brzegów rany oraz stymulacja naskórkowania (E – *edges, epidermization stimulation*)

Ochrona i dbałość o brzegi rany przewlekłej, a także utrzymanie odpowiedniej wilgotności w ranie i stymulacja naskórkowania pobudzają gojenie rany. Na tym etapie leczenia rekomenduje się stosowanie preparatów, zawierających takie substancje, jak parafina, aktywatory naskórkowania oraz substancje o działaniu przeciwzapalnym, na przykład bisabolol i ekstrakty roślinne, włączając fitokolagen. Opatrunki specjalistyczne hydrokoloidowe, poliuretany chłonąc obfity wysięk, chronią brzegi rany przed szkodliwą maceracją i infekcją. Wybór odpowiednich środków ochronnych i pobudzających naskórkowanie powinien być dostosowany do konkretnej fazy gojenia rany. Ważne jest także dokładne zapoznanie się z opisem produktu, aby dowiedzieć się, na którym etapie gojenia rany jego stosowanie jest zalecane²⁸.

7. Substancje o działaniu przeciwdrobnoustrojowym

Dichlorowodorek oktenidyny wykorzystuje się zarówno w wyrobach medycznych do irygacji rany, jak i lekach odkażających. Działanie antyseptyczne substancji polega na łączeniu się z kwasami tłuszczowymi powłok komórkowych bakterii oraz grzybów, ich uszkodzeniu i w efekcie do śmierci drobnoustrojów. W swoim spektrum obejmuje formy

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ M. Sopata, A. Jawień, B. Mrozikiewicz-Rakowska et al. *Wytyczne postępowania miejscowego...*

wegetatywne bakterii, bakterie Gram-ujemne i Gram-dodatnie, włączając (także MRSA, ORSA, VRSA, VRE), jak również grzyby, wirusy i pierwotniaki. Substancja ta cechuje się ponadto zdolnością skutecznego przenikania przez struktury biofilmu. Oktenidyna, dzięki dobrej penetracji, wykazuje skuteczność przeciwko biofilmowi tworzonemu przez patogeny często związane z infekcjami ran, takimi jak *Pseudomonas aeruginosa* oraz *Staphylococcus aureus* (w tym MRSA), *Acinetobacter baumannii*, w tym także szczepy wielolekooporne. W produktach antyseptycznych stosowanych w leczeniu ran chlorowoderek oktenidyny występuje w połączeniu z fenoksytanolem. Preparaty zawierające dichlorowoderek oktenidyny należy stosować jedynie do niewielkich ran powierzchownych. Występują przeciwskazania do stosowania ich na rany głębokie i przetoki. Nie należy go również łączyć z opatrunkami zawierającymi srebro²⁹.

Poliheksanidyna (PHMB) działa analogicznie do peptydów wytwarzanych naturalnie przez keratynocyty i neutrofile w ranie. Mieszanina syntetycznych polimerów wiąże się z błonami komórkowymi bakterii, niszczy ją, a następnie selektywnie uszkadza DNA drobnoustrojów. W swoim szerokim spektrum obejmuje zarówno bakterie Gram-ujemne, jak i Gram-dodatnie, także w formie biofilmu, w tym szczepy odporne: MRSA i VRE, bakterie przetrwalnikujące, bakterie wewnątrzkomórkowe, grzyby oraz ludzki wirus niedoboru odporności (HIV). Charakteryzuje się przedłużonym działaniem. Odnotowano nieliczne reakcje anafilaktyczne, jednak jej skuteczność i bezpieczeństwo w leczeniu ran jest potwierdzona naukowo³⁰.

Podchloryny używane w antyseptyce to przede wszystkim mieszanina podchlorynu sodu i kwasu podchlorawego w niskich stężeniach. Rekomendowane są w przypadkach trudno gojących się ran głębokich, pourazowych oraz ran przewlekłych, w tym odleżyn czy zespołu stopy cukrzycowej. Jałowe, w niskich stężeniach, nieprzekraczających 0,006%, są również bezpieczne do stosowania w jamie otrzewnowej oraz na ścięgna i kości. W stężeniach 0,00025-0,5% ich aktywność przeciwdrobnoustrojowa jest jedynie częściowa. Związki te wykazują szerokie działanie

²⁹ M. Sopata, A. Jawień, B. Mrozikiewicz-Rakowska et al., *Wytyczne postępowania miejscowego w ranach niezakażonych, zagrożonych infekcją oraz zakażonych – przegląd dostępnych substancji przeciwdrobnoustrojowych stosowanych w leczeniu ran. Zalecenia Polskiego Towarzystwa Leczenia Ran*, „Leczenie Ran” 2020, nr 1.

³⁰ *Ibidem*.

przeciwdrobnoustrojowe, obejmujące bakterie Gram-dodatnie i Gram-ujemne (w tym MRSA, ORSA, VRSA, VRE), wirusy, grzyby i przetrwalniki bakteryjne³¹.

Chlorheksydyna łączy się z błoną cytoplazmatyczną komórki powodując przerwanie jej ciągłości. W niskim stężeniu (1 µg/ml) działa bakteriostatycznie, zaś w wyższych (≥20 µg/ml) wykazuje działanie bakteriobójcze. Jej skuteczność zależy także od pH środowiska – rośnie wraz ze wzrostem pH. Spektrum aktywności przeciwdrobnoustrojowej chlorheksydyny obejmuje bakterie Gram-dodatnie, grzyby, wirusy otoczkowe i pierwotniaki. Niestety jej skuteczność wobec bakterii Gram-ujemnych jest słaba. W stężeniu 0,001% chlorheksydyna hamuje wzrost tkankowy, dlatego może spowolnić proces gojenia rany. Kolejnym ograniczeniem tej substancji jest fakt narastania oporności na ten związek wśród bakterii izolowanych z ran, która często współlistnieje z opornością na antybiotyki. Ze względu na ryzyko selekcji szczepów opornych, wysokie ryzyko reakcji anafilaktycznych i relatywnie dużą toksyczność zestawiając z innymi środkami, obecnie kwestionuje się zasadność jej stosowania³².

Powidon jodu działa antyseptycznie poprzez nieodwracalne łączenie się z białkami, lipidami i kwasami nukleinowymi bakterii, co skutkuje wytworzeniem porów w błonie komórkowej bakterii, inaktywacją enzymów i uszkodzeniem struktury DNA. Spektrum aktywności przeciwdrobnoustrojowej obejmuje bakterie Gram-dodatnie i Gram-ujemne, grzyby, wirusy i pierwotniaki. Działa bardzo szybko, dodatkowo działa przeciwzapalnie poprzez hamowanie mediatorów stanu zapalnego, a także powoduje inaktywację enzymów działających destrukcyjnie na tkanki gospodarza³³. Jest natomiast przeciwskazany u dzieci poniżej 6 miesiąca życia, a także u chorych z wolem nadczynnym, chorobą Hashimoto

³¹ M. Bartoszewicz, A. Junka, *Leczenie miejscowe rany przewlekłej objętej procesem infekcyjnym w świetle obowiązujących wytycznych*, „Leczenie Ran” 2012, nr 9; M. Sopata, A. Jawień, B. Mrozikiewicz-Rakowska et al., *Wytyczne postępowania miejscowego w ranach niezakażonych...*

³² M. Bartoszewicz, A. Junka, *Leczenie miejscowe rany przewlekłej objętej procesem infekcyjnym w świetle obowiązujących wytycznych*, „Leczenie Ran” 2012, nr 9; A. Kramer, J. Dissemond, S. Kim i wsp., *Consensus on wound an-tiseptis: update 2018*, „Skin Pharmacol Physiol” 2018, nr 31.

³³ M. Bartoszewicz, T. Banasiewicz, K. Bielecki et al., *Zasady postępowania miejscowego...*; A. Jawień, M. Bartoszewicz, A. Przondo-Mordarska i wsp., *Wytyczne postępowania miejscowego i ogólnego w ranach objętych procesem infekcji*, „Leczenie Ran” 2012, nr 9; A. Kramer, J. Dissemond, S. Kim i wsp., *Consensus on wound an-tiseptis: update 2018*, „Skin Pharmacol Physiol” 2018, nr 31.

i opryszkowym zapaleniem skóry. Nie zaleca się stosowania w okresie ciąży. W przeciwieństwie do podchlorynów nie może być stosowany wewnątrz jamy otrzewnowej³⁴.

Srebro jako środek przeciwbakteryjny wykorzystywany jest jako uzupełnienie leczenia ran przewlekłych. Niezależnie od postaci, w jakiej występuje, jego działanie polega na uszkodzaniu błony komórkowej, zaburzeniu transportu jonów i hamowaniu podziałów komórkowych. Pomimo powszechnego stosowania, oporność na srebro jest nadal bardzo niska.

8. Antybiotykoterapia

Zakażenia ran przewlekłych powodowane są tworzeniem przez bakterie kolonizujące rany biofilmu. Działa on jak bariera dla relatywnie dużych cząstek antybiotyków, które są nadzwyczajnie odporne na antybiotyki stosowane miejscowo. Niemożliwe jest uzyskanie miejscowo odpowiedniej dawki terapeutycznej, co sprzyja selekcji szczepów opornych. Najnowsze wytyczne nie rekomendują miejscowego stosowania antybiotyków na rany przewlekłe. Jedynym dopuszczonym do stosowania miejscowo antybiotykiem jest gentamycyna osadzona w kolagenowej macierzy, w postaci gąbki³⁵.

Gentamycyna w połączeniu z macierzą kolagenową, jak wskazano, jest skuteczna przeciwko następującym patogenom: *Pseudomonas aeruginosa*, *Proteus spp.* (obejmujące szczepy indolo-dodatnie i indolo-ujemne), *Escherichia coli*, bakterie z grupy *Klebsiella–Enterobacter–Serratia*, *Streptococcus spp.*, *Salmonella spp.*, *Shigella spp.* Wysokie stężenie antybiotyku w miejscu aplikacji (300 do 9000 mg/l), znacznie wyższe niż stężenie bakteriobójcze gentamycyny, osiągane jest w ciągu 1-2 godzin, a utrzymuje się nawet 3-4 dni³⁶.

Decyzja o zastosowaniu ogólnoustrojowej antybiotykoterapii celowanej powinna być dokładnie przemyślana. Antybiotyk wybieramy na podstawie badań mikrobiologicznych oraz zdolności penetracji do skóry i tkanki podskórnej³⁷.

³⁴ A. Kramer, J. Dissemond, S. Kim i wsp., *Consensus on wound...*

³⁵ M. Bartoszewicz, T. Banasiewicz, K. Bielecki et al., *Zasady postępowania miejscowego...*

³⁶ *Ibidem.*

³⁷ *Ibidem.*

9. Problemy behawioralne osób bezdomnych

Jedną z metod uzupełniających leczenie owrzodzeń i profilaktykę wtórną, prawdopodobnie najcięższą w realizacji u osób dotkniętych kryzysem bezdomności jest szeroko rozumiana poprawa ogólnej kondycji osoby bezdomnej.

Ponad połowa ankietowanych bezdomnych (56%) przyznaje, że nie podejmuje żadnej aktywności fizycznej³⁸. Dla prawidłowego przepływu krwi w układzie żylnym kończyn dolnych kluczowe jest prawidłowe działanie pompy mięśniowej łydki, dlatego ważne jest, aby w miarę możliwości przywrócić lub zwiększyć ruchomość w stawie skokowym i zwiększyć siłę mięśni podudzia.

W Polsce ponad połowa ankietowanych bezdomnych (54%) przyznaje, że posiłki spożywa nieregularnie³⁹.

Prawidłowe odżywienie i nawodnienie są kluczowe w leczeniu ran przewlekłych. Odpowiednia podaż glukozy, aminokwasów oraz witamin, szczególnie C, A i E jest niezbędna do regeneracji tkankowych w procesie gojenia. Pacjent powinien otrzymywać 30-35 kcal/kg m.c., nie mniej niż 1800 kcal oraz utrzymywać podaż białka na poziomie 1,5-2,5 g/kg m.c. Niedożywienie, powszechne wśród osób bezdomnych zwiększa ryzyko infekcji rany, znacząco spowalnia gojenie rany, a co za tym idzie znacznie pogarsza rokowanie⁴⁰.

Nawet 88% ankietowanych bezdomnych przyznaje, że nałogowo pali tytoń. Choć palenie tytoniu nie jest wymieniane wśród bezpośrednich czynników ryzyka owrzodzeń żylnych, to nie od dzisiaj wiadomo, że znacząco upośledza gojenie ran. Palenie papierosów upośledza funkcję komórek układu odpornościowego, ważnych dla aktywności zapalnej i bakterio-bójczej, a także upośledza transport tlenu do tkanek. Ma zatem szkodliwy wpływ, który potęguje patobiologię ran przewlekłych⁴¹.

³⁸ K. Pawlak-Sobczak, *Trudności i wyzwania działań z zakresu promocji zdrowia wśród osób bezdomnych*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Sociologica” 2021, nr 79.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ M. Bartoszewicz, T. Banasiewicz, K. Bielecki et al., *Zasady postępowania miejscowego...*

⁴¹ J.C. McDaniel, K.K. Browning, *Smoking, chronic wound healing, and implications for evidence-based practice*, „J Wound Ostomy Continence Nurs” 2014, nr 41.

10. Podsumowanie

Osoby w kryzysie bezdomności borykają się ze specyficznymi problemami, które zwiększają ryzyko nadciśnienia żylnego, a wtórnie do owrzodzeń żylnych kończyn dolnych i prowadzą do niegojących się ran. Trzeba pokreślić, że takie osoby wymagają holistycznej oceny, a w niektórych przypadkach nawet interwencji wielodyscyplinarnych. Warto zauważyć, że ci pacjenci są narażeni na ryzyko rozwoju bardzo poważnych infekcji, w tym zapalenia tkanki łącznej, a nawet sepsy. Złotym standardem leczenia owrzodzeń żylnych kończyn dolnych jest kompresjoterapia. Strategia TIME opisuje postępowanie z raną przewlekłą, podkreśla znaczenie wstępnego oczyszczenia rany (chirurgicznie, enzymatycznie lub za pomocą larwoterapii), ochrony przed infekcją, utrzymania właściwej wilgotności oraz opracowania brzegów rany. Istnieje szeroki wybór produktów do pielęgnacji ran przewlekłych. Wybór odpowiednich środków do płukania ran i opatrunków zależy od stanu pacjenta oraz rany. Miejscowa antybiotykoterapia nie jest zalecana, a podczas wyboru antybiotykoterapii ogólnoustrojowej należy zwrócić uwagę na badania mikrobiologiczne i zdolności penetracji substancji. Obecnie najlepszymi antyseptykami do stosowania na rany przewlekłe są poliheksanidyna, oktenidyna z fenoksyetanołem (tylko w przypadku ran powierzchownych) oraz powidon jodu. Osoby w kryzysie bezdomności wymagają kompleksowej opieki, a nie tylko leczenia samych owrzodzeń, lecz także usuwania czynników ryzyka, ochrony przed infekcjami, edukacji w zakresie zdrowego stylu życia, a nawet zapewnienia prawidłowego odżywiania i rehabilitacji.

Bibliografia

Bartoszewicz M., Junka A., *Leczenie miejscowe rany przewlekłej objętej procesem infekcyjnym w świetle obowiązujących wytycznych*, „Leczenie Ran” 2012, nr 9.

Bartoszewicz M., Banasiewicz T., Bielecki K. et al., *Zasady postępowania miejscowego i ogólnego w ranach/owrzodzeniach przewlekłych objętych procesem infekcji*, „Forum Zakażeń” 2019, nr 10.

Burak A., Ferenc A., *Defining and measuring of homelessness. Poland*, „Social Policy Issues” 2021, nr 52.

Chamanga E.T., *Understanding venous leg ulcers*, „British Journal of Community Nursing” 2018, nr 23.

Comerota A., Lurie F., *Pathogenesis of venous ulcer*, *Seminars in vascular surgery*, Elsevier 2015.

Jawień A., Bartoszewicz M., Przondo-Mordarska A. i wsp., *Wytyczne postępowania miejscowego i ogólnego w ranach objętych procesem infekcji*, „Leczenie Ran” 2012, nr 9.

Jawień A., Szewczyk M.T., Kaszuba A., Gaciong Z. et al., *Guidelines for the management of chronic venous leg ulceration. Recommendations of a multidisciplinary expert group*, „Leczenie Ran” 2011, nr 8.

Kramer A., Dissemond J., Kim S. i wsp., *Consensus on wound antiseptics: update 2018*, „Skin Pharmacol Physiol” 2018, nr 31.

Lewandowska L., Adamski Z., *Opieka pielęgniarska nad chorym z chorobą owrzodzeniową podudzi*, *Piel Pol* 2008, nr 1.

Malone M., Swanson T., *Biofilm-based wound care: the importance of debridement in biofilm treatment strategies*, *Br J Community Nurs* 2017, nr 22.

McDaniel J.C., Browning K.K., *Smoking, chronic wound healing, and implications for evidence-based practice*, „J Wound Ostomy Continence Nurs” 2014, nr 41.

Mościcka P., Cwajda-Białasik J., Szewczyk M.T., Jawień A., *Owrzodzenie żyłne – problem nie tylko osób starszych. Opis trzech przypadków klinicznych*, *Piel Chir Ang.* 2017, nr 11.

Mościcka P., Szewczyk M.T., Cwajda-Białasik J., Hancke E., Jawień A., Brazis P., *Owrzodzenia o różnej etiologii. Opis gojenia trzech przypadków*, *Piel Chir Ang.* 2012, nr 3.

Mościck. P., Szewczyk M.T., Cwajda-Białasik J., Jawień A., *The role of compression therapy in the treatment of venous leg ulcers*, *Adv Clin Exp Med.* 2019, nr 28.

Nieckula M., Dębska G., Szewczyk A., *Udział pielęgniarki podstawowej opieki zdrowotnej świadczącej usługi zdrowotne w domu chorego mającego owrzodzenie żyłne kończyn dolnych*, *Piel Zdr Publ.* 2015, nr 5.

O'Donnell T.F., Passman M.A., Marston W.A., et al.; *Society for Vascular Surgery; American Venous Forum. Management of venous leg ulcers: clinical practice guidelines of the Society for Vascular Surgery® and the American Venous Forum*, *J Vasc Surg.* 2014, nr 60.

O'Brien J.A., Edwards H.E., Finlayson K.J., Kerr G., *Understanding the relationship between the calf muscle pump, ankle range of motion and*

healing for adults with venous leg ulcers: a review of literature, „Wound Practice and Research” 2012, nr 20.

Ogólnopolskie badanie liczby osób bezdomnych – Edycja 2019 zamieszczone na stronie internetowej Ministerstwa Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, <https://www.gov.pl/web/rodzina/wyniki-ogolnopolskiego-badania-liczby-osob-bezdomnych-edycja-2019>.

Pawlak-Sobczak K., *Trudności i wyzwania działań z zakresu promocji zdrowia wśród osób bezdomnych*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Sociologica” 2021, nr 79.

Przybylska R., *Rola zabiegów pielęgnacyjnych w leczeniu owrzodzeń podudzi*, Piel Pol. 2009, nr 3.

Raoult D., Foucault C., Brouqui P., *Infections in the homeless*, „The Lancet Infectious Diseases” 2001, nr 1.

Sopata M., Jawień A., Mrozikiewicz-Rakowska B. et al., *Wytyczne postępowania miejscowego w ranach niezakażonych, zagrożonych infekcją oraz zakażonych – przegląd dostępnych substancji przeciwdrobnoustrojowych stosowanych w leczeniu ran. Zalecenia Polskiego Towarzystwa Leczenia Ran*, „Leczenie Ran” 2020, nr 1.

Szewczyk M., Jawień A., Andruszkiewicz A. et al., *Zalecenia specjalistycznej opieki nad chorym z owrzodzeniem żylnym goleni*, Pielęg Chir Angiol. 2007, nr 3.

Thorn R.M.S., Lee S.W.H., Robinson G.M. i wsp., *Electrochemically activated solutions: evidence for antimicrobial efficacy and applications in healthcare environments*, „Eur J Clin Microbiol Infect Dis” 2012, nr 31.

Tsai J., Rosenheck R.A., *Obesity among chronically homeless adults: is it a problem?*, Public Health Rep. 2013, nr 128.

Willy C., Scheuermann-Poley C., Stichling M. i wsp., *Importance of wound irrigation solutions and fluids with antiseptic effects in therapy and prophylaxis: update 2017*, „Unfallchirurg” 2017, nr 120.

Wrenn K., *Immersion foot. A problem of the homeless in the 1990s.*, Arch Intern Med 1991, nr 151.

ISSN: 1689-6122

e-ISSN: 2719-311X

www.probacja.com

Ministerstwo
Sprawiedliwości
